

יעקב שביט

המיתולוגיות של הימין

ספרית עמדה • סדרת אקדמיה
בהוצאת בית-ברל ומכון משה שרת

עורך הספריה:	נתן רענן
מערכת "עמדה":	שלמה בן־עמי - יו"ר, גבריאל כהן, יוסף גורני, עמוס פונקנשטיין
הנהלת הספריה:	יחיאל לקט - יו"ר, אהרון הראל, שלמה בן־עמי, ג'ודי וידצקי, נתן רענן
עיצוב העטיפה:	דני קרמן

כל הזכויות שמורות

ISBN 965-330-000-8

YAACOV SHAVIT

**THE MYTHOLOGIES OF
THE ZIONIST RIGHT WING**

EMDA LIBRARY – ACADEMIA SERIES

Published by Beit-Berl and the Moshe Sharett Institute

Chief Editor: Nathan Ra'anani

All rights reserved

הוצאת הספרים החדשה, הנפתחת בספרו של ד"ר יעקב שביט, שמה לה כמה מטרות יסוד, הנעדרות - במקרה או במכוון - מקווי ההתכנון וההפקה של ההוצאות המסחריות והתנועטיות הפועלות בישראל.

"ספריית עמדה" היא מפעל תנועתי המשותף ל"בית ברל" ול"מכון משה שרת", ובין מגמות היסוד שלה קיימת השאיפה למלא יעדים ערכיים ורעיוניים של תנועת העבודה הישראלית, וכל זאת, במסגרת של "מפעל ללא כוונות רווח", כפי שהדבר מכונה בעגה החשבונאית.

כהוצאה שאינה מעוניינת ברווחים, היא שמה לה את היעדים הבאים לפניה ותשתדל לקיימם, ככל שהדבר ניתן:

א. מחקר והצגה של ערכי תנועת העבודה והפער הרעיוני בינם לבין תנועות יריבות.

ב. הצבת אתגרים אינטלקטואליים ומחשבתיים על דרכים וכיוונים אותם צריכה תנועת העבודה הישראלית לאמץ לעצמה. דוגמה מובהקת לכך תוצג בפני הקוראים בספרה של אסתר אלכסנדר, על כלכלה שוויוניות בישראל, זאת הבנויה על רווחתו של העובד השכיר. הספר ימלא "חלל" שנוצר בתחום הזה בספרות המקצועית והפופולארית, כמו גם באקדמיה. **"ספריית עמדה"** תציע רעיונות עכשוויים המקובלים בתנועות סוציאלדמוקראטיות בישראל, ותציג אופציות ליישומם בישראל.

ג. הספרייה תתחקה אחר הקשר בין ציונות לבין סוציאל-דמוקרטיה בארץ, כפי שנקשרו הדברים במשך עשרות שנים בתולדותיה של תנועת העבודה הישראלית. ההוצאה לא תתיימר להיות "אובייקטיבית" או "נייטראלית", אך תקפיד על כתיבה שתשקף יושר אינטלקטואלי ואמינות מדעית. מטרתה לנקוט עמדה ולפתח חשיבה ישראלית מקורית ומעודכנת בדבר יישומם של ערכי יסוד של תנועת העבודה בחברתנו העכשווית, תוך נסיון להביא עובדות ומספרים מעודכנים ובנייטשום.

ד. ההוצאה תפעל בשתי סדרות: "סדרת אקדמיה" ו"סדרת אקטואליה". אך תנסה להפריך את האמונה הרווחת בישראל, כאילו במחקר חברתי, היסטורי, כלכלי ואפילו מזרחני, ניתן להפריד בין "מחקר צרוף" לבין ערכי יסוד. אנחנו שואפים לכתיבה שאינה משוללת ראיית עולם ערכית. הכמיהה לשלום, הרצון לקיים חברה שיתופית ושוויונית בחברה הישראלית ובמדינה, מדריכים את "ספריית עמדה" בבחירת הנושאים ובברירת היעדים. העובדה, כי המשק הישראלי בנוי בחלקו הגדול על יסודות ציבוריים והכלכלה כולה בנויה על דו־קיום בין המשק הציבורי לבין המשק הפרטי, אינה ניכרת בספרות הכלכלית המופיעה בישראל. בעשור האחרון כמעט ולא הופיעו ספרי יסוד ומחקרים הדנים בשאלה: איזה משק רוצה תנועת העבודה להציב כמודל אידאלי או יישומי בפני הציבור הישראלי?

ה. בניגוד להוצאות הקיימות, תתרכז בדיונים אקטואליים והיסטוריים הנוגעים למציאות הישראלית כאן ועכשיו. בניגוד ל"הוצאות אחיות" של תנועת העבודה הישראלית, לא תבקש "ספריית עמדה" להרחיק את העדות. נהפוך הוא: הספריה - כשמה - תנקוט עמדה ברורה בנושאים העומדים על הפרק ותנסה לגשר לא רק בין האקטואליה לבין המחקר, בין השקפת העולם לבין יישומה, אלא תרחיב נושאים הנדונים בקצרה במסגרות עיתונאיות ופובליציסטיות.

את החלל הקיים בנקודת ההצטלבות של קווי־מיתאר אלה תנסה "ספריית עמדה" - בשתי סדרותיה - לממש. כל תגובה של קוראים או בעלי־הצעות לספרים נוספים תתקבל בכרכה ותישקל בכובד ראש, שכן: היזון־חוזר בין ציבור הקוראים לבין תנועת העבודה ושני הגורמים השותפים להפקה לא־מסחרית זאת, הוא פועל־יוצא מ"הצהרת הכוונות" המוגשת בזה לציבור הקוראים, עם הופעת הספר הראשון.

מערכת "ספריית עמדה"
בית־ברל ומכון משה שרת.

תוכן

1. בין פילסודסקי למיצקיביץ': מדיניות ומשיחות ברביזור
ניזם הציוני (בהקשר של התרבות הפולנית ושל זיקתו
לפולין).
2. "הגיטו הפולני" ו"נבואת השואה":
בין רטוריקה קטאסטרופלית לבין מדיניות הצלה.
3. "אבי המרד" - לבחינת התואר, תולדותיו ותפקודו
כמסורת ההיסטורית של הרביזיוניזם, האצ"ל ותנועת
החרות.
4. דרכו של בגין אל המרד (1938-1944).
5. לח"י - בין אידיאלים לאופורטוניזם: לבירור דיוקנו
של לח"י כארגון מחתרת וכקבוצה אידאית.
6. "עד יבוא נביא מהימן" - מעמדו של אורי צבי גרינברג
כמשורר אסכאטולוג.
7. משנתו הלאומית של זאב ז'בוטינסקי: כינו לבין תנועתו.

מבוא

העיונים הכלולים בספר הזה אינם פרקים בהיסטוריה כוללת של ה"ימין" הציוני – אותו מחנה רחב שהקיף בתקופת המנדאט מסגרות וארגונים שונים (ובמרכזו מפלגת הצה"ר, בית"ר ושני ארגוני המחתרת – האצ"ל ולח"י). אין העיונים מהווים גם פרקי ביקורת על האידיאולוגיה הלאומית והתפישה המדינית של ה"ימין". בפני הקורא מוצגים כאן דיונים מפורטים בכמה סוגיות יסודיות בתולדות ה"ימין" הציוני, ובעיקר: בהיסטוריה הפוליטית והאינטלקטואלית שלו.

השם "המיתולוגיות של הימין" נבחר ככותרתו של הספר, אף שהייתי מודע היטב בעת נתינתו לרגישות ואולי אף לתגובה החריפה אשר כותרת כזאת עשויה לעורר. בעת האחרונה, בעיקר, נטען כלפי המחקר ההיסטורי-הביקורתי של תולדות הציונות ותולדות היישוב (וגם כלפי המחקר ההיסטורי בכלל), כי נקודת-המוצא שלו והכוח המניע אותו אינם נובעים אלא מאותו רצון בלתי-נלאה "לנפץ מיתוסים" שעליהם מושתתת, ובהם מעוגנת, התודעה ההיסטורית הקולקטיבית. מתגובות כאלה ניתן להניח, לעתים, כאילו כל תכליתו של המחקר וכל מבוקשו של החוקר הם, מלכתחילה, לתור אחרי "מיתוס היסטורי" או אחרי תמונת-עבר, קרובים או רחוקים, מקובלים ומוסכמים על רוב הציבור, לפרק אותם למרכיביהם, לדון בהם מתוך "חכמה שלאחר מעשה", לעמעם ולהכהות אותם, ואפילו להציגם כהטעיה מכוונת או ככזב מושרש. לבד מן המניעים הלא-טהורים, אותם מוצאים מבקרים בגישה כזאת, נראה להם הדבר, כי ערעור לא-מאופק על "מיתוסים היסטוריים" פירושו גם פגיעה קשה בתודעה ההיסטורית העצמית של החברה ובערכיה.

מחקר היסטורי אינו צריך להצטדק בפני התקפות מן הסוג הזה. אפשר שלא תמיד יהיו מניעיו של החוקר "כשרים", אבל

מי שעומדים במבחן אינם המניעים, אלא התוצאות והמסקנות. תכליתו של מחקר היסטורי היא לבחון בחינה ביקורתית של תמונות-עבר מקובלות, וממילא אין הוא צריך להתייחס כאמון גזור-מראש לכל אמיתה או מוסכמה היסטורית. יתר-על-כן, כל תודעה היסטורית קיבוצית היא תודעה עמוסה ב"מיתוסים"; בצד קבוצה של "מיתוסים" משותפים יש לחלקים שונים בחברה "מיתוסים" משל עצמם, שפעמים רבות מתנגשים ביניהם או עומדים בסתירה למול תמונות-העבר של הקבוצות האחרות. כל קבוצה כזאת - ובמקרה שלפנינו כל תנועה פוליטית-חברתית - בונה את תודעת ייחור דה על-גבי אינטרפרטציה משלה על אודות העבר ועל שורה של "מיתוסים" מכוננים, הממחישים ומבטאים את ערכיה ואת תודעתה. כל קבוצה כזאת משקיעה מאמץ ניכר באישוש ובביסוס ה"מיתוסים" של עצמה וביקורת והתקפה על ה"מיתוסים" של יריביה ומתנגדיה. וכך, יוצא הקצף ברגיל לארדווקא על הפגיעה ב"מיתוסים" המכוננים של החברה בכללותה, אלא על הערעור ועל הפגיעה באותם "מיתוסים" המהווים חלק בלתי-נפרד מן הדימוי העצמי והתודעה העצמית של הקבוצה המסויימת.

העיונים שנאספו כאן דנים בקבוצה של "מיתוסים" או "מיתולוגיות", המהווים חלק בלתי-נפרד מן הדימוי העצמי של ה"ימין" הציוני ומהווים עמודים-תומכים מרכזיים בתמונה ההיסטורית הציונית שלו; ביקורת ה"מיתולוגיות" האלו אינה מחייבת בהכרח קבלת מסקנות כוללות מסויימות על אופיו האידיאולוגי והחברתי-פוליטי של ה"ימין" או על דרכו ושיטתו בציונות.

כוונתם המוגדרת היא להציג פרקים וענינים בהיסטוריה הפוליטית והאינטלקטואלית של ה"ימין" באור עובדתי ואמין יותר, ובמיוחד במקום שהם מעומעמים ומטושטשים על-ידי ערפל כבד של רטוריקה ופולמוס. עיקרם, איפוא, הוא בחינה של כמה מרכיבים מרכזיים של הדימוי העצמי של ה"ימין" הציוני והדרך שבה הוא נוהג לתאר את מהלך ההיסטוריה של עצמו ואת מקומו שלו בהיסטוריה הציונית.

ביקורת היסטוריה כזאת אינה תמיד פועל־יוצא מעובדות שלא היו ידועות קודם לכן ואשר נתגלו כתוצאה מחשיפתו של חומר ארכיוני בלתי־מוכר או מעדויות חדשות. פעמים רבות, כמו במקצת הענינים הנדונים בספר הזה, הביקורת והבחינה המחודשת הם תוצאה של דגשים שונים ושל הארה מזווית אחרת של אירועים ותופעות שלא הופנתה אליהם תשומת־לב ראויה או שנדחקו במתכוון אל שולי הבמה. פעמים אחרות ההצגה השונה של העובדות היא תוצאה של קריאה שונה ושל אינטרפרטציה אחרת של אותם מקורות הידועים והמוכרים היטב. הכתיבה ההיסטורית העצמית של הרביזיוניזם (ולא מעט גם הכתיבה על אודותיו מעטם של כותבים וחוקרים עוינים באופן מוצהר) לוקה בפגם יסודי: היא אינה מבחינה בין הצהרת כוונות ומשאלות, בין תוכניות על הנייר ורטוריקה כלפי חוץ, לבין פעולות ומעשים. היא מטשטשת ומבטלת את התהום העמוקה שהיתה פעורה, בעיקר בתקופה הנדונה כאן, בין הרצון לבין האפשרות, בין ההתכוונות לבין העשייה. פעמים רבות היא גם מפרשת את הטקסטים בצורה מסולפת ואינה נותנת את דעתה לבעיות של ניסוח וטרמינולוגיה, שלא לדבר על השאלה של ההקשר ההיסטורי המיוחד ושל אופי הנמען של הטקסט אשר בו מדובר. במהלך הדיון יפגוש הקורא מקרים לא מעטים שבהם, לפי מיטב שיפוטי, קרא "הקורא הרביזיוניסטי" את המקורות הכתובים של ההיסטוריה שלו באורח שטחי, לא מדויק ולא נכון. במקרים אחרים, כאמור, ייתקל בטקסטים שנדחקו במתכוון אל השוליים, כדי שלא יפגעו בתמונה הרצויה.

ל"ימין" הציוני יש, בדרך־כלל, דימוי מונוליטי. התנועה הרביזיוניסטית והאידיאולוגיה הרביזיוניסטית, למשל, זכו אצל מעריצים ומבקרים כאחד להאנשה מוחלטת־כמעט בדמותו ובאישיותו של זאב ז'בוטינסקי. אך למעשה זהו מחנה אנושי מגוון, שהיתה בו התרועעות של דעות והתנהל בו מאבק פנימי, הן במישור האידיאולוגי והן במישור הפוליטי והארגוני. כתוצאה מכך יש ב"ימין" עצמו מסורות היסטוריות שונות שאינן זהות תמיד זו לזו. חוגים שונים ב"ימין" מציעים

אינטרפרטציה שונה של העובדות, משגיבים גיבורים שונים, ניתלים באבות רוחניים שונים, שלא לדבר על השקפות שונות בענינים מרכזיים. מאבק האינטרפרטציות והדימויים הללו בתוך מחנה ה"ימין" פנימה, אינו מגיע תמיד לידיעת רוב הקוראים. קולות החורגים או הסוטים מן המסורת המרכזית המוסכמת נדחקים לפינה ועיקר המאמץ מופנה - בצורות שונות - לביסוס תמונה היסטורית מוסכמת. לצורך זה נכתבים ספרי מחקר, מתפרסמים ספרי עדות וכתבי פולמוס; רואים אור אוספי מאמרים ומטופחת מאוד כתיבתם של חיבורים היסטוריים על-ידי תלמידים של בתי-ספר תיכוניים (תוך חינוך לחשיבה א-היסטורית) ועוד.

יש גם פן פוליטי למצב זה. התמורות המתרחשות במערכת היחסים בתוך מחנה ה"ימין" פנימה במרוצת השנים, תמורות שבמהלכן יריבים לשעבר הופכים לבעלי-ברית, ולהיפך: קבוצות מתפלגות ומתלכדות, הניסיון לאחות קרעים מן העבר מתחלף בחידוד המשברים וקיים גם היפוכו של דבר; כל אלה מביאים לכך שבמסורת ההיסטורית של ה"ימין" ניתן להבחין במגמות שונות וכתבניות שונות. הכתיבה ההיסטורית העצמית הרבה והוויכוח הפנימי, לא רק שהם חושפים את הריבוי הקיים מאחורי התדמית המונוליטית - הם גם מספקים חומרי מקורות חשובים לכל ניסיון לכרר את הענינים כהווייתם. מסורת היסטורית עצמית, כשהיא נבדקת על כל גילוייה, ניגודיה וסתירותיה, מהווה מקור ממדרגה ראשונה לכתיבת היסטוריה פוליטית במקום שחומר העדויות בנות-הזמן אינו מספק.

העיונים בספר מאורגנים בשלוש חטיבות:

בחטיבה הראשונה כלולים שני פרקים שענינם "האורייני-טציה הפולנית" של הרביזיוניזם: הפרק הראשון דן בהרחבה ובפירוט רב בזיקה התרבותית והפוליטית של הרביזיוניזם אל התרבות הלאומית הפולנית ולפוליטיקה ולמדיניות של פולין העצמאית בין שתי מלחמות-עולם. בעוד שזיקה עמוקה זאת היתה מדעת היטב לבני-הזמן, היא נמחקה וטושטשה מן הדימוי העצמי ההיסטורי הרווח של הרביזיוניזם לאחר

מלחמת־העולם השניה. דנתי בענין זה בהרחבה (והרכיבית בהערות), שכן אני רואה בנושא גם פרק חשוב בתולדות התרבות הלאומית הפוליטית הציונית.

הפרק השני דן בטיבה של "תכנית האבקואציה" של ז'בוטינסקי, הקשורה מצידה בתפישתו את אופיה של פולין ובהערכת מעמדה הבינלאומי. "תכנית האבקואציה", היא אחת מאבני היסוד של הדימוי העצמי הרביזיוניסטי; היא מובאת כראיה ניצחת ליכולתו של ז'בוטינסקי לצפות את האסון המתקרב ולהציע פיתרון ריאלי של הצלה, שלא יצא אל הפועל בגלל עוורונה של המנהיגות הציונית. "תכנית האבקואציה" נבחנת במאמר מתוך הגיונה הפנימי, ומתוך כך נחשפים המשגים הקשים של ז'בוטינסקי ותנועתו, הן בניתוח המציאות ההיסטורית, הן בחיזוי העתיד הקרוב והן בהצעת פתרונות בלתי־ניתנים למימוש.

בחטיבה השנייה שלושה פרקים שענינם ההיסטוריה הפוליטית של ארגוני המחתרת: הראשון בוחן את "המיתולוגיה" ההיסטורית הרווחת, כאילו היה ז'בוטינסקי "אבי המרד", כלומר הוגה, מחולל ומארגן של "הארגון הצבאי הלאומי" ושל "המרד" שהכריז על המנדאט הבריטי בארץ־ישראל בראשית פברואר 1944. תוך בחינתה של "מיתולוגיה" זו, נבחנות גם מערכת היחסים בין המפלגה הרביזיוניסטית (הצה"ר ובית"ר) לבין האצ"ל ותפישתו המדינית של ז'בוטינסקי. השני בוחן את דרכו של מנחם בגין אל הנהגת האצ"ל ול"הכרזת המרד", ומבקש להצביע על הלבטים שהתלבט בהם ועל האופציות השונות שעמדו לפניו קודם שבחר בדרך של מאבק מחתרתי מזויין ורצוף נגד בריטניה. השלישי מנסה לשרטט את דיוקנו של ארגון לח"י, תוך בדיקת הטענות והטענות השונות הרווחות וחוזרות כפולמוס ההיסטוריוגרפי וציבורי כלפי טיבו ומגמותיו של ארגון מחתרת קטן, אך דינאמי ומרתק זה.

בחטיבה השלישית שני פרקים: האחד מעמת בין עולמו הרוחני־תרבותי של זאב ז'בוטינסקי לבין עולמם הרוחני־תרבותי של רוב חסידיו, ומבקש להצביע על הפער הגדול הקיים ביניהם. השני, ענינו במעמד "הנביא" שהוקנה למשורר אורי צבי גרינברג על־ידי חוגים שונים ברביזיוניזם (או, כפי שזה

מעדיף לכנות את עצמו: "התנועה הלאומית"), והוא בוחן את "סגולות הנביא" ואת הסיבות שהביאו ליצירת דימוי זה ולטיפוחו.

שניים מן הפרקים התפרסמו לראשונה בכתב־העת "הציר־נות" (היוצא לאור מטעם המכון לחקר הציונות באוניברסיטת תל־אביב) וב"מלאת - מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ותרבותו", ומופיעים כאן בנוסח מורחב ומתוקן. בגלל אופיו של הקובץ נתקל לעתים הקורא בחזרות קצרות על ענינים אחדים, אולם בתוך הקשרים שונים ומתוך זווית־ראיה שונה.

אני חייב תודה לאהרן הראל ולנתן רענן על הענין שגילו בעיונים אלה ובכינוסם.

תל־אביב, 1985-1986

בין פילסודסקי למיצקיביץ: * מדיניות ומשיחיות ברביזיוניזם הציוני (בהקשר של התרבות הפוליטית הפולנית ושל זיקתו לפולין)

"פולין, דיין נאכט און מיינע האבן זיך צונויפבאהאפטן."
אהרן צייטלין, אסתרקה, ווארשה 1.1932
"פולין קמה לתחיה ונשרה הלבן צורח משפת ים הקלטים עדי ים
שחור."

אורי צבי גרינברג, ורשה-תל-אביב,
תרצ"ב-תרצ"ג1א

א. הכמיהה ל"ציון פולנית": "קשרי ההורל". "מולדת חורגת" ודהם מופת של לאומיות

ב־2 בספטמבר, יום לאחר הפלישה הנאצית לאדמת פולין, שהחלה בלילה שבין 31 באוגוסט ל־1 בספטמבר 1939, מיהר זאב ז'בוטינסקי, מנהיגה של התנועה הרביזיוניסטית, לשגר ממקום מושבו בצרפת מברק לנשיא פולין, איגנצ'י מושצ'יצקי (Ignacy Moscicki). במברק הזה, שהוא מסמך טראגי על קיצה של אשליה וראשיתו של לילה אפל, הזדרז ז'בוטינסקי לחזק את ידי נשיאה של הרפובליקה הפולנית על כך שצבאו – שז'בוטינסקי היה מאמין אופטימי בכוחו – עומד בפני הפולש. ימים ספורים קודם לכן לא האמין ז'בוטינסקי שמלחמה גדולה עלולה לפרוץ; ואילו עתה, משפרצה, לא העריך נכון את יחסי הכוחות.
וכך הבריק:

"In name of a Movement which years ago was among the

first to realise Poland's mission as one of the world's greatest powers and conceived the Providential Connection between the renaissance of Jewish Palestine state and triumph of Poland, I humbly call God's blessing upon your "country [...]"²

דברים פאתטיים אלו על "קשרי הגורל" הקיימים בין הניצחון של פולין לבין התחיה הלאומית של ארץ־ישראל היהודית, ועל היותו של הרביזיוניזם אחד הגורמים הראשונים שהכירו בשליחותה הבינלאומית של פולין, לא היו מן השפה אל החוץ או דברי עידוד שנאמרו בשעת משבר. הם נתנו ביטוי לאמונתו המוצקה של ז'בוטינסקי במעמדה של פולין, שאותה כינה בהזדמנות אחת: "אחד מאדירי עמי אירופה". הם ביטאו גם את הציפיות של התנועה הרביזיוניסטית מפולין, בעיקר לאחר עלייתו לשלטון של המרשל יוזף פילסודסקי, במאי 1926.

דברים אלו שיקפו לא רק עמדה אישית, אלא את יחסה של התנועה הרביזיוניסטית כולה אל פולין. יחס זה גם לא היה רק תוצאה של נסיבות אובייקטיביות ושיקול פוליטי מחרשב, הנובע מתוך ציפיה לשיתוף־פעולה בתחום המדיני והפוליטי; מקורו נבע מתוך הזדהות עמוקה ואותנטית עם פולין וההיסטוריה שלה, עם אכזבותיה וציפיותיה. פולין היתה מקום צמיחתו והתגבשותו של הרביזיוניזם בין שתי מלחמות העולם, המקום שבו התגבשה תרבותו הפוליטית ובו התנהל מאבקו העיקרי על השליטה וההגמוניה בתנועה הציונית³. פולין של שנות השלושים הפכה באופן פאראדוכסלי לבמה ההיסטורית עליה עומדת להתרחש הקטאסטרופה הגדולה של העם היהודי ובעת ובעונה אחת: התקווה המדינית הגדולה היחידה לגאולה.

למראם של חיילים פולניים בארץ־ישראל נתקף אב"א אחימאיר, האידיאולוג הלאומי הראדיקאלי, הרהורים על הדמיון בין הציונות והלאומיות הפולנית והגיע למסקנה, כי כשלונה של הציונות נבע מכך שלא שאלה די מאפיינים מפולין וכי לא היתה "פולנית" די הצורך⁽¹⁾.

"הדור של כותב הטורים האלה חונך על ברכי התרבות הרוסית או האשכנזית, וחבל. הצד השווה בין התרבות הרוסית לתרבות האשכנזית, ששתיהן הן

יצירות־עם שדאגת הקיום הלאומי לא היתה דאגתו. התרבות הרוסית היא תרבות פילאנטרופית בעצם ובחשבון אחרון. האשכנזית היא תרבות הפרט על דאגותיו ושמחותיו. בהיותם עמים שבעים במובן הלאר מִי, לא עמדה דאגת הקיום ושמירת הלאום לפני יוצרי התרבות הרוסית והאשכנזית. ואם ספגנו את הדעות הקוסמופוליטיות הרוסיות והאנוכיות האשכנזיות, הרי כס־מוות היו לנו. חבל, חבל מאד על אשר דורנו ספג במידה מועטה את התרבות הפולנית מהמאה הי"ט. זאת היא תרבות, לא של האנושות, לא של האדם, אלא תרבות הלאום. גיתה, דוסטויבסקי וטולסטוי הרעילו אותנו - את הבנים לעם הנלחם בעבור הקיום הלאומי, ושיקוי לעצמותינו יוכלו להיות סופרי המופת ומשורריה של הספרות הפולנית⁴."

ראוי לזכור, שכאשר הופיעו זאב ז'בוטינסקי, הצה"ר ובית"ר על הזירה הציונית, הם זוהו מיד עלידי יריביהם כתנועה ספוגה עד לשד עצמותיה רוח פולנית רומאנטית, אבירית. הרביזיוניזם תואר לא אחת כתנועה "פולנית רומאנטית" באופיה, אשר נטלה מן התרבות הפוליטית הפולנית דגמים של אידיאולוגיה, אתוס, כללים של התנהגות ורפרטואר של דימויים ומליצות רטוריות. לא רק האידיאולוגיה - גם הווי החיים הרביזיוניסטי והלך־הרוח הרביזיוניסטי ואף "המנטאליות הרביזיוניסטית" - כל אלו תוארו כ"פולניים רומאנטיים" עד לשד העצמות. הרביזיוניזם תואר לעתים כמי שבקע מימיה הביניים הפולניים או מספרות הגיבורים הפולנית, שעניינה פולין ההירואית של ימים קדומים.

בפרק זה אין בכוונתי לבחון את הדמיון בין מודלים של התנהגות פוליטית בציונות בכלל וברביזיוניזם בפרט, לבין הדגמים האפשריים שלה בפוליטיקה, בתרבות הפוליטית ובספרות הפולנית. בחינה כזאת אף אינה בהישג ידי בשל היכרות מכלי שני בלבד של ההיבטים הרלבאנטיים בתרבות הפולנית. בכוונתי, לכן, להתרכז בזיקה מוצהרת, כלומר: בכוונתי לסקור את ההתבטאויות הפומביות והחד־משמעיות במחנה הרביזיוניסטי בדבר קיומה של זיקה עמוקה בין

הציונות לפולין וכן בדבר הצורך לשאול מודלים לאומיים ותרבותיים מן המורשה הפולנית. כמרכזן ייסקרו כאן כמה נסיונות מוצהרים לחיקוי ולהעתקה של דגמים כאלה. השאלה, האם ההצהרות אכן יצאו אל הפועל, או שהן משקפות מציאות תרבותית ופוליטית, היא שאלה אחרת. ענייני כאן בתדעה המוצהרת, ובה בלבד⁵.

תהליך ה"פולניזאציה" של יהודי פולין התעמק והתרחב בין שתי מלחמות העולם. יהודים רבים הפכו לפולנים בלב ובנפש והעמידו את התרבות הפולנית כדגם עליפיו שפטו את ההווה היהודית הקונקרטית וקבעו לעצמם דגמי מופת נכספים⁶. ברקע הדברים עמדו תודעה של מצב אנאלוגי בין גורלה של פולין לבין גורלו של העם היהודי, ותשתית עומק של פילושמיות פולנית בחוגים שונים וצרים, כמו גם של השפעת מקורות יהודיים על המשיחיות הלאומית הפולנית בדרך ישירה או עקיפה ונפתלת מאד⁷. יש לציין, כי לתהליך הקולטוריאציה (תירבות) בפולין היו שתי מגמות שונות: האחת, מגמה של אסימילאציה, שהשפעתה ותוצאותיה היו שוליות מבחינה כמותית והשניה – ניסיון להעתיק את הדגם הפולני אל החברה הלאומית היהודית כדי לפרנסה ממקורות פולניים. חיקוי הדגם הפולני שבו מדובר כאן לא נועד דווקא להביא להשתלבות ולהתערות יהודית בחברה פולנית תוך אוכדן הזהות העצמית, אלא לכיוון מנוגד: להעניק חיות ועוצמה להפרדה ולייחוד לאומי, כאשר החזון הרחוק – של הרביזיוניסטים, לפחות – היה להגשים לאומיות יהודית לפי הדגם הפולני על אדמת ציון...

במערכות הזיקות וההשפעות שמדובר בהן כאן מילאה התרבות הלאומית הפולנית תפקיד של תרבות "מוסרת", ואילו התרבות הפוליטית הציונית, בעיקר כנוסח הרביזיוניסטי שלה – תפקיד של תרבות "קולטת"⁸. כמעט כל הגופים הציוניים שהתפתחו והתגבשו בפולין לפני מלחמת העולם הראשונה ולאחריה היו ספוגים באווירה הרומאנטית הפולנית, שטיפחה מושגים וערכים כמו "לגיונריות", "צבאיות" ו"הירר איות". הם היו ספוגים במה שכינה ז'בוטינסקי "נשמה יתירה", הספוגה אווירה של "טראגיקה ורומאנטיקה"⁹. אבל היחס אל רומאנטיקה זו והנכונות להסיק ממנה מסקנות

אידיאולוגיות ופוליטיות בהקשר הלאומי היהודי היו שונים בתכלית.

הקורא איגרות ויומני־מסע בפולין של שנות השלושים של אישים השייכים לתנועת העבודה – כאלה החוזרים אליה, למשל, לאחר פרידה בתיעשור או יותר – לא ימצא נטיות נוסטאלגיות, ובוודאי אף לא גילויים של קירבה נפשית ללא חציצה אינטלקטואלית ואידיאולוגית אל גופיה, אנשיה ואל ההיסטוריה שלה. יחס אמביוואלנטי כזה משתקף, למשל, ביומן המסע של דוד כהן, החש באמצע שנות השלושים, בפר לין שהיא "נוף ארץ־הורתי", ב"כאב הגדול של הבן, השב לביתו ואם חורגת תפגשהו". הוא, אכן, מכנה את פולין בכינוי הרווח אז "מולדת חורגת"¹⁰. בכתיבתו ובכתיבתם של אחרים בולטת הרתיעה והדחיה כלפי האופי של פולין העצמאית; רתיעה וסלידה מפולחן הז'ולניז (Zolnierz = חייל), מפולחן הצבאיות ומהניסיון לשחזר תור־זהב הירואי, כפי שהצטייר, למשל, ברומאנים ההיסטוריים הפופולאריים של הנריק סנקביץ'¹¹.

דווקא ביצירתו של אורי צבי גרינברג היחס הדור־שמעי כלפי פולין בא לידי ביטוי נוקב ביותר. הוא לא נרתע מראיית יסודות שונים בהיסטוריה ובתרבות הפולנית כדגמים ראויים לחיקוי ולשאילה, וגילה הכנה ואהדה לפוליטיקה הלאומית הפנימית של פולין העצמאית וכן אל יחסה למיעוטים הלאומיים בתוכה. בתמונת־העולם הגרינברגית פולין היא "סוף כל הגלויות", המקום שבו עתידה אירופה הנוצרית לעשות את חשבון הדמים הסופי שלה עם עם־ישראל – וזהו אירוניה מקאברית של ההיסטוריה, שכן היהודים מרגישים תחושת מולדת אל המקום הזה, והתחושה היא עמוקת־שורשים. גרינברג מתריע, איפוא, כי היחס המולדתי לפולין הוא אשליה מסוכנת שיש לנפצה. אדמת פולין המרשעת אפופה אדי גופרית, הוא כותב, במאמר החתום: יוסף מולכו ("ממפולת היהדות בפולין", סדן, תלאביב, תרפ"ה): "פולין. גופרית כל העולם עצורה במלה זו. ככדות גופנו הישראלי מורגשת כמו אבן גדולה במעיה. היא ערשה עם מיליונים יהודים, אזרחי־פולין כמדור דור, כמו שעושים עם כלבים". לא פחות מכך מורגשת כדבריו הקנאה ביחס האוטוכתוני של הפולנים לאדמתם, והטרגיקה של היחס הדומה – והכוזב – של

היהודים אליה. אך כל זה אינו מונע ממנו לראות בפולין דגם־מופת של לאומיות בעלת תודעה של גדולה היסטורית. ואכן, פולין יכולה היתה להציע, בעיקרו של דבר, רק דוגמה לחברה לאומית מדוכאת, החותרת לריבונות ולתפארת. עוד בשנת 1875 כתב א.ש. ליברמן, כי "הספרות הרוסית לימדה אותנו להכיר את השאיפות הסוציאליות האירופיות, דבר שהספרות הפולנית, לצערנו הרב, לא רצתה או לא יכלה לתת לנו"¹². ואומנם היו לתרבות הפולנית בין שתי מלחמות העולם, כמו גם לספרות הפולנית דאז, השפעה גם על עיצוב תודעתו וערכיו של הנוער הציוני המהפכני הסוציאליסטי. למשל, הרומאן של ש.ס. בז'וז'ובסקי, "להבות" (Plomienie), שעניינו: תנועת ה"נארודנאיה ווליה" בפולין, זאת הנתונה לשלטון הדיכוי הצאריסטי; הרומאן הותיר רושם רב על הנוער המהפכני, או כפי שכתב מתרגמו לעברית בשנת 1939: "ספר זה של הוגה הדעות והמהפכן הפולני, עשה את שליחותו העיקרית – ככל שלא יראה הדבר מוזר – לא בתוך עמו, אלא דווקא בקרב הנוער היהודי"¹³.

ואף־על־פי־כן נראה בבירור, כי למן שנות העשרים ואילך חלה התמתנות רבה בהשפעה של הלוח־הרוח הלאומי הפולני. כך אף הלכה וגברה הרתיעה במחנה הציוני מן האופי ומן הדמות אותם לבשה הלאומיות הפולנית בפולין העצמאית. ודאי שנותרו השפעות תשתית בתחומים שונים, אבל את אלו קשה לשחזר או להעריך, שהרי כאן מדובר בהשפעות שאדם יונק מהבית, מבית־הספר, מן הרחוב ומספרות אשר היתה לחס־חוקו בנעוריו. לענייננו, חשובה העובדה, כי בעוד שברוב המחנה הציוני חלה רתיעה והסתייגות עמוקה מהאידיאולוגיה הלאומית הפוליטית הפולנית¹⁴, על המימד הבלתי־מציאותי שלה ועל האופי האנטישמי הבוטה והבולט שלה, הרי במחנה הרכיזיוניסטי חל בשנות השלושים תהליך הפוך. הרכיזיוניזם, כקבוצת מיעוט לאומית, ראה בלאומיות הפולנית דגם מופת והשראה וביקש לאמץ אותה ולחקותה בדרכים שונות.

לפנינו פארדוקס: לכאורה, טען הרכיזיוניזם הרבה לתחיית תה של התרבות הלאומית היהודית מתוך היעגנות בלבדית ומוחלטת במורשת הלאומית היהודית עתיקת־היומין, בערכיה, בסמליה, בגיבוריה ובעלילותיה. הרכיזיוניזם הוא שטען ליחודיות של התרבות הלאומית היהודית (ממש באותו אופן

שבו טענה האידיאולוגיה הלאומית הפולנית לייחודה ולמקרה (ריותה שלה!); אם נאמר ש"פולניה בעולם האידיאות שלה היתה 'כולה' במאה השש-עשרה" 15 - הרי באותו אופן נוכל לומר, כי בעולם האידיאות שלה, היתה התנועה הרכיזיוניסטית "כולה בימי הבית השני", וביתר דיוק: התקופה שבין מרד החשמונאים למלחמת ברכוכבא; מבחינה זאת התפקוד של "תקופת הבית השני" בהיסטוריה היהודית היה דומה לתפקוד של "המאה השש-עשרה" בתודעה הלאומית הפולנית. אך השאלה העומדת על הפרק אינה האם הרעיון הלאומי היהודי, על מרכיביו השונים, הוא רעיון "מקורי", ועל-כן, בלתי-תלוי לחלוטין בהשפעות "מבחוץ", וכל כולו פרי התפתחות פנימית אימאננטית (כטענת חלק מן ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית). אפילו הדברים הינם כך לכאורה, הרי בתרבות קיימים לעתים ערכים וסמלים "זמינים" (available) שהם "רדומים", ויש צורך בהשפעות מבחוץ כדי לעורר אותם, להפוך אותם לרלבאנטיים ולשמישים. השפעה כזאת באמצעות מגע תרבותי (cultural interference), ישיר או עקיף, "מעוררת" אותם "יסודות" או "תכונות" רדומות. המצויים במורשת התרבותית-ההיסטורית העצמית. כיוון שתודעה לאומית - ויותר מכך תודעה לאומית אקטיבית - מחייבת את קיומם הפעיל של ערכים וסמלים שיש להם תפקוד חיוני כדי שהתודעה הלאומית תהיה "מלאה", הרי, לעתים תכופות, לפחות בשלב מסוים, הופכת הסביבה התרבותית המוכרת להיות אותה ספקית מיידית של יסודות אלו, או של האמצעים ל"תרגום" אותם יסודות "רדומים" בהקשר היסטורי חדש. הטענה כי תופעה זאת היא תופעה אוניברסאלית, או כי ניתן לזהות אותה גם במגזרים רבים ושונים של התפתחות התרבות ושל האידיאולוגיה היהודית המודרנית, אינה יכולה לבטל את הדיון שלהלן; אדרבה: היא מלמדת כי הדיון כאן אכן מתמקד באותה תופעה מיוחדת הכוללת נוכח הרקע הכללי, וכי דיון בתופעות השונות באותו ענין מחייב להבין את המכניזם התרבותי המפעיל אותם, כמו גם את התוכן הייחודי של כל תופעה ותופעה של מגע והשפעה.

מן הראוי גם לזכור, כי בהקשר שלפנינו אין מדובר ב"רעיון לאומי" לבדו, אלא באידיאולוגיה לאומית ובפראק-

טיקה לאומית של תנועה מדינית פוליטית מודרנית. לפיכך, לא היה הרעיון הלאומי היהודי "ההיסטורי" מסוגל לספק לבדו את כל המרכיבים והיסודות הדרושים ללאומיות מדינית בעת החדשה; הדוגמה של לאומיות פוליטית קרובה בזמן ובנסיבות היתה, על כן, חיונית או לפחות נחוצה.

טענתי היא, איפוא, כי התודעה ההיסטורית הרביזיוניסטית שאלה - במודע ולא במודע - מוטיבים וסמלים מתוך "האקלים התרבותי" של פולין, על־מנת שתוכל להחיות ולהעצים ולהעניק רלבאנטיות לערכים ולסמלים לאומיים "מקוריים". אפשר, כי דמיון באופי של הערכים והסמלים הללו הקל על קליטתם וספיגתם, ומכאן שהקל גם על השימוש בהם. מפולין נלמד, כי תנועה לאומית צריכה, דרך משל, גיבורים, ועל כן, נוצר דחף לחפש בהיסטוריה היהודית גיבורים מתאימים, אשר יוכלו להמיר את גיבורי ההיסטוריה הקרובה והמיידיית יותר - את זאת הזרה.¹⁶

ה־Hebraismus Militantis הרביזיוניסטי התפתח והתעצב כפולין הספוגה מוטיבים של רומאנטיקה לאומית, הירואיזם לאומי ואסכאטולוגיה לאומית, הנעה בין קוטב היאוש לבין קוטב הציפיה המשיחית; בין מדיניות לאומית ריאליסטית לבין חלומות גדולה, ותפארת המחפשים פיצוי לדורות של השפלה, דיכוי וסבל. בין זיכרונות היסטוריים, הירואיזם ומארטריות לבין תחושה של חוסר־אונים, סנטימנטאליות ותחושת־קץ וקטאסטרופה בלתי־נמנעת.¹⁷

ההיסטוריוגרפיה, הספרות היפה ומערכת החינוך טיפחו את פולחן הלגיון הפולני, את פולחן הצבאיות הפולנית ואף את פולחן הגיבור־המנהיג. ההירואיזם המנופח מעל ומעבר לעוצמה הריאלית הפך לליתורגיה ולג'ינגואיזם עמוס־פאתוס רטורי. האינטליגנציה הרביזיוניסטית - שהיתה חניכת גמנס'יות פולניות ובחלקה גם חניכת אוניברסיטאות פולניות, שכן, רק תעודת־גמר של בית־ספר פולני איפשרה המשך הלימודים באוניברסיטאות - האינטליגנציה הזאת היתה פתוחה במיוחד להשפעותיו של הלוח־הרוח הזה, יותר מכל דור אחר שקם לפניו בציבוריות היהודית אשר בפולין, ובשכילה היתה הלאומיות הפולנית גם "סביבה קרובה", אינטימית, וגם מעין ריאליזציה של דגם של עבר היסטורי יהודי קונקרטי המצוי בזיכרון ההיסטורי הספרותי העמום והרוצה גם להתחיות.

על רקע זה אפנה עתה לדון בארבעת הפנים של התודעה המצוהרת בחוגים שונים ואצל הדמויות המרכזיות ברביזוניזם, בדבר הזיקה לפולין ובדבר הצורך לשאול ממנה ערכים ודפוסי התנהגות, ולכמה מן ההשפעות שהיו לתודעה זאת על האוריינטאציה המדינית של הרביזיוניזם.

ב. המשורר-החוזר ועם-המשיח

בתנועת העבודה הארצישראלית ניתן, לעתים, לספרות היפה מעמד של "ספרות מגויסת". הספרות נתפסה כמי שצריכה לתת ביטוי לערכים הלאומיים-החברתיים ר"לשקף" את בעיות הדור והחברה. אך רק ברביזוניזם ניתן למשורר מעמד מפורש של נביא וחוזר. כמו בדגם של הספרות הפולנית, כן גם כאן המשורר נתפס כחוזר, אשר תפקידו ויעודו בהצגתו של חזון גאולה כריאלי וכבר-מימוש. יתירה מזאת: על-פי תפישה זאת, תנועה לאומית אינה תנועה "שלימה" ואינה יכולה לתפקד ככזאת, בלא שנמצא בתוכה המשורר-החוזר. מעברו של אורי צבי גרינברג מן העיתונות של תנועת העבודה הארצישראלית אל העיתונות הרביזיוניסטית, בשלהי שנות העשרים, המציא לראדיקאליזם הרביזיוניזם ניסטי את "החוזר" שלו, שבמידה רבה אף היה מבשרו ומחוללו. לא רק ההתרחקות האידיאולוגית מתנועת העבודה הארצישראלית הובילה את אורי צבי גרינברג אל המחנה הרביזיוניסטי, אלא גם העובדה - לדעתי - כי התרבות הפוליטית הריאליסטית של תנועת העבודה לא יכלה לקבל ולאמץ דגם של משורר-חוזר הטוען במצוהר לכתר זה. בשורות הרביזיוניזם לא הופיע אורי צבי גרינברג כתופעה ייחודית, בלתי-מוכרת ובלתי-צפויה ואפילו מרעושה. אדרבה, הוא הופיע וגם הצטייר בקרב חוגים שונים בתנועה ככדמותם ואופיים של המשוררים הפולניים בעלי המעמד המקביל. הסמי-אינטליגנציה הרביזיוניסטית הכירה באופן זה או אחר את יצירותיהם של שלושת המשוררים "החוזים" (ראשן - Wieszc;): אדם מיצקיביץ' (1855-1978, A. Mickiewicz); יוליוש סלובצקי (1809-1849, J. Slowacki) וכן ז'גמונד קרשינסקי (1812-1859, Z. Krasinski)¹⁸. ביצירותיהם של משוררים אלה תוארה האומה הפולנית כאומה חסרת טריטור

ריה, הגולה מארצה, צלובה לגורלה, עומדת במרכז העולם, עורגת אל קשר מיסטי עם אדמתה, וכן: אומה העתידה להתחיות מתוך קטאסטרופה עולמית, שהיא בעלת תודעה של "עם משיח" החי בגעגועים לעברו המפואר¹⁹. אין ספק, כי ניתן למצוא גם אותה תבנית עומק היסטורית וכן אותם מוטיבים בשירתו הלאומית-המשיחית של אורי צבי גרינברג, עם כל ייחודה ועוצמתה המיוחדת; אבל ענייני כאן, כאמור, אינו בזהוי של מוטיבים ושל תבניות ספרותיות ביצירות עצמן, אלא באידיאולוגיה המוצהרת.

בדצמבר 1885 הפנה שאול פנחס רבינוביץ (שפ"ר) קריאה אל י.ל. גורדון, אשר בה נתבע המשורר ללכת בעקבותיו של אדם מיצקיביץ', לכתוב על אסון העם היהודי ולעודד את רוחו²⁰. ברוח דברים אלו ממש מספר אורי צבי גרינברג על אודות שיחה שניהל לילה אחד בווארשה עם ז'בוטינסקי. זה האחרון אמר לו, כי "הואיל ואין לנו אימפריה, אין אני מבקש בדומה לכך משורר מספרות של אימפריה; אלא בדומה, למשל, נגיד, לספרות של אומה שהיתה לה תנועת שחרור לאומית וכיסופים משיחיים; נגיד בדומה למיצקיביץ"²¹.

ואכן, התקבלותו של אורי צבי גרינברג כמשורר-חוזה בשורות המחנה הרביזיוניסטי יצאה אל הפועל רק במחצית השניה של שנות השלושים, וגם זאת, בעיקר, בקרב אותם חוגים בתנועה הרביזיוניסטית שהשקפתם היתה לאומית-ראדיקאלית. במצב של אי-ודאות קיומית ושל תהום עמוקה שנפערה בין התסיסה הלאומית והציפיות הלאומיות לבין הגשמתן הלכה למעשה בארץ-ישראל, כמו נוצרה ציפיה גדולה ודרוכה לשירה חזונית ולפובליציסטיקה חזונית. על-כן היה תהליך התקבלותו של אורי צבי גרינברג כ"חוזה", בקרב חוגים שונים, מהיר, וכבר ב-1931 העניק העיתון הרביזיוניסטי "העם" לגרינברג מעמד זה של משורר-נביא²², ובמרצת שנות השלושים הפכו המשורר עצמו וכן חסידירמעריציו שותפים מלאים לתחושה ולאמונה הזאת. אורי צבי גרינברג ראה, כידוע, את הציונות כתנועה עממית סטיכית, המבטאת לא רק כיסופים ערטילאיים, אלא צורך אובייקטיבי קונקרטי שיש לכוונו לאפיקים של דינאמיקה היסטורית גאולתית; הכוונה זאת תיעשה על-ידי משורר-חוזה, על-ידי מנהיג פוליטי ועל-ידי עילית פוליטית-רוחנית. לשירה החזונית נועד

- לפי השקפתו - תפקיד מרכזי בעיצובה של סטיכיה זאת, בהיותה הביטוי העמוק ביותר של הנפש הקולקטיבית ובהיותה "הצופה למרחוק", בהירת עין ביותר. תפקידה של השירה הוא איפוא "לעורר את הרעב ללחם הנפש בהמונים ולהזין אותם מן הכלים הללו. עד להליגיוניות צריך להגיע היחס"23.

המפתח לגאולתו השלמה של עם ישראל הוא - השיר!24
מיצקיביץ' וסלובצקי היו המשוררים שאליהם הקביל גרינברג את עצמו ואת יעודו כמשורר-חזזה, ואליהם השווה עלידי מעריציו. אחד האפוסטולים הראשונים של גרינברג, יהושע השל ייבין, כתב ב־1932: "אורי צבי גרינברג הוא משורר של מלכות ישראל הקיימת על אדמתה ממש כשם שסלובצקי היה משורר על אדמתו, למרות שפולין נשלטה על ידי הצאר הרוסי"25. מאוחר יותר השווה אותו למיצקיביץ'; בעוד שבשירת חיבת ציון הופיע רעיון השחרור הלאומי כמוטיב בלבד, כתב, הרי בשירת גרינברג, כמו בשירתו של מיצקיביץ', הפך רעיון השחרור הלאומי ל"חוקה"; כלומר, לתוכן הטוטאלי של היעוד השירי26.

גם גרינברג עצמו, כאמור, ראה בשלושה ה"חזים" הפוליטיים - ובעיקר במיצקיביץ' - מקור להשראה ולהקבלה, משום ששירתם החזונית דיברה על גאולה לאומית במושגים קוסמיים. מאוחר יותר היה נוח לחסידיו לדבר עליו כעל "נביא" יחיד במינו; בשנות השלושים לא ראו כל נמיכות-קומה ופחיתות-ערך ויחד בתיאורו כמשורר-חזזה על-פי הדגם הרומאנטי-הפולני26א.

ה. מנהיג-מדינאי יוצר אומה

הדמות המשלימה את זו של המשורר-החזזה, ובמקרה הרביזיוניסטי גם החשובה יותר, היתה דמותו של המדינאי בונה האומה או אבי האומה. מעניין לראות, שהרביזיוניזם מצא את דגם המדינאי שלו לא בדמותו של מנהיג לאומי מהפכן, אלא בדמותו של מנהיג לאומי שמרן, שאותו הציג כמי שביקש לבנות אומה אינטגראטיבית מאורגנת, לאחר דורות שבהם התקיימה ללא ריבונות מדינית ואף ללא טריטוריה מוגדרת, ובאיסדר פנימי. דמות-המופת של מדינאי

כזה נמצאה גם היא בהיסטוריה הפולנית הקרובה ולא במקום אחר. היתה זו דמותו של מרשל יוזף פילסודסקי – מי שהוקף בחייו בפולחן גיבורים – שחסידי ז'בוטינסקי חיקו אותו לא פעם בתכנו ובסגנונו, בפרוזה ובשירה כאחד²⁷.

פילסודסקי הציע דגם מורכב של מנהיגות: לוחם־מחתרת טרוריסט שהפך למצביא של "לגיונות", ואחר־כך: לראש מדינה; מהפכן סוציאליסטי שהפך למדינאי לאומן שמרן; אדם, שלא רק שקבע לפולין "מקום תחת השמש" באירופה וביקש להפוך אותה לחלק מן "המערב" – אלא גם היה מי שגילם באישיותו "אהבת מולדת" אמיתית ר"חיים. לצרכי האומה". כך, אכן, תיאר ז'בוטינסקי את המדינאי הפולני בטכס אזכרה שנערך לו ליד הקתדראלה הגדולה בקראקוב, בפני מיסדר של נושאים־לפידים מאנשי בית"ר וברית־החייל.

הוא השווה שם את פילסודסקי אל טרומפלדור²⁸, וכמאמר הספד שכתב במלאת שנה למותו כתב – וזה אירוני לא מעט לגבי הדימוי שלו בקרב חסידיו – כי יתרונו של פילסודסקי על כל הדיקטטורים האחרים שקמו באירופה לאחר מלחמת העולם הראשונה, הוא בכך שפעל בענווה ובצניעות, ללא הכרזות מפוצצות – כמו אלו של מוסוליני, למשל – באופן פראגמטי, בלא שטרח לנסח דוקטרינות ותיאוריות שלא ניתן לממשן בפועל²⁹.

פילסודסקי סיפק שלושה דגמים של מנהיג בדמות אחת:

1. הוא היה מודל של מדינאי בעל דמות האב; מי שכוונן מדינה עצמאית לאומה חסרת מדינה, וגם וזביא אותה אל יציבות פוליטית, אחרי דורות של פילוג פנימי וחוסר אינטגרציה. עמדה חיובית מתונה כלפי פילסודסקי לא היתה, כמובן, נחלת הרביזיוניסטים בלבד³⁰, אבל רק הרביזור ניסטים הם אשר הפכו אותו לדמות־מופת מעוררת השראה, וראו את פולין בצלמו ובדמותו: "איש 'ברית־החייל' מן השורה למד גזירה שווה מפילסודסקי על ז'בוטינסקי. מה להם (לפולנים) דז'ודק (dziadek) (סבא) – כך כינו את פילסודסקי, בלשון חיבה, מצדדיו הפולנים) – אף לנו", כתב אב"א אחימאיר³¹.

בעת שנדרש ז'בוטינסקי להבהיר את התמורה הקיצונית אשר חלה ביחסו לפולין – המעבר מיחס מסתייג מאד כלפי שאיפות העצמאות שלה בשנות העשרה של המאה³² אל יחס

של הערצה עמוקה ותחושה של שותפות היסטורית - היה הסברו חד וחלק: פולין של פילסודסקי איננה פולין האנטי-שמית, שמכינונה הסתייג לפני מלחמת-העולם הראשונה. פולין החופשית - כתב - אינה מדינה של ה"אנדציה" אלא מדינתו של יוזף פילסודסקי³³. את הדברים החד-משמעיים ביותר בעניין זה אמר, לאחר מותו של המרשל, ובזמן שהחלו הנסיונות הרכיזיוניסטיים לכוון בסיס לשיתוף-פעולה עם יורשיו בשלטון. אז, ב-1937, דיבר - בצדק רב - על פולין כעל אי של חופש מדיני ליהודים; ארץ שבה ניתנת לציבוריות היהודית חירות הפעולה הפוליטית והציבורית; אך דיבר גם על פולין כעל בעלת הברית הטובה והריאלית ביותר של הציונות.

"[---] אשיב לכם: התווכחתי ויכוח חריף עם הציבור הפולני; מכיר אני את כל צלליה של ארץ זו וידוע אני גם את הצד השני באופיים של הפולנים; את יצירותיו של מיציקביץ ידעתי בעל-פה כבר בהיותי בן 14. ואומר אני לכם: קיימת אצלם תופעה יוצאת-מן-הכלל, שאין עוד דוגמתה, והיא - פילסודסקי, שנת 1926. אז, בהימצא העם הפולני על עברי פרפחת, על שפת אותה התהום שאליה נתגלגלה לאחר שנים מספר גרמניה, באותה שעה קשה בא פילסודסקי עם קבוצת תלמידיו, בא בשתיקה, בלי רטוריקה; בא אדם שבוודאי אינו אוהב לא את היהודים ואף לא את הפולנים, אבל אוהב הוא, משרת ולוחם לדבר אחד ושמו: יושר. והוא - הציל את ארצו, השליט בה סדר ונטע בה יושר. אילו הייתי יהודי פולני, הייתי אומר: חביבי, קבוצתו של המרשל פילסודסקי, תלמידיו הנאמנים, אלו הם בשבילכם הסיכוי האחרון למצוא בעלי-ברית ישרים.

נחמד אנוכי בכל רחבי העולם, ממדינה למדינה, ומבקש בעלי-ברית לענייננו. ויכול אני לומר לכם, שאינני רואה בעלי-ברית מתאימים וממשיים יותר מקבוצה זו של תלמידי פילסודסקי [...] ואין ספק בדבר, שתלמידי פילסודסקי, האנשים העומדים עתה בראש הרפובליקה הפולנית, רצונם להעמיד כנגד

צעקותיהם של הדמאגוגים האנטישמיים תכנית לפתרון
הוגן של שאלת היהודים בפולין³⁴."

הדברים האלה בשבחו של פילסודסקי, לא היו כאן רק
בבחינת הערכה היסטורית אובייקטיבית, ונועדו, בוודאי,
לאוזניהם של יורשיו בשלטון. נראה, כי ז'בוטינסקי האמין
שימשיכו במדיניותו של המנהיג המת, אבל יש רגליים להנחה
כי היטיב להבין שפולין עומדת בשנת 1935 בפני שינוי
פוליטי מהותי. לא מעט מן הסטיות בעמדותיו העקרוניות
בשאלות מדיניות שונות בתקופה זו, נבעו מתחושתו, כי
האופקים הציוניים והיהודיים בפולין לא יהיו עוד כפי שהיו
לפני מותו של המרשל³⁵, וכי אלה הולכים ומצטמצמים,
הולכים ומקדירים, ולפיכך ניסה להשתמש בשמו של המרשל
המת כדי לזכות באהדה אצל יורשיו הקולונלים.

ראוי לציין, כי היחס הדרמשמעי אל פולניה נשמר גם
בספרו האחרון של זאב ז'בוטינסקי, The Jewish War-Front,
אשר נכתב על-ידו בחדשים הראשונים של מלחמת-העולם
(ינואר-פברואר 1940), וראה אור בלונדון באנגלית בחודש
יולי 1940. ז'בוטינסקי תיאר בספר את פולניה כ"גטו פולני"
אשר מצוקת היהודים בו אינה נובעת מתוך אנטישמיות
מאורגנת ומתוכננת אלא כתוצאה מתהליך כלכלי אובייקטיבי,
ומכאן הטראגיות שבמצב. בעת שדיבר על האפשרות, כי
"הגולה תחסל את היהודים", לא התכוון ל"חיסול פיס",
להשמדת-עם (ג'נוסייד), אלא לאותו לחץ כלכלי רצוף ועמוק
שישאיר את היהודים חסרי כל בסיס לקיום בפולין. התהליך
הזה - טען ז'בוטינסקי - אינו רצוני אלא אוטומאטי.
ז'בוטינסקי אף מציין, כי לא מצא מעולם "אף שמץ של טינה
מתמדת בלבם של היהודים שהיגרו מפולין כלפי העם הפולני
ואפילו לא כלפי המדינה הפולנית" וכי יחס כזה הוא אופייני
להגינותם ולנדיבות-ליבם של היהודים כלפי פולין, שארחה
אותם דורות רבים כל־כך.

ז'בוטינסקי נחלץ להגנתם של יורשי פילסודסקי, אותם
הוא מכנה "הקבוצה הקטנה וחסרת-המזל". אלו ניסו, לדבריו,
להמשיך את מדיניותו של פילסודסקי בתנאים בלתי-אפשריים.
פילסודסקי של ז'בוטינסקי בספר הזה הוא מדינאי ראצינלי-
סטי ושקול, כזה המנסה לתקן ליקויים יסודיים של האופי

הפולני, ובעיקר - נלחם נגד "הסגולות האסיאניות-למחצה" של "הנשמה הסלאבית", העולות לדבוק ב"נפש הפולנית": "פולין שלו היתה צריכה להיות - שומרת-סדר, נקיה, דייקנית, רבת-פעלים, הוגנת, בקיצור: 'מערבית'". יורשיו הקולונלים לא היו אנטישמים מטבעם, אלא נאלצו לעמוד בפרץ בין היהודים לבין כוחות אנטישמיים רדומים, שהתפרצו באמצע שנות השלושים בכוח רב ואף תבעו לנקוט שיטות נאציות אכזריות.

ז'בוטינסקי מתאר, באותו עמוד עצמו, "כוחות איתנים" אנטישמיים, הדורשים מסע-צלב נגד היהודים, ומגדיר את האנטישמים הפולנים כ"יסודות חוליגאניים" המונים אך מתימעת בחברה, שאין בה שנאה ממשית ליהודים. פעם הוא מדגיש את עצמת האנטישמיות הדתית-התרבותית, ופעם את כוח האנטישמיות הכלכלית ה"אובייקטיבית" וכן מציג את המדיניות בה נקט כניסיון להציע פתרון ראציונאלי המבוסס על אינטרסים משותפים בין היהודי הפולני לבין משטר הקולונלים. זהו משטר שאינו מסוגל לשנות את האקלים של המבנה החברתי ה"אובייקטיבי" ואינו מסוגל - גם אילו צוייד בסמכויות דיקטטוריות וגם אילו ניסה לעשות זאת - לשנות את הדבר. יש כאן - ובהמשך הדברים - מעין "ריהאביליטאציה" לפולין וכן טענה, כי האנטישמיות הפולנית היא "טבעית" וכורח "המציאות האובייקטיבית" הדטרמיניסטית ולא פרי של הסתה, תעמולה ומסורת דתית עמוקה. בכך, בוודאי, שונה היתה גישתו של ז'בוטינסקי מגישתו של אורי צבי גרינברג, אשר פולין סימלה וגילמה בשבילו את השנאה האורגאנית-הקוסמית של העולם הנוצרי כלפי העם היהודי והיהדות.

2. פילסודסקי היה גם אב-טיפוס של מנהיג מחתרת טרוריסטית שהפך להיות מצביא של לגיונות של צבא סדיר³⁶. נראה, כי השימוש בדגם זה והפיכתו של פילסודסקי למסמלו, שימשו בעיקר את החוגים הראדיקאליים בבית"ר ואחר-כך את אנשי האצ"ל; כל אלה ביקשו לערער על תפישתו המדינית של ז'בוטינסקי במטבעות-לשון היסטוריות הקרובות לו. כך יצאו לערער על הנחותיו של ז'בוטינסקי - בעיקר בעזרת שמו ופעלו של גאריבאלדי - אך השתמשו גם

בפילסודסקי כאב־טיפוס של דמות המנהיג בעל שני הפנים. הוא היה מנהיג שפעל לפי "החוק הפנימי", קרי: חוק השחרור הלאומי, תוך שינוי קיצוני של האמצעים בהתאם לנסיבות המשתנות. אין, איפוא, ניגוד בלתי־מתיישב, כטענת ז'בוטינסקי, אמרו הם, בין פעולות טרור לבין מנהיגות של "גדוד עברי"; אלו הן שתי זרועות באותו מאבק, וגם ז'בוטינסקי נקרא לבחור עתה בצד השני של דמותו.

"דוגמא לכך: הטרוריסט פילסודסקי, המתנקש "הה־רסני" בתחנת הרכבת בבידז'אני, נעשה, מבלי לשנות את אופיו, לפילסודסקי, הבונה הגדול של המדינה הפולנית המשוחררת ולמחוקק של חוקת המדינה שלה. אבל כאז כעתה הוא לא היה עבריין, אלא לויאלי: לחוקת האדנות של מולדתו".³⁷

אין פלא שהיו אלו אנשי "ברית הבריונים" אשר הצביעו בראשונה על כפל הדמות של פילסודסקי: "מן ההכרח, שמלחמות השחרור של אומות העולם תשמשנה לנו משל. חיילי פילסודסקי יכולים לשמש לנו סמל", קבע אחימאיר בנאום פומבי, בווארשה של יולי 1936.³⁸ גליונות "בחרב" של "הארגון הצבאי הלאומי בארץ־ישראל" פרסמו בהמשכים סדרה על קורות חייו של פילסודסקי בשם "מחיי מהפכנים גדולים", שתיארה אותו כדמות מופת של מנהיג שידע ללחום במחתרת ולעסוק בטרור (אנטירוס), ואחר כך ידע להנהיג לגיון סדיר.³⁹ ראוי להביא עוד דוגמה אחת מני רבות, נזכיר את "הטריבונה נארדובה" (הבמה הלאומית - Trybuna Narodowa) עיתון הצה"ר בשפה הפולנית, בעריכתו של הד"ר יאן (מנחם) באדר, אשר פירסם ב־11.8.1939 תמונה גדולה של המרשל בעמודו הראשון וכתב על אודות "לקח השישה באוגוסט", כלומר: לקחו של אותו יום, שבו יצאה קבוצה מתוך הבריגדה הראשונה של פילסודסקי לקרב ראשון אל מעבר לגבול הרוסי.⁴⁰

אבל בכך לא הסתיים אימוץ הלקח ממקורות חייו וממשנתו של פילסודסקי. אירונית היא העובדה, כי בעוד ז'בוטינסקי שיבח את המרשל על היותו מנהיג חסר דוקטרינה - הנה החוגים הראדיקאליים באצ"ל ביקשו לשאוב מלוא חופניים

מאימרות המרשל, סיסמאות וכן עקרונות פעולה כלליים שניתן, לדעתם, ליישם בארץ־ישראל כבפולין.
 ה"ירוזלימה ויזולנה" (ירושלים המשוחררת - Jerusolima, Wyzowolna) בטאון האצ"ל בשפה הפולנית, פירסם בגליונו מן ה־11.9.1938 לקט מאימרותיו של פילסודסקי בשם "הפר ליטיקה של המלחמה המעשית" (Polityka Walki Czynnej). האימרות הללו תורגמו גם בעיתון החד־פעמי "אמר לעם" של האצ"ל קודם לפילוג, [בעריכת חנוך קלעי (סטרליץ)], שהחליף את דוד רזיאל מפקד האצ"ל ב־19 במאי 1939 עד שיחרורו ב־24 באוקטובר אותה שנה] ב־29 ביולי 1939. האימרות - "מתוך כתבי יוסף פילסודסקי / כיצד מחנכים למלחמת שחרור לאומית?" הובאו במרכז העמוד הראשון של העיתון:

■ "הדם שנשפך היום, החיים שדעכו היום, יתנו את תנוכת־הברכה שלהם: רק בעתיד. אבל נשים לב לעובדה: לא היה אידיאל מדיני, לא היתה סיסטמה בעולם, שלא דנו אותה מלכתחילה לגנאי; ותמיד אנו רואים אותם הכיוונים דווקא, שמתחילה היו בלתי אהודים ביותר - הם שניצחו.

■ כך היה גם גורלה של הסיסמה על התקוממות מזויינת. כיום היא נחשבת לאוטופיה; אחר כך תבוא המלחמה המזויינת - ותחלוף, ואז יזכרו אותה כעובדה - אותם האנשים עצמם הדוחים כיום את הסיסמה.
 ■ שום ציבור בריא לא יוכל לשאת, מבלי שיהיה מוכן להתנגדות נמרצת, שלטון של ליסטים הנתמכים על־ידי ממשלה - או ממשלה הנתמכת על־ידי ליסטים.

■ ככל שנמהר לתת לעצמנו דין־יחשבון, שמן המצב הנוכחי אין מוצא אחר מחוץ למלחמה מזויינת - כן ייטב לנו.

■ כמעט לכל תנועת מרי עממית קדמו במשך זמן ממושך תעודות שונות בצורות הפגנות, התנגשויות קטנות וסכסוכים, שהיו בעת ובעונה אחת גם תוצאה וגם סיבה ליצירת אווירה והלך־רוח מיוחד; שמכשיר חוג אוכלוסים, שהלך והתרחב מפעם לפעם לקראת המלחמה."

לא ייפלא איפוא, כי מתוך תודעה אנאלוגית זו, שהופנמה

עמוק בתודעה ההיסטורית, יצא ד"ר ישראל אלדד [שייב] כאשר כתב ביקורת על חוסר היוזמה - לדעתו - של אנשי האצ"ל והלח"י בירושלים באשר לכיבוש העיר העתיקה, גם בניגוד להסכמת ממשלת ישראל; כי "אנו חניכי פולין הפילסודסקאית שכחנו זאת", כלומר, לא ידעו לפעול כפי שפעל הגנרל ז'ליגובסקי (Zeligowski) כובש וילנה כשנת 1920.⁴²

3. פילסודסקי סימל דמות של מנהיג שעבר מן המחנה הסוציאליסטי המהפכני אל המחנה "הלאומי הפטריוטי", לאחר שירד מן הרכבת הסוציאליסטית "בתחנת מולדת". גם בעניין זה הוא סימל בעיני הרביזיוניסטים מנהיג אשר התחיה הלאומית והאינטגרציה הלאומית היו חשובות בעיניו פי כמה מאידיאולוגיה חברתית-מעמדית ומאינטרנאציונאליזם.

ד. להיוון/מאבק מזויין/מחתרת טור

המתח בסוף שנות השלושים בין אתוס ומיתוס הצבאיות המאורגנת, רעיונות הכיבוש והמלחמה המזויינת לשיחרור לאומי, באמצעותם של לגיונות צבא סדירים (ואף בשיתוף עם מעצמה בעלת־ברית) לבין האתוס והמיתוס של הטרוריסט המהפכן והפראקסיס של מחתרת פוליטית טרוריסטית, יצר את ההשפעה הגדולה והעמוקה ביותר על תודעתו ההיסטורית ועל התנהגותו הפוליטית של הרביזיוניזם.

כאמור, רוב רובה של התנועה הציונית גילה רתיעה מפולחן הצבאיות ומפולחן החייל בפולין הפילסודסקאית, בצד הסתייגות עמוקה ביותר מן המימד הרומאנטי והמשיחי בלאומיות הפולנית, כמו גם מן הגילויים הפוליטיים-אקטואליים שלו. הרבה מן ההתלהבות הצבאית הזאת נראה שטחי, חיצוני, ובעיקר: לא ריאלי. תנועת העבודה הציונית - ולא רק היא - לא היתה יכולה לראות בצבא ובהערצתו של הצבא את הגורם המלכד והאינטגרטיבי העתידי של החברה היהודית החדשה.

אמנם היתה בציבוריות היהודית בפולין הערכה לאגדת הלגיון הפולני מימי המלחמות הנאפוליוניות, ואחר־כך מימי

המרד הפולני של שנת 1830/31.⁴³ אולם רק הרביזיוניסטים – ובעיקר אנשי בית"ר, ברית החייל ואחר כך האצ"ל – הם שאימצו לעצמם את המיתוס והאתוס הזה, כחלק מהווייתם הפוליטית והאידיאולוגית וראו בהם מודל לחיקוי ולמימוש גם בהווה הציונית. ניתן אפילו לומר, כי לפנינו מקרה טיפוסי של "קבוצת מיעוט תלויה" (dependent minority group) השואפת לחקות ולאמץ לעצמה נורמות מסוימות הנראות לה מרכזיות בסביבה שלה, תוך שהיא מפריזה בחיקוי גם לעומת הסביבה ובודאי גם ביתר. תוקף ביחס לנסיבות קיומה באותו מקום ובזמן ההוא.

פולין היתה הטריטוריה היחידה שבה יכלו בית"ר וברית החייל (שנוסדה ב־1932 כארגון של חיילים יהודיים משוחררים מהצבא הפולני והסתנפה לצה"ר) לממש הלכה למעשה את רעיון הצבאיות של ז'בוטינסקי. אין הכוונה, כמובן, לארגון צבאי ולאימונים צבאיים סדירים, אלא ליצירת מסגרות סמי־צבאיות, המקפידות בעיקרו של דבר על גינוניה של הטקסיות הצבאית. הצבאיות הזאת נתפשה על־ידי ז'בוטינסקי כחלק מאותו תהליך חינוכי הכרחי, אשר תכליתו העיקרית היתה לשנות את דמותו ואת מהותו הפנימית של האדם היהודי, הגלותי, תוך מגמה להכשירו להיות איש צבא סדיר לעתיד לבוא. רק להלכה היו קני (תאי) בית"ר אמורים להיות גרעינים לגיוס מגוייסים לגדודים עבריים חדשים – לכשיקומו ולכשייקראו אל הדגל ללחום שכם אל שכם עם בריטניה.

אבל, הפעילות הסמי־צבאית הזאת של בית"ר ושל ברית החייל נתפסה בשנות השלושים בעיני האגף הרדיקאלי ברביזיוניזם כגילוי העמוק ביותר של התסיסה הלאומית־משיחית העממית היהודית בפולין. צבירתו של כוח צבאי לא נתפסה במושגים פראגמטיים־תכליתיים, אלא במושגים מטא־היסטוריים ואסכאטולוגיים. כך נוצר פער עצום בין הרטוריקה הצבאית האסכאטולוגית לבין הכוח הממשי והאפשרויות בפועל. כך – למשל – כתב אורי צבי גרינברג, אחרי כינוס של אנשי ברית החייל בווארשה בנובמבר 1938, כי "כבר יש לנו בהצה"ר ובבית"ר כאן בפולין אותו יסוד טרומפלדורי, שהתנר ע"ה המשיחית שלנו זקוקה לו – אלמנט כזה אפשר להציגו בשביל אימפריה שתוצה בנו בתור פארטנר... הנה השגה: אנו יכולים לבוא בפני פורום של ממלכות מעוניינות ולדבר

ברורות ולהראות גלויות: מה אנו ומה יכולתנו, קללה לאותו צד, שיעמוד בראש העם ולא ישיג את רגעהנס, את צרהשעה ההגיוני"44.

לעומת המוטיבים בשירה החזונית שלו אין מדובר כאן ב"לגיונות ברכוכבא" היוצאים למלחמה־מרד נגד "הכובש הבריטי", אלא ללגיונות נוסח פולין, כאלה הנלחמים לצידה של בריטניה (או לצידה של מעצמה מעוניינת אחרת) בנסיבות בינלאומיות רצויות, על־מנת להשיג בסופו של דבר אותו הישג המדיני הנשאף. הרטוריקה האסכאטולוגית, על הרקע הפולני, היא שהפכה את מיסדריהם של ברית־החייל והצה"ר בערי פולין ועיירותיה לגדודי־צבא עבריים המוכנים להצטרף למלחמה או, לפחות, להוות אבן־משקל על כפות־המאזניים הבינלאומיות.

כך, חמש שנים קודם לכן, גם כתב אורי צבי גרינברג על "חג הגייסות" של ברית־החייל ועל כך שהיא ברית עממית המעמידה את יהדות פולין השוקעת "במזל מלכות" ואשר ממנה עולה "ריח הכיסופים להירוואיות כמו מכובשי כנען הקדמונים"45.

אין צורך לומר, כי בעיני יריביה ומבקריה של התנועה הרביזיוניסטית מכל אגפי התנועה הציונית היתה הפעילות הסמי־צבאית הזאת, על טקסיה וגיוניה החיצוניים, מעין "משחק בצבאיות" ותו לא; זהו משחק הנותן את הביטוי המוחשי המובהק ביותר לאופיה ולמהותה כתנועה המבטאת, אולי, צורך פנימי אותנטי של ציבוריות יהודית גדולה מחד־גיסא; אבל מאידך־גיסא, היא מבטאת גם חוסר ריאליזם קיצוני. דוד בן־גוריון, היריב הקשה והנוקשה ביותר של הרביזיוניסטים, שיצא נגדם - כדבריו - ל"מסע צלב" בפולין ב־1933, לא היסס לתאר את אנשי ברית־החייל כאלמנטים של העולם התחתון ("אונטרולט") היהודי בפולין46. הרביזיוניזם נתפס לא רק כמי שמעודד את יצירתו, או כיוצרו של עולם פיקטיבי של צבאיות - נוסח ציוני של עולם הצבאיות הדמיוני הפולני - אלא גם כביטוי וכסימפטום למצבה הטראגי של יהדות פולין, הנאחזת בעולם מיתולוגי־פיקטיבי זה כבקרב הצלה מן המציאות הקשה, כמרגם מחוסר הסיכוי לשינוי יסודי וכולל. וכך כתב נחום סוקולוב ממסעו בפולין בשנת תרצ"ד:

"אצל כל אומה ולשון הרי צד זה לכאורה אינו אלא טפל לחזיון היסטורי, עיקרי למשהו המצוי ועומד בקשר ארגוני ומהותי עם מציאות של ממש, עם ארץ שהעם יושב בה, עם הגנת המולדת, עם האפשרות והיכולת של שדה מלחמה ומערכה. ואילו אצלנו הרי כל הדברים האלה הם "הוקוס־פוקוס". הרי לא יעלה על דעת איש, שביום מן הימים עלה נעלה ונילחם בלגיון זה בבריטניה, בעולם הערבי, באיסלם [...] בפלוני ובאלמוני. והוא הוא הדבר המושך המגרה Credo quia absurdum (אני מאמין לפי שזה בלתי מתקבל על הדעת) וכאן באה אמונת־הפתאים המסייעת; כאן בא הפולחן האישי התפל והמכריע. אגדות מפתיעות ומופלאות ביותר נפרצות ברבים על גאון מצביאים ועל הכשרונות האסטרטגיים הנפוליאוניים של אדם, שספק רב בדבר אם עמד פעם בימי חייו באש הקרב ואם הריח מימיו ריח של אבק שריפה. באה לעולם שבת־יצבאיות חדשה, או מוטב שנאמר: פרנקיות חדשה (הצורה הפולנית המאוחרת של חזיון זה) על ידי הקונספירציה וסממניה, הלוקחים את לב הנערים על ידי מסתורין מיליטריסטיים עם עליונים ותחתונים, ועליוני עליונים, ומשמעת, מתחילה בדמות האספורט ולברשו... ובסופה התגלתה בדמות ההולכת ומתבהרת יותר ויותר של צבא קומי. המיליטריזציה אינה מסתפקת בתהלוכות ובצעידות ובחצוצרות ודגלים וכיוצא באלה, מחזות ראוות ושעשועים מגוחכים של שגעון הגדלות של דון־קישוטיות בלבד, אלא חודר ותקף גם את כל הארגון הפנימי כולו...⁴⁷".

ז'בוטינסקי עצמו לא האמין אי־פעם כי ייתכנו נסיבות היסטוריות שבהן יצעדו לגיונות יהודיים מפולין לעבר ארץ־ישראל כדי לכבוש אותה מידי בריטניה, בנוסח חזיונו המשיחי של יעקב פרנק. הצבאיות היתה עבורו, כאמור, בעיקר ערך מחנך, ולא פחות מכך נתפסה על־ידו הפעילות המעין־צבאית בפולין כחלק מן המאבק הפוליטי והאידיאולוגי שהתנהל על כיבושו של "הרחוב היהודי־ציוני" בפולין. אבל, אולי בלי משים כך הכשירה־הכין את הקרקע לקראת התפתחות

שהפתיעה והדאיגה בגילוייה גם את ז'בוטינסקי עצמו. הראדיקאליזם הרביזיוניסטי, שהעמיק והתעצם למן שנת 1936 - מתוך שילוב גורמים רבים ובעיקרם: המאורעות הפוליטיים בארץ ישראל והתמורות במדיניותה של ממשלת פולין כלפי היהודים - חש גם הוא את הפער המתרחב והולך בין האתוס והמיתוס לבין המעש, והוא זה אשר ביקש להוציא מסקנות "מהפכניות" מן המצב.

כיסוד הפעילות הזאת נשאר אותו מניע, שסוקולוב עמד עליו היטב: הרצון לזכות באזון קשבת אצל שלטונות פולין עלידי דיבור בסיסמאות קרובות ומוכרות השאלות מאוצר הסיסמאות הלאומניות הפולניות - לא סוציאליזם ולא קונסטרוקטיביזם, אלא ריבונות לאומית מלאה ומשיחיות. וכך כתב סוקולוב בעניין זה:

"מדיניות של ידידות מצד פולין ולפולין היא בחינת צורך והכרח לנו. אולם התחנפות למגמות ולנטייות מיליטריסטיות פולניות, הניסיון לנצל את המסורת הפולנית של הלגיוניזם בדור האחרון (ואף של שנות הארבעים של המאה האחרונה עם מיצקיביץ' ועוד ועוד) ולהתחבב על ידי כך - הרי הוא מעשה להטים פסול מבחינה מוסרית ומסוכן מבחינה מעשית, מעשה הלקוח מגנזי ההתבוללות, וזה יביא את התנועה ההיא בסופה לידי פשיטת רגל גמורה".⁴⁸

שוב ושוב נמצא בעיתונות הרביזיוניסטית בידיש, בפולנית ובעברית מובאות מתוך השירה הפטריוטית הפולנית ושימוש אינטנסיבי, גובר והולך בסיסמאות של "מלחמת שחרור לאומי" ושל "מאבק מזויין" ורטוריקה לאומית המחפשת לה תחליף ומקבילה יהודית לגיבוריה הלאומיים של פולין. העם היהודי, כך נכתב למשל באחד המאמרים באפריל 1938, מחכה ומייחל לקרב גרנוולד שלו⁴⁹.

ז'בוטינסקי אכן המתין לשעת הכושר הבינלאומית שבה יוכל לחדש את רעיון הגדודים, ולפי השקפתו נועדה הפעילות החינוכית בבית"ר, לשמור על גחלת הרעיון המדיני הזה עד בוא הרגע המתאים להוציאו לפועל. לא כך התפתחו "התאים החשאיים" של האצ"ל בבית"ר ולצידה בפולין לאחר 1937⁵⁰. תאים חשאיים אלו נטלו מן המסורת הפוליטית הפולנית שני יסודות נוגדים, ובאופן זה גם קבעו את קו התפתחותם וגם

את המתח האימאננטי בין האידיאולוגיה והסיסמאות שלהם לבין הפראקסיס הפוליטי המחתרתי שלהם.

אנשי האצ"ל בפולין דיברו על צבא יהודי בגולה, על הכשרת גדודי צבא סדירים, אשר יועברו בדרך הים אל ארץ ישראל כדי להשתתף בה במאבק לשחרור מזויין. ממילא היתה התמונה ההיסטורית שלהם מעוגנת בדגם של "פלישה מן הים" וביטאה הנחה – נכונה – כי כוחו של האצ"ל בארץ ישראל (כמו, אולי, כוחו של הישוב כולו) אין בו די כדי לנהל "מלחמת כיבוש". הרטוריקה והאידיאולוגיה דיברו איפוא במטבעות לשון "מלחמתיות", ואף תוכננו להלכה תכניות שונות שנועדו לאפשר את מימשו של הרעיון הזה⁵¹. למעשה, האצ"ל התפתח כמחתרת טרור שהיא מהפכנית לכל דבר, ולמן 1937 טיפה לא רק את הפראקסיס של ארגון מחתרת קונספיראטיבי (ובמידה גוברת והולכת גם אוטונומי וריבוני לעצמו), אלא אף את האתוס של המחתרת.

התפתחותם של "התאים החשאיים" נעשתה, בלרספק, בהשראת המסורת הפוליטית הפולנית בת הדור. ממנה גם נלמד, כי בצד הלגיון הסדיר (הארגונים הליגאליים) יכולה וצריכה לקום זרוע מהפכנית חשאית. כך הוקם, בצד הלגיון הסדיר, "הארגון הלאומי הפולני" כזרוע פוליטית, וכן "הארגון הצבאי הפולני" (Polska Organizacja Wojskowa) כזרוע חשאית (1914–1918), שהתקיימה גם לאחר שהלגיון התפרק. נראה, איפוא, כי נכון יהיה לומר שאנשי "התאים החשאיים" שאלו את המסורת של הטרור כדרך למאבק צבאי ממסורת ה-P.P.S. וה-Gojowski "הארגון הקרבי" שלה, תוך אימוץ הטאקטיקות המהפכניות של "המעש המזויין" (cryn zbrojog). יש, איפוא, להבחין בין "ההכשרה ההגנתית" שהיתה הדרכה צבאית חלקית ושטחית במסגרת של מעין "גדודי נוער", שנעשתה בשיתוף קצינים פולניים, לבין 'ההדרכה הצבאית' המקצועית לה זכו אנשי "התאים החשאיים" של האצ"ל בשנים 1938–9. העובדה, שבחוגי השלטון בפולין ישבו ותיקי הלגיון, הקלה על אנשי האצ"ל למצוא אוזן קשבת במיניסטריונים שונים ובחוגי הצבא. בצמרת הפולנית היתה אהדה רבה לסיסמאות על "מלחמת שחרור לאומי" ו"מלחמת מחתרת" יותר מאשר ל"הקשה בקופסאות"⁵². [צריך לומר, כי יש כאן הפרזה רבה בהערכת הרעש של הסיסמאות הלאומיות, שהרי

גם חוגי "ההגנה" נהנו מסיוע לא מבוטל בחוגי השלטון הפולני מאותו סוג שממנו נהנו אנשי האצ"ל, וזאת בלי שהחליפו "קשקוש בקופסאות" ברטוריקה לאומנית בנוסח פולני]. עשרים וחמישה גליונות ה"ירוזלימה וויזוולנה", שהופיעו בווארשה בין ספטמבר 1938 ליוני 1939, ביטאו את הזיקה וההזדהות העמוקים ביותר לפולין הלאומנית בניסיון לרכוש אהדה בחוגי השלטון. תחילה היה אמור שמו של העיתון להיות "בטאון המאבק המזויין למדינת יהודים", וסיסמתו היתה: "צבא מלכות ישראל בחיל" וכותרת המשנה שלו היתה: "כתב־עת למאבק על ארץ־ישראל" (Pismo Poswiecoe spwawie o Palestynie).

היתה זאת הגב' אילה שטרסמן (לובינסקי) שהקימה בווארשה "סאלון" של יהודים מקרב האינטליגנציה היהודית־הפולנית המתבוללת, שהפכו לאוהדי האצ"ל וכן למתווכים בינו לבין חוגים שונים בשלטון. גב' שטרסמן היתה גם זו שניסתה את סיסמת האצ"ל "רק כך" כתרגום ישיר של סיסמת הלגיון Tylko Tak (טילקו טק) ועל שער הבטאון הזה הופיע לראשונה סמלו של האצ"ל: מפת ארץ־ישראל משני עברי הירדן, כשיד אוחזת בה במרכזה⁵³.

לא רק תיאוריית הפראקסיס המהפכני – גם האתוס נשאב ממעיינות האתוס המהפכני הפולני. בשירי אברהם שטרן, למשל, נמצא מוטיבים מרכזיים של השירה והפרוזה הפולנית המפארים את אתוס המחתרת המהפכנית. אלה הם מוטיבים של "ימים של רעב, קור ונדודים... חוסר אמון, פחד וקנאה" של "חיי הכלב של לוחם המחתרת"⁵⁴; מוטיבים של "אנשי המחתרת" האלמוניים שהם "אנשים ללא שם", החיילים האלמוניים של המהפכה, "העבדים האצילים של החירות", שאין להם אב ואם מלבדי הרובה, הרימון וכד'⁵⁵; מוטיבים המפארים את המוות ואת הקורבן, המרפדים את דרך הגאולה ותהילת העולם של הגיבור הלאומי הגואל⁵⁶. מוטיבים אלה נקלטו לאחר מכן בארץ־ישראל של שנות הארבעים, כשהם מנותקים מרקעם ומהקשרם, כמוטיבים "מקוריים" בעלי תפקיד רבי־חשיבות ביצירת העולם ההדוק והחשוק של המחתרת, בניית־חרות ובניית־חלופה למול האתוס ו"מיתוס" הגיבור הציוני ששלט בציבוריות הציונית בארץ, קרי: הגיבור החלוץ.

ה. ההזדהות עם פולין כמדינה לאומית והאוריינטציה הפולנית של הצה"ר והאצ"ל

זיקה רוחנית־תרבותית עמוקה זאת לא היתה רק בבחינת תשתית שהולידה מצידה ערכים לאומיים־הירואיים אותנטיים, ובכך מילאה תפקיד של מיילד ומתווך בתקופת־ביניים קצרה עד שהמערכת התרבותית הלאומית העצמית יכולה היתה לספק את עצמה מתוך עצמה; היא היתה גם תשתית והצדקה ליחס של תמיכה ללא־סייג במדיניות הפולנית והבסיס לאוריינטציה הפולנית של הצה"ר ושל האצ"ל - שלבשו פנים שונים.

פולין הצטיירה בעיני הרביזיוניסטים כדרך שהצטיירה בעיני הלאומנים הפולניים: מדינה לאומית חזקה ורבת שאיפות, הנאבקת כדי לתפוס את המקום המגיע לה במערך הכוחות הבינלאומי באירופה, ואפילו במערכת הקולוניאלית מחוץ לאירופה. מפולין נתבקשה המנהיגות הציונית ללמוד כיצד לנהל פוליטיקה של גאווה לאומית ושל כוח, למרות שמבחינה ריאלית אין היא במעמד דומה לשלה⁵⁷. ז'בוטינסקי נתן ביטוי פאתטי להנחה זאת, בדבר היותה של פולין מעצמה צבאית חזקה, כשנה לפני שפרצה מלחמת העולם השנייה:

עוד לפני חודשיים שררה בעולם הדיעה, כי יש אגרוף ברזל גדול אחד שיוכל להחריב את הכל ופאספא. והנה קמה ארץ אחת, ולאו דווקא הגדולה שבארצות, ארץ אחת, שדבר זה יירשם בוודאי לשבחה ולתהילתה על גבי לוחות ההיסטוריה, ואמרה: "ואנו לחוס נלחוס", ועל ידי מלה זו היא סוף סוף נקבה נקב באותו אגרוף⁵⁸.

כחודש לפני שפרצה המלחמה כתב "אמר לעם", בתאריך 29 ביולי 1939, בביטחון מלא, כי היטלר יצטרך להתחשב "בכוחה הצבאי של פולין" ובכונותה להילחם, ולכן הוא נכון לווייתורים חשובים.

שלא בפומבי היה ז'בוטינסקי ספקן הרבה יותר מאשר בפומבי. לידידו, שכטמן, כתב ביום 28.2.1939, בעקבות ביקורו של שר החוץ הפולני יוזף בק (J. Beck) בלונדון, כי בעיני בריטניה, פולין היא אמנם מעצמה גדולה וחשובה, ובק עשוי - אולי - להפעיל לחץ בבריטניה למען העניין הציוני, אבל היה גם ברור לו, כי פולין תלויה בבריטניה, ולא להיפך,

וכן זקוקה מאד לסיוע שלה. לפיכך, קבע במידה רבה של ריאליזם, כי אם אכן יהיה לחץ פולני בלונדון, הריהו עלול להיות חסרתועלת אם יעמוד בניגוד לאינטרס הבריטי⁵⁹, כפי שאכן עמד.

יש הקבלה רבה ואף לא מקרית בין הלוח־הרוחות בפולין בשלהי שנות השלושים לבין הלוח־הרוחות בקרב הרביזיוניסטים אחרי תכנית החלוקה של יולי 1937, ובית־תוקף אחרי הספר הלבן של מאי 1939. כאן וכאן שתי תנועות לאומיות נבגדות משום ש"אלביון הבוגדת" כיזבה להן. הרביזיוניסטים הירכו לשבח את ההכרזות הפולניות בדבר היותה של פולין מדינה בלתי־תלויה, הרשאית לנהל את מדיניות הפנים והחוץ שלה על־פי שיקול דעתה והאינטרסים שלה. אורי צבי גרינברג אף מצא לנכון להשוות בין מדיניותה של פולין כלפי המיעוטים השונים בה, לבין מדיניות בריטניה כלפי הישוב היהודי בארץ־ישראל - השוואה לטובתה של פולין! "וארשה" - כתב, בלא מעט התפעמות - "הניפה דגלים". פולין רואה עצמה בלתי־תלויה, ו"הממלכות הזרות" אין להן רשות להתערב במדיניותה כלפי אזרחיה היא. פולין רשאית לנהוג בהם כרצונה. הציונות אינה יכולה להתלונן ואין לה סיבה להתלונן, שכן היהודים הם מיעוט חסר שאיפות טריטוריאליזם בפולין - אבל בעל שאיפות טריטוריאליזם בארץ־ישראל. לעומת זאת, יש לממשלת בריטניה התחייבות בינלאומית מפורשת בטריטוריה שהיא אינה ריבונית עליה⁶⁰. כאן, אגב, ניתנה לגיטימציה ברורה להסתלקות של פולין מהתחייבויותיה הבינלאומיות ב"חוזה המיעוטים" שלאחר מלחמת־העולם הראשונה, וזאת מתוך שאיפה להצדיק מה שנראה לכותב כמדיניות לאומית־ריבונית המפגינה "אדנות" לאומית, שאינה יכולה להיות נפגמת או מופרעת על־ידי גורם כלשהו מבחוץ. הציונות בארץ־ישראל צריכה, לפי זה, להתייחס לערביי הארץ כפי שהפולנים מתייחסים למיעוטים האירידנטיים שבפולין! מתוך השקפה זאת, על פולין ומדיניותה באה, כמובן, גם ההנחה שפולין תפעל - וגם תוכל לפעול - למען הגירה יהודית לארץ־ישראל במסגרת חבר הלאומים בז'נבה, ואף תוכל להשיג שם הישגים בניגוד לעמדה הבריטית. הפולנים אמורים היו להיות מליציושר והנקודה הארכימדית של הגורל הציוני בשלהי שנות השלושים⁶¹.

ככל שהתקרבו מחוגי השעון הסמוי לנקודת האפס של סוף אוגוסט 1939 התעצמה התחושה ההדדית, כי פולין והציונות גם יחד הופקרו⁶². לפיכך, למשל, מתלהב ה"טריבונה נארודר בה" מה־31.3.1939 מהכרזתו של נשיא פולין, כי "אין אנו (פולין) קושרים את עתידנו וגורלנו עם שום חסות, בידענו שהחירות היא תוצאה של קרב מתמיד, רצוף קורבנות". הלוח"רות זה, שנולד בפולין מתוך תיסכול לאומי ומדיני עמוק, הוא שהכשיר את הקרקע - בין שאר הגורמים - בחוגים הראדיקאליים בבית"ר ובאצ"ל לקרוא תיגר על האוריינטאציה הבריטית של ז'בוטינסקי ולדבר על אוריינטאציה "נייטראליסטית", כלומר: אוריינטאציה אחרת, אנטי-בריטית.

*

כשירד הלילה על פולין ונפלה החשיכה על יהדות פולין, נגדעו התקוות הרביזיוניסטיות בחטף. הלילה ירד בחטף על אשליית העצמה של פולין ועל יכולתה לבצע מפנה מהפכני בתולדות הציונות. הוא ירד כך גם על האשליה הרביזיוניסטית, שהיתה מעוגנת ברצון עז ועמוק להרשיע את יהדות פולין - רצון שמצא לו אפיקים ותקוות בציפיות־שווא ובתכניות חסרות בסיס. אמנם נשארו שיירים מהבהבים של אשליה ושל נסיונות לשיתוף־פעולה גם בימי המלחמה⁶³, ואמנם ההיסטור ריוגראפיה מבית המדרש הרביזיוניסטי תיארה את שנות השלושים המאוחרות כשנים שהוחמצו בצורה טראגית; כשנים שבהן תיקתק שעון הגורל היהודי. אולם בידי הרביזיוניזם - בעיקר זה הראדיקאלי - לא היה סיפק להשלים את "הכנותיו" למסע כיבוש הארץ, אשר מחנהו יצא לדרך מאדמת פולין. פולין עצמה - כתרבות מופת - כמו נמחקה מן התודעה הרביזיוניסטית ומהכתבים הרביזיוניסטיים ונדחקה עמוק־עמוק אל השיכחה. רק יריבים פוליטיים הזכירו לעתים את קווי הדמיון לשם ניגוח. ואף־על־פירכן, לפנינו פרק מרכזי בתולדות התרבות הפוליטית הלאומית היהודית בעת החדשה; ומימד חשוב להבנת התרבות הפוליטית של הימין הציוני.

הערות לפרק I

נוסח מורחב של מאמר שראה אור: הציונות - מאסף לתולדות התנועה הציונית והישוב היהודי בארץ-ישראל, תשמ"ה 1985, ובתרגום אנגלי ב-Studies in Zionism, October, 1985. תודתי נתונה לפרופ' משה מישקינסקי ולד"ר שלמה נצר, שהואילו לקרוא נוסח ראשון של מאמר זה. הערותיהם סייעו לי להתמצא ולוא מעט בסבך ההיסטוריה הפולנית המודרנית. פרופ' חנא שמרוק, פרופ' איתמר אבן-זהר וד"ר ישראל ברטל קראו נוסח מאוחר יותר והערותיהם היו לי לעזר רב. תודה מיוחדת לגב' אלישבע ויס, שתרגמה עבורי מהעיתונות הרביזיוניסטית בשפה הפולנית.

בעת הדפסת ספר זה הופיעה הביוגרפיה שכתבה עדה אמיכל ייבין על שטרן: בארגמן / חייו של יאיר - אברהם שטרן תל-אביב, 1986. המחברת מסתמכת על חומר נוסף מהארכיון שהוטמן בכד ועל עדויות בע"פ, המוסיפים פרטים על פעילו האצ"ל ושטרן בפולין למן 1937, ושופכים אור נוסף וחשוב על התפתחות מערכת היחסים בין שטרן לרזיאל. מאידך, המחברת אינה מתייחסת באופן ביקורתי להרבה מן העדויות ומאמצת הרבה מן ה"מיתולוגיות" הנדונות כאן.

1. "פולין, הלילה שלך ושלי / התמוזגו יחדיו". שורות מתוך המפגש בין מיצקיביץ' ליי.ל. פרץ במיסטריה של אהרון צייטלין. ראה מאמרו של חנא שמרוק, "המגעים בין הספרות הפולנית לבין ספרות יידיש", ספרות יידיש בפולין, ירושלים תשמ"א, עמ' 275-287. המובאה בעמ' 270-271.

1א. המובאה מאורי צבי גרינברג היא מספר הקטרוג והאמונה, תרצ"ז, עמ' ק"א (השיר נכתב, לפי עדות המשורר, "משלהי סיון תרצ"ג עד שלהי מנחם-אב תרצ"ג, ורשה-תל-אביב").

2. מכון ז'בוטינסקי (להלן: מ"ז), 2/29/2/1. דוד ניב מזכיר את המברק בחלק השלישי של ספרו מערכות הארגון הצבאי הלאומי, תל-אביב 1967, עמ' 13, אבל הוא מביא ממנו רק שורה סתמית אחת ואינו מוסיף את נוסח המברק כולו, המברק אינו מוזכר כולו אצל הביוגראף של ז'בוטינסקי - יוסף ב. שכטמן. ב"המשקיף" מה-13.9.1939 כתב אורי צבי גרינברג, שזה מקרוב הגיע לארץ-ישראל אחרי שנמלט מווארשה דרך הגבול הרומני, כי עם

ישראל דומה לעם הפולני בכך שכמוהו נשא "בחוכו ובדמו את הריבונות המדינית" גם בימי גלותו.

אמונה זאת בכוח הצבאי הפולני עולה ממכתבו של בגין מווילנה ליוניצ'מאן בתל-אביב ב-4.2.1940 בו כתב, כי נמלט מזרחה משום ש"אז האמנו באורך ימיה של פולין". איש לא פילל, כתב במכתב אחר מה-8 בינואר, שפולין "תתמוטט בזמן קרוב כל-כך". (מ"ז פ-106). בגין מעיד (בשנת 1964) כי בימים הראשונים של הפצצת ורשה סברו ראשי בית"ר - והוא בתוכם - "על-פי מה שראו עינינו, כי יש כוח גדול והוא יעמוד מול פני התוקפן". ב"מה שראו עינינו" הכוונה כמובן למראה תנועות הצבא הפולני בווארשה ואולי גם להכרזות מנהיגיה ומצביאיה. 'אחימאיר (עורך) הנסיך השחור. (יוסף בצנלסון והתנועה הלאומית בשנות השלושים, תל-אביב, תשמ"ג, עמ' 33) ..

בדבריו הנזכרים של ז'בוטינסקי על "קשרי הגורל" בן פולין לעם ישראל יש בלי ספק הד לביטויים דומים בספרות הפוליטית הפולנית ובעיקר ב-Symbol politico Polacco -, המצע הפוליטי של הלגיון הפולני שכונן באיטליה מה-29 במארס 1848. סעיף 10 קבע: "לישראל, האח הבכור, כבוד, אחווה, עזרה בדרכו לקראת אושרו הנצחי והארצי, זכויות שוות בכל". לאחר שהרצה ב-1933 בראדיו של פולין על "קביעת חוזה וורסי", כך מספר מזכירו, 'א' רמבה, רשם ז'בוטינסקי בספר האורחים, את מאמרו של מיצקביץ "כעד חרותנו וחרותכם", 'א'. רמבה, ז'בוטינסקי לעולם ולעמו, ירושלים, תש"י, עמ' 37.

בשנות השלושים הפכה הציונות בפולין ל"תנועת המון" והפוליטיקה הציונית ל"פוליטיקה של המונים", בענין זה ראה מאמרי "יהודי הרחוב" ו"קסם ההמון" - הערה על הישוב היהודי "ארץ-ישראל ופולין כמערכת פוליטית משולבת" (מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים), 25, אביב תשמ"ו, עמ' 148-160).

אב"א אחימאיר, "פולנים בפלשתינה", המשקיף 24.1.1941. ברוח דומה, מנקודת מוצא אחרת, כתב יעקב הורוביץ ב-1925 ("...") כמה רחוק הוא היהודי מהרוח הפולני, "אל מול הפורקן היומי", סדנא דארעא, אדר, תרפ"ב, עמ' כ"ז. ראה גם מאמרו של אחימאיר "זוירקו" (חזית העם 14.10.1932) על מותו של הטייס זוירקו (Zwirko) גיבור לאומי פולני, שאחימאיר ראה בו סמל לקרבן לאומי שיש ללמוד ממנו שיביא לאגדה לאומית הירואית. שהציונות זקוקה לשכמות.

אין כוונתי לדון כאן במצב האנאלוגי העובדתי שיש שמוצאים בין התפתחותה של פולין העצמאית לבין התפתחותו של "הבית הלאומי", כמו, למשל, בעיית הגבולות ה"סופיים", היחס למיערטים אתניים-לאומיים, שאלת האינטגרציה הלאומית, המתח בין "ריאליזם" ל"אידיאליזם". וכד'. כמרכן אין כוונתי כאן לתודעת

המצב האנאלוגי במישור המטא-היסטורי, זו המוצאת קשרי גורל מסועפים ותבניות עומק של זהות וגורל בין ההיסטוריה של פולין וגורלה לבין ההיסטוריה היהודית וגורלה. ענין מתחום אחר לחלוטין היא השאלה עד כמה הושפעה התפישה הכלכלית-חברתית הרביוניסטית הרשמית מן האטאזיס הפולני ומן הניסיון הפולני למן 1924 להפעיל את המדינה לשם ייצוב מערכת השכר. אפשר שכאן לפנינו פאראדוקס, שתפישה כלכלית שדחקה את רגלי היהודים שימשה השראה לתפישה כלכלית שנועדה להבטיח את התפתחותו של הרוב הדימוגראפי היהודי בארץ-ישראל, בעיקר תוך ביסוס כוח וערכו של המעמד הבינוני העירוני החדש.

6. תאור כללי מרחיק לכת במסקנותיו של תהליכי "הפולניזאציה"

ראה אצל Celia Heller, *On the Edge of Destruction: Jews of Poland between the two world wars*, N.Y. 1980, pp. 211–232. על השפעת הלאומיות הפולנית ראה סיכומו הקצר של עזרא מנדלסון בספרו Ezra Mendelson, *Zionism in Poland: The Formative Years, 1915–1926*, Yale University Press, 1981, pp. 345–346.

ראה גם הערותיו על מערכת היחסים היהודית-פולנית (עמ' 12–17). אולם התיאור לדעתי אינו יכול להצטמצם רק בהשפעה של האידיאה הלאומית ושל הלכי רוח לאומיים באופן כללי כמודל של חיקוי ואתגר לקביעת הזהות העצמית, אלא יש לבדוק אילו מדלים, ערכים ומוטיבים של התרבות הלאומית עברו ואומצו, על ידי מי ולאלו מטרות. מנדלסון אינו מקבל את התמונה של תהליך אסימילטורי רחב בפולין ומאפיין את החברה היהודית בין שתי מלחמות עולם בחברה העוברת תהליך של מודרניזציה ללא אסימילציה.

7. דמותו של אדם מיצקיביץ' עומדת במרכז נפתולי ההשפעות

האלה. על האפשרות של השקפה פרנקיסטית על מיצקיביץ', כמו גם על דמותה של פולין ויעודה בהגותו המיסטית של יעקב פרנק ראה אצל: A.G. Duker, "Polish Frankism's Duration, from Cabalistic Judaism to Roman Catholicism and from Jewishness to Polishness", *Jewish Social Studies*, 25(1963) pp. 287–333 וכן מאיר בוסאק, "יסודות פרנקיסטיים ביצירתו של אדם מיצקיביץ', דבר, 9.7.1954. מיצקיביץ' נפל בהשפעתו של המיס-טיקן טוביאנסקי בשנת 1841, לאחר הפגישה ביניהם בפאריס, וריפוייה הפלאי של אשתו החולה, וכתוצאה מכך שינה את יחסו לספרות הפולנית, ולספרות ושירה בכלל. טוביאנסקי עצמו הושפע מהמיסטיקן הצרפתי לווי קלוד דה סן-מרטן (L.C. de Saint-Martin, 1743–1803) שבעצמו הושפע מהקבליסט הפורטר גזי מרטינש פאשקוראליש (Martinez Pesqualis, 1722–1774) לפי

סן-מרטן השירה הנבואית היא "שירה ממדרגה ראשונה, היחידה שאפשר לכנותה בשם שירה נצחית", ראה: Victor Weintraub, *Literature as Prophecy, Scholarship and Martinist Poetics in Mickiewicz's Parisian Lectures*, The Hague 1959 (להלן: ויינטר-אוב). (ראה גם א"ז אשכולי, תנועת טוביאנסקי בין היהודים - אפיוודה משיחית, ירושלים, תרצ"ג.) יש דמיון רב בין השקפתו של מיצקיביץ' על השירה הנבואית כפי שבאה לידי ביטוי בהרצאותיו כקולג' דה-פואנס אחרי פגישתו עם טוביאנסקי לבין השקפתו של אורי צבי גרינברג על השירה כנבואה וכחזון, ועל המשורר כבעל חזון וכחזון לאומי. גם תפישתו הסימבולית את ההיסטוריה היהודית דומה מאד לתפישה ההיסטורית שאימץ לו מיצקיביץ' בשנות הארבעים - תפישה שויקטור ויינטראוב מכנה אותה "מיתראליגורית", שם, ע' 63. על התפישה המשיחית של מיצקיביץ' לעומת זו של Krasinsky מזו של Slowacki ראה הדיון המאלף אצל Andrej Walicki: *Philosophy and Romantic Nationalism: The case of Poland*, Oxford, 1902, pp. 239-291 ועל תפישת ההיסטוריה היהודית של מיצקיביץ', שם, 261-265. על התשתית המקראית בספרות הפולנית ראה בקצרה Encyclopaedia Judaica Vol. 13, p. 749 על "ספר העם הפולני" ו"ספר הגולה הפולנית" (1832) המתרגמים ל"שפת המקרא" את המציאות הפוליטית והחברתית של אירופה (על רקע כשלון המרד הפולני של 1934) ראה יסטרון (עברית) עמ' 206-208. הספרים תורגמו לעברית בשנת תרמ"ב (ספר עם פולונים וגרי פולונים מאת אדם מיצקיביץ' ונעתק ללשון עברית ע"י משה יחיאל עזכאריאל, פריז. הקדים לו מבוא ארמאן לוי (1824-1891) עיתונאי צרפתי, בנם של מומרים שהתגייר בהשפעת מיצקיביץ' שהיה שותף בניסיון לארגן "לגיון יהודי" במסגרת הלגיון הפולני בטורקיה שמיצקיביץ' (בלי ספק גם כ"חיקוי" למודל הביירוני) היה שותף לו בשנת 1855. ראה אצל ליכטנבוים, שם, עמ' ע"ח-פ"ב; קכ"ד-ק"ל).

על מושגים אלה ראה:

1. Even-Zohar, "Universals of Literary Contacts" in: *Papers in Historical Poetics*, Tel-Aviv 1978, pp. 45-53

2. זאב ז'בוטינסקי, סיפור ימי, כתבים, ירושלים תשי"ח, עמ' 60.

3. דוד כהן, חסד נעורים, תליאביב, תשט"ז, עמ' 180. בדברים אלה כמדומה יש משום ביטוי מובלע - החוזר לא מעט כספרות התקופה - לכמיהה לילידות (nativism) יהודית קמאית בארץ-ישראל, שתהיה שוות-ערך בעוצמת רגשותיה ודבקותה לאדמה כמו עוצמת הדבקות הפולנית לאדמת פולין. מכאן הפופולאריות הרבה של הפואמה הגדולה של מיצקיביץ', "פאן טדיאוש", שחלקה תורגם לעברית כידי יוסף ליכטנבוים בווארשה בשנת

תרפ"א, 1921 (בהוצאת שטיבל). היצירה בשלימותה הופיעה בישראל בתרגומו בשנת 1953 ועם מבוא רחב שלו (עמ' ז'-קל"ו). מכאן גם הפופולאריות של האפופאיה "איכרים" של ולדיסלב סטניסלב רימונט (1860-1925), שתורגמה לעברית בידי ח.ש. בן-אברם (הוצאת שטיבל, תל-אביב תרפ"ח-תרפ"ט, 1928). אפופאיה זאת מתארת את חיי האיכרים הפולניים הקשורים לאדמתם ואשר חיהם מתנהלים בצמוד למחזור הטבע והגורל. ראה הביקורת של יהודה ורשביאק על הופעת התרגום בהדים, מנחם-אב תרפ"ח (1928), עמ' 282-286. ראוי להזכיר גם את הדרמה של סטניסלב ויספאנסקי (1869-1902): החתונה, שתורגמה לעברית בידי בר פומרנץ (הוצאת שטיבל, ורשה, 1938). בספרו של גדעון עפרת, אדמה, אדם, דם-מיתוס/החלוצ ופולחן האדמה במחזות ההתיישבות, תל-אביב 1980, מופיע דיון במחזה של צילה קומרקר, סופרת יהודיה מגליציה, בשם "הכרית הרביעית", שהתפרסם בהשלח בשנת 1915. לפי עפרת, הגישה הלאומנית הראדיקלית של המחזה היא תולדה של הריחוק של המחברת מארץ-ישראל גופא, אבל נכון יותר יהיה לטעון כי לפנינו גירסה ספרותית המחקה את הרומאנטיזציה הלאומית הפולנית הראדיקאלית ליחסה לאדמה.

ברשימה "היה היה פעם..." (היינט, ווארשה 20.11.1931) בעקבות הופעת האלבוס הרב-לשוני של הצייר ארתור שיק של "כתב הזכויות דקאליש", כתב הזכויות שהעניק הדוכס בולסלאב החסיד בראשית המאה ה"ג ואושר והורחב עלידי קאזימיר הגדול, ניסה ז'בוטינסקי להסביר את ייחודה של ההיסטוריה היהודית בפולין. לפי תפישתו, היהודים משולבים בחייה הלאומיים של פולין - לפחות היו כך ב"פולין הישנה". ואין כוונתו לאסימילציה אלא להשתלבות אורגאנית ממש, "הגיטו" היהודי הפך לדעתו חלק אורגאני - לא זר - של הנוף ה"ביתי" ("היימיש") של פולין, והיהודים הם "אורגאניים" בנוף הפולני. היהודים הם "חפץ מקומי", טבעי. מכאן בא ז'בוטינסקי למסקנה כי השכנות ויחסי השכנות עמוקים יותר מהטירוף המשכר של השנאה האנטישמית, וכי כשיחלוף המשכר הכלכלי בפולין, תשוב זו לגלות את טבעה האנושי האמיתי ו"פולין עוד תהיה ארץ של שלום". (על ספרות ואמנות, ירושלים, תשי"ח, עמ' 339-344).

גם בזכרונות בן-דורי (רשימות אוטוביוגרפיות שהתפרסמו תחילה בדער מומענט ב-1933) כותב ז'בוטינסקי על התרשמותו מיהודי גליציה (טארנופול) המתנהגים כמושרשים עמוק בארץ והפכו ל"חלק אורגאני" של האדמה והאוויר, "לא רק בעיני הגויים, אלא גם בעיניך שלך, מה שהוא הרבה יותר קשה". שם, עמ' 57.

גם בשירת אורי צבי גרינברג ניתן כאמור ביטוי חזק לאורגאניות הטראגית של הקיום היהודי עמוק השורשים בפולין. באופן דומה מתאר דוד כהן מפגש עם יהודים תושבי עיירות בפולין מימים

ימימה, העומדים להיות מנושלים ממקומם. אחד מהם אומר לו כי "קשורים היינו בטבורנו לאדמה הזאת. מה לא עשו הגויים בנו? הרסו, שדדו, טבחו ואף התעללו. אולם דמינו לעץ זה רביענפים: באו עלינו במשור ובגרזן, הפילו את הגזע והשורש נשאר. שוב צמחנו, שוב גדלנו, וקשה היה לעקור אותנו. אולם אלה הפולנים הופכים את העץ על השורשים..." (כהן, עמ' 188).

ראה מאמרו של ז'בוטינסקי משנת 1919 בעקבות הופעת התרגום העברי של באש ובחרב כהוצאת "שטיבל" בווארשה, שבו הוא רואה מופת של "ספרות הפעולה" שהנוער העברי הלאומי זקוק לה. הנ"ל על ספרות ואמנות, עמ' 163-165. י.ח. ברנר, לעומת זאת, הגיב בצורה מנוגדת ואופיינית במולדת, תרפ"ט, שם כתב כי זהו ספר "חיצוני ומטמטם", רומן נכוב של "משורר השליאכטה הפולנית", המתאים לתלמידי גמנסיה פולנית מהמחלקה השלישית והרביעית.

ראה מאמרו ב"ופריוד" מה'1 באוקטובר 1875, שנדפס אצל משה מישקיןסקי (עורך) א.ש. ליברמן, כתבות ומאמרים ב'ופריוד' 1875-1876, תל-אביב 1977, עמ' 100.

ס. בז'וז'בסקי, להבות, מפולנית כנימין טנא, הוצאת הקיבוץ הארצי - השומר הצעיר (שני חלקים) 1939: "לוי להוצאה העברית" בפתח הספר. זה היה ספרה הראשון של ההוצאה.

ראה בעניין זה בהרחבה אצל ישראל אופנהיים, תנועת החלוץ בפולין, ירושלים תשמ"ב, עמ' 12-14; 193-194. על תפוצת הרעיונות הלגיוניסטיים ראה שם, עמ' 107, הערה 11. כן ראה Esra Mendelson, *Zionism in the Jewish community of Poland during the Twenties*, Tel-Aviv, 1981. מנדלסון כותב, כי יהודי פולין חשבו במושגים לאומיים יותר מאשר במושגים מעמדיים, וכי הרעיון הלאומי נשא אצל יהודי פולין אופי עמוק ואינטנסיבי יותר בשל המצב האנורמלי של קיומם וניתוקם מן המציאות. הדיאגנוזה כי יהודי פולין חיים בעולם של הזיות ואשליות, כתוצאה ממצבם האנורמלי והחיפוש אחרי פיצוי וישועה, חוזרת הרבה בספרות התקופה. ככל מקרה "רומנטיקה" היא רבת-פנים; הרביזיוניסטים למשל (לא כך שירת אורי צבי גרינברג!) לא קלטו בשום אופן את העמדה הסולדת והביקורתית של "הרומנטיקה" כלפי ערכים בורגניים וזעירבורגניים!

Claude Backris, *Polish Tradition and the concept of History in "Irydion"*, *The Polish Review*, / vol. VI, No. 1-2, Winter-Spring 1961, p. 135.

דיווים מעיר על כך, כי במסורת הפולנית "תדמיות היסטוריות הוכיחו עצמן כבעלות כוח-שכנוע גדול הרבה יותר מעובדות היסטוריות".

16. "תרגמנו את ימי החג הלאומיים שלהם, את הגיבורים שלהם לרמזות הלאומיות שלנו, וכל מה שהיה יפה ואצילי בהיסטוריה הפולנית קיבל צורה יהודית כגעגועינו לגאולה". דבריו אלה של אלפרד נוסיק מוכאים כמאמרו של עזרא מנדלסון "זילהלם פרידמן ואלפרד נוסיק / התבוללות וציונות כלוב", גלעד, מאסף לתולדות יהדות פולין, כרך ב', תל-אביב 1975, עמ' 101. על נוסיק והלאומיות הפולנית ראה גם שמואל אלמוג: "חייו ומותו של אלפרד נוסיק", יהדות זמננו/שנתון לעיון ולמחקר, כרך ב' תשמ"ה, ירושלים, עמ' 73-74. על השתקפות המרד הפולני של שנת 1863 והשתתפות היהודים בו ביצירות של סופרים יהודיים ראה מאמרה של רות שינפלד: "היהודים במרד הפולני של 1963 ביצירות הספרות (סמולנסקין, אופאטושו, קבק)", גלעד/מאסף לתולדות יהדות פולין ז'-ח', תל-אביב 1985, עמ' 199-222. היא מציינת את עוצמת המוטיב של האהבה לאקלימה ולנופיה של "ארץ נכרייה, שהיהודים ישבו בה דורות והשתרשו בה, והדילמות הכבדות שנקלעו לתוכן" בשל היותה של ארץ הולדת ארץ נכריה כה "אתה רואה, אני עומד נפעם מגבורתם וגדולתם של המככים, ברכוכא ואלעזר בן-יאיר, אך כל זאת היה לפני אלפי שנים. חסר לנו מישור כזה באמצע", אלה דברים שאמר אברהם אמפר, מאנשי התאים החשאיים של האצ"ל בפולין, ראה: אנשל שפילמן (עורך), האיש קיים את הנדר, תל-אביב, תשל"ב, עמ' 68. וראה גם עדות י. בן-יהודה, שם, עמ' 20. לפי זה טרומפלדור בא להיות "המישהו שבאמצע", אבל גם בו, כדמות גיבור יהודי מודרני אחד, לא היה די. ראה גם תיאורו של פרידמן ב"קונטרס" משנת 1926(!): "הופעה בולטת כחיי היהדות הפולנית זוהי ההסתגלות לשלטון הפולני ולתרבות הפולנית... אלמלא האנטישמיות הגלויה של החברה הפולנית, שאינה נותנת ליהודים להתקרב אליה ועל כן היהודים חיים בתור גוף נבדל, היה הפרוצס הזה של ה'התפלגות' מהיר מאד... ככל זאת היהודים הם הם הפולוניזטורים של חבלי הספר ולא רק בגליציה בלבד. והנה דוגמא. השלישי למאי הינו חג לאומי פולני, שגם החוגים הרדיקאליים הפולניים אינם משתתפים בו, בכל זאת יכולים לפגוש בהרבה עיירות את התלמידים היהודיים משתתפים בתהלוכה, וגם מכבי האש שבעיירה, אשר רובם הינם יהודים, משתתפים בתהלוכות האלה ושרים את השירים הלאומיים בסכיכה לא פולנית". א. פרידמן, "על החיים הציבוריים של היהודים בפולין", קונטרס רעט, ד', חשון תרפ"ז, עמ' 14-15.

17. על אופיה של הלאומיות הפולנית ושל המשיחיות הרומנטית הפולנית ראה אצל Andrej Walicki (הערה 7) ובעיקר החלק הרביעי (ע' 237-333) (להלן דיוויס); Nornian Davies, *God's Playground, A History of Poland*, Vol. II, Oxford 1981 יעקב טלמן, המשיחיות המדינית / השלב הרומאנטי, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 209-227. Hans Kohn, *Pan-Slavism, Its History and*

New-York, 1960. George Brandes, Poland – A Study of the Land, People and Literature, London, 1904

18. Walicki דן כהרחבה כהבדלי הגישה המהותיים בין המשוררים הפולניים הגדולים, הבדלים מהותיים שמי שהפכו אותם דגם לחיקוק ולהשראה לא תמיד נתנו דעתם עליהם. מיצקיביץ', למשל, ראה בסלובצקי משורר חסר רוח דתית. ראה גם ויינברג, עמ' 38.
19. הרכה נכתב על השפעתה של השירה האקספרסיוניסטית על אורי צבי גרינברג, אולם אין עדיין כנמצא מחקר ממצה על המוטיבים המשותפים לו ולשירה הרומאנטית-הלאומית-המשיחית הפולנית שעל קירכה אליה הצהיר במפורש, ואשר גם קריאה שטחית תגלה את מציאותם. ראה, למשל, שלום לנדנבאום, "שירת אורי צבי גרינברג בידיש ויחס הביקורת אליה ואליה", י. פרידלנדר (עורך), אורי צבי גרינברג / מבחר מאמרים על יצירתו, תל-אביב תשל"ה, עמ' 242–280; דויד ויינפלד, "אורי צבי גרינברג והפוטוריוזם", סימן קריאה, 16–17, אפריל 1983, עמ' 344–358, העומד בעיקר על זיקתו לשירה הפולנית, שלאחר מלחמת-העולם הראשונה. ב-1833 כתב מיצקיביץ' שפולין זקוקה ל"משיח לאומי", ואחרי 1929 הלך גרינברג בעקבותיו.
20. מצוטט אצל שלמה בריימן (עורך אגרות מ.ל. ליליינבלום ליל. גורדון, ירושלים תשכ"ח, עמ' 45, הערה 204. על מעמדו של מיצקיביץ' בתרבות הפולנית ראה:

O. Halecki A History of Poland, London 1961, pp. 242–259 (הפרק "Romantic Poland: Her poets") על אופיה של השירה הלאומית-הרומאנטית היעודית הפולנית ראה גם אצל Victor Ehrlich, The Double Image: Concepts of the Poet in Slavic Literature, Baltimore, 1964. בשנות הרפובליקה רווחה מאד השגבתו של מיצקיביץ' והערצת שירתו בשירה הפולנית החדשה (במו בפואמה של אנטוני סלוניםמסקי, Antoni Slonimski, D.M. Gardner, Adam Mickiewicz, The Mickiewicz גם ראה National Poet of Poland, New-York, 1911).
21. המשקיף, כ' תמוז תש"ה (במלאת חמש שנים למות ז'בוטינסקי).
22. ב' 25.5.1931, בעקבות בחירתו של אצ"ג כמועמד השני כרשימת המועמדים של הצה"ר לקונגרס הציוני הי"ז. על מעמדו כעסקן-נואם וכמשורר-נביא אני דן ביתר הרחבה במאמר, "עד יבוא נביא מהימן – דמותו ומעמדו של אורי צבי גרינברג כמשורר אסכאטר לוג".
23. "בבואתה של הכנסת הגדולה", קונטרס רמ"ז כ"ב טבת, תרפ"ז; סדן. חוברת ה', חשון תרפ"ז.

24. השיר "בטרם כל" (לבוב, תשרי, תרצ"ג) הירדן, כ"ד שבט, תרצ"ז.
25. י. ה. ייבין, "לאורחי המדינה העתידה לקום", חזית העם. 14.10.1923.
26. י. ה. ייבין, אורי צבי גרינברג, משורר מחוקק, הוצאת סדן, תרצ"ח, עמ' כ"ח, "מי שנולד בפולין וקרא את הספרות הפולנית הלאומית אי אפשר לו להשתחרר מהרושם העז שעשו עליו 'דזיאדי', אם כי כמה רחוק הוא היהודי מהרוח הפולנית! ומי אם לא מיצקיביץ' הקים את פולין מתורכותיהלו" כך כתב יעקב הורביץ ברשימה בשם "אל מול הפרקן היומי", סדן, טבת/שבט, תרפ"ה.

מן השירה הפולנית מבקש אורי צבי גרינברג ללמד את השירה העברית כיצד יש לשנוא את האויב. כפי שהשירה הפולנית ספוגה שנאה לאויב הרוסי כך צריכה השירה העברית המהפכנית להיות ספוגה שנאה בלתימתפשרת לאויבה היא. ראה מאמרו "או פשיטת רגל - או בר גיורא!" בקובץ על משמר ירושלים / קובץ ספרותי, ירושלים-תל-אביב, 1938. דברים המזכירים את אבחנתו העיונית של ז'בוטינסקי במאמרו על המשורר הלאומני האוקראיני שבצ'נקו, כי שירה לאומנית מטבעה מתאפיינת בשנאת זרים עמוקה. על מיצקיביץ' בעברית ראה: Y.A.

Klausner, "Adam Mickiewicz in the Hebrew Literature of the Nineteenth Century" Proceeding of the 5th Congress of the International Comparative Literature Association, Belgrad 1969, pp. 671-674. על ביאליק ומיצקיביץ' ראה מאמרו של מאיר בוסאק, "לסלק את נימי הכינור" מעריב, 16.12.83. המשורר איש בית"ר, שלמה סקולסקי, תרגם לעברית את "מבצר אורדח" ו"אודה לבני הנעורים". המתרגם הקדים לתרגום "ג'רזינה/סיפור ליטאי" ויצירות אחרות (תל-אביב, תשי"ח, 1950) מכוא ובו כתב על הקשר התרבותי העמוק בין העם היהודי לפולין, קשר שאינו צריך להיות מופרע בגלל שינויי המקום והזמן וחיסול התיים המשותפים על אדמה אחת (שם, עמ' 15). הקשרים הנפשיים העמוקים, כתב, נמשכים גם אחרי חיסול העם היהודי בפולין. "Anielli" של קרשינסקי תורגמה לעברית בתרפ"ט, ואילו "Irydion" של קרשינסקי תורגם לעברית ב"1920. אצל אורי צבי גרינברג מתוארת פולין כ"אדמת מיצקיביץ'", שהוא רוצה להעביר ממנה את "וילנה הירושלמית" לכנען (אימה גדולה וירח, תרפ"ג, ע' 63). ביוגרפיה ראשונה בעברית של מיצקיביץ' נכתבה על-ידי ראובן אשר ברודס וראתה אור בפולין בשנת 1980: אדם מיצקיביץ', תולדות חייו, ערכו במשוררים ויחוסו לעם בני ישראל בספריו ובפעולותיו, קראקא, תר"ץ. הביוגרפיה של מיצקיביץ' מאת מציסלב יאסטרן (Mieczysław Jastran.) מאת מציסלב יאסטרן (Mickiewicz), ראתה אור בתרגומו של מ. תלמיש (פתח-דבר

וביאורים: ע. אוכמני) בהוצאת ספריית פועלים, מרחביה, 1956. בעל פתח הדבר הדגיש את ההיבט האוניברסאלי ביצירתו של מיצקיביץ' וראה בהיכט זה את כוח ההשראה וההקרנה שהיו ליצירותיו של המשורר הפולני על צעירים יהודים רבים, להם היתה "לא רק שירה גדולה, אלא חלק מהביוגרפיה שלהם. בצעירותם הירבו לעסוק בכתיבהספר שבעיירות גולת פולין ב'ניתן חי' שירי מיצקיביץ'... השירה המיצקיביצ'אית האדירה פרצה עד מהרה את תחום המושב... ונתגלתה כאמיתה המלהטת... עוד קודם שהכירו לדעת את פולין המציאותית האחרת, זו של פועלים נאבקים ושל אינטליגנציה מתקדמת, היתה היא בשבילם אדמתה של פולין-של-מחיר" (הכוונה לשירת מיצקיביץ' - י.ש.), שם, עמ' 5-10. קובץ המאמרים של יהודה ורשביאק, מעל גדות הויסלה, (מסות, מאמרים, זכרונות), מחזור א', הוצאת "מקור", ורשה, תרפ"ט, Jehuda Warsawiak, Meal Gdodth Hawisla (1929) ראה אור בסיוע מחלקת התרבות במשרד החוץ הפולני, בקובץ מאמרים על סלובצקי, קרשינסקי, רימונט ועוד.

26. כאשר התפלמס ישראל אלדד (שייב) עם מנחם בגין בשאלה מי זכאי לתואר "אבי המרד" (נגד הבריטים) טען כלפיו כי כאשר בגין מדגיש ומבליט את אבהותו של זאב ז'בוטינסקי לרעיון המרד הוא מתעלם מזכויותיהם הגדולות יותר של אברהם שטרן ושל אורי צבי גרינברג, שמילא את תפקיד הנביא; לא נביא החוזה למרחוק בלבד, אלא גם נביא המציע תכנית פעולה מעשית בהקשר ההיסטורי הנכון שלה. ואלדד כותב: "והרי אוהב אתה (מנחם בגין) לעשות אנלוגיות היסטוריות, והנך גם הנך תנועת השחרור הפולנית, ויודע אתה מה מקומו של מיצקיביץ' למשל אצלם?" י' שייב, "מנחם בגין, עלה לקברו של יאיר" סלם, גליון י', תש"י (1950), שבט, עמ' 9.

כך, במפורש, נכתב באגרת של האצ"ל משנת 1944 (באנאלוגיה שהיתה יכולה להיות מובנת רק לבקיאם בתולדות פולין) כי "לא אנשי הפוזיטיביזם כפולין, אלא נושאי הרומנטיקה המהפכנית מלחמתית של 'הארגון הפולני הלוחם'... הביאו את נצחון פולין" (עמ' 7). הכוונה כאן היא ל- Polska Organizacja Wojkowa 1918-1914 (P.O.W)

באותו נוסח עצמו כותב עיתון לח"י החזית, (גליון ד', תשרי תש"ד, כתבים, א' 195) על העם הפולני שהתחיל "כופר בשיטת המלחמה האקטיבית. הוא נתפש לתורת הפוזיטיביזם- 'מפעל ובנין' נוסח פולין - שטען ליצירת ערכים חומריים ודרש תיקונים בתוך מסגרתה של האימפריה הצארית. עד שקם פילסודסקי וחדש את המחתרת ודרש את תקומת פולין החופשית על-ידי מאבק באימפריהמדינות".

27. ראה למשל את שירו ט. ויטקובסקי "אתך - לזאב ז'בוטינסקי",

הירדן, 16.4.1937 כדוגמה אחת לסוג שירת גיבורים זו שנכתבה על ז'בוטינסקי בעודו בחיים.

28. "ז'בוטינסקי נואם לפני הנוער הלאומי (מכתב מקרוב)", הירדן, 16.8.1935. גם בארץ-ישראל נערכו טכסי אזכרה לפילסודסקי, בין השאר נערך בבית-הכנסת הגדול בתל-אביב טכס אזכרה מטעם התאחדות עולי פולין. הארץ, 20.5.1935.

29. זאב ז'בוטינסקי (אלטלנה), "פילסודסקי", הירדן, 22.5.1936. קשה כמובן לטעון שז'בוטינסקי הלך בעקבות פילסודסקי בעניין זה ולא ניסה לנסח "דוקטרינה" ו"מטרות יעד" רחבות-היקף. הביוגרף של ז'בוטינסקי משתבח בדברי הרוזן לוכינסקי, ראש לשכתו של הקולנל בק, שהישווה בין פילסודסקי וז'בוטינסקי כשניים שהיו מסוגלים לבחון דברים באופן יסודי ולהעלות רעיונות שנראו בתחילה אוטופיים, אך לאחר זמן התגלו כרעיונות ריאליים. לפיו ביטא ז'בוטינסקי את "קו פילסודסקי בציונות", שכטמן, שם, כרך ג', עמ' 117. ואילו מזכירו של ז'בוטינסקי, א' רמבה, מספר כי ראש הממשלה הפולנית, הגנרל סלובישקלדקובסקי, כתב אחרי פגישתו עם ז'בוטינסקי בקיץ 1937 כי "ראינו לפנינו פילסודסקי של עם ישראל". רמבה, שם, עמ' 52. וכן הוא מספר, כי כשביקשו מדינאים פולניים "לנחם" את ז'בוטינסקי על ההתקפות עליו מצד חוגים ציוניים רחבים, עודדוהו בנימוק "שזהו גורל כל מנהיג באומה, וכי גורלו של פילסודסקי, משחררה של פולין, היה אף הוא כזה". שם, עמ' 62. כענין זה עצמו דן גם יוסף זהבי במאמרו "הציונות המהפכנית – מ'ברית הבריונים' לאצ"ל", בקובץ הנסיך השחור, עמ' 290–313. גם זהבי עומד על השפעת הלאומיות הפולנית – באידיאולוגיה וכפראקסיס. אף שכמה מן העובדות המובאות במאמר זה ובמאמרי הן אותן עובדות הרי האינטרפרטציה שונה באופן ברור (זהבי כותב "ז'בוטינסקי בשום פנים לא רצה לקבל את תדמיתו של פילסודסקי" ומתעלם מהשפעות אחרות של האידיאולוגיה הרומנטית והמהפכנית לגווניה על הצה"ר, בית"ר והאצ"ל. בכל מקרה זהו המאמר הראשון הבא מתוך האוטריהיסטוריה הרביזור ניסטית (המחבר היה איש לח"י) שאינו מתעלם אלא אף מדגיש ומבליט את ההשפעה הפולנית.

בהרצאתו בכנס "מנהיגות כמשטרים דמוקרטיים בעתות משבר" (אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, דצמבר 1983) על הנרשם "Jozef Pilsudski and the problematics of State Building vis-a-vis 'Poland' in Restored Interwar Poland" יוסף רוטשילד בין פילסודסקי לדוד בן-גוריון, אבל דומה כי השוואה בין המנהיג הפולני לז'בוטינסקי היתה נכונה יותר, בעיקר בהקשר של השקפותיהם בתקופת המנדט. אין ספק כי בדומה לפילסודסקי כך גם ז'בוטינסקי ותנועתו ראו בבניין מוסדות פוליטיים את העיקר, והאמינו, להלכה לפחות, כי

מוסדות אלה יכולים להיות נייטראליים בענייני כלכלה וחברה. ההשוואה עם בן-גוריון רלבאנטית אולי לבן-גוריון כראש ממשלה וכאידיאולוג של ה"ממלכתיות" בשנות החמישים. לדעה החיובית על פילסודסקי היה שותף גם בן-גוריון, שהעריך שהוא העומד בין היהדות הפולנית ובין קטסטרופה העלולה להיות גרועה מאשר בגרמניה. זכרונות, כרך ג', 1973, עמ' 105. ועוד קודם לכן, בשיחה שקיים עם הנציב העליון, סר ארתור ווקופ, ב-15.10.1933 (יחד עם חברים אחרים של הנהלת הסוכנות) אמר בן-גוריון, שלהמוני היהודים בפולין אין תקווה וכי רק מהבחינה הפוליטית יש הבדל בין גרמניה הנאצית לפולין, שכן השפעת פילסודסקי לבדה מונעת השלטתו של "משטר של אנטישמיות איומה בפולין". זכרונות א', 1971, עמ' 672.

30. ראה, למשל, יצחק גרינבוים: "הדור וגיבורו" (אחרי מות פילסודסקי), הארץ, מאי 1935, נדפס בהנ"ל, מלחמות יהודי פולניה, ירושלים-תל-אביב, תש"א, עמ' 302-316. נחום סוקולוב כתב, כי "הממשלה הפולנית היא לכאורה ליבראלית ולמעשה קאתולית חסודה ויראה ובראשה עומד פולני אירופאי אציל, רודף שלום. נפש ממשלה זו היא רומאנטיקן מהפכני צבאי, איש-סתרים ואלימות גאוני, וכל המפלגה היא מדינית-פנימית כולה, פוסלת היא דוחה את הלאומנות, את המסתורין ואת העממות, את כל קורי הדמיון על הגזע ומעריצה בעיקר את המדינה ואת הצבא. חסר לה לגמרי לממשלה הקרקע, ממנו יונקת האנטישמיות, המתבטאת כולה בפולחן המוצא, הגזע, בחלומות ובהזיות של יחוד לאומי פולני". הנ"ל, "מסע לפולניה בשנת תרצ"ד", הצופה לבית ישראל, ירושלים, תשכ"א, עמ' 318-320. קשה היה להימלט ב-1926 מן ההקבלה בין המשבר בציונות (משבר העליה הרביעית) לבין המשבר שפקד את פולין ואשר ההפיכה של פילסודסקי באה לתקן אותו, ומכאן גם לתכוע מדיניות ציונית חדשה. ראה בעניין זה יצחק גרינבוים, "פילסודסקי והשמאל" על המשמר, 2.2.1966. במשואות, בטאון בית"ר (ב' שבט תרצ"ט) התפרסמה רשימה על פילסודסקי במסגרת סדרה על "לוחמי חירות" ובה דברי הערכה להפיכה של מאי 1926.

31. אב"א אחימאיר, מותו של יוסף כצנלסון, כתבים נבחרים כרך ד', תל-אביב תשל"ד, עמ' 91.

32. ראה בעניין זה יוסף ב. שכטמן, זאב ז'בוטינסקי, כרך א', תל-אביב, תשט"ז, עמ' 134-136. רשימת המאמרים כעניין זה בראזסוויט: "על אוטונומיה לפולניה", שם, 10.5.1905; "על שלטון עצמי בפולניה", שם, 19.3.1911; "תגובת נגד של היהודים באימפריה הרוסית", שם, 2.5.1913; "לוחמי הפולנים", שם, 5.4.1913; "אגבה", שם, 15.3.1913; "ז'בוטינסקי ממשיך בן את

העמדה הפילרוסית של המשכילים היהודיים במאה ה־19. ראה בענין זה: ישראל ברטל, הלא־יהודים בספרות עברית ויידיש במזרח אירופה בין השנים 1856–1914, עבודת דוקטור, ירושלים תשמ"א, עמ' 46. הסופר לב לבאנדה, המייצג יחס זה, כתב במאמר משנת 1866 (ברוסית) בשם "לבעיית היהודים בחבל המערבי", כי היהודים אינם רוחשים אהדה לשאיפות המולדת הפולנית (Ojczyzna) בגלל המשטר הפיאודלי בפולין והשלכותיו על מעמד היהודים ועל מצבם בה. במשך חמש מאות שנות חיי היהודים בפולין – כתב – התקיים מגע מתמיד בין החברה היהודית והחברה הפולנית, אבל למרות שהיהודים הם אומה אקלקטית מטבעה, הקולטת וסופגת מן הסביבה התרבותית בה היא חיה, הרי היהודים, שקלטו וספגו מכל אומה ותרבות, לא קלטו דבר מהתרבות הפולנית ש"חלפה על פניהם מכלי כל שייר וסימן". פולין היתה עבורם "מקום מסחר, יריד, ולא מולדת". ראה אצל י' צינברג, תולדות ספרות ישראל, כרך שביעי, מרחביה ותל־אביב, 1971, עמ' 94–95.

33. עוד ב־1928 יעז' ז'בוטינסקי לציוני פולין לא לבנות יתר־על־המידה על פילסודסקי, שהוא שליט ללא מפלגה וכשיירד מן הבמה תישאר המערכת הפוליטית בפולין כפי שהיתה. הוא הציע להם להתבסס בעיקר על האינטרס המשותף עם "גוש המיעוטים הלאומיים". "הבחירות בפולין", ראזסוויט, 18.3.1928.

34. "על תוכנית האבקואציה" ראה: אונזער וועלט, וארשה, גלית (63) 3, ערב סוכות תרצ"ג. תרגום עברי בכרך נאומים תשי"ח, עמ' 212–217. על מדיניותם של יורשי פילסודסקי כותב דייוויס כי "The Ozohn leadership saw little place for the Jews in their vision of Polish national unity" (דייוויס, עמ' 263).

35. ראה בהרחבה בעניין זה במחקרו של עמנואל מלצר, מאבק מדיני במלכות/יהודי פולין 1935–1939, תל־אביב 1982 (להלן: עמנואל מלצר). מזכירו של ז'בוטינסקי א. רמבה, מתאר את הקשרים ההדוקים שטיפח ז'בוטינסקי עם השלטונות הפולניים למן ראשית שנות השלושים (ליתר דיוק למן 1932) מתוך התפעמות גדולה ואף גאיכיות. לפי גרסתו הרי השפעתו האישית של ז'בוטינסקי היא שהביאה את שלטונות פולין לחפש דרכים "יותר תרבותיות לפתרון בעיית האוכלוסיה" (רמבה, עמ' 39). אבל בו בזמן הוא מספר כי למעשה רק בשנת 1939 אימצו הפולנים את רעיון האבקואציה וכי ממשלת בריטניה דחתה אותו על הסף בנימוק שאין שום קשר בין מצוקת יהודי פולין לבעיית ארץ ישראל כבעיה פנימית של הקיסרות הבריטית (שם, עמ' 55). ועוד מוסיף א. רמבה לספר, כי ז'בוטינסקי סבר, כי תנאי הכרחי לכל תכנית אבקואציה היא הנצאתו הנלווית של ההון היהודי מפולין ("מסופקני אם עוד ישנו מישהו המאמין ברצינות האלטרנטיבה התמימה, שממזרח תזרום הגירה המונית, וממערב

יזרמו הכספים". שם, עמ' 63). ראוי לציין, כי רמבה מביא שתי אפיוזות המספרות על תגובתו של ז'בוטינסקי למראה תקריות אנטישמיות פרועות (עמ' 160-161). לתקריות אלה ולהשפעתן אין הד בכתבי ז'בוטינסקי עצמו.

על מדיניות המיעוטים של ממשלות פולין ראה גם סקירת עמנואל מלצר על ספרו של Andrzej Chojnowski משנת 1979, גלעד ג'-ח', עמ' 308-312. הספר מדגיש, כך אני למד מהסקירה הרחבה, כי בעיקר למן 1937 חתר המחנה של פילסודסקי לפתרון הבעיה היהודית על ידי הגירה המונית לארץ-ישראל שתעביר את המרכז היהודי מפולין לארץ-ישראל שתהיה גם "...מרכז למיסטי-ציום יהודי..." ומכאן לדעת המחבר הקשרים ההדוקים של הממשלה הפולנית דאז הן עם נציגי ההסתדרות הציונית והן עם נציגי הצ"ח.

36. דומה, כי רק כשל השראת הלגיון הפולני יכולה היתה השירה הלאומית הרביוניסטית להשתמש ללא קרשי ב"לגיונות" כמוטיב וכסמל לאומי שגור, אף שבדגם ההיסטורי של תקופת בית שני לגיונות הם לגיונותיה של רומא! בשיר-לכת משנת 1797 - זמר דברובסקי (Dabrowski), שהיה להמנון הלגיון הפולני ב-1978 והפך להמנון הלאומי ברפובליקה הפולנית אחרי מאי 1926 - מדובר על "פולין שלא אבדה" ועל שחרור פולין בגבולות שמעבר לוויסלה. גם כאן נמצא דמיון לא מבוטל לחזונות על הלגיונות היהודיים המשחררים את ארץ-ישראל עד הגבולות הקדומים שלה (הבית הלאומי הקטוע למן 1922 יכול להיות מוקבל כאן לדוכסות וארשה).

37. י. ה. ייבין, אורי צבי גרינברג, משורר מחוקק, שם, עמ' ע"ו. באפריל 1908 הנהיג פילסודסקי פשיטה על רכבת-דואר ב-Bezdney ליד וילנה.

38. המשקיף 12.7.1936, וראה גם המאמר "לוחמי חרות", משואות, ירושלים, ב' בשבט תרצ"ט, עמ' 11-12.

39. בחרב (סטנסיל), בחוברת ללא תאריך אחרי אוגוסט 1940 ואחר כך בשבט תש"א, אדר תש"א, ניסן תש"א. כך גם מפרסם בחרב (סיוון תש"ב) מאמר על "לקח המרידה הפולנית משנת 1863" וכותב, כי כשלוח המרד נבע מחוסר הכנות מוקדמות. לקח הכישלון מלמד, כי מרד יכול להצליח רק אם יפרץ בעיתוי הנכון ואחרי הכנות ממושכות. המרשל יוסף פילסודסקי, ממשיך בעל הרשימה, למד את לקח הכישלון ופעל בעבודה קדחתנית בתנאי מחתרת להכשיר את ההנהגה המפקדת ואת קאדר המפקדים. אפשר לשער, כי זו היתה ההשראה לרה-ארגון שערך מרידור באצ"ל בסוף 1942.

40. ב' באוגוסט נתקל הכוח הפולני הקטן בסיור רוסי, שהדף אותו

חזרה לגאליציה.

41. כתבי פילסודסקי ראו אור בערב המלחמה:

Josef Pilsudski, *Pisma Zbriowowe* (collected writings), 10 Vol. Warsaw 1937-1938: D.R. Gillie (ed.), *Joseph Pilsudski, The Memories of a Polish Revolutionary and Soldier*, London, 1931, W.F. Reddaway, Marshal P., London 1931, M.K. Dziewanoski, *J.P.A European Federalist, 1918-1922*, Stanford u.p. 1969. ראה גם: ד"ר יהושע טהאן, וואס בעדייט יוזף פילסודסקי, דער ערשטער מארשאל פון פוילען, אין ליכט פון שטימען און זכרונות איידען, ווארשא, צייטשטימען, 1931, שוורץ פנחס, יוזעף פילסודסקי, זיין באציונג צו דער יידן-פראגע און זיך קאמף קעגן 'בונד' (1905-1893), ווארשע, 1938. יחף פילסודסקי, קרבנות הראשונים, תרצ"ג, וצלב שרושובסקי, מרשל יוסף פילסודסקי, סטניסלוב, 1935. ב-1935 תורגמו כתביו של פילסודסקי לגרמנית עם הקדמה של הרמן גרינג שכתב, כי המנהיג הפולני והיטלר שניהם הם "Männer macher Geschichte" (אנשים מחוללי היסטוריה). Josef Pilsudski, *Erinnerungen und Dokumente: Mein Ersten Kämpfe*, Essen, 1935.

42. ישראל אלדד, מעשר ראשון, תל-אביב, תשל"ו, עמ' שמ"א. ואילו שותפו ויריבו נתן ילין-מור (פרידמן) הביא בוועידה הארצית הראשונה (והאחרונה) של לוחמי חרות ישראל במאוס 1949 את פילסודסקי כדוגמה למדינאי שנשאר בפות למושגיו הרומנטיים בני המאה התשע עשרה, ולכן לא השכיל לארגן את פולין כמדינה מודרנית מבחינה כלכלית-חברתית ומבחינה צבאית. (ראה פנחס גינוסר [מהדיר] בצאת לח"י מהמחתרת, ברא"ל, 1985, עמ' 118-119). דברים אלה כוונו כמובן כנגד האידיאולוגיה שייצג ד"ר אלדד בוועידה זאת והדוגמה נלקחה כמובן מפרטואר היסטורי קרוב ומוכר לשני המתפלמסים. ראוי לציין, כי עיתון לח"י למן שנת 1946 נקרא "המעש", בודאי אסוציאציה לקונצפציה של "המעש המזוין" של התנועה הסוציאליסטית המהפכנית (Czyn zbroya).

43. דוד כהן, שם, עמ' 182-183, מתאר את הרתיעה העמוקה מהמפגש עם הגילויים החיצוניים של הצבאיות הממוזגת באנטר שמוות תוקפנית. ראה גם אצל דייוויד, בפרק "Wojsko: The Military Tradition" עמ' 267-274. ראה גם עזרא מנדלסון, "וילהלם פרידמן ואלפרד נוסייג", גלעד, שם; א. אייזנבאק, "תכנית הלגיון היהודי של המשורר אדם מיצקביץ'", שם, כרך ד'-ה', תשל"ט, עמ' 79-89; נ.מ. גלבר, "היהודים ומרד פולין בשנת 1830-1831", מצודה, לונדון, ספר שביעי, תשי"ד, עמ' 244-280. בעיתונות הבית-רית תורגמו נובלות קצרות מתוך

קובץ בשם "Gloria, Victis" שעניינו קורות הלגיון הפולני ומעשי גבורה של חייליו.

44. א.צ. גרינברג, "ארץ ישראל באש ובפעמוני האלרם שלנו", הירדן 15.11.1938.

45. הנ"ל, "מצב מלחמה בתוך מחננו", חזית העם, 1.11.1933.

46. דוד בן-גוריון, אגרות, כרך שלישי, תלאביב 1974 עמ' 261 הכותב על "הרורביסטים" של "ברית החייל" כעל "המון נבער שאין לו על פי רוב שייכות לציונות, ולא מעטים בתוכו אלמנטים מה'אונטרולט', גנבים וסוחרי נשים..." אין צורך לומר כי הדימוי של אנשי "ברית החייל" בספרות התנועה הרביוניסטית שונה מהקצה אל הקצה!

47. סוקולוב, הצופה לבית ישראל, שם, עמ' 256.

48. שם, עמ' 267.

49. יאן מטייקו (1838-1893), הצייר הלאומי הפולני שהתפרסם בציוריו על מאורעות מההיסטוריה של פולין; קרב גרנוולד (טננברג) הוא הקרב בשנת 1410 בין הפולנים לאכירי המסדר הטבטוני. פופולארי ביותר באסיפות רביוניסטיות היה שירה הפטריוטית של המשוררת מריה קונופניצקה "רוטה", הפותח במלים "לא ניתן את האדמה, כי היא המולדת".

50. ראה דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי (להלן: ניב), חלק שלישי עמ' 193-196; שלמה לב-עמי, במאבק ובמרד, תלאביב 1978, עמ' 102-191, עמנואל מלצר, שם, עמ' 162, 334-337; ספר תולדות ההגנה, כרך ב', חלק שני, 1964, עמ' 969-975, נתן ילין-מור, לוחמי חרות ישראל, חיפה 1974, עמ' 45-53, אליהו לנקין, סיפורו של מפקד אלטלנה, תלאביב, 1974, עמ' 46-51. יעקב אליאב מביא בספרו מבוקש (תלאביב, 1983) תאור רחב של הקורסים בפולין ושל השפעת הרטוריקה המהפכנית הפולנית ודגם "מלחמת השחרור" הפולנית על אנשי "התאים החשאיים" של האצ"ל בשנת 1939. כאן מדובר בהשפעה ישירה באמצעות אימונים צבאיים והרצאות אידיאולוגיות. המחבר אף מספר כאילו חשו המדריכים הפולניים הזדהות עמוקה עם אנשי האצ"ל ומאבקם. אין צורך לומר, כי גם כאן נתפס המחבר להיסטוריה פיקטיבית יותר מאשר להיסטוריה ריאלי, וגם כעבור למעלה מארבעים שנה אינו מבחין בין רטוריקה ודגם היסטורי לבין אפשרויות בפועל. שם, עמ' 82-88. בכל מקרה, עדותו של אליאב ממצה את דמות הקשרים שראו אנשי האצ"ל נגד עיניהם עם קציני הצבא הפולניים, מבין ותיקי הלגיון. הוא מספר על נאום שנשא שטרן (יאיר) בפני חניכי הקורס באנדרכוב, ובו מתח קורידמיוז בין מאבקם של הפולנים לשחרור לאומי "לבין

בעיותיה של מלחמת השחרור שאנו עומדים בפניה". שם, עמ' 87.

המודל הפולני של החלק הגלוי (ה-) (Strzelec) של הלגיון שימש את תכנון החלק הסדיר של האצ"ל בקיץ 1942, ובעיקר נעשה - להלכה - ניסיון לחקות את מבנהו וטכסיו. ניב, חלק שלישי, עמ' 258-259. 'החלק האדום' של האצ"ל נותר כזרוע חשאית בתוך הארגון עצמו.

51. ראה במאמר "אבי המרד". בין חזיונותיו של יעקב פרנק נמנה כאמור גם החזיון על הכנות לכיבוש ארץ-ישראל, הכנות שייערכו על אדמת "אדום" (אירופה הנוצרית). ואין זה מפליא כי יעקב ויינשל, איש החוג האקטיביסטי ברביזוניזם, ראה בפרנק אחד ממבשרי הרעיון הציוני, זאת לפי השקפתו שחזוי חזיונות רומנטיים-משיחיים והחזי הזיות הרפתקנים נמנים עם "מבשרי הציונות". ראה בספרו ענקים במדבר. תל-אביב, 1952, עמ' 213-224.

52. ראה מאמריו בחוברת שראתה אור כשבט תש"ד ונדפסו בלוחמי חרות ישראל, כתבים א', עמ' 271-391 ובעיקר הרשימה "בווארשה - בין גויים ליהודים", עמ' 389-390. ראה גם ניב, כרך ב', 1975, עמ' 208.

53. ראה קובץ העדויות והזכרונות בספר אילה לובינסקי (שטרסמן), תל-אביב, 1960. לעניין זה ראה גם חילופי הדברים בין יוסף זהבי, "לתולדות האצ"ל בגלות פולין", האומה 64, ספטמבר 1981, עמ' 298-302; תגובת מארק קאהן, שם, מס' 68, עמ' 430-431 ועדותו של מרדכי סטרליץ, שם, מס' 67/68, מאי 1982, עמ' 142-143. מסמכים רבים מתקופה זאת נקברו ערב המלחמה בווארשה ולא ידוע מה עלה בגורלם. גם שמו של האצ"ל בא בהשראת ה-P.O.W.

54. Manfred Krill Morton, בספרו A survey of Polish literature and culture (The Hague-Paris 1967) (תורגם מפולנית בידי Olga Andrzej Strug) מסכם כך את תוכן הרומן של (=Tadeusz Galecki) Ludzie Podziemni ("אנשי המחתרת"): "הם נרקבים בבתי הכלא למשך שנים ארוכות, מכלים את חייהם בקטגוריה (מחנה עבודה ברוסיה), נתלים יחד עם פושעים רגילים (...) בשעה שהם חופשיים ופעילים למען העניין הם חסרי-בית, לא כמליצה אלא הלכה למעשה, משוללים לא רק מביתם האמיתי, אלא אף מפינה כלשהי משלהם. הם מכלים את לילותיהם במקומות שונים, כדי לא להשאיר עקבות, שכן המשטרה מצויה תמיד בעקבותיהם (...) אלה הם האנשים שאינם דואגים לעצמם, אלמונים ונסתרים מן העולם, משוללים מתהילה, מוכרים רק לחוג קטן של חבריהם הקרובים ביותר", עמ' 446-455. סיסמאות הלגיון הפולני דיברו על כך שתחרי הלגיון

הם "קורבנות" נידונים לאבדן. זה מקרוב נטען (חגי אשד, 'שמיר משך שמאלה' - עתון 77, גל' 61-60, שנה ט', ינואר-פברואר 1985), כאילו הכרותו של יאיר (ושל חברי לח"י) עם המסורת המהפכנית של ה"נארודניה ווליה", השפיעה על נטייתו של לח"י "שמאלה" בסוף שנות הארבעים. זוהי ספקולציה ללא יסוד. אם אכן יאיר הושפע מן האידיאולוגיה והאתוס המהפכני-טרוריסטי, אין בכך כדי לומר דבר על השפעת התכנים הרעיוניים, ובוודאי לא לאותו כיוון של השמאלה, שהתפתח בקרב הרוב בין חברי מרכז לח"י בין 1947 ל-1949 (אך לא הרבה קודם לכן). על האידיאולוגיה והפראקסיס של הטרור המהפכני הסוציאליסטי בפולין, ראה אייבנסקי, עמ' 15-17. אייבנסקי כותב שלא היתה השראה ישירה לאידיאולוגיה זו על לח"י (עמ' 13), אבל, כאמור, נראה שאכן היתה השפעה כזאת.

55. מורטון (הערה 54) ובעיקר הקטעים מיצירותיו של Leon N. Kridi, J. Nittin, W. Berenson (1881-1941) וראה גם אצל Mannowski, *The Democratic Heritage of Poland*, London 1944.

56. ראה אסופת שיריו של אברהם שטרן בקובץ בדמך לעד תחיי, תל-אביב 1976, והמבוא של ישראל אלדד לקובץ הזה, עמ' ז'-י"ג. את תשומת-הלב לזיקה עמוקה זאת הסב זאב אייבנסקי במחקרו הטרור האיש/הרעיון והמעש, תל-אביב, תשל"ז, עמ' 13-16. וראה הערה מס' 9, שם, עמ' 282.

57. אורי צבי גרינברג "משבוע לשבוע", חזית העם, 10.3.1933.

58. "ציון-סיים להצלה עצמית" (1939) נאומים, ירושלים תשי"ח עמ' 317-344.

59. מכתב לשכטמן מ"ז 1/29/2/1 ומכתבו באותו נושא, מה' 22.12.1938, שם, 2/18/2/1.

על מדיניות החוץ של בק ראה: N.I. Roberts, "The Diplomacy of Colonel Beck" in G.A. Craig & F. Gilbert, *The Diplomats 1919-1939*, Princeton, 1953, pp. 579-614 על הניסיון הרביזוני-ניסטי להשתלכ ב"מדיניות הקולוניאלית" הפולנית ראה אצל מלצר, שם, עמ' 140-163 וכן עמ' 337. על עוצמתו הדלה של הצי הפולני ראה Henryk Barginski, *Poland Freedom of the Sea*, Kirkaldy 1942, p. 300. הרביזיוניסטים פירשו את גילויי החולשה הפולנית דווקא כביטויים של כוח ממשי. ראוי לציין. כי הממשלה הפולנית היתה מוכנה לתמוך בכל פתרון מדיני שיש עמו סיכוי להכיא להגירה יהודית גדולה. לפיכך, גם תמכה בתכנית החלוקה של קיץ 1937. דברי תמיכה כאלה שמעו וייצמן וגולדמן מפי שר החוץ בספטמבר 1937. אבל וייצמן דיבר על הגירה של 30,000 יהודים בשנה כתרומה נכבדה לפתרון הבעיה של יהודי פולין. יוסף הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית

בשנים 1936-1948 ירושלים, 1985, עמ' 214-215. גם בן-גוריון לא דחה את הרעיון לנסות לגייס את פולין בעניין העליה, אבל חזר וטען - למעשה כמו ז'בוטינסקי - שהכל צריך להיות מכוון ללחץ על בריטניה. אצ"מ; פרוטוקולים של הנהלת הסוכנות מס' 25/357, מובא אצל הלר, עמ' 149-152.

אירוני לא מעט כי ההיסטוריונים הרביוניסטיים, המתארים את נפילתה של תכנית החלוקה כניצחון לא-ישוער של ז'בוטינסקי היה חלק נכבד בו (ראה א. רמבה, עמ' 121) אינם עומדים על השניות הטראגית שבעניין, שהרי מדינה ריבונית (ואפילו בגבר לות חלוקה) יכולה היתה להיות כלי מסייע חשוב ביותר למימוש תכנית האבקואציה של ז'בוטינסקי, אילו יצאה לפועל. דומה, כי יש אכן שניות טראגית במאמץ המשולב להביא את פולין לתמוך בתכנית האבקואציה ובה בשעה להתנגד לתכנית החלוקה. אירונות גם העובדה שהרביוניסטים ציפו לסיוע הדיפלומטיה הפולנית בוועדת המנדאטים שליד חבר הלאומים בג'נבה, בה בשעה שפולין ראתה בחבר הלאומים מוסד רפה-כוח ודחתה כל ניסיון שלו להתערב בבעיית המיעוטים בפולין כמתחייב מהסכמי השלום. אירונות היסטורית גם העובדה שהמופתי הירושלמי ניסה להשיג את התנגדות פולין לתכנית החלוקה על-ידי איזכור חלוקותיה של פולין. במשוואה היסטורית זאת הוקבלו כמובן הערכים הפלסטינים לפולנים. אצל קליימן, הפרד או משול, מדיניות בריטניה וחלוקת ארץ-ישראל (ירושלים, 1983, עמ' 55, הערה 27). הפטיציה כללה שתי פניות. הראשונה לממשלה הפולנית, ובה ביקשה שממשלת פולין תתמוך בפני ממשלת בריטניה הגדולה בשאיפה להתיישב בארץ-ישראל; השניה פנתה לממשלת הוד מלכותו באותו עניין. תכנית הפטיציה כוונה לא מעט ל"אוזן הפולנית" והופצה בספר שראה אור בלשון הפולנית בתחילת 1937 עם הקדמה מיוחדת של ז'בוטינסקי לקורא הפולני הלא-יהודי. ראה זאב ז'בוטינסקי, מדינה עברית - פתרון שאלת היהודים, תל-אביב תרצ"ג (1937).

מן הראוי להעיר כאן, כי היחסים הטובים עם השלטון הפולני הקלו מאד על הוצאת דרכונים ואשרות-מעבר על-ידי משרדי העליה הבלתי-ליגאלית של הרביוניסטים וכוודאי שלא היתה שום הפרעה או הטרה מצד שלטונות פולין בתחום זה. אדרבה, הביורוקראטיה הפולנית יצאה מגדרה ואף הניחה הנחות כספיות משמעותיות בתשלום עבור הדרכונים ובמחיריהם של כרטיסי הרכבת ליהודים היוצאים.

60. אורי צבי גרינברג, "הפרק האחרון של המהפכה העולמית", הירדן, 23.10.1934. מרבים לדבר על החוש הנבואי של גרינברג ועל כן ראוי להביא את סיכומו של המאמר הזה, הקובע בפסקנות כי אין שום סיכוי שבעולם שתפרוץ אי-פעם עוד מלחמה עולמית. "שום ממלכה אינה מתגעגעת לשנת 1914... אף אחד אינו רוצה"

להכניס את עצמו לאווירה של גאזים ודם. פאציפיסטים טפשיים חושבים אחרת, אבל הנח להם לפטפטנים הללו" ראה גם במאמר "עד יבוא נביא מהימן".

6. דומה כי יש קשר הדוק ועמוק מאד בין התפתחות הגישה המדינית הרבזיוניסטית לתהליכים באירופה בכלל ובפולין בפרט. נראה סביר לשער כי נכונותו של ז'בוטינסקי לדבר בגלוי על "טרנספר" של ערביי ארץ־ישראל קשורה באופן מובהק בנכונות להשתלב ב"מדיניות ההגירה" של פולין ומהסרת החשש שמא דיבורים על "טרנספר" יעודדו את מצדדי גירוש היהודים מפולין. גם החרם על הסחורות הגרמניות נועד כמדומה להוכיח לממשלת פולין כי הציבוריות היהודית בפולין יכולה להיות בעל־ברית ראוי במאבק עם גרמניה הנאצית. ידוע, כי ראשי הצה"ר ובית"ר הביעו נכונות רבה לגייס גדודים יהודיים מקרב אנשי ברית־החייל כדי להגן על המסדרון בין פומרניה במערב לפרוסיה במזרח שעמד במוקד הקונפליקט הפולני־גרמני. בעניין זה ראה בן־גוריון, אגרת ללוי שקולניק מה־15.5.1933, אגרות, כרך שלישי, תלאביב, 1974, עמ' 261, וסוקולוב, שם, עמ' 266.

6. ראה, למשל, מאמרו של מנחם בעגין (בגין) "Tertium non Datur" (המדינה, ט' אייר תרצ"ט) הנותן מעין "הודמנות אחרונה" לבריטניה ומזהיר אותה מפני תוצאות "בגידתה".

6. בספרו The Jewish War Front July 1940 מביא ז'בוטינסקי מכתב של פולניק־תולי בלתי־מזוהה הכותב, כי אחרי המלחמה חייבת פולין לדאוג לפתרון שאלת היהודים בארץ־ישראל וכי "תחייתה המלאה של פולין... מחייבת איפוא שני צעדים נבדלים: ראשית - את תקומתה של פולין מחדש, ושנית - את הקמת המדינה היהודית". מכאן מובן כי גם בינואר־פברואר 1940, כבר אחרי הכיבוש של פולין, עדיין צפה תבוסה מהירה של הנאצים ותקומה מהירה של פולין - על כל יהודיה!

(ראיה חד־משמעית לכך שז'בוטינסקי צפה מצוקה כלכלית אקוטית אך לא חיסול פיסי גם בשנה הראשונה של מלחמת העולם מצוי בחיבור הזה [פרק ז'], שם הוא מדבר על המדיניות הנאצית לרכז את יהודי פולין ב"רוזבאט" של לובלין וקובע, כי ריכוז דמוגרפי כזה באיזור מוגבל יקשה מאד על שיקום היהודים בפולין לאחר הניצחון על גרמניה הנאצית!)

אף־על־פיכן, גם לאחר מכן עוד נותרו שרידי תקוות ואשליות, שניתלו בצבאו של אנדרס ובאפשרות להקמת "לגיון יהודי" במסגרתו. על כך ראה קלמן נוסבאום, "לגיון יהודי, או אחיות־עיניים", שבות 10, תשמ"ד, עמ' 54-97, ודוד אנגל "הברית הנכזבת": התנועה הרוזיוניסטית וממשלת פולין הגולה 1939-1945, הציגות י"א (בדפוס). לא ניתן גם שלא לציין, כי הרגשתם הסובייקטיבית של ותיקי הלגיון הפולני, שבזכותם

ובזכות הקרבתם בלבד קמה לתחיה פולין העצמאית (רוטשילד, שם), דומה במקצת בעקרונותיה לתחושה של "המשפחה הלוחמת" של האצ"ל אחרי קום המדינה והתפישה ההיסטורית שביקשה להנחיל.

כקוריו נציין כאן, כי כשהתגייסו כמה ממפקדי האצ"ל לצה"ל בקיץ 1948 נהג בגין לכנותם בגאווה בתואר "פולקובניקים" (אלופי משנה), אף שהתגייסו בדרגת סגן־אלוף, וכל כך משום שמפקדי הלגיון הפולני קיבלו דרגת פולקובניק בצבא פולין העצמאית. בדברים האלה אין לבטל את ערכה של ההדרכה הצבאית בתחומים שונים של לוחמה זעירה שקיבלו אנשי אצ"ל בקורסי ההדרכה בפולין ואחריהם בקורסים שהתקיימו בתל־אבור בארץ־ישראל בהדרכת בוגרי הקורסים בפולין וקצינים פולנים מצבא אנדרס. בין השאר נלמדו אימוני שדה, אימוני לילה, מסעות חמושים בסדר גדול של פלוגה, פיצוץ חי ועוד. נקל לראות, כי חלק מתכנית הקורס בפולין היתה אכן מכוונת למלחמת גרילה כנגד צבא סדיר ורק בחלקה למלחמת מחתרת. בפברואר 1944 מצא בגין לנכון לשגר מכתב לקונסול הכללי הפולני בירושלים, ובו הודעה על התקפת האצ"ל על משרדי מחלקת העלייה. הוא כתב שם (בפולנית), כי "הנוער היהודי הלוחם משוכנע, שממשלת ארצך הגדולה, וכן דעת־הקהל בה, בהיותן נאמנות למסורת הנפלאה של חרות וצדק, תבנה ותוקרנה את מאבקנו על החיים ועל עתידו של עמנו העתיק, העומד כעת בפני הכחדה בידי הברברים הנאציים". מוכא אצל דוד אנגל. במכתב זה אפשר לראות מעין נקודת־סיום לפרשה ארוכה של הצהרות על זיקה וקירבה של המסורות הפוליטיות היהודית והפולנית למן אמצע המאה התשע־עשרה ועד תום מלחמת־העולם השניה.

“ההיטו הפולני” ו”נבואת השואה”: בין רטוריקה קטאסטרופאלית לבין מדיניות הצלה

“לי היתה רק פולק הענייה.
 אני את המשחק הפסדתי.”*
 (זאב ז’בוטינסקי, 1939)

א

רעיון האבקואציה או “תכנית האבקואציה” – התכנית לפינוי חלק גדול מיהודי פולין לארץ־ישראל – עומד במרכזה של תמונת ההיסטוריה העצמית של הרביזיוניזם. לפי התמונה ההיסטורית הזאת היה זה זאב ז’בוטינסקי – כמעט לבדו – שחזה את השואה הצפויה ליהודי אירופה מן השלטון הנאצי, והוא אשר העלה לבדו תכנית כוללת וממשית לפינוי מסודר ומאורגן של המוני יהודים לארץ־ישראל. כך, למשל, נכתב, כי “תכנית הפינוי היתה התכנית ההגיונית היחידה, מעשית וניתנת לביצוע”¹. לפי ההיסטוריוגרפיה הרביזיוניסטית, אין ספק שניתן היה למצוא דרך לשלֵב את האינטרסים הנוגדים של ממשלת פולין ושל יהודי פולין על בסיס רצונם של שני הגורמים הללו ביציאת יהודים המונית מתחומי פולניה². וכך, בעוד שלזכותו של ז’בוטינסקי נזקפים גם ראיית־הנולד וגם תכנית אופראטיבית להצלה ורגישות גדולה למצוקתם של יהודי פולין, מתוארים יריביו הפוליטיים כאנשים אשר לא השכילו להבין את המתחולל או כאלה אשר התנגדו, מטעמים

אידיאולוגיים צרים, לעליה המונית של יהודים לארץ־ישראל, והמשיכו להעדיף עליה סלקטיבית בעלת אופי אליטיסטי. תמונה היסטורית זו עוטה על הרביזיוניזם את האדרת של התנועה הציונית ה"אמיתית" ובאה להעניק הצדקה היסטורית לדרכה הציונית מכללא ולהאשים את יריביה במחדל היסטורי כבד מנשוא, שמקורו בחוסר הבנה מצד אחד, ובשיקול־דעת אנוכי וחוסר מצפון מצד שני³. טענות אלו הינן מושרשות ומופנמות באידיאולוגיה ובהשקפת העולם של הרביזיוניזם ושל יורשיו וניתן להן ביטוי אינטנסיבי וגם עיקבי לאורך השנים.

אי־אפשר להתכחש לעובדה, כי הרביזיוניזם אכן גילה רגישות מיוחדת למצוקתם של יהודי פולין וראה עצמו כנציג וכמבטא של הציונות העממית ושל "פשוטי העם". אין גם ספק בדבר, כי דוברי התנועה הרביזיוניסטית אכן נתנו ביטוי פומבי לדאגתם ולחרדתם לגורלם של יהודי פולין והשתמשו בניסוחים חריפים ובוטים, שציירו חזון בלהות של קטאסטרופה ומבול המתקרבים ובאים לשטוף ולהטביע את יהודי פולין⁴. אבל יש להבחין בין ביטויים של רגישות אותנטית ותודעה של משבר לבין תכנית אופרטיבית; כין "תכנית הגיונית" לבין תכנית "מעשית וניתנת לביצוע".

ראוי גם לבחון את השאלה, האמנם היו הרביזיוניסטים קול־קורא במדבר במחנה הציוני בחזות הקשה והקודרת שצפו ליהודי פולין, ויש לבדוק למה, אכן, התכוונה תכנית האבקוא־ציה ומה באמת היתה כוונתו של ז'בוטינסקי, כאשר התנבא על הקטאסטרופה הנוראה המתרגשת ובאה. הנושא שאנו עוסקים בו כאן הוא נושא רגיש במיוחד, ואין בדיון המובא כאן כוונה כלשהי למתוח ביקורת על קוצר־היד. אדרבה, חוסר היכולת להפוך "תכנית הגיונית" ל"תכנית מעשית" גותן ביטוי לטרגדיה היהודית־הציונית, ואין זאת הטרגדיה של הרביזיוניזם לבדו.

1

תכנית האבקואציה היתה קשורה קשר אמיץ לכמה התפתחויות פנימיות בתנועה הרביזיוניסטית ובתגובתה לכמה התרחשויות היסטוריות הרות־גורל בשנות השלושים. הרכה

יותר מאשר עלייתם של הנאצים לשלטון בגרמניה בראשית 1933, נתפשו מותו של המרשל יוזף פילסודסקי בתחילת 1935 ועלייתם לשלטון של יורשיו, כנקודת־מפנה בהיסטוריה של יהודי אירופה ובעיקר של הריכוז היהודי הגדול ביותר בפולין. ז'בוטינסקי הגיע מהר מאד למסקנה, על־פיה השלטון החדש לא יהיה מסוגל – כפי שהיה מסוגל לכך פילסודסקי – למנוע מן הכוחות הכלכליים האובייקטיביים להתרגם לצעדים פוליטיים ולעורר אנטישמיות פעילה בפולין. לפיכך, הגיע למסקנה, שהדרך היחידה לפתור את המצוקה היהודית – הנובעת, בעיקרו של דבר, מן הריבוי הדימוגראפי היהודי, מהיעדר מקורות פרנסה ומתחרות קשה על הקיום הכלכלי עם הרוב הפולני – הינה לארגן הגירה מסודרת של לפחות חלק מבין שלושת המיליונים של יהודי פולין לארץ־ישראל, ובכך להקל על סיר הלחץ היהודי־פולני.

ראוי לחזור ולהזכיר כאן, כי ז'בוטינסקי לא תלה באנטישמיות את האשמה למצוקת היהודים בפולין. אדרבה, שוב ושוב חזר על עמדתו, כי מצבם הקשה של היהודים ב"גיטו הפולני", כלשונו, אינו תוצאה של אנטישמיות או של תנועה אנטישמית. לפי הניתוח הפוזיטיביסטי, האופייני לכלל תפישתו ההיסטורית, הציע ז'בוטינסקי אבחנה חותכת ועקרונית בין האנטישמיות הגרמנית, שהיא אנטישמיות של "בני האדם", לבין האנטישמיות הפולנית, שהיא אנטישמיות של "הדברים". נישולם של יהודי פולין מפרנסותיהם ומעמדותיהם אינו – לפי תפישת זאת – פועל־יוצא מתנועה מאורגנת ומשנאה הנינקת מחלב האם, אלא תולדה של התפתחות סטיכית "אובייקטיבית" ו"אוטומטית".

מעולם לא מצא, כך הוא כותב, "אף שמץ של טינה מתמדת בלבם של היהודים שהיגרו מפולין כלפי העם הפולני ואפילו לא כלפי המדינה הפולנית"⁴. "מחוץ ליסודות חוליגאניים", הוסיף וכתב, "כמעט שלא היתה קיימת כל שנאה ממשית ליהודים בחברה הפולנית"⁵. הלחץ האנטי־יהודי האכזרי מקורו ותאוצתו הם בנסיבות כלכליות אובייקטיביות ופועל־יוצא מהטינה והאיבה הכמעט־מובנת־מאליה אותה מגלה הרוב נגד מיעוט "זר" המתחרה עימו על עמדות כלכליות מוגבלות.

אי־אפשר לתרץ אבחנות אלה בכך שהשקפתו זו של

ז'בוטינסקי על טיבה של התרבות הפולנית ועל יחסה ליהודים היתה תוצאה מהיכרות רופפת ושטחית עם פולין; שהרי גם הרביזיוניסטים ילידי פולין וחניכיה גילו, כזכור, יחס דומה כלפי ארץ־הולדתם. העמדה שייצג אורי צבי גרינברג בשירתו, עמדה הרואה בפולין את ארץ הסלאבים, את המקום בו גואה שנאה רצחנית ומטאפיסית כלפי היהודים ושואפת להביא לחיסולם המוחלט, היתה עמדה יוצאת־דופן⁶.

ההזדהות של העילית הרביזיוניסטית עם התרבות הלאומית הפולנית והניסיון לכנות שיתוף־פעולה פוליטי גם על בסיס של אידיאולוגיה לאומית דומה וגם על אינטרסים קרובים, טשטשה והקהתה בעיניה את כל הסימנים והתופעות המובהקות של האנטישמיות הפולנית. דומה, כי גם צד תועלתי היה בדבר, שהרי אי־אפשר היה לנסות לכרות ברית של שותפות אינטרסים, כאשר הצד הציוני מטיח האשמות קשות כלפי הפולנים ומאשים באנטישמיות מושרשת. אדרבה, היה צורך לשכנע את החוג השליט בפולין בדמיון בקווי האופי שבין הלאומיות הפולנית לבין הלאומיות היהודית. כך או כך, קיים פער גדול ועמוק בין החזונות הנרגשים של ז'בוטינסקי על אודות הקאטסטרופה, לבין גישתו הפוזיטיבית הקרה המפרשת את הקאטסטרופה המשמשת ובאה במושגים כלכליים. הרטוריקה שבה השתמש היתה דראמטית מאד, אבל מאחוריה הסתתרו ניתוח רציונאלי ומטרות פוליטיות. בסופו של דבר, לא־פחות ממה שהיתה תכנית האבוקאציה ביטוי למודעות ולרגישותו העמוקה של ז'בוטינסקי כלפי מצוקתם של יהודי פולין היא היתה ביטוי מובהק לאופי הפלשתינרצנטרי העמוק של תפישתו המדינית.

ה

האוריינטציה הפולנית של ז'בוטינסקי נבעה משלוש סיבות והנחות: ● מגידול כוחה של התנועה הרביזיוניסטית בפולין ומהצורך לתת מענה למצוקותיה ולציפיותיה של היהדות הפולנית; ● מן ההנחה, כי קיים שיתוף, אינטרסים (וגם קירבה אידיאולוגית) בין השלטון בפולין לבין הציונות; ● ולבסוף, ההנחה שניתן לגייס ולהפעיל את המצוקה היהודית בפולין, מצד אחד, ואת הממשלה הפולנית, מצד שני,

כדי ללחוץ על בריטניה להתיר עלייה יהודית גדולה לארץ ישראל ולשבור באופן זה את הפיקוח האנטיציוני המתגבש בלונדון.

בבחירות לקונגרס הציוני הי"ו, ב־1931, קיבלו הרביזיר ניסטים בפולין ובשתי הגאליציות 29,985 קולות (מזה בפולין 20,496). בבחירות לקונגרס הציוני הי"ח ב־1933 קיבלו הרביזיוניסטים 74,730 קולות בפולין ובשתי הגאליציות (מתוכם 48,871 בפולין). מיספרים אלה אינם יכולים לשקף את מלוא ההיקף של התמיכה ברביזיוניזם וברעיונותיו ברחוב היהודי לפני פרישתה של הצה"ר מהסתדרות הציונית.

תומכים ואוהדים רבים לא השתתפו בבחירות בגלל הימנעותם מקניית ה"שקל", או מסיבות אחרות; הרבה מכוחה של התנועה בא לה מחברי בית"ר, אשר לחלקם הגדול לא היתה עדיין זכות הצבעה. גם אין בנתונים אלה, כמובן, כדי לשקף את מלוא כוחו הציבורי של הרביזיוניזם בקרב יהדות פולין אחרי ייסודה של ההסתדרות הציונית החדשה ב־1935, כאשר ההצטרפות לצ"ח לא היתה כרוכה במעשה מחייב כלשהו.⁷

ז'בוטינסקי היה מדוע היטב לעובדה, לפיה יונק הרביזיר ניזם את עיקר כוחו הדימוגראפי והאלקטוראלי מפולין ומן הארצות הבאלטיות. לכל אורך התקופה נתן ביטוי להרגשה, שפולין היא מקור עוצמתו וחיוניותו של הרביזיוניזם ויש לא רק לתת מענה לציפיות, אלא גם לחפש את הכלים כיצד לנצל כוח ציבורי זה בצורה הנכונה. "רק בפולניה יש לנו כוח עצום ברחוב היהודי", - כתב לאב"א אחימאיר ב־12.11.1935 - "כוח אשר באם יווסף עליו הפרסטיז' של מוסד עולמי, לא תוכל להתחרות בו שום מפלגה או תנועה אחרת; וזה יכפר במידה רבה על חולשתנו בלונדון ובירושלים".⁸ בלשון דומה אמר אורי צבי גרינברג, כי "יש בהצה"ר הפולני תנועה כבירה, רצון לארץ, אבל הארגון חלש, חוסר אנשים שיכלכלו את התנועה, חוסר אינפורמציה נכונה מהנעשה בארץ".⁹

התמיכה הציבורית הרבה שזכה לה בפולין הפתיעה את ז'בוטינסקי¹⁰, והיא גם העמידה אותו בפני קשיים, ממש כשם שטיפחה בו תקוות ואשליות. כמנהיגה של תנועה ציונית, שהאידיאולוגיה שלה היתה במצוהר אידיאולוגיה ציונית עממית, אידיאולוגיה המתנגדת, להלכה, בתקיפות לכל מימד

של אליטיזם במדיניותה של ההגשמה הציונית, צריך היה, כאמור, להציע פתרונות פוליטיים שייראו קבילים וישימים על-ידי הציבוריות העממית הרחבה שתמכה בו ויתאימו להלוך-רוחה.

על הרקע של הלאומיות הפולנית המודרנית, סיסמת המדינה העברית דיברה אל לב רבים והעניקה לז'בוטינסקי ולתנועתו תמיכה רחבה. ובכל זאת, ז'בוטינסקי הכיר היטב בעובדה, שתמיכה המונית כזאת היא תמיכה עקרה וחסרת-ערך אם אי-אפשר יהיה לתרגמה לכוח פוליטי. נסיונותיו הנואשים והפאתטיים לחפש דרך לארגן את יהודי מזרח-אירופה במסגרת ייצוגית חדשה נבעו מהכרה זו; לא עוד המסגרת של ההסתדרות הציונית ההרצליאנית הישנה, או אפילו במסגרת הצ"ח, אלא המסגרת של "כנסיית האומה" (ציון-סיים) שתייצג תוך עשרים שנה (לפי תכנית הצ"ח משנת 1935) חמישה מיליון יהודים במסגרת שתיתן לה ייצוג בחבר הלאומים¹¹, ובתוקף זה תהיה לה אפשרות השפעה על גיהול ענייני המנדאט בארץ-ישראל.

מן הראוי להבחין בהקשר הזה, בין התביעה הרביזיוניסטית לעליה חופשית לארץ-ישראל כתביעה בעלת אופי פוליטי לבין תפישת העליה לארץ-ישראל כעיקרון ציוני מתחייב. לא פחות מכך יש להבחין בין המאבק הרביזיוניסטי על הגדלתה של מכסת הסרטיפיקאטים ועל הגדלת חלקם של הרביזיוניסטים במכסה זאת, לבין העמדה הרביזיוניסטית העקרונית כלפי העליה כחובה ציונית-אישית. עד אמצע שנות השלושים צידד הרביזיוניזם בעקרון הסלקטיביות וההדרגתיות, ובשום מקרה לא דיבר על "עליה המונית". אומנם החלטות וארשה משנת 1928 קבעו, כי על כל בית"רי לעלות ארצה באפשרות הראשונה¹², אבל בוועידות בית"ר השונות ובמוסדותיה התנהל תמיד ויכוח בלתי-פוסק בין המצדדים ב"חובת העליה" האישית לבין אלה שהדגישו את החשיבות והכורח של "עבודת ההווה"¹³. כך, למשל, בכינוס העולמי השני של בית"ר, שנערך בקראקוב בינואר 1935, נתן ז'בוטינסקי ביטוי פומבי מפגיע לטענה, כי הפעילות הפוליטית והחינוכית בגולה חשובה לא-פחות מאשר חובת העליה המיידית לארץ-ישראל¹⁴. במאמרים רבים עודד ז'בוטינסקי את העולים בכוח לרכוש תחילה מקצוע (מכל סוג שהוא), או לבסס את מעמדם

הכלכלי קודם עלייתם ארצה, אפילו יחייב אותם הדבר להמשך שהותם בגולה.

תמיכתו בארגון העליה הבלתי־ליגאלית של אנשי בית־ר והצה"ר לא באה רק כדי לנקז לחץ לאפיק זה ולהפחית מעט מן הלחץ מקרב השורות לעלות ארצה, בלי להישען על חלוקתה של מכסת הסרטיפיקטים עלידי מוסדות העליה. תמיכתו באה גם בשל הסברה, כי עלייה בלתי־ליגאלית תעורר הד רב בדעת הקהל ותהיה מעין "פטיציה חיה"¹⁵. האופי הסלקטיבי העקרוני של מדיניות העליה של ז'בוטינסקי בא לידי ביטוי גם בספרו משנת תרצ"ו (1937), אשר ראה אור בעברית ובפולנית כאחת: "מדינה עברית - פתרון שאלת היהודים".

בספר זה קבע במפורש, כי "מדיניות של עליה תכניתית ומסודרת צריכה לשים במרכז התעניינותה את בני הגיל של שנת 23 עד שנת 37. הם מוכשרים בהחלט למלא תפקיד חלוצי; הם יהיו מוכשרים עוד יותר, אם בגולה תונהג, סוף־סוף, שיטה נכונה של הכשרה ואימון" (עמ' 105). המתח בין הפן העממי לבין הפן האליטיסטי בתנועה הרכיזיוניסטית התבטא בתחום העליה באותו מאבק הכוחות בין הצה"ר ובית־ר על ארגון העליה הבלתי־ליגאלית. במסגרת זו נעשתה אבחנה בין "יהודים סתם", שנדרשו לשלם כ־800-700 זלוטי עבור העליה, לבין אנשי בית־ר. כך טיפלה בעלייתם של הבית־רים מחלקת העליה של נציבות בית־ר ואילו ב"יהודים הרגילים" עסקה מחלקה נפרדת, שישבה במערכת העיתון "אונזער וועלט"¹⁶.

ד

היתה אירוניה טראגית בעובדה, כי ז'בוטינסקי ניסה לגייס את המצוקה היהודית בפולין כמנוף מדיני־דיפלומאטי, וזאת בדיוק בשעה שהמדיניות הבריטית הלכה וגיבשה את עמדתה, שיש צורך לעשות אבחנה חותכת וחד־משמעית בין "שאלת ארץ־ישראל" לבין ה"שאלה היהודית" במזרח־אירופה. דווקא בעת שהלך והסתמן בבירור הקו הזה במדיניות הבריטית, שמיצו בא ב"ספר הלכך" של מאי 1939, הגיע

ז'בוטינסקי למסקנה, שהציונות המדינית צריכה להפסיק להישען על דיפלומאטיה הפונה רק אל חוגי השלטון, ומשתמשת בנימוקים היסטוריים ותועלתיים, אלא יש צורך להפוך את מצוקתם של יהודי פולין לבעיה בינלאומית. וזאת, בין השאר, בסיוע המדינות האירופיות, שבעיה זו היתה עבורן בעיה פנימית קשה. אין לקבוע, כי ז'בוטינסקי לא היה מדע לקושי ששינוי כזה הציב בפניו; היפוכו של דבר: הוא הכיר היטב בעובדה, כי לונדון מבקשת להתייחס לשאלה של ארץ־ישראל כאל שאלה אימפריאלית, כזאת הנוגעת לבעיות ההגנה של האימפריה בלבד ואין לה נגיעה כלשהי ל"שאלה היהודית".

אבל ז'בוטינסקי ביקש בכל כוחו להאמין, שניתן יהיה לעורר את דעת־הקהל בבריטניה נגד המדיניות הרשמית הזאת על־ידי פניה אל מצפונה של דעת־הקהל הבריטית ואל הרגש ההומניטארי שלה¹⁷.

ציפיה כזאת היתה נאיבית ולא הניבה תוצאה מדינית כלשהי בכיוון הרצוי. המאמץ הרב שהשקיע הצה"ר בארגון מפעל "הפטיציה" ["הקובלנא הלאומית"] היה מאמץ סרק, והאופוזיציה בתוך התנועה הכירה באופי האשלייתי שבו מלכתחילה וראתה ב"פטיציה" אות מובהק לכישלון החרוץ של תפישתו המדינית של ז'בוטינסקי. בביקורתם על הרעיון חזרו, למעשה (כפי שאראה בהמשך) על עמדתו של בן־גוריון באשר לחוסר התוחלת שיש בניסיון להפעיל על בריטניה לחץ "ממזרח".

לא־פחות חסרת תוחלת מדינית היתה, כאמור, התקווה שממשלת פולין, או ממשלות אירופיות אחרות, יוכלו ללחוץ על בריטניה לפתוח את שערי ארץ־ישראל להגירה יהודית, על־מנת שהן תוכלנה להיפטר, ולו רק ממקצת אוכלוסייתן היהודית¹⁸. במצב העניינים המדיני בשנים 1935–1939 לא היה סיכוי כלשהו ללחוץ כזה, אפילו היה בא בצינורות הדיפלומאטיים. אדרבה, הלחץ שהפעילו שלטונות בריטניה על שלטונות פולין או רומניה, כדי למנוע התארגנות ומעבר של עולים יהודים בלתי־ליגאליים מארצותיהם, היה יעיל מאד, והשלטונות בארצות אלו יכולים היו להגיש, לכל היותר, סיוע מאחורי הקלעים, אבל לא עזרה דיפלומטית־מדינית של ממש. התמיכה הפולנית בהגירה יהודית מפולין, וכתוצאה

מכך התמיכה של השלטון בווארשה בעליה הבלתי־ליגאלית היהודית, היתה מצויו של הגיבוי היעיל והממשי המירבי אותו יכולים היו שלטונות פולין להעניק לרביזיוניזם¹⁹.

ה

תכנית האבקואציה היתה, איפוא, תכנית בלתי־אפשרית מבחינה מעשית, משום שלא די היה ברצונה של ממשלת פולין להיפטר מאוכלוסיית היהודים. כדי שתכנית האבקואציה תהיה ריאלית, היה צריך להשיג את הסכמתה המלאה של בריטניה לפתוח ללא־סייג את שעריה של ארץ־ישראל לעלייתם של המוני יהודים. הסכמה זאת הרביזיוניזם לא יכול היה (כפי שלא יכולה היתה התנועה הציונית כולה) להשיג, וכל־ינסקו של הרביזיוניזם – קרי: גיוס תמיכתן של "בעלות ברית" במזרח ובמרכז אירופה של חבר הלאומים וארגון "פטיציה" – היו כולם כלים רפיכוח בנסיבות של שנות השלושים.

אבל לא זו בלבד. תכנית האבקואציה עצמה הכילה באופן אימאננטי את חולשתה ואת חוסר הריאליות שבה, וזאת משתי סיבות: (א) היא היתה כרוכה באופן בלתי־נפרד בהתנגדות לתכנית 'החלוקה'; (ב) היא היתה קשורה ותלויה בתכנית לארגון מסודר ושיטתי של העליה ולתכנית מקיפה של התיישבות המונית.

כאשר עלתה תכנית "החלוקה" על סדר היום המדיני ב־1937, התייצבה התנועה הרביזיוניסטית בראש מתנגדיה ושולליה. נימוקים אידיאולוגיים ומדיניים־פרגמאטיים הרכיבו את מסכת ההתנגדות המוחלטת במנהיגות המדינית ובין השורות של התנועה. ז'בוטינסקי לא יכול היה לצדד בתכנית אשר רוב מתנגדיה בלונדון באו מן החוגים הפוליטיים, בהם ראה בעלי־ברית ותומכים של הציונות ושל ההתנגדות לחלוקת ארץ־ישראל. משום כך, לא יכול היה לראות בתכנית 'החלוקה', אפילו מן הצד העקרוני וההיפותטי שלה, פתרון מידי למצוקה היהודית בפולין. עליכן, לא ראה בריכוזות יהודית, ולו גם במדינה יהודית קטנה ומקוצצת, כלי חיוני, ראשון במעלה, להצלת יהודי פולין. אדרבה, שוב ושוב דחה את כל

הנימוקים והטיעונים שביקשו להציג "מדינת חלוקה" כשלב ביניים בלבד בהגשמת הציונות וככורח הנסיבות הקשות. מפלטה של תכנית 'החלוקה', שהובילה תוך זמן קצר ל"ספר הלבן" של שנת 1939, נתפשה עלידו כ"ניצחון לא ישוער" של הרביזיוניזם. במרוצת שנת 1937 הפעילו ראשי התנועה את כל כושר השכנוע שלהם, כדי לגייס בבירות אירופיות שונות ובז'נבה תמיכה נגד התכנית לחלוקתה של ארץ ישראל ולהקמת מדינה יהודית ריבונית רק בחלק מצומצם של ארץ ישראל המערבית. ב־16 ביולי 1937 שיגר ז'בוטינסקי מיזכר לווינסטון צ'רצ'יל, אשר הנהיג את האופוזיציה בפרלמנט הבריטי, לתכנית החלוקה. טעמיו להתנגדות המוחלטת היו אלה:

1. השטח המוצע למדינה יהודית אינו מספיק לעליה יהודית ניכרת, ושום הרחבה של השטח המיועד למדינה בתחום ארץ ישראל המערבית לא יועיל לאפשר עליה יהודית גדולה (כבר עכשיו, ב־1937 - כתב לצ'רצ'יל - צפיפות האוכלוסין בשטח המיועד, היא של כ־140 תושבים לקמ"ר, ו"אין כל סיבה להאמין, שניתן להגדיל שיעור זה באורח ניכר באמצעות שיטות השומרות על כלכלה בריאה"). אם יתברר במזרח אירופה - כתב - שהמדינה היהודית המוצעת לא תהיה מסוגלת לקלוט את כל האוכלוסיה היהודית משם, "אפשר לנבא להתפרצות חסרת תקדים של רגשות אנטייהודיים, והממשלות תידחפנה בעוצמה רבה לחקות את הדגם הנאצי על־ידי הכללת האנטישמיות בספר החוקים".
2. הטענה הנשמעת, כי "מדינת חלוקה תהיה רק שלב אחד וחיוני בהגשמת הציונות" היא טענה כוזבת, שכן "כל תקווה לנצל את 'המדינה היהודית' לבניית צבא יהודי, העתיד בסופו של דבר לכבוש את שאר חלקי ארץ ישראל בכוח הזרוע, הוא אבסורד גמור". לא יהיה בכוח הצבא היהודי אפילו להגן על 'המדינה היהודית', אם - או נכון יותר - כאשר תותקף על־ידי הארצות הערביות. "מדינה חלוקה" תעודד ותטפח שאיפות של אירידנטה בקרב האוכלוסיה היהודית, אך "מכיוון שתהיה זו רוח עקרה וחסרת תוחלת, היא רק תפרנס

מתיחות נצחית עד ליום הכיבוש הבלתי־נמנע של
 'המדינה היהודית' על־ידי שכניה הערביים"²⁰.

קיצורו של דבר, ז'בוטינסקי לא ניסה – להלכה לפחות – לשבור את עקרון ההפרדה במדיניות הבריטית על־ידי תמיכה ב"תוכנית חלוקה" משופרת; במלים אחרות, הוא לא הציע לבריטים פתרון שיש בו הסכמה ציונית לחלוקתה של ארץ־ישראל (בגבולות טובים יותר), על־מנת שאפשר יהיה לפתור באמצעות המדיניות הריבונית לפחות חלק מן המצוקה היהודית האקוטית באירופה. אדרבה, הוא הציג נימוקים פוזיטיביסטים לא־מבוססים (היחס בין הטריטוריה, הכלכלה וצפיפות האוכלוסיה) והפריח נבואה (שלא התגשמה!), כדי לחזק ולאשש את הזיקה הבלתי־אמצעית הקיימת בתפישתו בין התביעה הטריטוריאלית לארץ־ישראל יהודית משני עברי הירדן, לבין עלייתם של מאות אלפי יהודים מאירופה אל ארץ־ישראל בטווח הזמן הקרוב.

קישור כזה לא יכול היה להתקבל על־ידי שום גורם מדיני בעל חשיבות בלונדון, וממילא גם עמד, כאמור, בניגוד מוחלט למדיניות הבריטית הרשמית הנחרצת. אין להניח, כמובן, שאילו תמכה התנועה הרביזיוניסטית ב'תכנית החלר־קה' היו גורלה וכן סיכוייה של תוכנית זו. להתגשם שפירים יותר, אבל ענייננו כאן אינו בבחינת האפשרויות והסיכויים, אלא בניתוח המבנה הפנימי המוצק של תמונת־העולם ושל התפישה המדינית הז'בוטינסקאית; מנקודת מבט כזאת, הקשר הבלתי־ניתק שקשר ז'בוטינסקי בין התביעות הלא־מיות־הטריטוריאליות של הציונות, לבין תכנית ההגירה ממזרח־אירופה, היה קשר בלתי־ריאלי לחלוטין. קשר זה הציג את תכנית האבקואציה שלו באור עקר, והעמיק בשנות ה־30 את התהום הכרויה בין הכרזת הכוונות והציפיות שעוררה, לבין היכולת להוציאה אל הפועל²¹.

בין הריטוריקה הנרגשת והכנה, בדבר החורבן הצפוי ליהודי פולין מחמת גזרות כלכליות ורדיפות משפטיות, לבין התכנית להצלתם רבץ כאמור, עוד מכשול גדול אחד. "תכנית האבקואציה" לא היתה – כפי שהנאומים וההצהרות בענייניה עשויים לעורר את הרושם – תכנית להצלתם של היהודים באירופה מפני שואה קרבה; היא לא היתה תכנית חירום

להצלה המונית, מתוך תחושה שהאסון הנורא עומד ממש על הסף, ועל-כן אין להתחשב באופן כלשהו במגבלות ובקשיים. תכנית האבקואציה היתה גם שונה באופן יסודי ומוחלט מהצעתו של מאכס נורדאו, שהועלתה ב-1920, על רקע מלחמת האזרחים בברית-המועצות (ושו'בוטינסקי דחה אותה בזמנו), לעודד להגירה "סטיכית" של מיליון יהודים לארץ-ישראל ללא שום הכנה מוקדמת בארץ עצמה²². תכניתו של ז'בוטינסקי לא דיברה על פינוי המוני מידי, אלא ניסחה תכנית להגירה מסודרת ומאורגנת בנוסח הרצליאני המיועדת להימשך כעשר שנים, ושתביא בסופה להגירתם של מיליון יהודים מאירופה כולה (שיעור השווה לערך לריבוי השנתי של היהודים בתקופה כזאת). ממילא ברור, כי מי שציפה לתנועת הגירה רצופה ומסודרת גלים-גלים - אשר תתפרש על-פני עשור ותהיה תלויה בסידורי קליטה מרחיקי-לכת בארץ-ישראל - לא יכול היה לחזות בואה של שואה במובן של השמדה פיזית המונית.

אילו חזה כך, צריך היה להיות נכון להסתפק בסידורי קליטה תובעניים הרבה פחות. אך תכנית האבקואציה היתה כרוכה ותלויה במה שכונה בטרמינולוגיה הרביזיוניסטית בשם "תכנית העשור"; זו הפכה להיות התכנית הרשמית של הרביזיוניזם רק בשנת 1938. בעוד שרעיון ה"אבקואציה" דן בתנאי ה"פינוי" של היהודים ובהגירתם, פירטה "תכנית העשור" את השיטות ואת דפוסי הפיתוח וההתיישבות הכפרית והעירונית בארץ-ישראל.

ז'בוטינסקי גם תלה במפורש את הגירתם של היהודים מפולין בתנאי המוקדם של יצירת מערכת פינאנסית שתאפשר ליהודים להוציא מארצות מושבם את כל רכושם, כאשר כתב: "ספק הוא, אם מישוה מאמין ברצינות באפשרותה של אותה אלטרנטיבה תמימה, שזה לא כבר הופיעה בדפוס ושתכנה הוא בערך כזה: ההגירה ההמונית תזרום מן המזרח, אבל בלא כסף, ואת הכספים הדרושים להתישבותם יתנו היהודים העשירים שבארצות המערב. יכול אני להודיע במנוחה ובלא שום היסוס, שדבר כזה הוא בלתי-אפשרי בהחלט"²³.

תכנית הפינוי וההתיישבות היתה תלויה, מצד אחד, בהסכמת ממשלת פולין (או ממשלת גרמניה הנאצית) להוצאת הרכוש היהודי, ומצד שני היתה מותנית לאירק בהסכמתה של

ממשלת בריטניה לפתוח את שערי ארץ־ישראל בפני גל המהגרים הגדול, אלא גם בסיוע מאסיבי בקנה־מידה עצום מצידה. קליטתם והתיישבותם של מאות אלפי יהודים, כזאת אשר נועדה להבטיח את הרוב היהודי הדימוגראפי בארץ ישראל, תוארה ב"תכנית העשור" כמפעל התיישבותי מודרני ממדרגה ראשונה, שנועד להקים משק מודרני וחברה מודרנית (ולכן. ההשוואה שעושה ז'בוטינסקי עם פינוי היוונים מאנטר ליה ועלותה הכספית - יישוב 1,300,00 נפש במחיר של 30 מיליון ל"ש - אינה השוואה נכונה לשיטתו). ז'בוטינסקי טען, כי התנועה הציונית לא תוכל לבצע מפעל בהיקף כזה בלי שהממשלה הבריטית תנהג כממשלה מיישבת לכל דבר; כלומר, תפשיר קרקעות אשר בבעלותה, תערוך ריפורמה במדיניות המכס והמיסים, תיזום מפעלי פיתוח וכד'. מפעל ההתיישבות כולו לא יוכל להתבסס על הון פרטי אלא על הון לאומי־ציבורי גדול מאד, אשר יתקבל מהלוואות בשוק הכספים הבינלאומי.

אין צורך לומר, כי הקישור שנעשה בין תכנית האב־קואציה לבין "תכנית העשור" חושף את עקרונותיה, מבחינת הגיונה הפנימי. מכל בחינה אחרת היו שתי התכניות - כמו גם קישורן ההדדי זו לזו - בחינת חלום באספמיה. בעיקרו של דבר, שתי התכניות חשפו את תמונת העולם של הרביזיוניזם, והיו יותר בעלי אופי תעמולתי מאשר תכניות הגירה והתיישבות של ממש. אף יותר מזאת: עצם הקישור בין שתי התכניות, כלומר התניית הצלתם של יהודי פולין בתכנית הגירה והתיישבות הדרגתית, שיטתית, מקיפה וגראנדיוזית, מחלישה מאד את הטענה והאמונה ההיסטורית, כאילו אכן היה מדובר כאן בתכנית הצלה של ממש. יותר מאשר באה תכנית האב־קואציה לשנות את מצבם של יהודי פולין מיסודו, היא היתה ניסיון (עקר) להפוך למעשה את מצוקתם החריפה למנוף פוליטי ולמכשיר לשינוי יסודי של המצב בארץ־ישראל. כאשר קרא ז'בוטינסקי ליהודי פולין בקיץ 1939 להציל את נפשם ("...האזינו לדברי בשעה ה־12. למען השם: יציל כל אחד את נפשו כל עוד יש זמן לכך - והזמן קצר"²⁴), היתה זו, בלי־ספק, קריאת־זעקה מעומק הלב; אך המימד הרטורי שבה בולט לעין. ז'בוטינסקי לא קרא ליהודי פולין להציל איש־איש נפשו ולהימלט מפולניה לכל רוחות־השמים שרק יפתחו

לפניהם (וממילא היתה גם הצעה כזאת חסרת ממשות), אלא ציפה, כאמור, לפינוי מסודר ומאורגן - ולארץ־ישראל. דווקא משום־כך בולט כל־כך הפער בין העצמה הרטרית של האזעקה מפני הקטאסטרופה הממשמשת ובאה לבין התפישה והתכנית אשר עומדות מאחוריה. המיתולוגיה ההיסטורית הרביזיוניסטית מנסה לטשטש פער עצום ובלתי־מתיישב זה על־ידי רטוריקה היסטורית פאתטית ובאמצעות הטחת האש־מות ביריבים.

I

שואת יהודי אירופה היתה תוצאה של מלחמת־העולם השניה ושל הכיבוש הנאצי של ארצות אירופה. ז'בוטינסקי לא חזה את פרוץ המלחמה העולמית; להיפך, ז'בוטינסקי היה משוכנע שמלחמה עולמית לא תפרוץ וכי גרמניה הנאצית לא תהין להצית מלחמה כזאת. ההתרחשויות בשלהי שנת 1939 ובשנה שלאחר מכן הפתיעו את ז'בוטינסקי לחלוטין ושיבשו את כל תחזיותיו, ניתוחיו ואת כל עולמו. ממילא ברור, כי בעת שז'בוטינסקי דיבר על שואה המתרגשת לבוא על יהודי פולין, יכול היה לראות לפניו שני "דגמים" אפשריים ליום פורענות כזה: משטר של רדיפות גזעניות נוסח גרמניה הנאצית וחוקי־נירנברג²⁵ וכן פרעות, גירושים וטבח, בדומה לאלה שעברו על יהודי רוסיה ופולין בסופן של שנות המלחמה העולמית הראשונה וכימי מלחמת האזרחים ומלחמת רוסיה־פולין. הצורה המפלצתית שלבשה האידיאולוגיה הנאצית ומכונת ההשמדה שלה היו, לחלוטין, מעבר לקרה־האופק ההיסטורי שלו - כמו של כל בני הדור.

בשום מקום אין ז'בוטינסקי מדבר על כך, שביסודה של האידיאולוגיה הנאצית הגזענית קיימת הכוונה להשמדה פיזית של העם היהודי באופן שיטתי; הוא רק מתאר חזיון של עתיד קודר בדבר גירוש ועקירה של יהודים ממקומות מושבם, שמטרתם להכשיר את "מרחב המחיה" בשביל הגרמנים. גם ביולי 1940, כשפרסם את ספרו האחרון, חזית המלחמה של עם ישראל, כשנה אחרי פרוץ המלחמה, וכאשר ניסה לתאר בעיני דמיונו מה יהיה מצבם של יהודי פולין בתום המלחמה, לא ראה ז'בוטינסקי בעיני דמיונו שואה

ורצח'עם. הוא היה טרוד בסוף 1940 בשאלה מה ייעשה בעודף האוכלוסיה היהודית בפולין, וזאת שאלה שתחמיר, לדעתו, אחרי המלחמה בגלל שהגרמנים מבקשים לרכז בכפייה את כל יהודי פולין במחוז אחד: מחוז לובלין. התכנית הנאצית הזאת, כתב, אפשר אינה אלא "אימפרוביזאציה מטושטשת". וכך ניתח את אופיו של המשטר הנאצי:

"קיימת, דרך אגב, נטיה כללית, אבל אוילית, להפריז בהערכת כשרונותיה של גרמניה ל'תיכון תכניות'; והאנשים מתעלמים מן העובדה הברורה והגלויה, שלעיתים קרובות מאד, ברגעים מכריעים, גם לפני המלחמה וגם בשעת המלחמה, נגשה הממשלה הנאצית לפעולות ללא כל תכנית קבועה, אם מדינית ואם אסטרטגית, ושינתה את תכניותיה בכל יום ויום - ובדרך כלל היא חיה 'מן היד אל הפה'²⁶."

בכל מקרה, המשיך, אם אכן תצליח הממשלה הגרמנית לממש את זממה ליצירת "גטו יהודי גדול", הרי שבתום המלחמה יימצאו מאות אלפי יהודים במחוז לובלין, אליו הועברו מיתר חלקיה של פולין. וריכוז טריטוריאלי-דמוגרפי כזה יעמיד את היהודים בפני סכנה של מוות מרעב ואת ממשלת פולין במצוקה אמיתית.

די בכל אלו כדי להאיר באור מציאותי את אופיה של "נבואת השואה" של ז'בוטינסקי ואת טיבה הריאלי של "תכנית ההצלה" שלו.

I

עתה יש לבחון בקצרה, האם אכן היה ז'בוטינסקי המנהיג היחיד ש"אור נגה עליו" שהכיר לבדו בחומרת מצבם של יהודי פולין במחצית השניה של שנות השלושים. לשם כך נעיין בקצרה בהערכתו של בן-גוריון את מצבם של יהודי פולין, מצב שאותו למד להכיר מקרוב בעת מסע הבחירות האינטנסיבי שלו בפולין לקראת הבחירות המכריעות לקונגרס ה"ח".

בן-גוריון, אכן, היה ער ביותר למצב הבלתי-אפשרי של

היהודים בפולין, בליטא ובלטביה. "אי אפשר להמשיך ככה" - כתב - "לא רק העוני, חוסר הפרנסה, הלחץ הפוליטי, האנטישמיות המתגברת - הדבר האיום ביותר הוא חוסר כל תקווה (ההדגשה במקור - י.ש.) ליהודים בארצות אלה אין למה לקוות יותר. כל אחד יודע שהמצב עלול להיות רק עוד יותר רע, ואין דבר נורא בחיי אדם - מחוסר תקווה". בשיחה עם הנציב העליון ב־2 באפריל 1936 בן־גוריון הציג את החזות הקודרת הזאת:

"אולם הדאגה הכי קשה המעיקה עלינו - זהו המצב ללא מוצא של עמנו בכמה ארצות, ובעיקר בגרמניה ובפולין [...] המצב בפולין הוא אולי גרוע ומסוכן מאשר בגרמניה. אולי עוד תזכור מה שאמרתי לך לפני שנתיים שרק פילסודסקי עומד בין היהדות הפולנית ובין קטסטרופה העלולה להיות גרועה מאשר בגרמניה. פילסודסקי מת, מתנגדי פילסודסקי עוד לא תפסו את השלטון, אבל מפלגת פילסודסקי העומדת עליד ההגה עומדת תחת לחץ אנטישמי ההולך וגדל. בממשלה יש שתי סיעות - סיעת הנשיא וסיעת מתנגדיו, והסיעה המתנגדת משתמשת בתחבולה המנוסה בארצות אלה: להסית ביהודים [...] והממשלה הפולנית חוששת מאד מה יגידו עליה עתוני פולין האופוזיציוניים, והיא מפקירה את היהודים לפרעות ולנישול. ומצב היהודים, שאף פעם אינו טוב, נעשה עכשיו מיואש, גם מבחינה פוליטית וגם מבחינה כלכלית. אחת־אחת נשמטות מהם העמדות הכלכליות והם נדונו למות־רעב או לבריחה. אך לאן יברחו? אילו היתה אפשרות להעביר את יהודי פולין לאמריקה או לארגנטינה היינו עושים זאת למרות האידיאולוגיה הציונית שלנו. אולם כל העולם סגור לפנינו. ואילו לא היה מקום לנו גם בארץ־ישראל לא היה נשאר לעמנו אלא לאבד עצמו לדעת"²⁷.

לאור חומרתו של הניתוח הזה קובע בן־גוריון, כי אף שארץ־ישראל אינה יכולה לקלוט בבת־אחת את כל היהודים מגרמניה ומפולין, יש הכרח בעליה גדלה והולכת מארצות אלו לארץ־ישראל.

שנתיים לאחר מכן, בספטמבר 1938, כתב בן-גוריון למשה שרתוק סיכום מפגישתו בחברת וייצמן עם מלקולם מקדונלד:

"המצב חמור ביותר מדי שנשכר את עצמנו במליצות שקשה לראות את תכנן. מה יעשה העם עכשיו? יש לי ספק רב אם יהדות אירופה תשיש לקרב עם אנגליה. יהודי פולין, רומניה, צ'כיה (ואין צורך להגיד יהודי גרמניה) כל-כך מדוכאים ונבעתים מהמשטר האנטישמי בארצם שלא ירצו ולא יוכלו לאבד (את) האילוויה היחידה, שיש להם מעצמה אחת ידידותית (בריטניה). אבל נניח שנניע את יהודי פולין ורומניה וכו' לפעולות מחאה ולמלחמה פוליטית. אלו, הן רק אמצעי. המטרה היא לחץ על הממשלה. איך תעבור מחאה את הצנורות השונים? האם תגיע לממשלה? היקרא מלקולם (מקדר לנד) או נוויל (צ'מברלין) המאמר ב"היינט", או ישמע מחאה שתתקבל בפינסק?²⁸"

הפרוגנוזה של בן-גוריון היתה, איפוא, דומה לזו של ז'בוטינסקי; המצב הנואש של יהדות פולין לא נסתר מעיניו וגם הוא דיבר על "קטאסטרופה צפויה" ונקט אותם מושגים של ז'בוטינסקי. ההבדל מצוי במסקנות השונות שהסיקו השניים מהמצב: ז'בוטינסקי היה סבור לתומו, שאפשר להפוך את מצוקת יהודי פולין ואת מדיניות ההגירה הפולנית למנוף אשר ישנה את מדיניותה של בריטניה; בן-גוריון לא האמין, כי לחץ "ממזרח", כלומר מפולין, יהיה אפקטיבי ואכן יוכל להשפיע באופן כלשהו על בריטניה. בעוד שז'בוטינסקי עדיין האמין בכוחה של דעת-הקהל בבריטניה ובכוחם של טיעונים מוסריים והומאניטאריים, הגיע בן-גוריון אל המסקנה, כי העם היהודי באירופה הוא חסרי-שע בעולם, אותו עולם המבין ומדבר רק בשפת-הכוח והתותחנים. אסיפות מחאה והפגנות של יהודים בערי פולין - כתב - יש להן, אולי, ערך פנימי כדי ללכד את השורות, אבל הן חסרות-ערך במאבק המדיני²⁹. בכך, היה בן-גוריון שותף דווקא לעמדתה של האופוזיציה מול ז'בוטינסקי בבית-ר ובאצ"ל, אבל שלא כמו אופוזיציה רכיווניסטית זאת, לא השליך יהבו על קבלת סיוע צבאי מפולין לשם "כיבוש ארץ-ישראל" וגם לא האמין שיהיה

די בלחץ של פעולות־טרור ומחאה בארץ־ישראל כדי להביא לשינוי הקו האנטי־ציוני של ממשלת בריטניה (כפי שהאמינו ראשי האצ"ל ובמידת־מה גם ז'בוטינסקי).
בכל מקרה, לא לאלו ולא לאלו היה מפתח־הקסמים שאפשר היה לפתוח בו את שערי הגאולה.

ח

לבד מן האינטרס הפוליטי שיש בהצגתו של זאב ז'בוטינסקי כמנהיג ציוני יחיד ש"התנבא" על השואה הקרבה וכמי שהיתה תשועה באמתחתו המדינית, משמשת המיתולוגיה ההיסטורית אשר תוארה כאן כמעין "פיצוי" על חוסר־האונים של התנועה הציונית להושיע את יהודי אירופה. כיוון שקשה היה להשלים עם העובדה הטראגית והמרה הזאת, באה המיתולוגיה של "תכנית האבקואציה" לתלות את עיקר הקולר של האסון הגדול על זרם אחר ומרכזי בציונות. לא רק הטעיה היסטורית חמורה יש כאן, אלא גם ניסיון לכסס את הדה־לגיטימציה של מפלגה יריבה על הטיעונים וההאשמות החריפים ביותר שרק ניתן להעלות על הדעת. השיחזור ההיסטורי ובחינתן של התכניות ושל ההצעות מציגים תמונה שונה לחלוטין מזו שמציירת הלגנדה הרביזיוניסטית במשך למעלה משנות דור.

הערות

לפרק 2

* הדברים הובאו בשמו של ז'בוטינסקי מפי ברל כצנלסון בישיבת מרכז מפא"י מן ה'21.9.1939.

1. יהודה בנארי, "תכנית הפינוי של ז'בוטינסקי", גשר מס' 4, דצמבר 1969 (התפרסם מחדש ביוסף אחימאיר (עורך), הנסיך השחור: יוסף כצנלסון והתנועה הלאומית בשנות ה'30, תלאביב תשמ"ג, עמ' 367-376.

2. ראה, למשל, באחרונה מאמרו של יוסף נדבה, "אבות הציונות וחיזוי השואה" בקובץ הנסיך השחור, שם, עמ' 362-366 וכן במאמרו של בנציון נתניהו, "מקומו של ז'בוטינסקי בתולדות ישראל", ספר היוכל/ראובן הכט, ירושלים 1979, עמ' 106-109. אופייני לאופי הכתיבה ההיסטורית-פובליציסטית הזאת היא ההנחה כי די בתכניות שתיכנן ז'בוטינסקי, לכינוס "ציון-סיים" למשל, או במכתבים שכתב לאישים שונים, כדי להוכיח שאכן יכול היה ללא קושי להפוך את רעיונו למעשה. ראה גם יוסף ב. שכטמן "המדינאי", האומה - 100 שנה להולדתו של ז'בוטינסקי מס' 61/62, ספטמבר 1980, עמ' 359-367.

3. כך חזרת בפובליציסטיקה הטענה כי תכנית "האבוקאציה" לא התממשה אך ורק בגלל "אשליות, תורות-שווא, עיוורון-מדיני, אגרצנטריות יישובית וצרות-עין מפלגתית" ועל כן "המאגר האנטי האדיר, שהמדינה נועדה להצילו ולגבשו במסגרת של ריבונות ממלכתית הושמד". לבד משרשרת הסילופים וההשמצות יש בדברים אלה גם הטעיה מכוונת, שהרי ז'בוטינסקי לא תבע ריבונות מדינית יהודית לאלתר עד 1939 (וגם לאחר מכן) כפתרון הכרחי להצלת יהודי אירופה. ראה אצל שמואל תמיר: "הסלע הירושלמי", הנסיך השחור, שם עמ' 16.

4. בענין זה ראה מאמרו של דן מכמן: "זאב ז'בוטינסקי - תכנית האבוקאציה ובעיית צפיית השואה", ביונים, מאי 1980, עמ' 119-127.

5. זאב ז'בוטינסקי, חזית המלחמה של עם ישראל, ירושלים, תש"א (תרגום עברי), עמ' 60-65, וזאת למרות תיאורו של רמבה המספר על התרשמותו הקשה של ז'בוטינסקי מגילויי האנטישמיות

הפרועה ברחוב ומראות קשים של אנטישמיות ברוטאלית שראה
במו עיניו. אצל א' רמבה, ז'בוטינסקי לעולם ולעמו, ב', ירושלים,
תש"ד, עמ' 159-160.

6. ראה במאמר: "עד יבוא נביא מהימן".
7. ראה בענין זה מאמרי "ארץ-ישראל ופולין כמערכת פוליטית משולבת", מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 25.
8. מכתב לאחימאיר מה-12.11.35 בקובץ המכתבים, ירושלים, עמ' 26.
9. ראיון בעיתון המדינה מה-19.2.1933.
10. מכתב ליעקבי מה-19.6.1935, מ"ז א 1/25/2. הוא דיבר שם על "phenomenal growth".
11. מצע הצ"ח בווינה 19.3.1935, מ"ז א 1/25/2.
12. ח. בן-ירושם, ספר בית"ר קורות ומקורות, כרך א', ירושלים, תל-אביב, תשכ"ט, עמ' 94, 175.
13. על "עבודת ההווה" בציונות הפולנית בכללותה ראה מאמרו של שלמה נצר, "עבודת ההווה - יסודותיה ויישומה עלידי ציוני פולין", מלאת/מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ותרבותו, א', תל-אביב תשמ"ג, עמ' 331-332.
14. בוויכוח הכללי שהתקיים בישיבה החמישים של כינוס בית"ר בקראקוב ב'7 בינואר 1935 (מ"ז ב' 6/3/2) טען אחד הדוברים ש"אי אפשר להסתפק בדיבור על מדינה עברית ולא לבוא שמה. בישיבה בגולה לא נבנה את המדינה העברית [---]". הדובר מתח בכך ביקורת על הדעה הרווחת והרשמית בבית"ר ש"אחד הקרבנות של בית"רי הוא לוותר על עליה". ז'בוטינסקי הפסיק את הדובר בקריאת ביניים "לא אמת, לא אמת, לא אמת [---]" ופירש את הקריאה באמרו: "יש אנשים שאינם יכולים לעלות ארצה מפני שהם דרושים לתנועה בגולה [---] יש אנשים שאינם נותנים להם להיכנס לארץ [---] מה יעשו אלה? [---] וגם המוני בית"ר ישבו בגולה ויעשו את כל הדרוש והמועיל למען המדינה העברית ואין הבדל בין בית"רי העולה ארצה ובין זה שנשאר בגולה. העליה לארץ-ישראל הנה כיום הצלחה ולא מלוי חובה. היושב בגולה וממלא פעילות למען המדינה העברית, עוסק בכתיבת פטיציות וכדומה, זכויותיו שוות לזכויותיו של היושב בארץ". שם, עמ' 18. מצע הצה"ר בבחירות לקונגרס בשנת 1935 דיבר על עליה של חצי מיליון יהודים במשך עשר שנים! מצע הצה"ר לקונגרס הי"ח.
15. מכתב לש' יעקבי מה-3.9.1934, שם.

ראה אצל חיים לזרליטאי, אף-על-פי ספר עליה ב', תל-אביב תשי"ז עמ' 138-159.

אומנם רמבה מספר שז'בוטינסקי הצליח להפוך את שאלת יהודי פולין "לשאלה בינלאומית", אבל מדה גם בהיפוכו של דבר, כלומר, שאחרי שיחותיו של בק בלנדון בנובמבר 1936 קבעו הבריטים במפורש שארץ-ישראל היא שאלה של הקיסרות ויש לדון בה רק מפרספקטיבה כזאת! הנ"ל, ז'בוטינסקי לעולם ולעמו, שם, עמ' 33-34 ועמ' 55. לבד מן התלות המדינית היתה בריטניה הלקוח העיקרי של פולין בסחר החוץ.

על מדיניות ההגירה של ממשלת פולין ראה בהרחבה אצל עמנואל מלצר, מאבק מדיני במלכודת/יהודי פולין 1935-1939, תל-אביב, תשמ"כ. בשיחות פרטיות היה ז'בוטינסקי מוכן לדון גם באלטרנטיבה של הגירה יהודית מפולין לטריטוריות אחרות. אני מודה לד"ר ע' מלצר על מידע זה.

19. ראה במאמר "אבי המרד". על הלחץ הבריטי על ממשלות פולין ורומניה וראה אצל ברנרד וסרשטיין, בריטניה ויהודי אירופה 1939-1945, תל-אביב, 1979, עמ' 43-75.

20. המכתב לצ'רצ'יל מתורגס בהאומה מס' 75/74, קיץ תשמ"ה (1984) עמ' 123-125 מתוך Martin Gilbert, Winston S. Churchill, Vol 5, document volume III.

זאב ז'בוטינסקי, מדינה עברית - פתרון שאלת היהודים, תל-אביב, תרצ"ז עמ' 97-108 וחזית המלחמה שם עם ישראל, עמ' 162-181. את עלות ההתיישבות של מיליון עולי יהודים העריך ז'בוטינסקי ב־47,500,000 ל"ש, מתוכם 18 מיליון ל"ש הון פרטי נכון לשנת 1938, וסכום גדול יותר בשנים הבאות. התכנית נוסחה וגובשה על ידי ד"ר שלמה קלינגר בספרו The Ten Year Plan, New Zionist Press, London, 1938. מענין כי גם בן-גוריון השתמש בנימוק דומה לזה של ז'בוטינסקי נגד תכנית החלוקה כשכתב, כי תכנית חלוקה מקוצצת לא רק שתהרוס את הישוב בארץ ואת עתידו אלא, כדבריו, זו גם תהיה קטאסטרופה בשביל יהודי הגולה בארצותיהם. קיצוץ אפשרויות העליה יעורר נחשול איוס של אנטי-שמיות ורדיפות מוגברות ככל ארצות אירופה. מכתב מלונדון מה-11.6.1937, זכרונות, כרך ג', תל-אביב 1974, עמ' 226.

21. ההיסטוריוגרפיה הרביוניסטית מתעלמת, כמוכח, מקשר הדוק ומחייב זה לפי שיטתו ותפישתו של ז'בוטינסקי עצמו. כך עשוי להתעורר הרושם - המוטעה - כאילו היה ביכולתה של התנועה הציונית, אילו פעלה בשיטתו של ז'בוטינסקי, להפעיל על בריטניה לחץ גדול שיביא הן לביטול תכנית החלוקה והן למימוש תכנית האבקואציה ברבזמן. ראה ידידיה אברהם,

- "התנגדות הרביוניסטים להצעת חלוקת הארץ", האומה מס' 53, טכת תשל"ח (דצמבר 1977), עמ' 126-132.
22. ראה מאמרו "העליה" בעיתון חדשות הארץ מה' 14 בנובמבר 1919, שם כתב כי קשה לו להאמין שנורדוי אינו מכיר בעובדה כי עליה קשורה בתנאי קליטה מתאימים וכי "בטרם נעביר המונים לארץ צריך שנהיה בטוחים כי ימצאו בה מחייתם".
23. מדינה עברית, שם, עמ' 106 וחזית המלחמה, עמ' 170-171.
24. מצוטט אצל נדבה, שם, עמ' 336 ואצל נתניהו, שם, עמ' 109 בלי ציון המקור לנוסח הנאום. ט' באב תרצ"ח (1938).
25. ראה הפרק "מזונה של המפלצת" בספר חזית המלחמה, עמ' 24-38 והפרק "האנטישמיות של בני האדם" שם, עמ' 34-42. לאור הדברים שכתב ז'בוטינסקי מוארת האפולוגטיקה של לח"י, בי ב' 1941 עוד לא ניתן היה להכיר את טיבם הרצחני של הנאצים באור עלוב.
26. שם, עמ' 70-71.
27. דוד בן-גוריון, זכרונות, כרך ג', שם, עמ' 105. בהרצאה במועצת מפא"י בסיוון תרצ"ב תיאר בן-גוריון את מצב יהודי אירופה כך: "[...] הולכת וגוברת ההידלדלות הכלכלית והתרבותית של המונים ישראל, מתמוטט ונהרס יסוד קיומם, ואימת כיליון גופני ורוחני, התנוונות וחורבן, צפויה לעם היהודי באשר הוא - ואין מפלט". ממעמד לעם, מהדורת 1974, עמ' 225.
28. דוד בן-גוריון, זכרונות, כרך ה', תל-אביב 1982, עמ' 264.
29. שם, עמ' 295. ראה גם אלון גל, דוד בן-גוריון - לקראת מדינה יהודית/ההיערכות המדינית נוכח הספר הלבן ופרץ מלחמת העולם השנייה 1938-1941, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1985. גל מעיר בצדק את תשומת-הלב לאיחור הרב בהכרת ערכה וחשיבותה של ארצות-הברית ושל יהדות ארצות-הברית כמאבק המדיני עלידי ז'בוטינסקי ותנועתו. שם, עמ' 77-78 ועמ' 146-147.

“אבי המרד” לבחירת התואר, תולדותיו ותפקודו במסורת ההיסטורית של הרבזיוניזם, האצ”ל ותנועת החרות

“...אותו תחום בלתי־נתפס בין רומנטיקה
פוליטית לבין הרפתקנות פוליטית”
זאב ז’בוטינסקי, “עשרת הספרים”, (1904)
על ספרות ואמנות, עמ’ 41

א

עניינו של פרק זה הוא אותו תחום בלתי־נתפס, דינאמי ומעומעם, שבין רומאנטיקה פוליטית לבין הרפתקנות פוליטית המנסה להגשים את עצמה ומאמינה בסיכוייה. ביתר דיוק, הוא דן ב”מיתוס פוליטי”¹ מרכזי במסורת ההיסטורית הרבזיוניסטית, ובעיקר בזאת הרבזיוניסטית הראדיקאלית, כפי שמצאה את ביטוייה במאורגן והפעיל בארגון הצבאי הלאומי (אצ”ל) ובתנועת החרות והמסורת ההיסטורית שלה. מנקודת־המבט של מסורת זו, עניינו ברעיון אשר הגשים את עצמו והוכיח את צדקתו: ה”מרד” שהכריז האצ”ל על בריטניה הגדולה והשלטון המנדטורי שלה בארץ־ישראל היה מימוש של רעיון, שראשיתו כעשר שנים קודם־לכן, והוא שהביא בסופו של דבר לסיומו של המנדט ולכינונה של מדינה יהודית ריבונית בארץ־ישראל.

המסורת ההיסטורית של ה”ימין” הפוליטי והאידיאולוגי

בציונות אינה מגלה עמדה אחידה באשר למקורו של רעיון המרד ובאשר לזכות האבהות על הופעתו, גיבושו ותחילת מימושו בפועל. המסורת ההיסטורית הקשורה באצ"ל מדגישה את זכויותיו של זאב ז'בוטינסקי כ"אבי המרד" ומטשטשת מאוד את חילוקי הדעות העמוקים בין ז'בוטינסקי לבין האצ"ל בשאלה זו. בכך היא מציגה את הארגון כממשיך עקיב, ללא סייג וסטייה, את דרכו המדינית של ז'בוטינסקי ואת רעיון המרד שלו. המסורת ההיסטורית הקשורה בארגון לוחמי חירות ישראל (לח"י) מדגישה - לעומת זאת - את התפקיד המכריע שהיה לאברהם שטרן (יאיר) בגיבושו של רעיון המרד ובפעולות הארגוניות לקראת מימושו.

מסורת זאת אינה רואה בז'בוטינסקי את "אבי המרד", וב"מרד" שהכריז האצ"ל בראשית שנת 1944 היא רואה הצטרפות - אשר התאחזה בארבע שנים - של האצ"ל לדרכו של אברהם שטרן וכן הכרה בצדקתה. הפולמוס בין שתי המסורות העיקריות הללו אינו, כמובן, רק פולמוס היסטורי-גראפי, אלא יש לו מימד אידיאולוגי ופוליטי גם יחד. אותם חיבורים השומרים על דיסציפלינה היסטורית ומביאים תיאור מפורט ומתועד של האירועים הקשורים בעניין הנדון, דנים בו לעתים תכופות בצורה מעורפלת, תוך ניסיון להקהות את עוקצי הוויכוח, ולעתים אף מביאים עדויות ומסמכים הסותרים זה את זה, בלי לנסות להציג את התמונה המהימנה. ננסה אפוא לברר כאן בצורה שיטתית את גילגוליהם של המושג ושל הסיסמה "המרד", את משמעותם הסמאנטית, תפוצתם ותפקידם ההיסטורי, תוך בחינה מחודשת של המסורות ההיסטוריות השונות ועל סמך המקורות בני-הזמן. אין פרק זה דן, כלל ועיקר, בשאלה מה היו אכן מידת התועלת וההשפעה המדינית של פעולות האצ"ל ולח"י על המדיניות הבריטית בשנים 1944-1948.

1

הצורך לברר באופן חד-משמעי את הכוונה שבמושג "מרד" (revolt) במישור המדיני הקונקרטי והאקטואלי, התעוררה מבחינתו של ז'בוטינסקי, בעקבות סערת-רוחות שעורר המאמר "דעת הקהל: הנוער איך", שהתפרסם בעיתון דואר היום

ב־5.8.1929 ונכתב על־ידי צעיר בשם אריה תורג'מן.²
במאמרו השתמש הכותב פעמים מספר במלה "מרד":

"כידוע, הנוער אצל כל עם ועם באשר הוא עם, הנהו יסוד היסודות של תחיתו הלאומית, המשען היחידי לו בעת צרה. הנוער הוא הבסיס היחידי המצק שעליו בונה כל עם בריא את מולדתו וחיייו החופשיים! הנוער אצל כל אומה באשר היא אומה יסוד המרד וההתקומ־מות*... הנוער הזה שידע מאז נהיינו לעם ועד לאחרוני גבורינו הקטנים, שידעו בתוך הגולה עצמה להראות שעוד לא תמו גבורים מישראל, אותו הנוער שידע להתעורר בכל סכנה לאומית שנשקפה על העם מימות ב־רכובא, יוחנן מגרש חלב ועד שלום שוורצבורד בתקופתנו אשר ידעו להרים נס המרד* ולא לתת לעמם להיות שפ־לאנרש וחרפת אדם, הנוער הזה, במולדת שלו שלמענה הוא חי ומכלה את כוחותינו ומאמציו עומד ביחד עם הזקנים רפה־כוח ומחריש... היאומן כי בין עשרים אלף צעירינו מדן ועד בא־רשבע לא נמצא מי שירים את נס המרד למען שיס־קץ לשערוריה או יותר נכון, לנבלה שנעשתה לעמנו בארצו ובעיר בירתו... הנוער התעוררו הרם דגלך הלאומי... כדי שההיסטוריון יוכל לחרוט על דף ההיסטוריה הישראלית בשנת המאה העשרים, שבבירת העולם זו שהיתה ותהיה תמיד מגדלור לאנושיות כולה, תחת כנפיו של הנשר הבריטני הגדול, עמדו צעירי ישראל על כבוד המשמר הלאומי, והגיבו עד טפת דם האחרונה על קדש הקודשים אשר לעמם - על הכותל המערבי..." (הדגשות בכוּב שלי - י.ש.).

כבר ביום הופעת המאמר בדפוס נזעק ד"ר הופין לשגר בשם ההנהלה הציונית בירושלים מברק אל ז'בוטינסקי בלונדון, ובו התריע, כי "דואר־היום מתעלם מפעולות הקונגרס בציריך וקורא למרד ולאלימות". להנהלה הציונית היתה אכן סיבה לדאגה, שכן המאמר הזה הרצג בפני ועדת שאו כדוגמה לתעמולה הרביזיוניסטית בעלת האופי ה"פרובוקאטורי" בעניין הכותל.

קינלים פרידי, בא־כוחה של ממשלת ארץ־ישראל בפני

בציונות אינה מגלה עמדה אחידה באשר למקורו של רעיון המרד ובאשר לזכות האבהות על הופעתו, גיבושו ותחילת מימשו בפועל. המסורת ההיסטורית הקשורה באצ"ל מדגישה את זכויותיו של זאב ז'בוטינסקי כ"אבי המרד" ומטשטשת מאוד את חילוקי הדעות העמוקים בין ז'בוטינסקי לבין האצ"ל בשאלה זו. בכך היא מציגה את הארגון כממשיך עקיב, ללא סייג וסטייה, את דרכו המדינית של ז'בוטינסקי ואת רעיון המרד שלו. המסורת ההיסטורית הקשורה בארגון לוחמי חירות ישראל (לח"י) מדגישה - לעומת זאת - את התפקיד המכריע שהיה לאברהם שטרן (יאיר) בגיבושו של רעיון המרד ובפעולות הארגוניות לקראת מימושו.

מסורת זאת אינה רואה בז'בוטינסקי את "אבי המרד", וב"מרד" שהכריז האצ"ל בראשית שנת 1944 היא רואה הצטרפות - אשר התאחזה בארבע שנים - של האצ"ל לדרכו של אברהם שטרן וכן הכרה בצדקתה. הפולמוס בין שתי המסורות העיקריות הללו אינו, כמובן, רק פולמוס היסטוריו-גראפי, אלא יש לו מימד אידיאולוגי ופוליטי גם יחד. אותם חיבורים השומרים על דיסציפלינה היסטורית ומביאים תיאור מפורט ומתועד של האירועים הקשורים בעניין הנדון, דנים בו לעתים תכופות בצורה מעורפלת, תוך ניסיון להקהות את עוקצי הוויכוח, ולעתים אף מביאים עדויות ומסמכים הסותרים זה את זה, בלי לנסות להציג את התמונה המהימנה. ננסה אפוא לברר כאן בצורה שיטתית את גילגוליהם של המושג ושל הסיסמה "המרד", את משמעותם הסמאנטית, תפוצתם ותפקידם ההיסטורי, תוך בחינה מחודשת של המסורות ההיסטוריות השונות ועל סמך המקורות בנ"הזמן. אין פרק זה דן, כלל ועיקר, בשאלה מה היו אכן מידת התועלת וההשפעה המדינית של פעולות האצ"ל ולח"י על המדיניות הבריטית בשנים 1944-1948.

1

הצורך לברר באופן חד-משמעי את הכוונה שבמושג "מרד" (revolt) במישור המדיני הקונקרטי והאקטואלי, התעוררה מבחינתו של ז'בוטינסקי, בעקבות סערת רוחות שעורר המאמר "דעת הקהל: הנוער איך", שהתפרסם בעיתון דואר היום

ב'5.8.1929 ונכתב עלידי צעיר בשם אריה תורג'מן².
במאמרו השתמש הכותב פעמים מספר במלה "מרד":

"כידוע, הנוער אצל כל עם ועם באשר הוא עם, הנהו יסוד היסודות של תחיתו הלאומית, המשען היחידי לו בעת צרה. הנוער הוא הבסיס היחידי המוצק שעליו בונה כל עם בריא את מולדתו וחיייו החופשיים! הנוער אצל כל אומה באשר היא אומה יסוד המרד וההתקוממות... הנוער הזה שידע מאז נהיינו לעם ועד לאחרוני גבורינו הקטנים, שידעו בתוך הגולה עצמה להראות שעוד לא תמו גבורים מישראל, אותו הנוער שידע להתעורר בכל סכנה לאומית שנשקפה על העם מימות ברכוכבא, יוחנן מגוש חלב ועד שלום שוורצבורד בתקופתנו אשר ידעו להרים נס המרד* ולא לתת לעמם להיות שפלי־אנרש וחרפת אדם, הנוער הזה, במולדת שלו שלמענה הוא חי ומכלה את כוחותינו ומאמציו עומד ביחד עם הזקנים רפה־כוח ומחריש... היאומן כי בין עשרים אלף צעירינו מִדן ועד באר־שבע לא נמצא מי שירים את נס המרד למען שיס־קץ לשערוריה או יותר נכון, לנבלה שנעשתה לעמנו בארצו ובעיר בירתו... הנוער התעוררו הרם דגלך הלאומי... כדי שההיסטוריון יוכל לחרוט על דף ההיסטוריה הישראלית בשנת המאה העשרים, שבבירת העולם זו שהיתה ותהיה תמיד מגדלור לאנושיות כולה, תחת כנפיו של הנשר הבריטני הגדול, עמדו צעירי ישראל על כבוד המשמר הלאומי, והגיבו עד טפת דם האחרונה על קדש הקודשים אשר לעמם - על הכותל המערבי..." (הדגשות בכוכב שלי - י.ש.).

כבר ביום הופעת המאמר בדפוס נזעק ד"ר הופין לשגר בשם ההנהלה הציונית בירושלים מברק אל ז'בוטינסקי בלונדון, ובו התריע, כי "דוארהיום מתעלם מפעולות הקונגרס בציריך וקורא למרד ול אלימות". להנהלה הציונית היתה אכן סיבה לדאגה, שכן המאמר הזה הוצג בפני ועדת שאו כדוגמה לתעמולה הרביזיוניסטית בעלת האופי ה"פרובוקאטורי" בעניין הכותל.

קינלים פרידי, בא־כוחה של ממשלת ארץ־ישראל בפני

הוועדה, הביא את המאמר, וכן את מברקו הבהול של הופין, לראייה ניצחת לטענת הפרובוקאציה. ד"ר הופין נדרש, איפוא, בעדותו להסביר את המברק ואמר, כי הוא היחיד בחברי ההנהלה הציונית בירושלים שיש לו "יחסים פרטיים איתו (עם ז'בוטינסקי - י.ש), ולכן חשבתי, כי עלי לשלוח טלגרמה פרטית אליו". כשנשאל מהו לדעתו הפירוש שיש להעניק למלה "מרד" המופיעה במאמר (שלוש פעמים) השיב, כי לדעתו ניתן לפרש אותו כקריאה "למרידה, לאו דווקא מהפכה". לבסוף נטה להסכים, כי המלה קרובה מאוד במשמעותה ל"איציות" או ל"איקבלת מרות"³.

במכתב מ-18.12.1929 הגיב גם ז'בוטינסקי על המאמר. הוא כתב ליו"ר הוועדה וביקש להופיע בפניה, כמי ששמו הוזכר במרוצת העדויות כבעל השפעה על עיצוב הלוח הרוח המיליטאנטי וכמי שמטיף ל- "revolt". בפנייתו כתב ז'בוטינסקי, כי "The allegation that the 'Doar Hayom' has been inciting anybody to 'revolt' or act-of-violence is untrue"⁴ מיד לאחר מכן, כדי להכין את עדותו, כתב לידידו שלמה גפשטיין בתל אביב וביקשו שתי בקשות: אחת - שעורך דין מחברי התנועה יקרא בעיון "כל מאמר ורשימה" שהתפרסמו על דפי "דואר היום" ואשר, כדבריו, "ניתן יהיה לתחוב אותם אל מתחת לחוטמי כקריאה למרד ולמעשה אלימות". מכיוון שהמלה "מרד" מופיעה "באיזה מאמרו, הרי רוצה אני להסביר לוועדה, שבלשון העברית יש למלה הזאת מובן רוחני טהור". השנייה - שמוקד מחברי התנועה יבדוק בספרות העברית, כדי למצוא בה אזכורים למלה "מרד" במובן של "נקיטת עמדה אפלאטונית טהורה". והוא הוסיף דברים בעלי חשיבות רבה:

"רביעית - וזה הדבר העיקרי והרציני ביותר: הוועדה

צריכה להבין שיהיו הביטויים אלו שיהיו, אף על פני כך לא יכול היה ד.ה. (דואר היום) להטיף למרידה באנגלים, פשוט משום שכל האוריינטאציה שלנו היא על אנגליה"⁵.

ז'בוטינסקי הבחין אפוא בבירור בין "מרד" במובן אקזיסטנציאלי ותרבותי לבין "מרד" פוליטי, שפירושו ערעור על הלגיטימיות של המשטר והחוק ונכונות להתקומם עליהם

בכוח הזרוע. הוא גם הבחין - אף כי כאן במובלע - בין מדיניות ואוריינטאציה מדינית מחייבת לבין ביטויים לא מחייבים של מפח־נפש או מיליטאנטית מרדנית מבין השורות. המדיניות הרשמית היא המחייבת את התנועה, ולא ביטויים שוליים המבטאים הלור־רוח של בודדים.

ביטויים של מפח־נפש מן האוריינטאציה הבריטית של ז'בוטינסקי ושל הצה"ר אכן החלו להישמע בשורות התנועה בעקיבות למן סוף 1929. בוועידת הצה"ר בארץ־ישראל שהתכנסה באפריל 1932 נאמר - בהשפעת אב"א אחימאיר - כי "יש להניח ביסוד המדיניות הציונית הישובית את העיקרון של אי־שיתוף פעולה והתנגדות פעילה למשטר הבריטי"⁶. הכוונה כאן היתה, בלי ספק, לפעולות מרי ומחאה אזרחיות (הפגנות, פעולות מחאה הפגנתיות וכד'). ואכן, בוועידה העולמית החמישית של הצה"ר בווינה (אוגוסט־ספטמבר 1932) נדרש ז'בוטינסקי לבחון פעם נוספת את הדרכים האפשריות לתת ביטוי למחאה והתנגדות למדיניות המנדאטורית. בדברי הסיכום שלו בוועידה אמר:

"ועתה לשאלת ההתנגדות. עוד נצטרך לחשוב ולמצוא, כיצד למרר את החיים לממשלה ויחד עם זה לנצל את המצב לטובתנו. אינני רואה כאן סתירה. היהודים משלמים לממשלה 40 עד 48 למאה מכל המסים. הכסף היהודי, המגיע לארץ־ישראל, הוא האויר לנשימה בשביל הארץ כולה. ארץ, שבה הדואר חי מיהודים, מסילות־הברזל - מיהודים, בתי־המכס מיהודים. בארץ כזאת יש אפשרויות מסוימות. אבל יש אפשרויות גם מחוץ לארץ־ישראל"⁷.

זאת היתה תכנית לא ברורה למרי אזרחי "פאסיבי", ולא ברור כיצד חשב ז'בוטינסקי שניתן לבצעה ללא שביתה כללית כמו השביתה הכללית של ערביי ארץ־ישראל בשנת 1936. מכל־מקום, ברור לחלוטין שגם באמצע שנות השלושים לא נטה, אף לא לרגע אחד, להיתפס לרעיונות בלתי־בשלים עדיין בדבר מרי מזוין. כאשר עלו הרהורים כאלה בשורות התנועה ובפורומים רשמיים, ביטל אותם מכל וכל וכתקיפות.

על דפי העיתונות הרביוניסטית היה זה הסופר יהושע השל ייבין, איש הסיעה המאקסימאליסטית בצה"ר, שכתב בראשונה בדבר הצורך בפעולות פארטיזאניות וביקש שהתנדר עה תלמד מן הדוגמה הפולנית: "בכל צבא ריגולארי יש שחלק מחייליו יוצאים לפעולות פרטיזניות. כמו, למשל, פילסודסקי וחבריו, שהיו פרטיזנים בזמן הכיבוש הרוסי, אבל גם חלק מהצבא הריגולארי של פולניה לעתיד"⁸. צריך היה אדם בעל דמיון כדי להציע ב-1935 תכנית לכיבוש ארץ ישראל מן הים, ובעל דמיון כזה היה הד"ר וולפגאנג פון-וייזל. בוועידה העולמית החמישית של הצה"ר בקראקוב הציע פון-וייזל תכנית לכבוש את ארץ ישראל בעזרת חצי מיליון יהודים, שייכנסו ארצה במשך שלוש שנים.

דבר העויין, שתיאר את הוועידה כולה כפארסה רבו סיפר על-פי פאריזער היינט, מן ה-14 בינואר, כי "הפטפוט ההיסטורי ודברי ההבאי שלו הוציאו אף את ז'בוטינסקי מכליו והיו"ר הפסיקו פעמים אחדות. אולם ה'קיצוניים' שבוועידה תמכו, כנראה, בנואם המדיני הגדול עד שעוררו את רוגזו של ז'בוטינסקי והוא קם משולחן הנשיאות ועזב את האולם. קמה מהומה בין שני האגפים שארכה שתי שעות והישיבה נפתחה שנית"⁹.

גם בתחילתו של "המרד הערבי" לא שינה ז'בוטינסקי את גישתו היסודית. כאשר ניתח את הסכנות הצפויות לציונות מן הלחץ הערבי המדיני והצבאירטוריסטי בשיאו, ב-1938, ציטט מן הדין-וחשבון של הוועדה המלכותית (ועדת פיל) וקבע, כי "מגותך הדבר להעלות על הדעת, כי אין ביכולתה של הממשלה לשים קץ למרידה כה חלשה וכה לקויה בקיונה".

המאורעות בארץ ישראל נתפשו עלידו כאירוע שולי בתוך שידוד המערכות הכללי והדראמטי העובר על העולם. הוא היה משוכנע, שהפוליטיקה הציונית רק תצא נשכרת מהתרח-שויות אלה¹⁰. אם היה מקום לדאגה כלשהי, סבר, היה זה משום החשש שהטרור האנטי-בריטי של הערבים ידיף ריח של רומאנטיקה ויקנה לערבים אוהדים בבריטניה, הנוטה לאהוד מורדים ורומאנטיקה של מרד (ומה עוד רומאנטיקה מזרחית). "יש בכך ריח של מרד, של רומנטיקה ושל זכרונות-אירלאנד - חזיון נפוץ ופופולארי", כתב¹¹. אין זה מפליא כי מחוגי

בית"ר יצאה ביקורת על השקפתו זאת, ובכינוס בית"ר בפראג בפברואר 1938 התריס ד"ר שמעון יוניצ'מן, מראשי פלוגות העבודה של בית"ר בארץ, כי "הכוח הערבי חזק יותר ממה שמדמה לו הנשיא (ז'בוטינסקי - י.ש.)... יכול להיות שיגיע המצב לכלל התקוממות כללית הרבה יותר מוקדם משאנו משערים"¹².

אכן, ז'בוטינסקי דיבר הרבה באותה תקופה על הצורך בחינוך לצבאיות ולא תוס צבאי. בבית"ר הוא ראה ארגון המחנך את חבריו על אתוס זה והמדגיש את האופי הגלוי והטיקסי של ה"צבאיות" ואת עקרונות המשמעת הפנימית והסדר. הוא אף ידע לקבוע, כי "פולחן הטקס" הצבאי עלול ליצור בתקופה הראשונה "נטייה מיותרת ומחוסרת טעם להתפארות בכותנות פסים מכל הסוגים"¹³.

"מרד", מבחינתו היה המעבר של הנוער היהודי מפאסיכיות אל האקטיביות וכן נכונותו לעבור "הכשרה צבאית" ולהפנים ערכים של "צבאיות". הוא מעולם לא ראה את הצבא היהודי העתיד לקום פונה כנגד מטרות בריטיות או "מרד" במנדאט הבריטי. כשאמר בכינוס העולמי השלישי של בית"ר בווארשה כי "חשוב מה תגיד ההיסטוריה, ואיזה תפקיד יש בהיסטוריה לתהליך ששמו מרד. מי בנה את איטאליה, האם עשרת אלפי המורים, שהטיפו את הרעיון הלאומי, או מאות אלפים הפועלים שסללו כבישים ועכדו בבתי החרושת?" גם אנשי התנועה בנו את ארץ ישראל "בהיותנו בגולה, בארץ ישראל עם הרובה ביד, ככלא עכו, ובעלותנו לגרדום"¹⁴ - הוא התכוון לפעולות ליגאליות ("נוטרות") או לפעולות הפגנתיות - לא למרד! גם נקל להבחין כי ז'בוטינסקי מדבר בעיקר על "מרד" כעל תהליך היסטורי ולא כעל אקט חד-פעמי ודרמאטי, והוא מתייחס כאן אל תמורה מהפכנית בתודעה ובתחומי הפעולה הלאומית, ושוב - לא למרד לאומי מזוין ואלים.

יש אמנם עדויות המספרות על תמורה לכאורה בהשקפתו של ז'בוטינסקי. אבל עדויות אלו, אפילו הן מספרות על שיחות אותנטיות, מנסות להפוך תגובה חולפת וחרیגה לאות מבשר של שינוי מהותי או אפילו לתוכנית של ממש. העדויות הללו, כולן, עומדות בסתירה גמורה למדיניותו של ז'בוטינסקי ולהתבטאויות שלו בכתב גם בעיתונות וגם בתכתובת הפרטית - ועליכן אינן יכולות להעיד דבר. כך, למשל, העיד יוניצ'מן,

כי לאחר שהתפרסמה תכנית החלוקה ביולי 1937, אמר ז'בוטינסקי לחברי משלחת הצה"ר והאצ"ל, שבאו אליו לאלכסנדריה, כי "אם תבקשו אותי לתת את הפקודה למרד - אתן. אתן, אבל רק אם אהיה בו יחד אתכם. עליכן יהיה עליכם להנחית אותי במחנים, למען נלחם יחדיו, נלך יחד לבית הסוהר ואם יהיה צורך - נמות יחד. אבל אינני חושב כי הבריטים אפילו ינסו להפעיל את התכנית הפנטאסטית הזאת"¹⁵. ברור, איפוא, כי ז'בוטינסקי לא סבר כי אי פעם יהיה צורך לממש את "תכניתו" וכי יהא צורך למרוד בבריטניה.

מכל מקום, מה שהציע ז'בוטינסקי, אם אכן הציע, ליוניצ'מן לא היתה תכנית ל"מרד" ואף לא צל של תכנית. כך גם תיאר בנאומים פומביים את שלמה בן יוסף כגיבור אשר יש ללמוד מדרכיו, ואילו במכתבו לשר המושבות מקדונלד כתב כי הוצאתו להורג של שלמה בן יוסף תעודד מעשי הקרבה (martyrdom) מסוג זה שהם "ill mastered even now"¹⁶. ז'בוטינסקי לא תיאר את בן יוסף כנושא לפיד המרד הלאומי הצבאי.

ראוי עוד לציין, כי ז'בוטינסקי לא הירבה בהקבלות היסטוריות למרד הגדול ולמרד ברכוכבא, ואף לא למרידות לאומיות מזוינות בארצות אחרות. המלה "מרד" מופיעה, איפוא, בכתביו במשמעות של מרד בגלות, מרד בהווית הגולה, מרד במדיניות הציונית ה"רשמית" וכדומה; לא מרד בבריטניה הגדולה. במשמעות ברורה זו אכן מופיעה המלה בשני השירים המפורסמים שלו - שיר בית"ר ר"פלה שלי" משנת 1932 ומשנת 1938¹⁷, שם מדובר על "להב המרד", "טל המרד", "קריאה למרד" וכדומה. גם בעיתונות הבית"רית נמצא את המילה "מרד" בהקשרים דומים: במוכן של מרד בעבר, בהווה הגלותית, באידיאולוגיה הציונית-סוציאליסטית ועוד, אך לא במוכן של התקוממות פוליטית מזוינת.

ה

מן הראוי עתה לברר את המושגים, שאת גלגולי משמעותם ותפקודם אנו בוחנים כאן. הכוונה ב"מרד" היתה להכריזה בדבר אי-הלגיטימאציה של שלטון איזשהו (במקרה זה שלטון

המנדאט) והגדרתו בתור שלטון בלתי-חוקי או "שלטון זר", וכתוצאה מכך – לנכונות לפעול בכל דרך אפשרית, ובכלל זה הפעלת כוח ואלימות מאורגנת, כדי להכיא לידי כיטולו של השלטון הזר או להסתלקותו מן הארץ. כדי לקבוע שז'בוטינסקי הוא "אבי המרד", יש להצביע על עדויות וראיות המוכיחות, כי את ההכרה שהשלטון הבריטי בארץ-ישראל אינו לגיטימי וכי יש לסלקו בכל דרך אפשרית קבע לאבן-יסוד של השקפתו המדינית.

ולא די בזה. התואר "אבי המרד" מחייב הבאתן של ראיות כי ז'בוטינסקי הוא שניסח לראשונה את רעיון המרד במשמעותו המוגדרת לעיל, או לפחות אימץ את הרעיון והטיף לו בגלוי ובסתר, וכן עודד אחרים להגשימו ופעל בדרכים שונות ליצירת הכלים והאמצעים למימושו בתוקף סמכותו ומנהיגותו.

הטענה המובאת כאן קובעת, כי ז'בוטינסקי לא אימץ את רעיון המרד, לא הטיף לו ועל אחת כמה וכמה לא פעל למען מימושו בכל דרך שהיא.

הקריאה למרד מתחילה לתפוס מקום מרכזי בטקסטים השונים שנכתבו בעיתונות הרכיזיוניסטית מראשית שנות השלושים. כלי הביטוי העיקריים שלה היו השירה ההירואית-הנדרית והמסה ההיסטורית המחקרית או הפופולארית-דידאקטית. המקום המרכזי של תמונת העבר של ימי בית שני בתודעת בני-הזמן הפך את ימי "המרד הגדול" ואת מלחמת בר-כוכבא לשתי תקופות הירואיות של מלחמת שחרור לאומי בעלות מעמד אנאלוגי דומיננטי ורכי-השפעה. מן התקופות הללו נשאלו הסמלים והערכים השונים. ה"מרידות" הגדולות וסמליהן השונים הפכו למטאפורה רבת-עצמה בתודעת הציבור הבית"רי. אף שה"מרד" לא תורגם למושגים קונקרטיים ותכליתיים, הוא חולל – כהקבלה וכמערכת סמלים – תודעה פוליטית ראדיקאלית שהיא רוויית ציפיות, אמוציות וחזון.

השירה ההירואית-הנדרית שהופיעה בעיתונות התנועה – חלקה הגדול כהשפעת שירתו של אורי צבי גרינברג – הטיפה ל"רוח מרד" ול"מרד" ושאלה, בעיקר מתקופת בית שני, סמלים כמו "לגיונות", "חרב", "צבא", "מלחמה" ו"כיבוש". השירה הזאת היא שעשתה את ההקבלה ההיסטורית הזאת לחלק דומיננטי של התודעה הלאומית בת הזמן בעיקרו של

דבר. והיא גם זו שהפיצה את המוטיבים והסמלים של המרד. תפוצתה של "השירה הלאומית" האפיגונית כנוסח זה מעידה על הפופולאריות הרבה שלה ועל השפעתה. כאן הקדימה השירה את האידיאולוגיה ואת הפרוגראמה.

חשוב להדגיש, כי השירה הזאת עסקה בעיקר בערכים ובסמלים ולא הציעה תכנית פעולה. ז'בוטינסקי עצמו עמד יפה על האופי המהפכני-ראדיקאלי של השירה, אולם דומה שייחס לה ערך מוגבל: ערך חינוכי ותעמולתי בעיקר. ז'בוטינסקי לא חשש שתיעשה פרוגראמה מדינית. לפי תפישתו, המיתרהיסטוריה הלאומית-הירואית והפואטית מש קפת הלכירוח אקטיביסטיים אותנטיים ומעודדת את חברי בית"ר למאמץ של "חינוך עצמי ושל אחריות עצמית"¹⁸.

אך, כאמור, לא היה מקום בהשקפתו ההיסטורית לגיונות יהודיים הנלחמים נגד הצבא הבריטי כאילו הם קלגסיה של רומי. ודאי שהפחית בכך מעוצמת ההשפעה שהיתה לשירה זו באווירה ובנסיבות של שלהי שנות השלושים. הנסיבות המיוחדות שגירודירבנו ראדיקאליזאציה היו "המרד הערבי" והמדיניות הבריטית בארץ-ישראל למן 1936, מדיניות אשר שיאה היה ב"ספר הלבן" של מאי 1939 בעת המצוקה היהודית המחמירה בפולין. פולין, אכן - על המסורת הליגיוניסטית שלה ועל המסורת המהפכנית-טירוריסטית מזה - היא שנתנה את הכלים הרעיוניים לתרגם את רעיון המרד ללשון מעשית יותר. למעשה, השפעת הלאומנות הפולנית וההיסטוריה הפולנית היא שאיפשרה לתרגם את דגם המרד המיתרפואטי של בית שני לדגם קונקרטי יותר של מרד: דגם הכיבוש הצבאי מזה והמחתרת המהפכנית-טירוריסטית מזה¹⁹.

אך לא היה די ברעיון עצמו ובהשפעתם של מסורת "המרד הפולני" ומורשתו; אף לא היה די בסיוע הפולני הצבאי הישיר והעקיף שניתן לאצ"ל בפולין. "רעיון המרד", בצורה שלבש למן שנת 1938, היה ביסודו חיבור בין הרעיון המיתרפואטי והדגמים ההיסטוריים של "פלישה מן הים", לבין הפעילות הרביזיוניסטית האינטנסיבית באותה עת בתחום העלייה הבלתי-ליגאלית.

החיבור הזה נועד להפוך עליה עממית, כמעט סטיכית, המאורגנת על-ידי יזמים פרטיים ועל-ידי מוסדות התנועה,

לדפוס של עליה סלקטיבית של עולים בעלי הכשרה צבאית. בתחילה היתה זו עליה ללא מטרה צבאית מיידית, ואחר-כך עלייה של כוח צבאי מאורגן ומסודר למטרת כיבוש. מתוך ההשתלשלות הזאת נראתה התפתחות של "רעיון המרד" לכלל תכנית מבצעית כהתפתחות "טבעית" ו"הגיונית יותר" ולא כחזון משיחי. ריחוקם של אנשי בית"ר והאצ"ל בפולין מארץ-ישראל והאווירה המתוחה הנעה בין קוטב היאוש והחידלון לבין קוטב הציפיה המשיחית - זאת המחפשת כלים למימושה לשם שינוי מהפכני של הסיטואציה ההיסטורית, הם - ובמיוחד האווירה - אשר עשו אפוא את רעיון "הפלישה מן הים" לחוט המקשר בין המיתרפוליטיקה ההיסטורית וציפיותיה לבין האפשרויות הריאליות לכאורה. ובכך גם נתאפשר חיבור בין הפעילות החשאית, שניהלו אנשי האצ"ל בתוך בית"ר ובפולין במסגרת "התאים החשאיים" (שחלקם הוקמו והדרכו עלידי שליחים מהארץ), על אפו ועל חמתו של ז'בוטינסקי²⁰, לבין הפעילות הגלויה והמוסכמת, שניהלו הצ"ח (הסתדרות ציונית חדשה), בית"ר והאצ"ל בתחום העלייה הבלתי-ליגאלית למן 1938 ועד פרוץ מלחמת-העולם השנייה.

אין ספק, כי ז'בוטינסקי התנגד בכל תוקף לפעילות העצמאית של האצ"ל על אדמת פולין ולתכניותיו ואף פעל נגדה. האם יכול היה לאמץ את "תכנית המרד" של האצ"ל, ואפילו לפתח אותה תכנית שכללה הכנות חשאיות על אדמת פולין, על רקע התנגדות נמרצת ומוחלטת זו שלו לתכנית, לרעיון העומד ביסודה ולדרכים שבהן החל האצ"ל ב"הכשרתה"?

אכן, המסורת ההיסטורית הנוגעת בעניין נוסכת על המאבק בין ז'בוטינסקי ובית"ר לבין האצ"ל ו"התאים החשאיים" שלו בפולין ערפל, שנועד, בעיקרו של דבר, להקהות את עוקץ הפולמוס הפוליטי הנוקב ולתארו כפרי של לא-יותר מאשר מנטאליות דורית שונה. אולם תיאור זה אינו תואם כלל ועיקר את העובדות.

למעשה ניהל ז'בוטינסקי נגד פעילות האצ"ל בפולין מלחמת-מאסף שלא הצליחה. כדי לטשטש את הניגודים המהותיים מרבה מסורת היסטוריוגרפית זו לחפש התבטאויות של ז'בוטינסקי, בזכות הפעילות הצבאית על אדמת

פולין ובזכות של רעיון המרד הצבאי, מבליטה את הסיוע שהעניק לרכישת נשק באמצעות קשריו עם אישים בצמרת הממשל בפולין, ונותנת להתבטאויות אלה הבלטה ללא שום יחס למעמדן.

כך, למשל, מובא גילוי־דעת של נשיאות הצ"ח מ־14 ביולי 1939 לראייה, שז'בוטינסקי עלה כבר אז "על דרך המרד". אולם גילוי־הדעת קבע רק, כי "אם ייעשה נסיון לכונן ממשלה ערבית בארץ ישראל תתחולל מלחמה", ואיים כי הסכסוך בארץ־ישראל ילבש "צורה של מאבק מזוין גלוי"²¹. גילוי־הדעת דיבר, אפוא, על התקוממות כוללת צפויה של היישוב כולו, ולא על מרד שיארגנו האצ"ל ובית"ר לבדם. כך בדיוק מנוסח גם גילוי־הדעת של נשיאות הצ"ח מיום 18 במאי 1939, שגם בו דובר על התקוממות ספונטאנית של היישוב כולו: "Driven by the necessities of self-preservation Jews will use all means, not excluding force, to ensure that Palestine will not be robbed from them..."²²

אפיזודה - שמחבר "ספר בית"ר" מספר על־פי עדותו של מרדכי סטרליץ, שליח האצ"ל בפולין, שיצא במאוס 1939 לקבל עליו את הפיקוד על ההכשרה הצבאית של בית"ר בפולין - יכולה ללמד היטב על ההבדל המהותי בין רעיונות האצ"ל לבין תפיסת־עולמו של ז'בוטינסקי. המחבר כותב, כי סטרליץ התכוון לארגן "משלוח של חטיבה צבאית גדולה (בערך 10,000 חיילים) לחופי הארץ, שיקבע את עובדת קיומה של מדינה עברית חופשית בארץ־ישראל".

כשהלך, בחברת אברהם שטרן לשוחח עם ז'בוטינסקי, שמע ממנו על הצורך לחייל גברים יהודים באירופה אשר במקרה של מלחמה נגד הגרמנים יגויסו ויועברו לאנגליה²³. המחבר אינו מוסיף כל הערה פרשנית שהיא לסיפור זה, החושף בצורה ברורה ונוקבת את ההבדלים המהותיים בגישות וביחס אל המציאות.

T

חילוקי־הדעות המהותיים והנוקבים נחשפו בפומבי, במלוא חריפותם, בכינוס העולמי השלישי של בית"ר, בספטמבר 1938 בווארשה. עוד קודם־לכן כבר נשמעו קולות פומביים

בדבר הצורך בשינוי יסודי במדיניות, ערב התכנסותה של הוועידה העולמית השביעית של הצה"ר בפראג, בסוף ינואר ראשית פברואר 1938. כך, למשל, כתב מנחם בגין באונזער וועלט מיום 11.2.1938, כי ארץ־ישראל לא תיקנה בכסף ולא בדיפלומאטיה, אלא ב"דמונסטראציה של יאוש".

אבל מנחם בגין לא הציע תוכנית פעולה, אלא, לכל היותר, תכנית להכשרה צבאית של אנשי בית"ר בפולין. קבוצה שקראה לעצמה "הרביזיוניסטים האקטיביסטים", שעימה נמנו בגין, פרידמן־ילין, שמואל מרלין ואחרים, פרסמה בשבט תרצ"ח גילוי־דעת ובו קבעה את הצורך בשינוי ראדיקאלי ביסודות הטכסיסיים, הארגוניים והחינוכיים של תנועת בית"ר:

"אין אנו מיואשים, כי אנו חושבים את תורתו של זאב ז'בוטינסקי לתורה קדושה ואמיתית, שעל־ידיה יקום העם לתחיה במדינתו החפשית, הגדולה והבלתי־תלויה. ואולם צריכים להיורצר הגדודים, שיצאינו לפועל ושיי־לחמו להגשמתה של תורה זו, ואת זה אנו מציעים. מחשבתנו ותעמולתנו צריכות להיות מופנות מהיום ולהבא לא אל היהדות הגלותית והמיואשת של עכשיו, שמפחדת מפני כל רעיון ראדיקאלי, ששואפת לסיים את חייה בשקט ובמנוחה. לעינינו ניצבת התמונה של הדור היהודי הצעיר, שעל־סף תקופת־התבגרותו הוא נמצא במצב של חסרת־קוה, בלא שום סיכויים למחר"²⁴.

גילוי־הדעת תבע להפוך את האוריינטאציה הפררבריתית הבלעדית של ז'בוטינסקי לפוליטיקה לאומית "בלתי תלויה", כזאת שתישען על עקרון האינטרנאציונאליזאציה של השאלה היהודית והשאלה הארץ־ישראלית, וקבע כי "תנקט [בארץ ישראל] מעתה והלאה השיטה של דרך ההתנגדות האקטיבית, כשהיא משתמשת באותן השיטות המלחמתיות שהביאו לשח־רורם של כל העמים המדוכאים"²⁵.

הכינוס העולמי האחרון של בית"ר בפולין התכנס ב־11-16 בספטמבר 1938. השתתפו בו 130 צירים בערך מ־16 ארצות. מאות בית"רים ישבו באולם התיאטרון "נובושקי" והאזינו לוויכוח. האווירה היתה דחוסה, חילוקי־הדעות היו נוקבים

ונערכו פגישות חשאיות מאחורי הקלעים. הכינוס עצמו היה במידה מסוימת גם ביטוי לחילוקי־הדעות וגם מעין קצה הקרחון שלהם. ד"ר שייב תיאר את האווירה כמאבק בין המנטאליות של המאה התשע־עשרה (ז'בוטינסקי) ובין המנטאליות של המאה העשרים (שטרן ותומכיו הגלויים בבית"ר)²⁶.

הביוגראף הנאמן של ז'בוטינסקי - שכטמן - אשר מאז סוף 1936 שימש הנציג הקבוע של נשיאות הצ"ח בפולין והכיר מקרוב את המתרחש, מנסה למתן את רושמו של העימות: "המחבר יוליך שולל את קוראיו אם יקנה על לא דבר צביון דרמטי להערות כאלה או כדומה להן, שנתן בהן ז'בוטינסקי לפעמים ביטוי למורת־רוחו מאילו בחינות בפעולות הארגון וסיסמותיו. ההתפרקויות הללו נעשו תמיד ברשות היחיד, בחוג מוגבל של ידידים נאמנים, והן לא השפיעו בשום אופן על עמדתו הכללית לארגון ולמלחמתו, כפי שגם הוכח בויכוח הרעיוני שנערך בכינוס העולמי השלישי של בית"ר שנערך בוורשה בסתיו 1938"²⁷. ובסכמו את הכינוס הוא כותב: "אמנם נכון, חילוקי דעות בהשקפה וברגש אכן היו, ובטבעו של דבר לא יכלו לא להפציע פה ושם אי־הבנות ומחלוקות"²⁸.

תיאור נינוח זה אינו הולם כלל ועיקר את אוירת הכינוס ואת אופי המחלוקת; זהו ניסיון ברור לטשטש את העובדות. ז'בוטינסקי לא נרתע, הן בפומבי והן במכתבים אישיים, להתבטא בחריפות רבה נגד פעולות האצ"ל בפולין וכנגד נסיונות חוזרים ונשנים להפסיק את הפעילות העצמאית של אנשי האצ"ל. התנגדותו לא פחתה גם בקיץ 1939.

ז'בוטינסקי הבחין היטב כי האצ"ל מתרחק "התרחקות מסוכנת" מעמדות התנועה וחותר למעמד אוטונומי, שלא יכול להינתן לו²⁹. אחרי הפגישות שהיו לו עם נציגי האצ"ל בצרפת באוגוסט 1939 כתב ז'בוטינסקי, כי נציגי האצ"ל "מתחילים להבין שמדיניותם אינה תואמת לנסיבות התקופה, באותה מידה שמדיניות הצ"ח אינה תואמת אותה"³⁰. פתרונו: הוא ישתדל לארגן סימפוזיון בין הצדדים השונים כדי להגיע לנוסחה מוסכמת...

בכינוס בית"ר עצמו יצא ז'בוטינסקי בגלוי, ללא רתיעה, באחזי כל נציגי בית"ר - דווקא באוזניהם - לתקוף באופן

בוטה ומוחלט את רעיון המרד שרווח בחוגי האצ"ל וכן בחוגים מסוימים בבית"ר. אכן, הוא דיבר שוב בנאום הפתיחה על "מרד" ועל "דם המרד" ו"פרוצס של מרד", אבל שוב היו אלו מונחים כלליים ולא פוליטיים – ובוודאי לא פוליטיים-קונקרטיים³¹. עמדתו קיבלה ביטוי ברור בקריאות הביניים שקרא לעבר מנחם בגין, בעת נאומו של זה, ואשר חשפו את הסתייגותו הגמורה מדבריו.

בגין דיבר על הציונות המגיעה לשלב השלישי בתולדותיה: אחרי הציונות המעשית והציונות הפוליטית מגיע עידן הציונות הצבאית-הלוחמת. לשם כך, קבע בגין, צריכה התנועה מנהיגות שתשלב את תכונות המנהיג של קאבור עם אלה של גאריבאלדי, שכן "קאבור לא היה משיג את שחרור איטליה בלי גאריבאלדי". הוא לא פירש מי אמור למלא את תפקידו של גאריבאלדי. מכל-מקום, גם בגין עצמו היה מתון לעומת האווירה שרווחה בחוגי ה"תאים". הוא לא דיבר על מרד, אלא על מלחמת-שחרור לעתיד לבוא, ועל יצירת כוח צבאי עצמאי, מן הסתם על אדמת פולין. כן טען, כי הכוח המוסרי שביסוד הכוח הצבאי הוא שיתן לו את חוסנו ואת עוצמתו, למרות החולשה האובייקטיבית³².

בקריאות הביניים החריפות שלו ביקש ז'בוטינסקי לחשוף את המופרכות שבדברי בגין. כיצד יגיעו לוחמי בית"ר והאצ"ל לארץ-ישראל ללא הסכמה בריטית ("חסד זרים") וללא סיוע בריטי? – שאל. איך אפשר לנהל מלחמת שחרור לאומי כאשר יחסי הכוחות בשטח נוטים בבירור לטובתו של הכוח הצבאי הערבי? – לשאלות אלו גם נדרש בהרחבה בנאום התשובה הארוך שלו.

ז'בוטינסקי שם בנאומו את דברי בגין ללעג, וביקש לעשות אבחנה חותכת בין ציפיות והלוך-רוח ראדיקאלי לבין אפשרות יות פוליטיות ריאליות, בין אמוציה ודגמים היסטוריים לבין יכולת הפעולה. דברי בגין, אמר, מבטאים הנחות שאין להן שחר והמסקנות הן מסקנות דמיוניות, ועל-כן צריך "לדכא באכזריות" ולטאטא במטאטא את הבוסר ואת הדמיון שפשו בשורות התנועה:

"נכון, יש צורך ברוח גריבלדי, ולזה יש מקום בבית"ר. אולם אם רוצים לעבור לשיטה זו – זוהי טריקת-הדלת.

מעשה גריבלדי הוא חשבון אריטמטי. הוא קווה לרוח האטלקים. היתה מצדו פשוט ספקולציה. לו לא עלה לגריבלדי, היה בא אחר ומצליח... ואפילו אם נהיה גיבורים, כנגד מי נתקומם? שאלת הכניסה לארץ־ישראל קודמת להתפרצות הגבורה... שום אסטרטג בעולם לא יגיד, כי במצב כזה אנו יכולים לעשות מעשה גריבאלדי ודייוולירה. זהו פטפוט. רחוק הוא מצבנו ממצב האיטלקים והאירלנדים ואם אתם חושבים שאין דרך אחרת מלבד זו שהציע האדון בגין, ויש לכם נשק – אבדו את עצמכם לדעת... התפרצות של גבורה עברית בארץ־ישראל עוזרת הרבה. אלא למה זה עוזר? – זה עוזר לעורר את הגורם המכריע, את המצפון³³.

ז'בוטינסקי חזר על עיקרי אמונתו: הצהרת באלפור היתה פועל־יוצא של מצפון היסטורי, והציונות צריכה – קודם־כל – ליצור רוב יהודי בארץ־ישראל. "לנו נחוץ זה שיעזור לנו להחזיק את דלתות ארץ־ישראל פתוחות עד שייכנס מספר אריתמטי מספיק של אנשים וכלים. כשיהיה רוב יהודי, נודה לשומר, ובעצמנו נעשה את השאר". מטרתה של הגבורה היהודית אינה להשיג הישגים פוליטיים, אלא "לחנך את הגויים, חינוך מבוסס על התקווה, או האשליה, שיש מצפון. להגיד שאין מצפון עוד – זה ייאוש. במטאטא נטאטא דעה זו. מותר, כמובן, לכול אחד מאתנו להביע דעות, אולם יש גבול". דברים חד־משמעיים אלו של ז'בוטינסקי מול ההנחות "חסרות השחר" של בגין גם מלמדים כיצד הבין ז'בוטינסקי באמת את פעולות האצ"ל: לא פרק ראשון במאבק מזוין נגד בריטניה, אלא פרק בחינוך יהודי עצמאי וכהוכחה לבריטים כי היהודים מסוגלים להתגונן ולהשיב מלחמה שערה.

המחלוקת בכינוס באה לידי ביטוי גם בדברי משתתפים אחרים. שמשון יוניצ'מן דיבר על הצורך ב"התיישבות אסטרטגית בהרים" וקבע, נגד ז'בוטינסקי, כי "אין אני שומע בדבריו של בגין חריקת־דלת. אני שומע בהם קולות בשורה למהפכה והמרד העברי ההולך ובא"³⁴. אחרים דיברו על הצורך בהכשרה צבאית בית־רית אשר תטפח "טיפוס של פרטיון צבאי", וטענו שיש להישמר מעודף רומאנטיקה ופראזיולוגיה

רומאנטית־הרואית המעמידה את המאבק הציוני על "קלף אחד"³⁵.

שינוי הסעיף הרביעי של הנדר הבית"רי לנוסח "אכין זרועי להגנת עמי ולכיבוש מולדתי"³⁶ אין בו כדי להעיד דבר על יחסו של ז'בוטינסקי אל רעיון המרד והכיבוש. הנוסח לא הוצע עלידי ז'בוטינסקי אלא הובא עלידי הקבוצה המאקסי מאליסטית ועלידי בגין, והנדר לא היה אלא הצהרה בעלת אופי ריטורי. בכל מקרה, מדוע לדחות נוסח ריטורי, היכול להתפרש גם כנכונות לכבוש את ארץ־ישראל במקרה של סכסוך צבאי בין הציונות לבין הערבים?

הדוגמה של גאריבאלדי הועלתה בוודאי מתוך ידיעה על זיקתו של ז'בוטינסקי לאישיותו ההיסטורית של גאריבאלדי, אך היא לא פייסה את המנהיג אלא אף הרגיזה אותו³⁷. כשכתב ז'בוטינסקי דברי שבח על פעולות האצ"ל בארץ־ישראל במרוצת שנת 1939, עשה זאת מתוך תפיסתו, כי פעולות התגובה מוכיחות לדעת־הקהל ולמעצבי המדיניות בכריטניה שכרשות היהודים כוח צבאי להגיב בו נגד הטרור הערבי – ועל־כן אין להיכנע לו או להירתע ממנו. הן מועילות לציונות ולכריטניה כאחד.

אפשר, לפיכך, לקבוע בצורה חד־משמעית, כי ז'בוטינסקי דחה באורח מוחלט כל הקבלה בין מצבה של התנועה הציונית למצבם של עמים שנלחמו לשחרור ארצם, ולכן ראה בכל ההקבלה ההיסטוריות הרווחות בעיתונות הרכיזיוניסטית – אם לתקופת בית שני ואם למלחמות שחרור לאומי של עמים שונים באירופה (פולין, אירלנד, איטליה) – הקבלות שאין להן תוקף ואין להן כסיס³⁸.

אישור לפער העמוק הזה, בין עמדתו של ז'בוטינסקי לבין העמדה שייצג וביטא בגין, ניתן כחליפת מכתבים שניהל בגין עם שמשון יוניצ'מן, כתקופה שבה שהה בוויילנה. בראשית 1940 כתב יוניצ'מן מת־לאביב לכגין בוויילנה, כי הוא, בגין, "עכשיו הרבה יותר רחוק מהמציאות משהיה פעם". מעולם לא האמין, המשיך, ב"פטרואים ובחלומות" על "מרד נגד אנגליה" והתנגד ל"אנלוגיות עם אירלאנד ועם גריבאלדי". לפי מכתב זה ברור, שגם בשיחות בעלי־פה הכיע ז'בוטינסקי במרצת 1938 את התנגדותו להשוואות כאלה³⁹, ולא ראה

ב"מרד" יותר מאשר ריטוריקה הרווייה סמלים, המביעה הלוך-רוח, אך לא אפשרות היסטורית.

ה

במשך כל התקופה שחלפה מן הכינוס העולמי השלישי של בית'ר בספטמבר 1938 ועד "הספר הלבן" במאי 1939, נאבק ז'בוטינסקי בפעילות "תאי" האצ"ל ובהשפעתם. היה זה גם מאבק במישור הארגוני וגם מאבק רעיוני. כתחליף לפעילות ה"תאים" נעשה ניסיון לתת תנופה לקורסים ל"הכשרה הגנתית" בשורות בית'ר, לשנות את האוריינטאציה החינוכית של התנועה ולחזק את הרוח האקטיביסטית-ראדיקאלית בשורות בית'ר.

לז'בוטינסקי היה ברור, שיש להעניק לרוח האקטיביסטית-המיליטאנטית אפיקי פעולה ופיצוי, אך תוך שמירה על המסגרת והמבנה האחיד וההירארכי של התנועה. לצורך זה נערכו גם כמה שינויים אירגוניים ואישיים.

המסורת ההיסטוריוגרפית של התנועה מנסה לא אחת, כאמור, לראות בחילוקי הדעות, אשר נמשכו והחריפו באותה השנה (1938-1939), מחלוקת אישית וארגונית בלבד, כזאת הנטולה כל סממן אידיאולוגי. אך זו התעלמות מן האמת, ובמקרה הזה המסורת ההיסטורית של אנשי לח"י יוצאי בית'ר תואמת יותר את העובדות מאשר המסורת של אנשי אצ"ל יוצאי בית'ר. הוויכוח הארגוני והאישי היה תולדה של חילוקי דעות עקרוניים, ולא להיפך.

במשך כל השנה הגורלית הזאת, מספטמבר 1938 עד אוגוסט 1939, ז'בוטינסקי היה שקוע בעיקר בתכניתו לארגן את "ציון-סיים", הוא "פארלאמנט המצוקה" היהודי. הוא ראה בו גילוי רבי-עצמה (big manifestation) של האחדות היהודית. עדיין האמין כי רק בכוחה של המצוקה היהודית יהיה לעורר את מצפון העולם, ובעיקר: את מצפונה של בריטניה. כך גם האמין עדיין, כי בריטניה לא תחיל את סעיפי "הספר הלבן" וכי סופה לחזור אל דרך-המלך של שיתוף-הפעולה עם הציונות. לבריטניה, טען, אין שום סיכוי למצוא דרך עקיפין, דרך קיצור, רק דרך אחת - "צוראלטען דעם נדר" ("להגשים את הנדר", כלומר את הצהרת באלפור)⁴⁰.

כנגד זאת, אין חפק כי ז'בוטינסקי החל להיות מודע יותר ויותר לתכניות שהחלו לעלות ולהידון בחוגי בית"ר ובאפשרות להפוך את העלייה הבלתי-ליגאלית לתכנית של "פלישה מן הים". בשורות התנועה עלו וצפו תכניות שונות בדבר הנחת "מאה אלף" או "ארבעים אלף" אנשי בית"ר חמושים. לפי עדות אחת, הגיש לו במארס 1939 בנו, ערי ז'בוטינסקי, שניהל את ענייני ההעפלה של בית"ר, תכנית מפורטת בדבר העלאת עשרות אלפים איש ואשה בחמש אניות, שיפליגו לארץ ב־1 בספטמבר 1939.⁴¹ אף הוחל בהכנות ארגוניות (אימון אנשים ורכישת אניות גדולות) כדי לממש את התכנית⁴².

הרעיון היה, איפוא, של ערי ז'בוטינסקי, ואם אכן דיבר בו ז'בוטינסקי עצמו – אולי דיבר בו בשל התזכיר הזה. אך, מכל־מקום, לא פעל כדי לנסות לממש אותו כמבצע העיקרי שבו מתמקדת התנועה כולה. כל האמור כאן אינו מונע מבעלי העדויות והמסורת ההיסטורית של האצ"ל לכתוב בלשון חד־משמעית, כאילו התחיל ז'בוטינסקי לשוחח עם מקורביו על רעיון "ההעפלה המזוינת" כעל רעיון "קצת פנטסטי, אבל בכל זאת הגיוני", כלומר, כרעיון מבצעי.

הם אפילו טוענים, כי בפגישה בפאריס בראשית פברואר 1939 הוסכם בין נציגי הצ"ח, בית"ר והאצ"ל על התארגנות לקראת "העפלה מזוינת", ואף נעשו הכנות ממשיות לקראת מימוש התכנית ב־1 בספטמבר 1939 תוך קבלת סיוע מאנשי צבא פולניים⁴³.

חובה להעיר, כי כל העדויות הללו הן עדויות לאחר זמן, שאין להם שום תימוכין בכתובים (ובכלל זה ממכתביו הפרטיים של ז'בוטינסקי) ואשר כוונתן לקבוע שז'בוטינסקי הוא שיזם את תכנית "ההעפלה המזוינת" והוא שדחף למימושה. אף־על־פי־כן, כפי שנראה בהמשך, התואר "אבי המרד" לא ניתן לז'בוטינסקי בזכות "תכניות" אלו, שהגה לכאורה עם כמה מאנשי־סודו, אלא בזכות תכנית אחרת. יש סתירה מוחלטת בנוסח הדברים שמביא הד"ר יוחנן באדר בשמו של ז'בוטינסקי, כאילו היישוב יהיה חייב – אפילו בעל־כורחו – לשתף פעולה עם הכוח הפולש וכי לערבים יש כוח צבאי נחות, והסתירה היא ברורה מול הדברים שאמר ז'בוטינסקי בפומבי באותו עניין⁴⁴.

כאמור, לפנינו עדויות בעל־פה בלבד, ואין שום ראיה בכתב שז'בוטינסקי אכן הורה להתחיל בארגון העפלה מזוינת. לפי תכנית מחשבתו, ז'בוטינסקי היה בוודאי מוכן לראות בחיוב תוכנית של העפלה גדולה - אוונטוריזם רחב־היקף - שתהיה תשובה מוחצת ל"ספר הלבן" ואולי תשמש מנוף לביטולו. אבל אין כל רמז שהסכים עתה לרעיון שיש צורך בכיבוש הארץ בכוח הזרוע מידי בריטניה הגדולה באוגוסט־ספטמבר 1939.

אין רמז להסכמת ז'בוטינסקי לשימוש בכוח צבאי נגד הצבא הבריטי, או שהאמין כי אמנם ניתן לכבוש את ארץ־ישראל מידי בריטניה בכוח הנשק. הנחות כאלו היו רחוקות מרחק עצום מתכנית־מחשבתו ומשיקול־דעתו של ז'בוטינסקי, כפי שבאו לידי ביטוי במשך כל התקופה הזאת. בעלי העדויות הפכו ככל הנראה שיחות־אגב - שהתנהלו באווירה של ייאוש ושל מבוז מדיני ולאומי סתום - לתכנית מדינית־צבאית מהפכנית מגובשת ומבצעת.

אכן, היה שיתוף־פעולה מצד השלטונות הפולניים בהכשרת אנשי בית־ר בקורסים צבאיים וברכישת נשק (גם ארגון ההגנה זכה באותה עת לחופש־פעולה ולשיתוף־פעולה בתחום רכישת הנשק והציוד הצבאי בפולין). אבל תכנית של העפלה מזוינת חייבה שיתוף־פעולה רב וגלוי, הן מצד שלטונות פולין והן מצד שלטונות רומניה, וכן הצריכו אמונה שהצי הבריטי והצבא הבריטי לא יתערבו למנוע בכוח כל תנועה כזאת לכיוון ארץ־ישראל.

ז'בוטינסקי ידע רק מעט על הקורסים החשאיים של אנשי האצ"ל, ועל־כן קשה להניח שאכן ז'בוטינסקי האמין שההכשרה הצבאית והחלקית של אנשי בית־ר בפולין - זו שהיתה ידועה לו - דיה כדי להעמיד כוח צבאי שיוכל לכוח הצבאי הבריטי, שאותו העריך והעריץ תמיד. מבחינה זאת נראית תכנית ההעפלה המזוינת (יותר מאשר תכנית ריאלית) ניסיון לעשות מדל היסטורי טעון תקוות ומתח־פעולה מתכנית מבצעית, שקשה היה להעניק לה סיכויים של ממש. יותר מאשר הדגם הגריבלדיאני - כלומר של הנחיתה בסיציליה במאי 1860 - נמצא כאן דמיון מפליא, לדעתי, למרד חג־הפסחא בדבלין ב־1916. שם הצליחו המורדים האיריים להשתלט על בנייני הממשלה והכריזו על כינונה של רפובליקה

אירית עצמאית, קודם דיכוי באכזריות של הקשר. גם קשר הפסחא היה מלווה בתכנית של אספקת נשק בדרך הים (מגרמניה) לנמל קורק ומשם לדבלין, נשק שהיה מיועד לארבעים אלף לוחמים מורדים!⁴⁵

לפי עדות שכתמן, ניסח ז'בוטינסקי ביוני 1939 קולקורא לנוער היהודי בגולה, שבו קבע, כי "נוכחנו לדעת, כי הדרך היחידה המובילה לשחרור ארצנו היא החרב"⁴⁶. אם נכתב קול קורא זה הרי שהוא לא הופץ ואין בנמצא העתק שלו. אם אכן כתב כרוז כזה, התכוון לאפשרות של גיוס נוער יהודי באירופה למלחמה לצד בריטניה - ולא נגדה. האצ"ל בפולין התנגד לסיסמת גיוס כוללנית כזאת, מחשש שתגרום נזק לפעילותו בפולין, שלא היה לה דבר עם תכנית לקיום צבא יהודי שיילחם באירופה לצד בעלות-הברית ונגד גרמניה הנאצית.⁴⁷

אחרי שעזב את פולין בפעם האחרונה, שהה ז'בוטינסקי בכפר הצרפתי ואל לה־בין (Vals les Bains), ומשם ניסה להשיג תמיכה בצרפת ובבריטניה לרעיון המתחדש של "גדודים עבריים". ז'בוטינסקי עסק בהכנה לדפוס של ספרו "תרי"ג מלים עבריות" ובעניינים שוטפים. "הספר הלבן" פתח אותו, בלי ספק, להרהורים בעלי אופי אקטיביסטי־ראדיקאלי יותר מאשר איפעם וגרם לו לצדד בתכנית העפלה רחבת־היקף. הלוח־רוח זה קירב אותו לשעה קלה להלוח־הרוח הראדיקאלי בבית"ר ובאצ"ל. בסוף יולי שוחח עם בנו ועם שליח האצ"ל אליו, חיים לובינסקי, על האפשרות שהוא עצמו יעמוד בראשה של נחיתה מזוינת מן הים. הוא שאל, לפי העדויות, אם יוכל הארגון לדאוג לנחיתה בחוף תל־אביב, והחל מתכנן תכנית אופראטיבית לשתף רבבות מעפילים חמושים בתכנית של העפלה ומרד גם יחד. בנו מספר, כי היסס הרבה לדבר על מימוש התכנית, מפני "חולשת לבה של אמי"⁴⁸. ככל הידוע לנו, הרי חוץ מן השיחות הנזכרות, אם אכן זה היה תוכנו, לא נקט ז'בוטינסקי שום יזמה אישית להכין את האמצעים הדרושים לפעולה גדולה ונועזת כליכך של העפלה מזוינת לארץ־ישראל. אפילו נקבל את עדותם של בעלי העדות כאותנטית ונכונה, אין בזאת כדי להחמיא לז'בוטינסקי בתור מנהיג ומארגן של תכנית כה נועזת היושב מרחוק וכמעט שאינו תורם דבר - לכד מכמה שיחות לא מחייבות ודברי

עידוד - לארגון פעולה מהפכנית ומסוכנת כל־כך.

והנה, בסוף 1939 מפתיע ז'בוטינסקי את מפקדת האצ"ל בתל־אביב. ארבעה מכתבים הגיעו אליה: אחד עלידי שליח (לובינסקי), ושלשה באמצעות הדואר, כתובות בצופן (שהמפתח שלו לא הגיע ולא נמצא!) ובו הוא מודה למפקדה לבחון את האפשרות להוציא אל הפועל במרוצת חודש אוקטובר תכנית של פלישה ומרד, מתוך הנחה כי המצב הבין־לאומי ("תקופת הריון") מאפשר להשיג תמורה חיובית מנקודת־מבט ציונית ("המשק העולמי") בפעולה דרמאטית ("גמילות חסדים עצומה"). הואיל והמפתח לצופן לא הגיע לידי המפקדה, יכלה ללמוד על תוכן המכתבים רק מפי השליח שביקר אצל ז'בוטינסקי והביא אתו את הראשון שבהם. יש שתי גרסאות, שונות זו מזו בקווים הכלליים והמהותיים, שבשתי ההיסטוריות גראפיות החשובות של התנועה: בביוגרפיה של שכטמן (שממנו שאב ניב את ידיעותיו) ובספר בית־ר.

בספר בית־ר מצויה הגרסה הזאת:

"התכנית חייבה להקים צי ספינות גדול, להסעת רבבות, על הרוב חמושים, ולהורידם לאור יום, אפילו בכוח הנשק, אם אפשר - בתל־אביב. וכאמור, ז'בוטינסקי הכריע בלבו, שהוא יהא בין המעפילים. האצ"ל יבטיח את העלאת האנשים אל החוף, ואותו זמן ייכבשו בנייני הממשלה המרכזיים בערי הארץ, וקודם כל - בניין הממשלה בירושלים, ויונף עליה הדגל הלאומי. תכנית הכיבוש הקיפה אף מתקנים אסטרטגיים, בנייני משטרה, תחנות רכבת ושדות תעופה. עיקרה של התכנית בכך, שכוחות הכיבוש יעמדו בכל עמדותיהם - בלא שימת־לב לקורבנות - לפחות עשרים וארבע שעות. אותו זמן יכריז ז'בוטינסקי על הקמתה של המדינה העברית, ובעקבותיה תוצדק לאחר מכן הקמת ממשלה עברית גולה בחוץ־לארץ... מתבדדו בכפר נופש צרפתי עיבד ושיפץ ז'בוטינסקי את התכנית הגדולה שלו, וזו הקיפה מספר גדול של מעפילים חמושים, שעברה את המספר של הרכבה, ולפי עדויות שונות - הגיעה אל שלוש הרכבות, וארבע הרכבות, והועמדה לאחרונה על חמש רבבות"⁴⁹

הביוגראף של ז'בוטינסקי, שהיה קרוב לו יותר ממפקדי האצ"ל, מאופק הרבה יותר. הוא מדבר על שש מעטפות שכללו בשלמותן "מיתווה מושלם למרד צבאי" של הארגון הצבאי הלאומי. וזה היה ה"מיתווה" השלם:

"באוקטובר 1939 תגיע לחוף ארץ-ישראל אניית עולים ותעלה את אנשיה בלב הארץ, בתל-אביב, אם ייתכן. ז'בוטינסקי יהיה ביניהם. האצ"ל צריך להבטיח עלייתם לחוף, בכוח הזרוע, אם יש צורך. בעת ובעונה אחת צריכה לפרוץ התקוממות מזוינת גלויה ובה יש להשתלט על בנייני ממשלה, כל כמה שניתן, ובראש ובראשונה על בנין הממשלה בירושלים, ולהניף עליהם את הדגל הלאומי. בעמדות הללו יש להחזיק, בלי שים לב לקרבנות, לפחות עשרים וארבע שעות; לתפיסתו של ז'בוטינסקי יש להתנגד לפחות אותה תקופת-זמן. בשעת הכיבוש, הקצר, של עמדות המפתח הממשלתיות יוכרוז על ממשלה זמנית של העם היהודי בעת ובעונה אחת בבירות אירופה המערבית וארצות-הברית, וזו תפעל לאחר זה כממשלה-בגולה, כהתגלמות הריבונות היהודית בארץ-ישראל"⁵⁰.

הפער בין שתי הגרסאות בולט לעין. בראשונה מדובר על "צי ספינות גדול", על "חמש רכבות" עולים חמושים ועל תכנית כיבוש מקיפה, הכוללת מיתקנים אסטרטגיים ושדות תעופה. בתכנית השנייה מדובר על אנייה אחת ועל כיבוש בנייני ממשלה. הצד השווה שבהן הוא, שהתכניות מדברות על פעולה צבאית שתימשך עשרים וארבע שעות לפחות. לפי שכטמן, מה שהטריד יותר מכל את ז'בוטינסקי היתה השאלה, אם מסוגל הארגון להוציא אל הפועל "מרד כזה" בצורה יעילה ורבת-זרעם "לבל יתקלש לאופריטה"⁵¹.

המסורת ההיסטורית ובעלי העדות, שעל עדותם נשענת המסורת, מספרים על-אחדות התכנית הזאת מתוך גישה רצינית ומכבדת, ואינם מוצאים לנכון, מטעמים שונים, להציגה כפי שאכן נראתה גם בעת שנהגתה: תכנית דו"ך קישוטית המגלה ריחוק טראגי מן המציאות. התכנית היתה

עלולה - אילו יצאה לפועל - להביא לחורבנו של האצ"ל ולהסתיים בפיאסקו גדול. גם סיכויי הגשמתה ככזאת היו קלושים עד מאוד. ההנחה, כי להכרזה על הקמת ממשלה גולה מטעם התנועה הרביזיוניסטית האופוזיציונית היה יכול להיות אפקט מדיני כלשהו - גם היא הנחה שאין לה על מה לסמוך.

נראה, לפיכך, כי היחס האוהד והרציני שמגלה המסורת ההיסטורית כלפי התכנית, נובע מהרצון להפוך אותה לחוליית הקשר ההדוקה בין ז'בוטינסקי לבין "הכרזת המרד" של האצ"ל בפברואר 1944, ובכך ליצור רצף היסטורי פנימי בלתי־נפגם בתולדות התנועה. יש אף הרואים בתכנית התקרבות של ז'בוטינסקי אל השקפות האצ"ל, ועל־כך משבחים את המנהיג בן השישים שידע לחולל מפנה כה דרמטי בהשקפת עולמו.

התכנית באה על מפקדת האצ"ל בהפתעה גמורה, והיא לא ראתה בה תכנית בתיביצוע. כותב תולדות האצ"ל מספר, כי התקבלה בהערכה משום שהתכנית גאלה את אמונתם בז'בוטינסקי והוכיחה כי כדאי היה לחכות עד ש"יתגייר" לדרכי האצ"ל⁵². זאת הערה שהיא עצמה מעידה עד כמה עמוק היה המרחק בין ז'בוטינסקי לבינם עד אז. מכל־מקום, קשה להאמין, ששיקול כזה עשוי היה להדריך את מפקדת האצ"ל להסכים לתכנית, שעלולה היתה לסכן את הארגון ואת חיי אנשיו.

לעומת זאת בצדק מציגה המסורת ההיסטורית של לח"י, את התכנית כהקלשה של תכניתו של אברהם שטרן וכתכנית סרק, המדברת על פעולה הפגנתית בלבד לעומת התכנית על פלישה בכוח צבאי גדול ועל הטלת מצור על העמדות הבריטיות.

לפי עדותו של יעקב אליאב, החליטה מפקדת האצ"ל לענות לז'בוטינסקי בדחיה מוחלטת של הצעתו. מעצר חברי המפקדה מנע את משלוח התשובה השלילית באמצעות השליח⁵³.

אולם בהצגה הזאת של הדברים מעמידים תכנית פאנטאסטיק אחת מול תכנית דמיונית אחרת, אמנם צנועה ממנה. בין כך ובין כך ראוי לזכור, כי ז'בוטינסקי אכן לא דיבר - לפי שתי הגירסאות - על מרד, אלא על פעולה דרמטית

והפגנתית, שלא נועדה לכונן שלטון עברי בארץ־ישראל, אלא לגרום לזעזוע שישנה את המדיניות הבריטית לטובת הציונות. כל תקוותו של ז'בוטינסקי היתה לפעולה שתימשך עשרים וארבע שעות, ואשר צפה שתסתיים בכישלון⁵⁴.

דווקא "תכנית המרד" הזאת מלמדת על הפער במנטאליות ובגישות בין ז'בוטינסקי לבין אנשי האצ"ל. הוא דן ב"מרד" באופן קר־מזג, אינסטרומנטאלי, לפי התכלית המיידית שלו, ואולי אפילו באופן מאקיאבליסטי. המרד היה, לדידו הפגנה פוליטית מרעישה שהיתה צריכה לשנות מדיניות. לעומתו התייחסו אנשי האצ"ל אל ה"מרד" כאל תכנית מדינית־צבאית ריאלית, הטעונה סמליות היסטורית, והעשויה להביא באמת ובתמים לידי כיבוש השלטון בארץ־ישראל. ה"מחתרת" היתה להם אתוס והוויית־חיים.

ה"זינוק" שלו, משלילה מוחלטת של דגם המרד ורעיון המרד בספטמבר 1938 ל"תכנית המרד" של אוגוסט 1939, היה זינוק זמני של ייאוש ושל סטייה מדרך־המלך, ולא "התגירות" או הסתגלות לנסיבות מהפכניות באמצעות תכנית מהפכנית. אולי בלי־משים ז'בוטינסקי חשף בעצמו את מהותה ואת תכליתה של תכנית הסרק שלו כאשר הורה בנובמבר 1939, במכתב סודי לכל סניפי התנועה, כי עתה – משפרצה המלחמה העולמית – אין עוד מקום ל"ג'סטות גדולות" (there is no place for any big gestures at all) וכתב, כי ארץ־ישראל נכנסה ל"עונה המתה" (dead season) מבחינת הפעילות המדינית והפוליטית בה⁵⁵.

תכנית המרד לא נועדה להיות אלא "ג'סטה גדולה", שתכליתה לפרוץ את האפיק הסתום של ההיסטוריה הציונית על־ידי מיבקע דראמאטי. המלחמה החזירה אותו במהרה למסלול העקיב של השקפתו המדינית: שיתוף־פעולה מדיני וצבאי עם בריטניה. הסיכסוך בין הציונות ההרצליאנית וממשלת המנדאט צריך להישכח עתה או לפחות לאבד את עוקצו, כתב ז'בוטינסקי אל רזיאל ב־26.9.1939, "זה הגיון החיים"⁵⁶.

אף יותר מזה: המלחמה העולמית החזירה את ז'בוטינסקי אל קו המחשבה הבסיסי והעיקבי שלו, כי לא ניתן לשנות את המדיניות הבריטית באמצעותו של לחץ דיפלומטי (או "לחץ" של פעילות אלימה) בארץ־ישראל גופא. ז'בוטינסקי האמין

בלחץ המדיני המופעל על לונדון מלונדון עצמה וכן מאירופה. לפיכך, בחזור מה־2 בנובמבר 1939, הוא קובע במפורש, כי "Influencing the Yishuv's policy just now is of no practical interest. Palestine is not a war front and not for the present in immediate danger of becoming one: so long as this is the situation, there is no room for any major policy in that country: The Havlaga dispute has lost its principal value – – all nuances of major policy have lost their practical aspect in that particular corner of the Jewish World called Palestine."

כמעט אין צורך לומר, כי מנקודת מבטם של האצ"ל ושל לח"י, החזית הארצישראלית היא זו שהפכה, באוגוסט 1939, לחזית העיקרית של המאבק לשינוי במעמד של התנועה הציונית ושל היישוב היהודי בארץ־ישראל: הוויכוח הפנימי שהתגלע בין השורות לא היה אלא בשאלה איזו אוריינטאציה היישוב צריך לנקוט בימי המלחמה, ולאילו חזית עליו להתגייס.

1

במסורת ההיסטורית של האצ"ל ושל תנועת החרות זכה, כאמור, ז'בוטינסקי בתואר "אבי המרד" בעיקר בזכות "תכנית המרד" שלו מאוגוסט 1939. אמנם, לעתים הייחוס הוא ל"מרד" במונח הכולל שלו, אך ברוב המקרים יש ייחוס ישיר בין התואר לבין התכנית והאבהות על הרעיון שביסוד התכנית. בפרסומי האצ"ל הראשונים דובר על ז'בוטינסקי בעיקר כעל ציוני מהפכה "שחינך והקים דור של לוחמים עבריים", כמי "ששירת המרד היתה שירת לבו ומנגינת דמו" ועוד⁵⁷. גם בטקסטים אחרים הוא מתואר כ"מורה המרד", שתלמידיו הגשימו את תורתו ואשר מלחמתם במחתרת היתה "עשיית רצונו" והגשמה הלכה למעשה של "תורת המרד" שלו⁵⁸. אך במהרה הפכה הקביעה, כי ז'בוטינסקי הגה וזים את "המרד" של האצ"ל, אבן־פינה במסורת ההיסטורית ובתודעה ההיסטורית המוסכמת של אנשי הארגון, מסורת שאינה טעונה הוכחה העוברת מטקסט לטקסט. לעתים,

אמנם, נזקקים הטקסטים לניסוח מעורפל, אך לעתים קרובות יותר הם קובעים באופן חד-משמעי, כי ז'בוטינסקי היה זה "שתיכנן במחתרת את המרד המזוין" או "התווה תכנית למרד מזוין"⁵⁹. כך הופכת התכנית מאוגוסט 1939 לתכנית שעתידה היתה לצאת אל הפועל, אלמלא פרצה המלחמה העולמית ושיבשה את התכנית, או למעשה דחתה את מימושה לפברואר 1944.

ב"הכרזת המרד" מפברואר 1944⁶⁰ היו שלוש קביעות עקרוניות: א. שלטון המנדאט בארץ-ישראל אינו שלטון חוקי, אלא "שלטון זר" שאיבד את הלגיטימיות שלו מכל-יכול; ב. המאבק המזוין בבריטניה אינו מיועד להביא לביטול "הספר הלבן" ולמדיניות בריטית פרדציונית, אלא להביא לסיומו לאלתר של המנדאט הבריטי על ארץ-ישראל ולכינונה של מדינה יהודית ריבונית; ג. המאבק בבריטניה יהיה מאבק מחתרתי מזוין, אלים וממושך, רצוי תוך מרי אקטיבי כללי מצד האוכלוסייה היהודית.

בעניין אחרון זה היטיב בגין עצמו לעמוד על ההבדל בין דגם המרד והכיבוש לבין דרך פעולתו של האצ"ל בשנים 1944-1947, כשכתב: "היה ברור לנו, כי תהא התפתחות הענינים אשר תהא, הרינו יוצאים למלחמה ממושכת. פעולה חד-פעמית, ותהא המרעשה ביותר, לא תקבע את גורל המערכה. יהא הכרח לבצע או לנסות לבצע, פעולות רבות..."⁶¹. לאור הדברים האלה צריך, כמדומה, להטיל ספק בדצינות היחס לתכנית ה"מרעשה ביותר" של ז'בוטינסקי מאוגוסט 1939, ולתמוה על יחסם הרציני של אנשי האצ"ל כלפי אופיה ותוכנה, שהרי עוצמתה של בריטניה, ערב מלחמת העולם השנייה, היתה בוודאי גדולה (ובוודאי שכך היו פני הדברים בדימויה של בריטניה אצל ז'בוטינסקי ותנועתו) מזו שהיתה בשלהי המלחמה העולמית.

דברי בגין מעידים אף הם כאלף עדים על הפער העמוק והיסודי, שהיה בין הפאנטאסיה הצבאית של השנים 1938-1939 ובין האידאולוגיה והפראקטיקה של ארגון מחתרתי המתאים עצמו לנסיבות ולתנאים.

אין צל של ספק שז'בוטינסקי לא עירער על החוקיות של שלטון המאנדאט בארץ-ישראל מכללו, אלא רק עירער על חוקיות של צעדים שונים שנקט השלטון הזה בארץ. ז'בוטי-

נסקי לא הגה מאבק מזוין נגד בריטניה, שצריך היה להביא לידי פינוי הבריטים מארץ־ישראל, וכל תפישת־עולמו דחתה רעיון של ארגון צבאי מחתרתי ובלתי ליגאלי, בשל חוסר הערך שמצא בו מבחינה מדינית וצבאית כאחד⁶².

מה היה, לפיכך, התפקיד החיוני כל־כך של ייחוס האבהות לרעיון המרד לז'בוטינסקי והפיכתו לאבן־פינה בתודעה ההיסטורית העצמית של אנשי האצ"ל ותנועת החרות? דומה, כי ייחוס האבהות בא למלא שלושה תפקידים:

1. הוא ביסס את התודעה ההיסטורית הרביזיוניסטית,

שבה יש לז'בוטינסקי מעמד של מחולל ומנהיג, שהדברים התרחשו תמיד על־פי תחזיתו ובהתאם לניתוחו הצודק את המציאות. בכך ניטלה הדינמיקה הפנימית מן ההיסטוריה של התנועה והוקהו כל הניגודים. כך נעלמו המאבקים והמתחים ונוצר תהליך היסטורי רצוף ועקיב, ללא פגימות, שבראשו עומד ז'בוטינסקי. בכך מתייצב מעמדו היחיד במינו של ז'בוטינסקי בתנועתו, והוא נתפש גם בעניין זה כמכונן וכמעניק הלגיטימציה ההיסטורית, בחייו ולאחר מותו⁶³. ייתכן, כי בהעניקם לו את כתר האבהות ביקשו אנשי האצ"ל יוצאי בית־ר וכן אוהדי האצ"ל בבית־ר ובצה"ר לפצות את מנהיגם (ואת עצמם) – מפרספקטיבה היסטורית – על המאבק שניהלו נגדו ועל ריחוקו ממוקד הפעילות האקטיביסטית. כך איפשרה המסורת ההיסטורית לבסס דימוי של היסטוריה רציפה ועקיבה, ונערך מעין פיוס היסטורי רטרואקטיבי אך מלאכותי, בין ז'בוטינסקי לבין האופוזיציה שקמה נגדו משורות בית־ר והאצ"ל⁶⁴.

2. ייחוס האבהות לרעיון המרד מילא תפקיד חשוב בוויכוח בין האצ"ל ללח"י בתקופת המאבק. אנשי לח"י ראו באברהם שטרן יוזם תכנית המרד ומתרגם של נבואת המרד של אורי צבי גרינברג ללשון המעש ומכשיר הכלים למימשה, כל זאת בניגוד לעמדתו של ז'בוטינסקי ולעמדת רוב התנועה. ייחוס אבהות לרעיון המרד ולתכנית המרד בא, לפי השקפה זאת, ליטול משטרן את זכות הראשונים המגיעה לו כהוגה ויוזם הרעיון וליצור רציפות ללא פגם בין הצה"ר, בית־ר

והאצ"ל, ובין ז'בוטינסקי לבין בגין, בחינת שלשלת אחת לא נפגמת. ייחוס זה נעשה תוך פסיחה גסה והתעלמות מכוונת מתפקידו של "יאיר" ומראשוניותו הברורה של לח"י. בצדק טענו, לכן, ראשי לח"י נגד המסורת ההיסטורית של האצ"ל, שניסתה להעלים או לטשטש את הקרע ואת עמדתו האמיתית של ז'בוטינסקי כמו גם את העובדה שלח"י קדם לאצ"ל בהסקת המסקנות ובמימוש רעיון המרד בארבע שנים⁶⁵.

3. ייחוס האבהות להכרזת המרד של האצ"ל לז'בוטינסקי מילא תפקיד חשוב גם במאבק בין האצ"ל לבין העסקנים של התנועה הפוליטית, אשר ראו עצמם כממשיכי הקו המדיני וההשקפה המדינית של ז'בוטינסקי. לפי ראות עיניהם של העסקנים, היה מאבק האצ"ל פרקביניים בתולדות התנועה, ולא פרק רציף ומהותי. ועל-כן סברו העסקנים, כי משהסתיימה מלחמת המחתרת צריכים ראשי האצ"ל להחזיר את שרביט ההנהגה לידי העסקנים המפלגתיים. ייחוס האבהות למלחמת המחתרת של האצ"ל באה לקבוע את האצ"ל וכן את ראשיו - גם לעתיד - כממשיכי דרכו ויורשיו הלגיטימיים של ז'בוטינסקי. לתואר "אבי המרד" היה, אפוא, תפקיד חשוב בקביעת מעמדו של ז'בוטינסקי בתנועה הציונית בכלל ותפקיד מפתח במאבקים הפנימיים בתנועה הרביזיוניסטית⁶⁶ הז'בוטינסקאית ושלוחר תיה על המורשה והירושה של ז'בוטינסקי, וכן על עיצוב דרכה של התנועה הפוליטית החדשה - תנועת החרות - במדינת ישראל⁶⁶.

הערות

לפרק 3

1. ב"מיתוס פוליטי" הכוונה כאן לשימוש הרווח במושג כלומר לאמונה רווחת ומושרשת בקרב ציבור מסוים, המעצבת אח תבנית השקפתו, עולמו והתנהגותו במישור הפוליטי הרחב; ראה במבוא.
2. כותב המאמר הוא אריה תורג'מן, יליד חברון וכן למשפחה ספרדית ותיקה בארץ, שהיה סופרו של דואר היום בתל-אביב ומפעילי תנועת הנוער הלאומי הספרדי "דגל ציון". תודתי למר דוד סיטון, יו"ר ועד הספרדים בירושלים, על עזרתו בזיהוי הכותב. במכתב מ-25.11.1982 כתב לי המחבר, שארגן תהלוכה של בני נוער מחצר בית-הספר "למל" לכותל והובא לשיחה אצל המזכיר הראשי של ממשלת פלשתינה (א"י). כן סיפר, כי בוועד הלאומי נדונה האפשרות שיעיד בפני ועדת שאו, אך בסופו של דבר הוחלט בי מוטב להימנע מזאת.
3. ועדת החקירה/דין וחשבון מלא מעבודת ועדת החקירה הפרלמנ'טרית בירושלים, תל-אביב, תר"ץ, חלק ג' עמ' 88; חלק ד' עמ' 9-8.
4. מכתב מ'18 בדצמבר 1929, מכון ז'בוטינסקי (להלן: מ"ז) א/2/19/2.
5. מכתב מ'28 בדצמבר 1929, מ"ז א/2/29/2. המכתב כתוב כולו רוסית ורק המלים "מעשי אלמות" ו"מרד" כתובות בעברית, לצורך הדיוק והבהירות בוודאי. ראה גם מאמרו "האם אין ברירה?", דואר היום, 6.8.1930, המסנגר על האוריינטאציה הבריתית אך קובע, באופן עקרוני, שאוריינטאציות ובעלי-ברית אפשר - וניתן - להחליף.
6. חזית העם, 29.4.1932.
7. גאומים, ירושלים, תשי"ח, עמ' 151. ראה לכך שלא חשב על מרד צבאי או על התקוממות מזוינת באה במאמרו "קובלנא לאומית", דואר היום, 4.1.1934, שבו כתב: "מכיוון שאין אנו

- יכולים לנהל מלחמה נגד אנגליה כנשק ולא כולנו רוצים בכך (אני, למשל, לא הייתי רוצה בכך, אפילו אילו היו לנו כל התותחים), נשארת רק אפשרות אחת: הלחץ המוסרי והמדיני". כיוון שגם לדיפלומאטיה הציונית אין הישגים הרי הנשק היחיד שנותר לדעתו הוא "השפעה ע"י ההמונים בעצמם. ולזה קוראים תנועת הפטיציה". אמצעי אחר, הוסיף, פשוט אינו בנמצא. על הנחתיסוד זו שלו כי לא ניתן להשפיע על המדיניות הבריטית באמצעות פעולות צבאיות אלימות חזר ז'בוטינסקי שוב ושוב במרוצת התקופה. בכך היה קרוב לתפישתו של בן-גוריון שקבע כישיבת מרכז מפא"י ב־6.2.1937, כי הישוב אינו נמצא כמצב שבו יוכל "לעשות מרד אקטיבי נגד אנגליה, ולהילחם כצבא שלה, אבל אנחנו צריכים להתכונן למרד פסיבי לא־הכרת השלטון האנגלי". ב"מרד פאסיבי" הבין בן-גוריון יצירת אוטונד מיה מינהלית יהודית תוך ניתוק מגע עם הממשלה הבריטית. בן-גוריון, זכרונות, כרך ד', תל־אביב 1974, עמ' 59-60. משביתה כללית, ראוי להעיר, היה נפגע הישוב היהודי ולא השלטון המנדטורי; איתשלום מיסים היה אמצעי בלתי־ישים שכן רוב הכנסות ממשלת ארץ־ישראל באו לה ממיסים עקיפים.
8. י"ה ייבין, "בית־ר - המהפכה הגדולה ביהדות", הירדן, בוקארשט, ספטמבר 1934.
9. דבר, 11.1.1935. ההדגשה - במקור.
10. ז'בוטינסקי, "מול תכנית החלוקה - תכנית העשור" (נאום הפתיחה בקונכנט ההסתדרות הציונית החדשה, פראג, פברואר 1938), נאומים עמ' 297. ראה גם מכתבו לרוזוב מ־3.8.1936 בענין זה, מכתבים, עמ' 287.
11. ז'בוטינסקי, "הפסדנו?", הירדן, 24.7.1936.
12. אונזער וועלט, 11.2.1938.
13. ז'בוטינסקי, "על המיליטאריזם", זאמעלבוך פאר בית־ישער יוגענד, הוצאת שלטון בית־ר, וארשה, 1933.
14. מובא אצל ח' בן־ירוחם, ספר בית־ר - קורות ומקורות, כרך ב', חלק שני, ירושלים-תל־אביב, תשל"ו, עמ' 852.
15. דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, חלק שני, תל־אביב, 1975, עמ' 14.
16. מכתבו מ־3.7.1938, מ"ז א 2/29. וראה בעניין זה גילוי־הדעת של נשיאות הצ"ח מ־29 ביוני 1938, מ"ז א 2/18-8.
17. ואכן, היטיב ד"ר ישראל אלדד (שייב) להבחין בהבדל המהותי שבקריאה ל"מרד" בשירי ז'בוטינסקי לבין ההטפה למרד בשירת אורי צבי גרינברג מאותה תקופה, שירות בעלות השפעה רכה על

הנוער הבית"רי. הראשונה היא שירה נשגבה ובעלת שליחות רוחנית עמוקה, ואילו השנייה דיברה על מרד כנבואה, ואצלה "מרד" היא "מצוות עשה ומיד". כך, למשל, בשיר "אמת אחת ולא שתיים", מקיץ תרצ"ו, כותב אצ"ג: "ואנכי אומר: אם דורכם יפגר / ולא ידחק בידיו ודפקיו את הקץ / ובאש לא יבא עם מגן של דוד / ובדם לא תבאנה ארכובות סוסיו - / לא יבא המשיח בדור גם רחוק. / לא תקום יהודה. // ראה: י' אלדד, "מנחם בגין, עלה על קברו של יאיר!", סלם, גליון י', שבט תש"י, עמ' 8-10. וראה בעניין זה הע' 63 להלן.

18. זאמעלבוך פאר ביתרישער יוגענד (הע' 13 לעיל), נדפס שוב בכרך בדרך למדינה, תשי"ג, עמ' 87-95. ראה גם נאומו בוועידו העולמית השלישית של הצה"ר (1932), שם, עמ' 151.

19. עניין זה נדון בהרחבה בפרקים אחרים בספר זה.

20. שטרן הודיע לאנשי ה"תאים" שז'בוטינסקי אינו ידע ע' ההכנות ל"מרד" וגם אסור לו לדעת עליהן.

נכון, כותב ב"ירוחם, עמ' 841-842, כי ה"תאים" של האצ"ל בפולין "נוסדו על־אפה של בית"ר, וכנגדה, וכנגד ראש בית"ר, ואם לא נתפלגו כגוף ארגוני עצמאי, הרי משום שההסוואה של בית"ר והאצ"ל היתה רצויה למייסדי ה"תאים" ... צריך הדבר לשער, שאילו נתעכבה התחלת המלחמה העולמית, היו ה"תאים" דוחפים לפילוג בבית"ר, בלא שהסכמים פורמאליים יוכלו לגשוד עליו". בלשון חריפה ביותר תיאר ז'בוטינסקי את פעולות ה"תאים" בהשראתו של אברהם שטרן, במכתב מ-15.11.1938 ששלח למפקדת האצ"ל בתל־אביב, ובו הגדיר אותה כ"זוהמה" של "קגאייטעות" העלולה להרוס את "יצירתי וחמדתי", את בית"ר - שם, עמ' 901-902.

זעמו של ז'בוטינסקי יצא במאמר 1939 על מסיבת עיתונאים שכינס שטרן בווארשה ושם דיבר בפומבי (!) על ה"תכנית" לכיבוש מזוין של ארץ־ישראל. בעקבות זאת הורה ז'בוטינסקי לאצ"ל להפסיק מיד את תעמולתו בתוך בית"ר. מכתב מ-16.3.1939 מ"ז 1/29/2/1. האצ"ל המשיך בפעולותיו אלה בפולין (ובג'נבה) למרות עמדה נחרצת זאת ולמרות שז'בוטינסקי הסכים שהאצ"ל יפעל באופן חופשי רק בארץ־ישראל. ראה מכתבו לדוד רזיאל מ-19.4.1939, מ"ז, צילום 31/53, מכתבו מ-16.3.1939 ומכתבו לשלמה יעקבי מתאריך זה, שם, א 1/29/2/1. בגין, נציב בית"ר בפולין ממאָרס, איים בהתפטרות אם הלל קוק ואנשי האצ"ל ימשיכו כפעולות העצמאיות.

חליפת המכתבים בין דוד רזיאל לזאכ ז'בוטינסקי מראשית שנת 1939 מאירה מעט את מערכת היחסים המתוחה. חליפת המכתבים נשמרה בחומר שהשתמר בכד והמכונה "ארכיון שטרן" המצוי בידי דוד שטרן. החומר בעל הערך ההיסטורי הרב לא נמסר לעיון החוקרים ומבחר סלקטיבי שלו התפרסם בעבודתה של

הגב' אמירה שטרן. הארכיון שהוטמן בכד (עבודת גמר לתואר מוסמך בארכיונאות, 1984). הפרסום הסלקטיבי רק מרמז על המצוי במסמכים האחרים ומאפשר הצצה אל מערכת היחסים הסבוכה והמתוחה. רזיאל מנסה להרגיע את ז'בוטינסקי באפולורי גטיקה מתונה על הפעולות העצמאיות של האצ"ל בוורשה (מכתב מה' 28 במארס 1939) וכותב כי נאמרו במסיבת העיתונאים "דברים שלא היו צריכים להאמר". במכתב מה' 3 באפריל 1939 רזיאל פוסל בתוקף דברים שנשמעים מתוך חוגי האצ"ל נגד ז'בוטינסקי וטוען כי "עוזרי במהלך עבודתם עלולים לפעמים לעבור את הגבולות הגמישים של פוליטיקה". ככל מקרה, הוא ממשיך במכתב מה' 7 במאי 1939, אין שחר לטענות כאילו האצ"ל הוא "אנטיז'בוטינסקאי" ולכן צריך לקצץ את כנפיו (טענות המושמעות, לדברי רזיאל, "בחוגים הרביזיוניסטים הקרובים לז'בוטינסקי). בלשון בוטה מתאר רזיאל דברים אלה כדברים נאלצים וכהסתה ממושכת ושיטתית כלפי האצ"ל. "את קערת הנכלים הזאת יש להפוך על פיה. האצ"ל הוא לא רק משגב לתנועה, הוא גם המטה שבו יעשה אדוני את האותות... האצ"ל אינו 'חותר נגד ז'בוטינסקי' אלא מכין בשבילו את שרביט המושל". ברור שרזיאל לא היה מדוע לכל אופי פעולותיו וכוונותיו של שטרן והיה משוכנע ככוחו לשלוט במתרחש באצ"ל. חשוב עוד לציין, כי גם רזיאל רואה בפעולות האצ"ל לא פעולות המכוונות נגד המשך שלטונה של בריטניה אלא נגד "הכיוון האנטרציוני בחוגי הממשלה".

כנגד זאת במכתב מאוקטובר 1938 (הארכיון שהוטמן בכד 8-100 תיק 21-8א' המתפרסם בספרה של עדה אמיכל-ייבין בארגמן (1986) כותב רזיאל לשטרן כי "מנדלסון" (הוא ז'בוטינסקי קי) איבד הרבה ממעמדו הציבורי הן כלפי חוץ והן כלפי פנים וזהו "עובדה אכזרית שמוכרחים לקחתה בחשבון".

21. שכטמן, ז', ז'בוטינסקי, פרשת חייו, חלק שלישי, תל-אביב, 1959, עמ' 256; ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי, עמ' 227.

22. מ"ז ג 1/8.

23. ספר בית"ר, עמ' 948-949.

24. "למען המולדת", תל-אביב, י"ט שבט תרצ"ח.

25. באופן מעשי, הכוונה כאן באוריינטאציה "בלתי תלויה" היא הישענות על פולין כמעצמה החותרת למעורבות בין-לאומית. מאוחר יותר, במארס 1939, אף כתב בגין כי האנגלים חייבים למלא את התחייבותם כלפי הציונות ולכונן את הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל "אדער זיי וועלן געצוונגען ווערן, צו האנדלען שענדלעכער און גורזאמער, ווי די נאציס אין בערלין..." - מנחם בעגין, Tertium Non Datur, המדינה, ט' אייר תרצ"ט.

26. ישראל אלדד (שייב), מעשר ראשון, תל-אביב, תשל"ו, עמ' כ"א-כ"ה. וראה תיאור האווירה גם בספר מערכות הארגון הצבאי הלאומי, עמ' 236-237 ובספר בית"ר, עמ' 859-876.
27. שכטמן, עמ' 236.
28. שם, עמ' 237.
29. מכתב לאהרן קופולוביץ, מ"ז א 2/28/2.
30. מכתב מ-7.8.1939, מ"ז א 2/29/2.
31. הוויכוח נדפס בדין-וחשבון של הכינוס העולמי השלישי לבית"ר, וארשה-בוקארשט, ת"ש (1940), הוצאת שלטון בית"ר ובסיוע נציבות בית"ר ברומניה. נאום הפתיחה של ז'בוטינסקי, שם, עמ' 4-10. וראה גם: הירדן, 7.10.1938.
32. נאום בגין, דין-וחשבון, שם, עמ' 58-61. נאום התפרסם גם באונזער וועלט, 23.9.1938. תשובת ז'בוטינסקי, לעומת זאת, לא נדפסה שם; תוכן נאום של בגין לא מנע מבעלי עדויות שונות לקבוע לאחר זמן שבגין נשמע קורא במפורש "להברות מרד נגד שלטונות בריטניה". ראה אריה בן-אליעזר, "לפני עשרים שנה", חרות 2.8.1963. ראה במאמר: "דרכו של בגין אל המרד".
33. דין-וחשבון, עמ' 31-63; ספר בית"ר (הע' 14 לעיל), עמ' 61-63.
34. דין-וחשבון, שם, עמ' 16, 66-67, 91-92.
35. שם, עמ' 66.
36. מעניין לציון, כי כשפרסם אברהם שטרן את שירו "חיילים אלמונים" בעיתון המצודה ב-1932, נדרש עלידי המערכת להחליף את המלים "מלחמה וכיבוש" במלים "הגנה וכיבוש", וכך אכן ראה השיר אור. ראה: המצודה, מהדורה ביבליופילית, תל-אביב, 1978, עמ' 55, הע' 51.
37. ראה מאמרו של ז'בוטינסקי על גאריבאלדי בשם "מורד אור" משנת 1921 בכרך אומה וחברה, ירושלים, תש"י, עמ' 101-110. על יחסו לגאריבאלדי ראה: יוחנן באדר, "לצעיר שלא הכירהו", המשקיף, מוסף לזכר זאב ז'בוטינסקי, 10.7.1945. ראה גם הרשימה "על גריבלדי", משואות, שנה ב', תרצ"ט, י"ג-י"ד (10).
38. הקבלות אלו חוזרות ומופיעות פעמים רבות בטקסטים הראדיקאליים השונים כדגמים היסטוריים אנאלוגיים ומעוררי השראה.
39. מ"ז פ. 106.
40. נאום מ-12 ביולי 1938, אונזער וועלט, ט"ו באב תרצ"ח. ראה גם מכתביו בעניין זה מ-15.7.1939 מ"ז א 2/29/2, ומ-26.5.1939 מ"ז א 1/29/2.

41. חיים לזר-ליטאי, 'אף-על-פי - ספר עליה ב', תל-אביב, תשי"ז, עמ' 265-271. הוא מביא שם את תזכירו של ערי ז'בוטינסקי, שנוסחו המקורי לא נמצא. בתכנית מדובר על עשרת אלפים עולים, ואילו בפרשנותו של המחבר נאמר כי "כך נולדה התכנית הגדולה בדבר העלאת חמישים אלף יהודים בבת אחת - אשר ינחתו בחופי הארץ לאור היום".

וכל זאת בעשרות אניות אשר תפלגנה בעת ובעונה אחת. חלק מן העולים יהיו מזויינים ויצטרפו לכוחות האצ"ל בארץ בניסיון להשתלט על ירושלים - לפחות באופן זמני "על סיפון אניית הדגל - ממשיך המחבר בתיאור מסעה של הארמאדה הדמונית - יימצא זאב ז'בוטינסקי "המצביא של הכוחות המזויינים, אשר יפקד באורח אישי על המסע הגדול הזה". המחבר עוד מוסיף כי הוחל במשאומתן על רכישת אניית הנוסעים הפולנית הגדולה "פולוניה" שהיתה יכולה לשאת על סיפונה עשרת אלפים נוסעים (ומחירה בשוק היה עשרות אלפי ל"ש). אניה זו עגנה בנמל קונסטאנץ ובגלל גילה לא אפשר היה לבטח אותה. כדאי להעיר, כי לאורך התקופה 1933-1941 הגיעו לחופי הארץ 31 ספינות ועליהן כ-40,000 עולים בלתי-ליגאליים, אך היה הבדל תהומי בין הסתננות מעפילים לבין חזיון הארמאדה.

הכולשת הבריטית עקבה מקרוב מאד אחר הנעשה בארגון ההעפלה הבלתי-ליגאלית של הצה"ר ובית"ר והיה לה מידע רב על המתרחש. כך קיבלה פרטים רבים מדיוני בפגישה בפאריס בפברואר 1939. העובדה שבדיווחים אין שום רמז לתכנית נחיתה - שהרביזיוניסטים לא שמרו עליה בסוד - אף שזאת היתה התכנית שהיתה צריכה יותר מכל תכנית אחרת להדאיג, גם מלמדת כי תכנית כזאת נהגתה אולי על ידי אנשים מסויימים אבל מעולם לא נדונה כתכנית של ממש. ראה מסמכי ה-C.I.D. המובאים אצל י' אחימאיר (עורך), הנסיד השחור; יוסף כצנלסון והתנועה הלאומית בשנות השלושים, תל-אביב, תשמ"ג, עמ' 22-28.

42. שם, עמ' 271. המחבר כותב בלשון הפרזה על הקמת מחנות, שבהם רוכזו המועמדים לעלייה זו, נערכו אימונים צבאיים ורוכז הנשק שנועד לעולים. דומה כי צריך להדגיש, כי העלייה לספינות נעשתה מנמלי הים השחור, והיה צורך להשיג את רשותה של ממשלת רומניה למעבר אנשים נושאי נשק - הסכמה שככל הנראה לא היתה ניתנת, ואף לא ניתנה בתקופה המדוברת!

43. ראה סיכום עניין זה בספר בית"ר, עמ' 947, והוא נסמך על עדויות של יוחנן באדר ומאירק שווארץ; ראה: י' באדר, "תכנית ההעפלה המזויינת 1939", זאב ז'בוטינסקי הוצאת שלטון בית"ר, 1949; מ"ז תכ"פ, 33/9; ניב, עמ' 279-281, הנסמך על אותו מקור. ד"ר אלדד מספר על שיחה שהתקיימה בוויילנה ובה השתתף גם אורי צבי גרינברג; במהלכה העלה לכאורה ז'בוטינסקי

את תכנית "ציון־סיים" ואת תכנית מאה האלף כתכנית חלופית. נראה בעליל, כי בני שיחו לא נטו אמון רב בדבקותו של ז'בוטינסקי בתכנית ההעפלה המזוינת. ראה: מעשר ראשון, עמ' ל"ד.

44. יוחנן באדר, שם.

ראוי לקרוא את "תכנית הרכבה" של ערי ז'בוטינסקי (שעיקרה עליה גדולה וחדפעמית שתשבש את מרקם החיים בארץ־ישראל ותטיל את הישוב לתוהו ובוהו ולהתמוטטות המערכת הפוליטית וכו') כדי לעמוד על טיב הלכי־הרוח בבית־ר ובחוגים הראדיקליים. ראה לזר־ליטאי, עמ' 266–267.

45. ראה: יעקב גולדשטיין, "ד' בן־גוריון וח' ארלוזורוב – הקריאה למרד", הרבעון למחקר חברתי, גליון 4 (1973). עמ' 43–54. בן־גוריון, ברגע האכזבה מהמדיניות הבריטית, סבר כי על הציונות לפנות למדיניות של כוח אך לא נגד בריטניה, אלא כמגמה לרכוש את עזרת בריטניה. ראה: דוד בן־גוריון, זכרונות, ה', תלאביב, 1983, עמ' 295, ומכתב לשרתוק מ־20.9.1938, עמ' 265. בן־גוריון כתב שם (להנהלה הציונית בירושלים) סמוך מאד לוועידת בית־ר בוורשה, כי "התקופה שאנו חיים בה היא תקופה של 'מדיניות־כוח', של Power Politics. נפסלו הערכים המוסריים, ניטל בוחן של תביעות היושר והצדק. האוון – אוון השליטים – אטומה ואינה מסוגלת לשמוע אלא קול התותחים. וליהודים בגולה אין תותחים". אבל בעוד שנעימת האכזבה והמבוי הסתום בדבריו היתה קרובה דווקא לנעימת הדברים של ה"מיליטאנטים" בוועידת בית־ר, המסקנה הפוליטית שלו היתה וזה לוו של ז'בוטינסקי: שאין אלטרנטיבה לאוריינטאציה על בריטניה. כנגד זאת דחה פעמים מספר את ה"ריאליזם" להפעיל לחץ מוסרי על בריטניה, שכן, שרי הממשלה הבריטית, כך כתב, אינם קוראים את המאמרים ב"היינט" ואינם שומעים את קולות המחאה מפינסק. מה שיקבע, בסופו של דבר, את המדיניות הבריטית תהיה תגובתם של הישוב והזירה הארצישראלית – ולא מצוקת היהודית בפולין ואסיפות רחוב בווארשה. גם כאן איפוא היה בן־גוריון קרוב יותר בניתוח המצב ל"מיליטאנטים" בבית־ר ובאצ"ל. קריאה סינכרונית של ההתבטאויות הפוליטיות בתקופה הנדונה יכולה ללמד הרבה על האופי הפגום של תדמיות היסטוריות רווחות. גם בן־גוריון הגיב על הנסיגה המדינית הבריטית שסיומה היה ב"ספר הלבן" תגובה מיליטנטית והחל מהרהר באפשרות להשתלט על חלק מארץ־ישראל ולהקים בה מדינה יהודית ועל העפלה מזוינת שתפקידה להפגין את התנגדותו הבלתי־מתפשרת של הישוב. וגם כאן, לדעתי, היה זה ביטוי של יאוש יותר מאשר תכנית ממשית. ראה עתה בספרו של מאיר אביזהר, הציונות הלוחמת/מבוא ליומן בן־גוריון ולזכרונותיו 1939, אוניברסיטת בן־גוריון כנגב, 1985. ראוי לציין, כי

מראשית ינואר 1939 ארגנה הכולשת הבריטית חטיבה מיוחדת לטיפול בענייני העלייה, והצי הבריטי חסם בהצלחה את חופי הארץ. ברור אפוא, כי "תכנית הנחיתה הגדולה" היתה פרי הדמיון, ולא פחות מכך ברור כי האגדה בדבר "כיבוש הארץ", שנמנע בשל פרוץ המלחמה העולמית, אישם במרוצת 1940 או 1941, גם היא אינה אלא פרי הדמיון ומשאלת הלב. אין הכוונה לטעון שחוגי המימשל בפולין לא היו מעונינים לסייע לתוכנית כזאת, אבל ברור שלא היו מסוגלים להעניק לה אלא סיוע חשאי ומוגבל.

46. שכטמן שם, עמ' 260.

47. שם, עמ' 260-261. ראה גם: חרות, 5 ביולי 1945, שם כותב בגין כי "כשלהי הקיץ של שנת 1939 חיבר האיש (ז'בוטינסקי) מנשר אל הנוער העברי, מנשר שלא ראה, בגלל התפתחות המאורעות הבין-לאומיים, את אוויר היום, ובו נאמר: 'נוכחנו לדעת, כי הדרך היחידה המובילה לשחרור ארצנו היא - החרב...'. ראה גם: ספר בית"ר, עמ' 970, הכותב כי בכרוז הזה נקרא הנוער היהודי כולו להתגייס "לכל מטרה", בגולה כבארץ ישראל.

48. עדותו של ערי ז'בוטינסקי, מ"ז תב"פ 52/ו; ערי ז'בוטינסקי, אבי, זאב ז'בוטינסקי, תל-אביב, 1980, עמ' 88. העדות בכתב מאופקת הרבה יותר, ואינה גורסת העפלה מזוינת כה גדולה ונועזת.

49. בן-ירוחם, עמ' 971-972 (ההשמטה - שלי). הכותב אינו חש באירוניה של הסיטואציה, שבה יושב ז'בוטינסקי בכפר נופש צרפתי (לכאורה כדי להגות בתכנית המבצעית), שוקל בדעתו מספרים שונים, מנותקים מכל מציאות, ולבסוף מנסח תכנית פאנטאסטית לגמרי. אין הוא מבחין כאן בניתוק הגמור של ז'בוטינסקי מן המציאות, אלא, כמיטב המסורת ההיסטורית הנדונה, מגלה בדברים אלה חוש ריאלי למופת ותעוזה פוליטית!

50. שכטמן, עמ' 264.

51. שם, שם.

52. ניב, עמ' 155. ספר תולדות ההגנה העוין טוען, כי תכנית המרד לא נועדה אלא להסב את תומכי שטרן בארגון לצד ז'בוטינסקי ורזיאל נאמני; ראה: כרך ג, חלק ראשון, עמ' 66. במאוחר ניסה אלדד להסביר את "התפנית הדראמטית" של ז'בוטינסקי בכך שנכנע לא לקו של האצ"ל, אלא - "ומי ממידועי לא ידע זאת - לא להם נכנע כי אם לעצמו"; ראה מאמרו "בין יגון לשלטון", ידיעות אחרונות, 8.7.1983.

53. יעקב (ישקה) אליאב, מבוקש, ירושלים, 1983, עמ' 139. שטרן סבר, שזוהי תכנית מאקיאווליסטית שנועדה להביא לחיסולו של האצ"ל, ועצם המחשבה מעידה על הריחוק והעוינות שחש כלפי

ו'בוטינסקי וראש התנועה (שכונתה בקוד של אנשי האצ"ל "אלינוער"). וראה עדותו של יונתן רטוש, בראשית הימים - פתיחות עבריות, תל-אביב, 1982, עמ' 25. גם עדותו אינה מדייקת, שהרי בשתתגד שטרן לתכנית טרם פרצה המלחמה העולמית השנייה - היא פרצה רק למחרתו של יום! ראה גם: נתן ילין-מור, לח"י - אנשים, רעיונות, עלילות, חיפה, 1974, עמ' 56-55.

54. מביוון שאין ביכולתנו לפענח את המכתבים, קשה לדעת מה היה "התכנון המבצעי" שלו ואילו אלמנטים הביא בחשבון וממה התעלם.

55. מ"ז א' 2/29/2. כך גם כתב ב' 21 באוגוסט לוועד המורשי בתל-אביב לא להפריז בערכה של החזית הארץ-ישראלית מבחינו ציונית פנימית; ראה שם.

56. מ"ז א' 2/29/21/1.

57. ראה כרוז האצ"ל מיום כ"ט תמוז תש"ז והמאמר "לא לשוא עמל", חרות, 5 ביולי 1945.

58. מנחם בגין, "אבי המרד העברי", האומה, מאה שנה להולדתו של זאב ו'בוטינסקי, 61/62 (1980), עמ' 349; וכן מאמרו "נושא התקוה - נושא הרעיון", במחתרת, תשל"ח, עמ' 198.

59. ראה: ניב, עמ' 281. שלמה לבי-עמי קובע, כי "הספר הלבן" הוא שדחף את ו'בוטינסקי לאמץ את תכנית המרד כצעד נואש - במאבק ובמרד, תל-אביב, 1978, עמ' 128-129. ויש שאינם נוקמים לתיאור הלבטים והתמורה, אלא קובעים כי "הוא שתכנן במחתרת את המרד המזוין - אשר אחרי מותו הוכיח את נצחונו" - יוחנן קאדר, ו'בוטינסקי בחזון ובחזית, תל-אביב, 1980, עמ' 3. ואילו בחוברת רשמית מטעם מרכז ההסברה, זאב ו'בוטינסקי - האיש ותורתו, אוקטובר 1980, עמ' 14, כותב משה בלע כי "ו'בוטינסקי היתווה תכנית למרד מזוין - פרצה מלחמת העולם, והגורל רצה, שהמרד הגדול יתבצע וישא פירות רק אחרי מותו". ראה גם: חרות, 9 ביולי 1944; "דבר המפקד הראשי של האצ"ל", 28 בפברואר 1944. יוסף נדבה כותב, כי "יש להניח איפוא כביטחה, שאילו נשאר ו'בוטינסקי בחיים, היה נע אף הוא עם המאורעות, כפי שהתפתחו, וקורא למלחמת-שחרור ולפריקת עול בריטניה על כל הברון בכך". אך זו ספקולאציה ומשאלת-לב, שהמחבר אינו מביא אף ראיה רצינית לביסוסה. ראה: י' נדבה (עורך), זאב ו'בוטינסקי - האיש ומשנתו, תל-אביב, תשמ"א, עמ' 88.

60. הכרוז המרד התפרסמה בחרות, 6 בפברואר 1944.

61. מנחם בגין, המרד, תל-אביב, תשל"ו (= מהדורה 9), עמ' 59. מפקדת האצ"ל גם דחתה את ההצעה של משלת האצ"ל בגולה

לפעול לפי רוח תכניתו של ז'בוטינסקי ולהכריז על ממשלה עברית גולה. בגין גם דחה כל הקבלה של המרד של האצ"ל למרידות היהודים ברומאים, שהרי הללו נסתיימו במפלה ובחורבן והתבססו על "רגש טבעי" של חירות לאומית ולא על שיקול ריאליסטי - שם, עמ' 64. בגין מספר על רעיון דומה שעלה בקיץ תש"ד במפקדת האצ"ל לכבוש את ארמון הנציב, לקחת בשבי את הנציב העליון מקימיכל ולהכריז על ביטול השלטון הבריטי בארץ ישראל. אך לאחר שנשקל העניין הוחלט, כי "למען העתיד דווקא אסור לנו לסכן את הכל, או כמעט את הכל, אפילו למען פעולה צבאית אדירה, בעלת ערך מדיני גדול; ראה: המרד, עמ' 167. אפשר כמובן להטיל ספק בערך המדיני של פעולה כזאת ובתיאורה כ"פעולה צבאית אדירה". מה שבגין אינו כותב הוא שהרעיון הוצע על ידו באחד מרגעי היאוש של תקופת הסוון בסוף שנת 1944 ונדחה במפקדה. בגין ניסה להחיות התכנית מסוף 1943 שבוטלה בשל התערבותו של בגין, שעדיין לא שימש כמפקד האצ"ל.

6. ואב ז'בוטינסקי, שאלת ההגנה בא"י, ירושלים, כ"ו באב תרפ"ט, עמ' 9-11. הוא מדגיש שם גם את הערך הצבאי של האימון והתרגולת והן את האופי הטכסי שלו: "הצבא, ככגדיה-שרד שלו, הפאראדות שלו, כל התפארת הרשמית - יש לו ערך משפיע".

6. אב"א אחימאיר כתב בעניין זה: "בחסידות קיים מושג של שושלת. מת האדמו"ר ובא יורשו. אבל ישנם חסידים שלאחר מות ה'רבי' שלהם לא בא יורש, והם נשארים כלי רבי עלי אדמות. אלה הם חסידי רבי נחמן מברצלוב. אלה אינם זקוקים לרבי חי, לרבי בשר ודם - - - אף אנו הננו חסידי ברצלוב בציונות" - "הוד והדר", המשקיף, 10.7.1945. היפוכם של דברים כתב אחימאיר ברשימה בשם "אדמו"רים, חסידים ומתנגדים", עם קריאת הגבר, תל-אביב [תש"ד], עמ' 210-211. שם הוא כותב, שז'בוטינסקי לא היה מוכשר מבחינת אופיו למלא תפקיד של אדמו"ר.

6. בעלי העדויות מנסים בדרך-כלל לטשטש ולהקהות את המתח בין ז'בוטינסקי לבין האצ"ל. כך, למשל, כותב בנימין אקצין על "אי הכנות" שנפלו בין ז'בוטינסקי לבין ראשי האצ"ל סמוך למותו (ב' אקצין "קווים לדמותו", האומה 61-62, ספטמבר 1980 עמ' 337). על כך שראשי התנועה לא ראו נחת מפעילותו של הלל קוק בווארשה אפשר ללמוד ממכתבו של שלמה יעקבי ליהודה בנארי בווארשה מה' 12 בדצמבר 1938 (מ"ז, פ-38-2/3). פרסום בעברית ובאידיש של קבוצת רביזיוניסטים ותיקים באירופה מיולי 1948, בעיצומו של הוויכוח בין תנועת החרות לבין הצה"ר, מדבר על השותפות בין האצ"ל לבין קבוצת קוק ומרלין שמטרתה "להרוס את תנועת ז'בוטינסקי" בהמשך למלחמתם בז'בוטינסקי עוד בחייו. הפרסום, אגב, גם מאשים את בגין שבכוונה תחילה נמנע

לתת לז'בוטינסקי את הכבוד הראוי לו בנאומו הפומבי עם הכרזת המדינה. מ"ז, תיק הצה"ר 1948.

65. אלדד, "מנחם בגין, עלה על קברו של יאיר!". הוא כותב, בצדק, כי שטרן הגיע ב־1940 למסקנה, שיש להכריז מרד ולשם כך לפרוש מהמסגרת הפוליטית. המסורת ההיסטורית של האצ"ל התקשתה להתמודד עם תיאור היסטורי מהימן זה והעדיפה להתעלם ממנו, כמקום להשיב דברים כרוזים, כי הכרזת מרד איננה רק שאלה של "פרינציפ", כפי שכותב אלדד, אלא גם שאלה של עיתוי ואמצעים וכי לח"י פתח ב"מרד" בעיתוי לא מתאים, ללא אמצעים ולכן גם ללא תכלית ממשית כלשהי. ילין־מור, עמ' 180, כתב, בלא מעט סארקאזם מוצדק, על נסיונו של בגין לכפות על לח"י מעין "וידוי", שהארגון מכיר בז'בוטינסקי כבמורה הדור. ראה גם הערותיו של ילין־מור בעניין האופי ה"אזורפטורי" של "הכרזת המרד" של האצ"ל המתכחשת לראשד ניותו של לח"י. כביוגרפיה המעיין־רשמית של בגין, לעומת זאת, לא מהססים המחברים לקבוע, כי כבר בשנת 1939 החל בגין בהכנות, בתוקף תפקידו כנציב בית"ר בפולין, לממש את תכנית המרד של ז'בוטינסקי. ראה: אכיעזר גולן ושלמה נקדימון, בגין, ירושלים, 1978, עמ' 50–54. אין צורך להעיר, כי באוגוסט 1939 לא ידע בגין דבר וחצי דבר על "תכנית המרד" של ז'בוטינסקי, שעליה יכול היה ללמוד רק עם בואו ארצה ב־1942. יש כאן נסיון ברור לקבוע, גם בעניין זה, רציפות של שושלת בין בגין לז'בוטינסקי, שכגין וחסידיו ייחסו לקביעתה חשיבות עצומה.

66. ביטוי פומבי ראשון לקרע בין מפקדת האצ"ל החדשה להנהגת הצה"ר בארץ־ישראל ניתן בעיתון האצ"ל חרות ב־15 בספטמבר 1944, אחרי שהעיתון המשקיף, בטאון הצה"ר מ־16.7.1944 גינה את פעולות האצ"ל וקבע שהן פוגעות במאבק המדיני שלו. העיתון נקרא לסלק את שמו של ז'בוטינסקי מעמודו הראשון מפני "כבודו של המנהיג המת".

זרנו של בגין אל המרד (1938-1944)

א

הביוגרפיה של מנחם בגין מספרת, כי מיד עם בואו ארצה עם צבא אנדרס, בקיץ 1942, צף ועלה שמו כמועמד ליטול את הפיקוד על הארגון הצבאי הלאומי, שהיה אז שרוי במשבר. לפי עדותם של מי שעסקו בהשגת שחרורו הרשמי של בגין מן הצבא הפולני ובמינויו למפקד הארגון, היה גם בגין עצמו מוכן, כבר אז, מבחינת תפישת עולמו המדינית, להצטרף אל שורות הארגון הצבאי הלאומי ולעמוד בראש המרד.

כל מה שעיצב את בגין מקבלת הפיקוד כבר בסוף 1942, בלי להמתין כשנה לשחרורו מן הצבא הפולני¹, היה סירובו לערוק מצבא אנדרס. בגין עצמו פוסח על השנה הזאת בביוגרפיה שלו ומתרג את העיכוב ב"הכרזת המרד" עד פברואר 1944 ב"גורמים צדדיים בפנים 'הארגון' ומסביבו"; "לגורמים מעין אלה", הוא מוסיף, "אין ערך מכריע במאורעות היסטוריים, אך הם עלולים לעכבם או להחישם", וכך, איפוא, בעטיים של "גורמים צדדיים נדחתה 'שעת האפס', הכללית שלנו"². לפי גירסתו של בגין, לפי תיאור זה נועדה "הכרזת המרד" להתפרסם במחצית הראשונה של שנת 1943, ופירסומה נדחה לא בגלל המתנה לעיתוי נכון או לצרכים ארגוניים, אלא מטעמים "צדדיים", שבגין אינו מפרש את סיבם.

אולם דחייה של שנה בקירוב בפתיחתו של ה"מרד" נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל איננה דחייה של מה בכך. ואם אכן תחילתו של ה"מרד" נראתה כהכרחית וכאפשרית כבר בראשית 1943, יש לברר מה היו הסיבות ה"צדדיות" שגרמו לדחייה כזאת. ענין זה דורש בירור, שהרי לפי תפישה זאת, ה"מרד" היה נחוץ לשם פתיחת שערי הארץ ולצורך הצלת

מיליונים של יהודים מטבח והשמדה. מהם אותם "גורמים צדדיים" שיכולים היו איפוא לתרץ השתהות גורלית כל-כך? האופי ה"פאתטי" או ה"טראגי" של הכתיבה ההיסטורית של בגין³, הבא לידי ביטוי בולט וגם שופע בספרו האוטוביוגרפי, "המרד", מונע ממנו לעסוק ב"צדדים טפלים" לכאורה, העלולים להטיל ולוא במעט, כתם כלשהו על התמונה הכללית ההירואית. בעקבותיו הולכים גם רוב הביוגרפים של בגין ושל כותבי תולדותיו של האצ"ל⁴.

אין ספק שחולשתו הארגונית של האצ"ל אכן היתה גורם חשוב במערכת השיקולים בשנת 1943. אבל גורם חשוב יותר היתה העובדה, שהאצ"ל טרם קבע אז סופית את האוריינטאציה המדינית שלו. יתרה מזאת, גם בגין עצמו טרם קבע באורח סופי וברור את דרכו. אין אנו יודעים, כמובן, מה דיבר ומה שמע בחברתם האינטימית של קומץ הידידים, שביקשו לשכנעו להצטרף למפקדת האצ"ל. ואין, על כן לדעת, מי שכנע את מי, ומי השפיע על מי בשיחות בארבע עיניים. דברים שפרסם בגין באותם ימים, ואשר לא שימשו את הביוגרפים ואת רושמי הקורות, יכולים להעיד על התלבטותו ועל חוסר יכולתו לקבוע עמדה ברורה ומסקנה אופראטיבית נחרצת עד אמצע שנת 1943.

ב

תיאור מהלך המאורעות, כפי שהוא מוצג בהיסטוריוגרפיה ובמסורת ההיסטורית של האצ"ל, נועד, בעיקרו של דבר, ליצור קו של רציפות בלתי-נפגמת בין התפתחותה של בית"ר וכן מדיניותו ומנהיגותו של זאב ז'בוטינסקי לבין התגבשות האצ"ל ויציאתו ל"מרד" נגד בריטניה. הופעת האצ"ל ומאבקו האנטיבריטי צויירו באופן זה כמסקנה ההגיונית וכהחלטה המתבקשת מאליה של הנחות ומעשים שהוסקו ומומשו כבר במרוצת שנות השלושים. בגין תואר, במסגרת תמונה היסטורית זו, כיוורשו הישיר של ז'בוטינסקי, והכרזת ה"מרד" מוצגת כיישומה של האידיאולוגיה הרביזיוניסטית.

שונה לחלוטין היא הגירסה ההיסטורית של לח"י ומסורתו. לפי גירסה זו לא היה המאבק המזויין בבריטניה תוצאה של התפתחות והשתלשלות טבעית מתוך הרביזיוניזם הז'בוטינס-

קאי; אלא המאבק היה פועל-יוצא משברונו ומכשלונו החרוץ של זה האחרון. ארגוני המחתרת לפי זה, ובוודאי לח"י, אינם ביטוי לרציפות אידיאולוגית וארגונית, אלא הם תוצאה של משבר ומהפכה, שבה קדם לח"י לאצ"ל, באימוץ המסקנות הנדרשות, בארבע שנים.

ראוי לזכור, כי המסורת ההיסטורית של לח"י התגבשה, לא מעט, בשל הרצון להעניק לארגון דיוקן עצמאי ובלתי-תלוי במורשתו הרביזיוניסטית. לח"י ביקש להציג עצמו כיצירה ארגונית חדשה וכגוף הנושא אידיאולוגיה לאומית מהפכנית הבעטת באידיאולוגיה הציונית שקדמה לה. את מקומו של ז'בוטינסקי כמנהיג-מחולל, הזוכה להשגבה, תפש אברהם שטרן (יאיר), שתואר כ"אדם-אגדה" וכאב-מחולל של המרד נגד בריטניה. בעוד שהמסורת של האצ"ל המעיטה בחלקו של שטרן (כמו גם בחלקם של אחרים) במגמה להבליט את מרכזיותו ובלעדיותו של ז'בוטינסקי (ובגין כממשיך דרכו), זלזלו פרסומי לח"י בז'בוטינסקי כמנהיג מדיני ותיארו את האצ"ל כארגון בעל אופי שמרני מובהק⁵. הוויכוח הזה לא היה ויכוח טפל ושולי, כמקובל בין שותפים אשר דרכיהם נפרדו ונתפצלו. במרוצת המשא-ומתן עם נציגי לח"י, באוקטובר בר 1944, אחת התביעות שהציג בגין לנציג לח"י במשא-ומתן, נתן ילין-מור, היתה התביעה שלח"י יפסיק את התקפותיו הפומביות על ז'בוטינסקי ויכיר בסמכותו הרוחנית.

בגין אף ניסה לצייר, במכתב שכתב אל ילין-מור, בחודש אוקטובר, תמונה אידיאלית של מערכת היחסים בין ריאל לבין שטרן בשנים 1938-1939⁶. תביעתו של בגין - שנדחתה עלידי ילין-מור, בין השאר משום שנראתה לו כעיוות העובדות - העידה על החשיבות שייחס בגין (ולאו דווקא מפקדת האצ"ל) לביסוס המיתולוגיה של קיום הרציפות והמשכיות בלתי-נפגמת בין ז'בוטינסקי לבין הארגון שמנחם בגין עומד בראשו⁷.

ב"הכרזת המרד" מפברואר 1944 היו, אכן, אלמנטים רביזיוניסטיים "שמרנים" רבים, הן בסגנון ובמינוח והן בדרישות⁸. הכרזת המרד היא בוודאי מסמך שמרני ומתון בהרבה לעומת "י"ח עיקרי התחיה" של לח"י בתקופת שטרן. אולם, למעשה, אין צורך לייחס חשיבות רבה, בהקשר ההיסטורי הנדון כאן, לטרמינולוגיה ולתביעות לטווח רחוק.

אין, כמובן, ספק בכך שהאצ"ל, בהנהגתו של בגין, אכן דבק במורשת הז'בוטינסקאית בעוד שלח"י - על כל אגפיו - ניסה לפתח תפישה לאומית חדשה. אולם, הגורם הקובע בפועל היה העובדה, ששני הארגונים כאחד סטו בפראקסיס שלהם, כל אחד בשעתו, מן התפישה הז'בוטינסקאית, ושינו אותה באופן מוחלט בתחום היישומי.

ה

שלוש הנחות יסוד מרכזיות ניתקו את האצ"ל בשנת 1944 מן התפישה הרביזיוניסטית הז'בוטינסקאית (שהמשיכה להיות מיוצגת על ידי הצה"ר, המפלגה הפוליטית) ואלו הן:

1. התקווה לשיתוף הפעולה עם בריטניה כבסיס לפתרון ציוני של שאלת ארץ-ישראל אינה אלא אשליה טראגית אשר הגיעה לקיצה. השלטון הבריטי בארץ-ישראל הוא, מעצם טבעו ומהותו, אנטי-ציוני, ולכן הוא מהווה מכשלה להתגשמותה של הציונות לאחר השואה. לפיכך, יש להביא לסיומו המהיר של המנדאט ולכונן מדינה יהודית ריבונית לאלתר, לא בסיוע בריטניה, אלא בניגוד לעמדתה ותוך קיום מאבק עימה.

2. המאבק עם בריטניה יהיה בהכרח מאבק מזויין, שיישא אופי של פגיעות מתמשכות ביעדים אזרחיים וצבאיים (בארץ-ישראל ולאחר-מכן גם באירופה). מטרת הפעולות הללו לא תהא להביא לשינוי במדיניותה של בריטניה בכיוון חיובי, אלא תפעל להניע את בריטניה להסתלק לאלתר מן המנדאט.

3. הישוב היהודי מסוגל להקים בכוחות עצמו ולאלתר מדינה יהודית ריבונית בכל תחומי ארץ-ישראל ולעמוד במאבק צבאי מול ערביי ארץ-ישראל.

להלכה אפשר למצוא את הנחות היסוד הללו בספרות האידיאולוגית והפוליטית אשר נכתבה בעיתונות של התנועה הרביזיוניסטית במרוצת שנות השלושים. הימצאותה של

טרמינולוגיה כזאת, ובאינטנסיביות רבה, היא הנותנת - בדרך-כלל - את הבסיס לטענה, כי הכרזת המרד היתה המשך ולא מהפך ויש בה יישום של הנחות באיחור מה, שנסיבות הזמן האובייקטיביות גרמו לאיחור זה. אולם בחינה מדוקדקת יותר של הטקסטים ושל הטקסטורה שלהם מורה, כי ראוי להבחין בין השימוש הריטורי הרווח בהם ברפרטואר עשיר של סמלים ודגמים היסטוריים הירואיים לבין אידיאולוגיה אופראטיבית-יישומית ותכנית פעולה "על יבש". הריטוריקה האקטיבית ורפרטואר הסמלים הלאומיים שלה יצרו, כמובן, את האווירה ואת הקרקע הנוחה למהפך באידיאולוגיה האופראטיבית⁹, אולם, צריך להבחין בין דיבורים על "כוח" ועל "מרד" בהקשר הטקסטואלי שבו נאמרו, לבין תכנית פעולה אופראטיבית המחייבת את הקמתו של ארגון בעל אופי חדש (מחתרת), פיתוח שיטת מאבק חדשה (טרור) וגיבוש של תפישת מציאות חדשה. ההבדל בין הרבדים השונים הללו וההתלבטות ביניהם תיסקר כאן, תוך התמקדות בדרכו של בגין - מן הרביזיוניזם הז'בוטינסקאי אל הארגון הצבאי הלאומי.

T

פ.ק. מרטין (F. X. Martin), המנתח את אופן יצירת הלגנדה של "קשר הפסחא" בדאבלין, 1916, כותב, כי "קשר הפסחא" מסמן את הניסיון של אירלנד לעבור ממחשבה מהפכנית אל מעש מהפכני; ממרד במישור הספרותי-היסטורי ("Literary revolt") למרד מזויין. הוא כותב, כי "The rising was a drama conceived on an imaginative, not military level"¹⁰, והתקיים כולו ב-"realm of thought". הקושרים האירים ניסו ב-1916 לתרגם לפעולה צבאית - שנכשלה כישלון חרוץ - מודלים היסטוריים טעוני ערכים הירואיים, שכן היה דומה להם אותה שעה, שהזמן כשר לתת קונקרטיזציה למודל היסטורי רב-השראה של אקטיביזם לאומי צבאי¹¹.

נראה, שמהלך דומה התרחש גם בחוגים האקטיביסטיים של הרביזיוניזם. גם כאן נולד רעיון המרד לא כאידיאולוגיה אופראטיבית אלא כעמדה וכתחושת-עולם היסטורית-לאומית.

הפער בין ה־Weltanschauung הלאומי־אקטיביסטי, על מטען סמליו־דימויו־רבי־האמוציות, לבין הניסוחים האידיאולוגיים והפרוגרמאטיים והמעשיים היה, כפי שנטען בפרק "אבי המרד", עמוק וחרیف ביותר והוא אשר יצר בקרב חוג ראדיקאלי תחושה של אי־נחת ולפיכך חיפוש אחרי אפיקי פעולה שונים.

ה"מרד הספרותי" הביא איתו עולם ספרותי, ביטוי של רומאנטיקה, הירואיזם ואסכטולוגיה אקטיביסטית. אין ספק, כאמור, כי ז'בוטינסקי תרם גם הוא מעט ליצירתו של "הלוח־הרוח" הזה. אולם אין הדבר מוטל בספק, כי בעת שדיבר על "מרד" התכוון אל הצד הנורמאטיבי־אסתטי ולא לפרוגרממה לשיטת פעולה. ראוי לחזור ולהדגיש שוב, כי זאת היתה עמדתו העקבית והברורה של ז'בוטינסקי. למשל, כתב בהירדן, 4.1.1934, במפורש, כי "...אין אנו יכולים לנהל מלחמה נגד אנגליה בנשק, ולא כולנו רוצים בכך (אני, למשל, לא הייתי רוצה בכך, אפילו אילו היו לנו כל התותחים)...". ואילו במסיבת עיתונאים שקיים ז'בוטינסקי כשנה אחר־כך בקראקוב ב־12.1.1935, בעת הוועידה העולמית השישית של הצה"ר, קבע במפורש, כי המכסימאליזם בהצה"ר, זה המערער על יסודות המדיניות הליגאליסטית של הצה"ר, אינו מבטא אופחיציה ממוסדת ומאורגנת אלא "מצב רוח".

ז'בוטינסקי הבחין בין פעולות־מחאה אותן מבצעים יחידים על דעת עצמם לבין פעולות המאורגנות על דעת התנועה ומטעמה. מעולם לא סבר, כי מלחמת ברי־כוכבא, דרך משל, יכולה או צריכה לשמש מופת היסטורי; ז'בוטינסקי לא האמין שאפשר לתרגם את ה"מרד הספרותי" לפוליטיקה ריאלית. "להכריח את אנגליה יכול רק מצפונה המוסרי, או מצפונה האגואיסטי", קבע. באריקדות לא יעוררו את המצפון ועל־כן עליה על באריקדות אינה אלא "גבורה סגנונית"¹². כאשר דיבר ז'בוטינסקי על הצורך ועל החובה של הנוער היהודי ללמוד להפעיל כלי־נשק כדי להיות מוכן לקראת הבאות, לא ראה נגד עיניו יום שבו יקום הישוב היהודי נגד בריטניה בכוח הנשק. הוא התכוון לאותו יום הרה־אסון מנקודת־ראות ציונית - לדעתו - שבו תמצא בריטניה את עצמה כאשר היא נאלצת, מנימוקיה שלה, להסתלק מן המזרח־התיכון ולהשאיר את הישוב היהודי לבדו מול הערבים.

בסוף 1927 כתב ז'בוטינסקי באופטימיות, שבריטניה תוסיף לשלוט בנחלאותיה לאורך חופיו של הים־התיכון "עוד עשרות שנים רבות", ולכן מטרת הציונות אינה לטרוד אותה מן המזרח אלא לשכנע אותה להישאר וליצור בסיס משותף לאורך זמן¹³.

ב־1933 היה ז'בוטינסקי פחות אופטימי:
 "אין איש מאיתנו נביא ואיננו יכול לאמור באם מצבה הנוכחי של אנגליה זו מחלה קצרה, או התחלה של הקץ. אבל דבר אחד ברור: יהיה אשר יהיה, יהיה המחר עטוף מיסתורין כאשר הנו – למדו לירות אם תפרח עוד בריטניה כמעצמה עולמית, באם היא תדע להעריך את חשיבותה של ארץ־ישראל יהודית בשביל האינטרסים העולמיים שלה – אפשר יהיה לשאת ולתת עמה אך ורק בשמו של עם, המוכשר להבטיח בעצמו סדר ושקט בשטח הנתון להתיישבות יהודית. ואם לא כן יתפתחו המאורעות, באם פרק אנגליה כתולדותינו נסתיים מבחינה אובייקטיבית, הכרח הוא להתגונן באותה פינה של העולם במזרח, הטומנת בקרבה את גורלנו, למאורעות בהם תהיה אך ורק לעם הידוע לירות התקווה למלא תפקיד כלשהוא"¹⁴.

היתה כאן קריאה לצבאיות ולחינוך לצבאיות כערך ודפוס ארגוני, אבל לא קריאה למרד! ולא רק ז'בוטינסקי נקט דעה כזאת; גם החוג האינטלקטואלי המאקסימאליסטי, המתואר לעיתים כמי שהקדים את ז'בוטינסקי במסקנות אקטיביסטיות אופרטיביות¹⁵, השתמש בטרמינולוגיה "מהפכנית", אבל גם הוא לא תרגם אותה לאידיאולוגיה אופראטיבית. כך, למשל, ב־1932 קבע אחד מראשי המאקסימאליסטים – יוסף כצנלסון – כי ארשיתוף־פעולה עם בריטניה "לא בא בחשבון בשבילנו, מפני שאצלנו התנאים שונים מהתנאים בהודו. אנחנו שואפים לשיתוף־פעולה" עם בריטניה, קבע¹⁶.

גם אורי צבי גרינברג, המתואר לעיתים כנביא המרד המזויין נגד בריטניה, דיבר ב־1938 בלשון שונה כפרוזה הפוליטית האקטואלית שלו מאשר בשירתו האסכאטולוגית. לטענתו, את האשמה לנכונותה של בריטניה להסתלק מן המנדאט יש להטיל על הציונות הרשמית, שכן זו לא גילתה

את המנטאליות הדרושה "להיות לכח צבאי על חוף הים התיכון". הלויאליות המופרזת לבריטניה אינה מתבטאת דווקא בנכונות הציונית לקבל את המנדאט, אלא בכך שלא ידעה להציג עצמה ככוח לאומי וצבאי המסוגל להיות בעל-ברית ראוי לבריטניה. העם הבריטי הוא אימפריאליסטי במהותו, והעם היהודי אף הוא אימפריאליסטי במהותו, ורק האימפריאליזם הזה יכול להיות בסיס למדיניות ציונית ראויה¹⁷. המטרה הנכספת היא ברית כוחות עם בריטניה ולא מאבק נגדה.

מסמך רב עניין בהקשר זה הוא מכתבו של מפקד האצ"ל, דוד רזיאל, מיום 29 בדצמבר 1938, אל ארתור ג'ילס (מפקד הבולשת הבריטית בארץ-ישראל)^{17א}, בו רזיאל מציג עצמו כאנגלופיל מובהק וללא-סייג:

"אם המידע שבידי הינו מהימן, מתארים אותי כאויבה של בריטניה הגדולה בפלשתינה, כאדם המחפש דרכים במתכוון כדי להקשות יותר על מצבה הלא-נוח של ממשלת בריטניה. זוהי טעות מוחלטת.

באשר לרגשותי האישיים, השפה האנגלית הינה השפה האירופאית היחידה שאני יודע, פחות או יותר. בחינוכי השתלבו אלמנטים אנגליים רבים. בהיותי חדור בהשפעה אנגלית, התחלתי באופן טבעי לאהוב את מקורה. רגשות אישיים עשויים היו למלא תפקיד מזערי בלבד, אולם למרבה המזל, הם עלו בקנה אחד עם עובדות היסטוריות. איש אינו יכול לשכוח שג'ורג' אליוט, סיר לורנס אוליפנט ומעל לכל, לורד בלפור, היו כולם אנגליים. האם עלי להזכיר שאינני נמנע להכיר ולהעריך את עמדתה הידידותית של אנגליה כלפי בני עמי בתקופה חשובה זו של רדיפות נוראות בכל רחבי תבל? (- - -)"

אשר לצד המדינה הפוליטי, רזיאל קובע, כי הציונות אינה יריבה לאנגליה: "ההיפך הוא הנכון: אין לנו כל ספק בכך שארץ-ישראל יהודית תהיה מעוז לאינטרסים הבריטיים במזרח התיכון. אנו רואים את העמדה העוינת כלפי הציונות, מצידם של ניירות בריטיים ופקידים מסויימים כאי-הבנה

מצערת או כבורות. כל מדינה ערבית יכולה ביום זה או אחר, לנתק את קשריה עם כל מעצמה אירופית, מדינה יהודית אינה יכולה. ארץ־ישראל יהודית, מוקפת משלושת צדדיה עלידי ערבים תצטרך תמיד לסמוך על מעצמה אירופית ותצטרך תמיד לנהל מדיניות של נאמנות". לפיכך, ממשיך רזיאל, אין כל שחר לשמועות המייחסות לאצ"ל אוריינטאציה איטלקית או אחרת. "אנו מותחים ביקורת על השיטות של הממשלה, אנו חותרים להשגת מטרתנו בשיטות פוליטיות, אך אין בכוונתנו לעקור מן השורש את השלטון. לדעתנו, כל מדיניות העויינת את תקוותנו בארץ־ישראל, הינה עוינת את האימפריה הבריטית עצמה, למרות שהפקידים המבצעים אותה, אינם מודעים לתוצאותיה".

את הפעולות לשבירת "ההבלגה" מתאר רזיאל כפעולות אשר גרמו אולי "צרות" לממשלת ארץ־ישראל אבל בטווח ארוך "נעשו לטובת ממשלתך", דהיינו ממשלת בריטניה, ולכן היה עליה להתעלם מהן (כלומר לתמוך בהן תמיכה שבשתי־קה).

ה

השירה והפובליציסטיקה ההיסטורית הם שהגיבו באופן המיידי, החריף והאינטנסיבי ביותר על התהליכים המדיניים הדרמאטיים שהתרחשו בארץ־ישראל וכאירופה באמצע שנות השלושים. רפרטואר הסמלים והדימויים ההיסטוריים מתקופת בית שני הופיע כתכיפות רבה, ויחד עימו הופיעו עיונים במלחמות־השחרור הלאומיות של עמי הבאלקן, של איטליה, של אירלנד ושל פולין¹⁸. לדוגמה אביא כאן מדגם קטן ומייצג של השירה, האפיגונית ברובה, שהתפרסמה במרוצת שנה אחת – שנת 1937 – על דפי העיתון הרביזיוניסטי שייצג את הקו הרשמי – "הירדן".

1. עמל ודם וסער

ומלא הארץ לך

דין מחמד בסיף

ואדוני מלך.

(יונתן רטוש, "שיר קרב לכני קוריטה")

2. הוא הסער העז ששמר צעדי
טרם עוד החלי להיות ביקום.
- כנען במדבר לא יסור מעלי
עד למרד אחרון אתפרצה לקום.

(מ. גיורא, "יעודי")

3. תן ונבקיע במרי, בברזל, ברצון ועופרת
להצית כלפיד הלבב את אש הפלדה בעולם
להמיר החיים הקטנים במות גדול וגואל
שיליט בשחור ארגמן את עמך ואת כל העולם.
(פרץ בן זהב, "במלחמה בעד פדות
ישראל חננו")

4. אבוא בגדודי לחמיך
וזבחתי בקדש ורן.
עד אפל מזדקר על הריך
עד ירום דגל קרב אחרון.

(י. אמוץ, "מולדת")

5. ציון! לך נשבעתי, אלה,
בחרב שכורה מני דם,
כי לך כל הארץ תרע:
מלכות בית־דוד ונקם.

(מ.ש., "בגלגל")

6. רם ונמרץ הצטלל כרוז־המרד
ויך לבותינו בשצף גלים [- - -]
לבנו - ארייהודה לא יחת!
פרץ־מרינו יכניע הסער
ורם כס־מלכנו, דוד עדי עד.

(מ. גיורא, מ"שירי המרד")

7. אנו נֶעַר של עשת וברזל
חרב־מגן למרד ישראל!

לנו ירדן אחד וכל ציון!
 על מזבחם נעלה בלן!
 המצביא! תנא פקודה -
 אלפי גפרור יציתו יהודה!

(אריה גלבלום, "שיר לכת")

לכאורה ניתן לטעון, כאילו השירה והכתיבה ההיסטורית הפופולארית קראו באופן ברור ל"מרד" נגד בריטניה "האוקר פנט הזר" - אך לא היא. המושג "אוקופנט זר" לא בא בהם כדי לתאר מצב משפטי או פוליטי-מעשי, אלא נועד לתת ביטוי לטענה בדבר הזכות הבלתי-מעוררת ההיסטורית והמטא-היסטורית של עמ-ישראל על ארץ-ישראל. יש, כאמור, בטקסטים הללו שימוש רחב בסמלים של "מרד", "קרבן", "כיבוש" וכד', אבל כל אלו באים מתוך הקשר פואטי וכביטוי ל"מצב רוח", ולא כפרוגראמה. למן 1937 הופץ הלך-הרוח הזה בארץ-ישראל בשורות האצ"ל ו"בתאים החשאיים" בפולין. בשנת 1939 רווחה בקרב החוגים האלה התחושה, כי אין עוד לציונות תוחלת מהמשך שלטונה של בריטניה בארץ-ישראל, אבל הלבוש המוחשי היחיד שקיבלה תחושה זו היתה התכנית ל"פלישה מן הים", שכבר דנתי בה ובטיבה בהרחבה בפרק קודם. זאת ועוד, עד 1939 נתפשו ערביי ארץ-ישראל - ולא בריטניה - כאויב מולו עתידה להתרחש ההתמודדות הצבאית הגדולה על הבעלות הלאומית על ארץ-ישראל. פאראדוקס סאלית, הוסטו הערבים, למן 1940 ועד 1947, אל שולי התודעה ולשולי הזירה, ובריטניה הגדולה היא שהתייצבה כאויב הגדול וחסר-הפשרות.

בהקשר הזה של התגבשותה של תכנית המרד מצוטטים, לעיתים, דבריו של מנחם בגין בכינוס העולמי השלישי של בית"ר, אשר נערך בין ה-11 ל-16 בספטמבר 1938 בווארשה, כקריאה פומבית ראשונה למרד נגד בריטניה. תגובתו הבוטה של ז'בוטינסקי לנאומו של בגין - אז קצין נציבות פולניה - הובאה אף היא בפרק הקודם. מן הראוי לבחון כאן את תוכן דבריו של בגין עצמו ואת המשתמע מהם. האמנם קרא בגין למרד מזויין נגד בריטניה כדי לסלקה מארץ-ישראל?

מקריאה בטקסט, כפי שהתפרסם בנוסח הרשמי¹⁹, אין לכך סימן. בגין מתח, אמנם, ביקורת על התפישה המקובלת, כי

לחץ מוסרי הוא זה שישכנע את בריטניה לתת ביטוי לשותפות־האינטרסים שלה עם הציונות. בגין גם דחה את מסקנתו של ז'בוטינסקי, כי הציונות רשאית להישען על מצפונה של בריטניה או על מצפונה של העולם. אבל המסקנה האופראטיבית שלו לא היתה שיש לפתוח בפעולות צבאיות ישירות נגד בריטניה. מה שדיבר עליו בגין לא היה אלא הצורך ליצור משקל־נגד למרד הערבי, כדי למנוע מצב בו הערבים הם הגורם האקטיבי היחיד בזירה, ולכן משקלם הוא הקובע. בכך חזר בגין, למעשה, באופן עמום יותר, על הצעתו של אוריאל הלפרין מקיץ 1937²⁰. רק ברטרנד ספקטורה של שנת 1944 אפשר לראות בדברים אלו של בגין תביעה לרביזיה גמורה באורינטציה של הרביזיוניזם הז'בוטינסקאי. בגין לא היה שותף לתפישתו של אברהם שטרן או להכנותיו הארגוניות בפולין – לא בצד המדיני ולא בצד הצבאי שלהן. מכך, שלא היה שותף להשקפתו המדינית של שטרן, ניתן ללמוד, למשל, מרשימה שפרסם בכתב העת המצודה ביולי 1937 (אב תרצ"ז, חוברת ג', שנה שניה). הרשימה נכתבה לאחר שהות קצרה של בגין בכלא הפולני, שם נעצר לאחר שהשתתף בהפגנה אנטי־בריטית בחוצות ווארשה. לטענתו של שכנו לתא שהיה קומוניסט יהודי פולני [המזכיר במעט את חוקר הנ.ק.וו.ד. בכלא לוקישיקי בוויילנה ב"לילות לבנים"], השולל את הציונות בגלל שהיא משתפת פעולה עם האימפריאליזם הבריטי הריאקציוני, עונה בגין דברים כדורכנות:

"אוכל גם להשיב לכם על שאלת האימפריאליזמוס הציוני־בריטי. אגיד לכם בגלוי, כי הציונות מוכרחה להיות שותפה (ההדגשה במקור – י.ש.) של אנגליה. אולם אין זו חרפה כלל. כל העמים, אשר נלחמו על חירותם, התקשרו עם מדינות אחרות. האמריקאים התקשרו עם הצרפתים, האיטלקים כרתו ברית עם נפוליאון השלישי וכו' וכו'. אולם למה לספר היסטוריה? מוטב להזכיר לכם, כי רוסיה הסובייטית התקשרה עם צרפת, שהיא למרות הכל, מדינה רכושנית ואימפריאליסטית. מדוע מותר לסטלין להתקשר עם האימפריאליסטים הצרפתיים, ולנו אסור להתקשר עם אנגליה?"

I

מינויו של מנחם בגין כנציב בית"ר בפולין, במארס 1939, היה מינוי של פשרה ונועד לפתור את המשבר שאיים על שלמותה של התנועה בשל פעילות "כתאים החשאיים"²¹. בגין, שהיה קרוב בהלוך-רוחו לחוגים המאקסימאליסטיים בבית"ר, היה גם לויאלי להירארכיה המנהיגותית בבית"ר, ובראש ובראשונה לז'בוטינסקי. הוא לא נטל, כאמור, חלק בהקמת "התאים החשאיים" של האצ"ל, וגם לא עמד בראש ההכשרה הצבאית של בית"ר בפולין ולא עבר הכשרה צבאית כזאת. באחד מן המאמרים האחרונים שפרסם בפולין בשם Tertium nor datuor ("על שלשה לא אשיכנור")²², איים בגין על בריטניה, כי תוכל לעצור את רצון העליה של היהודים לארץ-ישראל רק אם תנקוט שיטות ברוטאליות, כאלה שמשתמשים בהם הנאצים בגרמניה. את שערי הארץ הנועולים לא יפרוץ מרד צבאי אלא יבקע "א סטכישער באוועגונג", אשר ניסיון לעצור אותו יהיה, כדברי בגין, כמו להציב קורה נגד זרם אדירים ("א ברעטל קעגן א מכטיקן שטארם [...]"). ואכן, עיקר פעילותו של בגין כנציב, במחצית השנה שבין מארס לאוגוסט 1939, התמקדה, לבד מהפעילות התועמלנית, בארגון חלקו של בית"ר בעליה הבלתי-ליגאלית שארגנו הגופים הרביזיוניסטים השונים (הצה"ר, בית"ר והאצ"ל) בשיתוף עם גורמים שונים במימשל הפולני. במעט המאמרים שפרסם בשנות השלושים המאוחרות אין שום חידוש רעיוני בשום תחום שהוא.

המפלה המהירה של הצבא הפולני באה לבגין וחבריו בבית"ר כהלם. מנוסתם מזרחה לעבר וילנה הודרכה עלידי האמונה האופטימית, כי שם ניתן יהיה להמשיך בפעילות הבית"רית. זו נתפשה עלידי בגין, בעיקרו של דבר, כהמשך הפעילות החינוכית-התעמולתית של בית"ר. ספרו של בגין, על פרק זמן זה בחייו, לילות לבנים, אינו משקף באופן מלא את התקופה העמומה הזאת בחייו. מכתבים מספר שכתב בתקופה זאת מלמדים על תחושה כבדה של חוסר-אונים נוכח הידיעות המתרבות על אופיו האכזרי של משטר הכיבוש הנאצי בפולין ומאסרם של פעילים ציונים באזורים הנתונים תחת שלטון קומוניסטי²³. בעוד ז'בוטינסקי כותב ומפרסם

ביוני 1940 את ספרו האחרון חזית המלחמה של עם ישראל, שקבע, כי מלחמת-העולם היא מלחמה יהודית, והצהיר על המחויבות היהודית המוחלטת למלחמה נגד ה"ציר" לצד בנות הברית, הרי בגין מפרש את הנסיבות החדשות באופן שונה, כזה המקרב אותו מעט להשקפותיו של שטרן.

בגין אומנם אינו סבור ב־1940, כפי שסבר שטרן, כי מלחמת-העולם מזמנת לציונות את ההזדמנות ההיסטורית המהפכנית לחפש בעל-כרית חילופי ל"אלביון הנוכלת", אבל הוא גם אינו מאמין, כז'בוטינסקי, כי המלחמה הולידה הזדמנות גדולה לחידוש המנדאט הבריטי ה"חיובי". כך קבע עיתון לח"י, באותה עת, כי "הקרבת קרבנות על מזבח הדימוקרטיה מזה, ומיגור המשטר הנאצי מזה, כל אלה אינם מלחמת יהודים" (ההדגשה במקור - י.ש.)²⁴. ואילו במכתב מן ה־8.1.1940 כותב בגין ליוניצ'מן על הוויכוח שניהל עם ז'בוטינסקי - גם ביחידות - בעניין "גריבלדי" ועל כך שיש לו "גישה מסוימת בעניין זה", גישה שונה, כך מסתבר, מגישתו של ז'בוטינסקי. בתגובה על דבריו של יוניצ'מן, שיש להאמין "באמונה שלמה" בשיתוף-הפעולה עם בריטניה, הוא כותב, כי אמונה כזאת "היתה בעוכרינו במשך כל השנים שעברו". אולי הזמן הקרוב יגלה, כי לא חלו שינויים יסודיים בפני העולם, ממשיך בגין, אבל ייתכן גם שהמצב יהיה כה חמור ושלילי עד שאיראפשר יהיה עוד לדבוק בנוסחאות הישנות.

יוניצ'מן בוודאי יוכה בתדהמה למקרא דבריו - הוסיף וכתב בגין בראשית 1940 - וימלמל כי "הבחור ישתגע", אבל העובדה שהגרמנים שונאים את העם היהודי עדיין אינה עושה, לדעתו, את מלחמתה של בריטניה בגרמניה הנאצית למלחמה יהודית. בגין מציע איפוא להמתין ולחכות "וזה הכל".

דברים אלה של בגין אכן הדהימו את יוניצ'מן, שאינו מגלה כלפיהם סלחנות ועונה בחריפות רבה. מכתב תשובתו מינואר 1940 מצביע היטב על הפערים בין מי שמייצג את תפישתו של ז'בוטינסקי (= יוניצ'מן) המנסה להבהיר לבגין במכתב מהי הטעות הבסיסית - לדעתו - בתפישתו:

"יש לי הרושם שאתה עכשיו הרבה יותר רחוק מהמציאות משהיית פעם. קובע עובדות ומוציא מסקנות

בגישה 'קאבינטית' כאילו ולא נשתנה שום דבר בעולם כאילו ישבנו למנוחתנו בישיבת הנציבות בווארשה וטפלנו באותה הטעות שעשה העם העברי בשנת 1914 ודננו על זה מה שהיינו עושים אנו באותו הזמן. אני אשתדל לכתוב לך הפעם בצורה ברורה ובהירה, פרימי טיבית, כדאי שלא נסתבך במליצות ופראזיולוגיה.

הייתי מציאותי תמיד באידיאליזם שלי ולכן אף פעם לא האמנתי ותמיד התנגדתי לפטפוטים וחלומות על 'מרד נגד בריטניה' על 'אנגליה האוקופנט'. התנגדתי לאנלוגיות עם אירלנד ועם גאריבלדי. מאמין אני אמונה שלמה שהשאלה היהודית תפתר על ידי המדינה העברית, בעזרת (ההדגשה במקור - י.ש.) ובמסגרת של חבר העמים הבריטי [...]

בקיצים הסוערים האחרונים היתה לא מלחמה נגד אנגליה, כי הפגנת הכוח היהודי, שהסבירה והשפיעה ולכן אני הריאליסט הייתי אחד המצדדים הנלהבים שלה. לא עלה במחשבותי שאנו נכרית את אנגליה בזה, אבל ידעתי שאנגליה תשנה את יחסה אלינו ולא תתיחס אלינו כלעם של סמרטוטים, ולוא היתה הפגנת הכוח הזאת כללית וכל הנוער היהודי היה משתתף בה, בטוח אני, שלא היה קם ונכרא 'הספר הלבן'. גם הגבור מראש-פינה ידע שהוא ראשית כל מפגין (ההדגשה במקור - י.ש.).

יוניצ'מן עומד על דעתו, שהמלחמה אינה מלחמה בין אנגליה לגרמניה אלא בין היהדות לבין גרמניה, והוא תובע מבגין תשובה ברורה לשאלה: "באם אנגליה לא תבטיח לנו שום דבר, להפך: לא רק שהיא לא תבטיח, אלא תודיע שהיא עומדת על הבסיס של 'הספר הלבן', אזי מה היא דעתך: יש צורך אז ליהודים להכריז שהם 'נייטראליים' במלחמה הזאת, משום שהם 'ברוגז' עם אנגליה? לשבת בבית, לכתוב מכתבים, אפילו כה יפים כמכתבך האחרון, לכתוב מאמרים, להסביר לנוער, שכבר נורדאו וגם הרצל וגם הצה"ר תמיד דרשו יחידות צבאיות יהודיות ובזה להסתפק?" בלי להמתין לתשובת בגין יוניצ'מן קובע, כי הוא כבר הסיק את המסקנות והוא מייעץ גם לבית"ר להסיק את המסקנות הראויות במהירות

האפשרית. "במלחמה הזאת נצטרך להלחם לא רק בעד מולדת, בעד המדינה היהודית, פה נצטרך עוד להלחם גם בעד זכות (ההדגשה במקור - י.ש.) למולדת. נצטרך לעמוד בבחינה קשה מאד, אם יש לנו זכות למולדת".

בתשובתו, בגין אינו מקבל את דעתו של יוניצ'מן וסבור, כי התגייסות של בודדים לצבאות הנלחמים בהיטלר היא חסרת ערך מבחינה ציונית ולאומית, אבל אין במכתבו שום הצעה מעשית כיצד לנהוג.

I

מלחמת העולם השניה אכן העמידה את הרביוניזם ואת האצ"ל בפני פרשת דרכים. השאלה, כיצד לנהוג בפרוץ המלחמה, כדי לנצל את הסיטואציה הקטאסטרופאלית לטובת הציונות, הציבה הכרעה קשה. שתי אוריינטאציות סותרות ניצבו זו מול זו: מצד אחד, האוריינטאציה הז'בוטינסקאית, המבוססת וארוכת השנים, אשר סברה כי ניתן להחיות את "הברית" הציונית-בריטית בנסיבות טובות יותר לה מאלו של שנת 1914-1917. בהנחה הזאת היו ז'בוטינסקי ורזיאל שותפים לעמדתו של הרוב בתנועה הציונית, כי המלחמה עתידה לקבור את "הספר הלבן" והיא פותחת אופציה רחבה להתחיל מחדש את הפרק הבריטי בתולדות הציונות.

מצד שני, ניצבה ההשקפה, שאין עוד תוחלת לציונות משלטון בריטניה בארץ ישראל, שכן שלטון זה הוא אנטיציוני מעצם טבעו ומהותו. לאותם אנשי האצ"ל שפרשו עם אברהם שטרן היה קשה להשלים עם מה שנראה בעיניהם כ"חזרה לאחור", מהמסלול שעליו התקדמו, בשנים 1937-1939, לנתיב הישן של הציונות, וכל זאת אחרי שהדעת כבר הוכשרה לקבל את ההכרח במאבק צבאי בבריטניה. הצופן האפוקאליפטי של קריאת התהפוכות של ההיסטוריה בחוג הראדיקאלי פירש, כאמור, את המשבר הבינלאומי כסיטואציה מהפכנית. כך, איפוא, נפרדו דרכיהם של רזיאל ושל שטרן, שני ראשי האצ"ל ב-1940-1941. הדרכים השונות בהן הלכו מכריעות יותר בחשבון היסטורי מכל דמיון דעות שנמצא בענין זה או אחר. רזיאל יצא בשליחות המודיעין הצבאי

הבריטי לחבויה שבעיראק, כדי להשתתף בדיכוי המרד הפררנאצי שם; אברהם שטרן, לעומתו, ניסה את האוריינ־טאציה המדינית החדשה במגעים עם נציגים דיפלומאטיים של גרמניה הנאצית, בתקווה להיעזר בה לסילוק בריטניה מארץ־ישראל. אין לדעת איזו עמדה היה בגין נוקט בשנת 1941 אילו היה אדם חופשי ונמצא אז בארץ־ישראל, אבל לא עמד בפניו הצורך בבחירה הקשה והנוקבת.

כך יכלו חסידי שטרן לטעון, כי הוא היה הראשון להפוך רעיונות מבוססים, והוא שתרם באורח מכריע לניסוחים ולמסקנות אופראטיביות נכונות, ואילו בגין והאצ"ל הלכו בעקבותיו באיחור של כשלוש שנים. למעשה ניצלו בגין והאצ"ל מן הטעות הטראגית – הפוליטית והמוסרית אשר שטרן ניסה לסבך בה את הציונות ואת היישוב היהודי.

ח

שלבי ההתגבשות של השקפתו המדינית של בגין ב־1943 והדילמות אשר העסיקו אותו לאורך כל אותה שנה אינם משתקפים בפרקי הזכרונות ולא נשתמרו בתיעוד. על־פי העדויות הקיימות, כבר גמלה בליבו של בגין ההחלטה לצאת למרד בראשית שנת 1943 ורק עיכובים טכניים הם אשר מנעו ממנו "לרדת" למחתרת ולהנהיג את האצ"ל למלחמה נגד בריטניה באותו זמן. הסבר כזה נראה, דחוק ותמוה, מה עוד שנראה, כי בגין לא פעל בצורה כלשהי מאחורי הקלעים לארגונו מחדש של הארגון הצבאי הלאומי לשם הכשרתו הארגונית והמבצעית ליום פקודה. לבד מביקורים בסניפי בית"ר ובקורס הסגנים שניהל האצ"ל בשוני שליד בנימינה, בהדרכת קצינים פולניים, אין שום עדות למעורבות ממשית של בגין בענייני הארגון.

רק במקרה אחד – בסוף 1943 – היה בגין מעורב, מאחורי הקלעים, דווקא בביטול תכניתה של מיפקדת האצ"ל, בשיתוף עם קבוצת "עם לוחם", לחטוף את הנציב העליון הבריטי ממשכנו בארמון הנציב בירושלים כבן־ערוכה, ולתבוע את פתיחתם של שערי הארץ לפליטים. בגין קיבל את העמדה,

שנסיון החטיפה עלול להיות הרה"אסון ושכנע את יעקב מרידור, מפקד האצ"ל דאז, לבטל את התכנית.

אבל לא רק בצד האירגוני אין בגין מגלה יוזמה ומנהיגות, כיאות למי שמוכן ומזומן לצאת למרד נגד מלוא־כוחה של בריטניה בארץ־ישראל, גם מן הצד האידיאולוגי נראה הדבר, כי עדיין לא בשלה בו ההכרה, שאין מנוס ממאבק מזויין ועדיין לא הגיע אל המסקנה, כי תכלית המאבק להביא ליציאתה של בריטניה מארץ־ישראל, בלי לצפות ממנה לפתרון ציוני של שאלת ארץ־ישראל. בתקופה זו כתב בגין מספר מאמרים בעיתון הליגאלי של בית"ר, "המדריך", בשם העט מ. בן־זאב (על שם אביו זאב בגין); קבוצת מאמרים זו משקפת את עמדותיו, לפחות כפי שביטא אותם בפומבי (גם עיתון האצ"ל חרות מאותם חודשים נתן ביטוי להשקפות דומות).

במאמר בשם "שרטוטי תכנית ציונית", שהוא סיכום דברים שאמר במושב הוועד העליון של הצ.ח. בארץ־ישראל ("המדריך" כרך ב', מס' ט' אוקטובר 1942, עמ' 53-56), כתב מנחם בגין, כי השאלה העיקרית העומדת בפני הציונות בסוף 1942, היא "האם כתום המלחמה יקבל עם ישראל את הריבונות על ארץ ישראל הודות לסבלו האיום בימי המלחמה הזו" (ולהשתתפותו במאמץ המשותף למען הניצחון והשותפות שלא צידד בה, כזכור, עוד בראשית 1940). בגין סבור, שאין סיכוי לפתרון פוליטי פררציוני אוטומאטי אחרי המלחמה, וכי לעם־ישראל צפוי מאבק קשה שעליו להתכונן לקראתו. הוא תומך בהקמתו של צבא עברי לאומי שיילחם במסגרת כוחותיהן של בנות־הכרית, מתנגד להקמת כוח צבאי שכל תפקידו יהיה להשתתף בהגנת ארץ־ישראל או בהגנת המזרח־התיכון לבדם. "לדעתי תביעת הצבא העברי דורשת אופק בהרבה יותר רחב", הוא כותב בהתכוונו להשתתפות צבא יהודי "בחזית השנייה", המזרחית.

על רקע המאמצים הרביזיוניסטים להקים כוח צבאי יהודי במסגרת צבא פולין החופשית, יש בדברי בגין נטיה זמנית לקו הז'בוטינסקאי המסורתי. באוקטובר 1942 הוא כותב, על רקע האפשרות של השתתפות צבא עברי בחזית המערבית:

"[...] נוכל להתחיל בצעדים המדיניים להוצאת

יהודי פולין מרוסיה, אשר אינם מנצלים לשום שרות צבאי; לפחות מאה אלף חיילים מצויינים יכולה לתת היהדות הפולנית, אשר הוגלתה לרוסיה, וזהו כוח צבאי גדול ורציני, אשר יהיה לו תפקיד רציני אפילו בימים אלה, כשמליונים משתתפים וישתתפו בהאבקות".

בגין מקציב ל"קמפניה" למען צבא עברי טווח זמן של כחצי-שנה: עד קיץ 1943. אם לא תתגשם התכנית, הוא כותב, או אז תצטרך הציונות לשנות את האוריינטאציה שלה, כלומר: לפתוח במלחמת-שחרור. את הרעיון הצבאי מפתח בגין במאמר בשם "1917-1942" ("המדריך" ב', מס' ח', ספטמבר 1942): "בצורתו הנכונה - הוא רעיון של צבא בן רבע מיליון חיילים, עם טנקים ואוירונים ותותחים. מאין יבואו אנשים אלה? בעומק אסיה יושבים למעלה ממאתיים אלף חיילים פוטנציאליים ואין הם משרתים בשום צבא, כיוון שהם יהודים [---] אותם יש להביא לארץ ישראל ולציידם בדגל ובנשק".

באפריל 1943 כותב בגין, כי מדינה יהודית עצמאית תהפוך כורח היסטורייקיומי בתום המלחמה ("השאלה העיקרית", "המדריך" כרך ב' מס' י"ג), וזאת כדי לקלוט את היהודים "אשר יצאו את מחנות העבודה הגרמניים (לא מעטים יהיו) ואשר עובדים בחרושת הצבאית הגרמנית - בעורף; כמה מאות אלפים של יהודים, אזרחי-פולין, יחזרו בתוקף חווה בין-לאומי - מרוסיה למדינת-פולין; תתעורר יהדות הבלקנים. וכל שארית פליטה הזאת היא תמנה אולי מִ-שנים עד שלושה מליונים, תהא מחוסרת כל יסודיקיום באירופה שבה שולטים רעב ומחלות אפידמיות וגם שנאת ישראל".

אך יחד עם הרעיונות הגדולים לשיתוף-פעולה צבאי, בגין מבטא ספקנות מוחלטת בדבר האפשרות של הגשמת "הצהרת באלפור" בסיוע בריטי ותחת אדמינסטראציה בריטית בארץ-ישראל. הברית בין בריטניה לציונות, הוא כותב במאמר "רוסיה והציונות" (שם, פברואר 1943 כרך ב' מס' י"ג), היתה אשליה מוחלטת ושברונה של האשליה מתחורר עתה, בקיץ 1943, ואין לסמוך יותר על "מצפון העולם", על "אהבת התנ"ך" של העם הבריטי או על "האינטרס החיוני של

אנגליה בארץ־ישראל יהודית במזרח". עמודי התווך הללו של המדיניות הציונית – ולמעשה של זאב ז'בוטינסקי – התמוטטו כולם מן היסוד. בדברים אלה של בגין יש – אולי בלי משים – לא רק גזר־דין קשה על המדיניות הציונית, אלא הערכה קשה ונוקבת של האוריינטאציה הבריטית של זאב ז'בוטינסקי.

"ברגע המכריע, כשהסנטימנט נגלה ליהודים והאינטרס האנגלי במדינה עברית הועמדו במבחן המכריע, הוכח, כי הידידות הבריטית, שהצטרפה להתבסס על שני האלמנטים האלה, היא רק פרי המשאלה היהודית, מקס־שוא, איתו חי דור שלם, ואיתו אוכד דור שלם."

אין ספק, כי הידיעות על מרד גיטו ווארשה אכן היו נקודת־מפנה בעיצוב התפנית האופראטיבית החדה בתפישתו של בגין. אחרי "שאנשי הגיטו נתנו לו (ליישוב) את הדוגמא המזהירה ביותר, הוא כותב – במאי 1943 – כי אין מנוס מן ההחלטה להיאבק ב'ספר הלבן' לאלתר".

"הרוצה להילחם להצלת אחינו וילדינו – חייב – להילחם – להילחם – במשטר הספר הלבן. אל תלחמו עתה לפנית הדמוקרטיה לגרמניה בדבר מתן רשיון ליציאת היהודים: כי מה יתן רשיון זה, אם לא יהיה מקום לאן להביא את פליטי החרב, אל תלחמו לפתיחת הארצות הניטרליות בפני הניצולים – אפילו שווייץ הנעלה לא תענה... הלחמו בכל כוחותיכם ובכל הדרכים, העומדים לרשותו של עם מיאוש, לביטול הספר הלבן – ולשנוי המשטר בארץ־ישראל. דרך אחרת – אין; אך זו ואפשרות זו – קיימות"²⁵.

רק ביולי 1943 כותב בגין במאמר "משטר הצלה", כי יש לפתוח מיד וללא כל דיחוי במאבק נגד "הספר־הלבן": "בארץ ישראל מוכרח לקום מיד משטר־הצלה. יש עוד מליונים יהודים באירופה. אבל היטלר ישמיד אותם בדרך נסיגתו. זוהי שיטתו והחלטתו. אולם עוד אפשר עתה להצילם. הבלקנים והונגרים ובודאי גם פולין הם שטחי האבקואציה האפשרית". ארבע שנים – הוא ממשיך – לא ניסה איש לפרוץ את השערים ובכך הפך הישוב אשם "בהשתתפות פסיבית בהשמדת

אחינו". אין כל אפשרות "לדחות את המלחמה למחר", הוא קובע ביולי 1943.

אך רק חצי שנה לאחר־מכן...נפתרות סוף־סוף הבעיות ה"צדדיות" במפקדת האצ"ל, ובגין אינו דוחה עוד את "שעת האפס", את המלחמה נגד בריטניה, למחר...

ט

ב"הכרזת המרד" מסוף ינואר-תחילת פברואר 1944 היו, כאמור, אלמנטים "רביזיוניסטים" מובהקים. אחד מהם הוא הסעיף הראשון, זה המדבר על "הקמת צבא עברי לאומי" והסעיף השני המדבר על "אבקואציה המונית של יהדות אירופה לארץ־ישראל". התפישה שהסתתרה מאחורי הנוסחאות הללו היתה, כי לקראת סיום המלחמה יש צורך להבהיר לאנגליה, שלא תוכל להמשיך לכפות בתום המלחמה את "הספר הלבן" משנת 1939 בארץ־ישראל, שכן מול גילוי הכוח הערבי, עומדת התנגדות יהודית מאורגנת ונחושה בדעתה. אין ב"הכרזת המרד" קריאת־מלחמה על בריטניה כמעצמה אימפריאליסטית אנטי־ציונית או נגד המנדאט בתור שכזה – יש בה רק הכרזת מלחמה נגד האדמיניסטרציה הבריטית בארץ־ישראל ונגד משטר "הספר הלבן".

מאחורי הדברים גם מסתתרת ההנחה, כי באירופה חיים עדיין מיליוני יהודים, ורבים מאד מהם עוד יחיו בה בתום המלחמה. שהרי מאבקו של האצ"ל במשטר "הספר הלבן" לא עתיד להסתיים בניצחון ובפתיחת שערי־הארץ לרווחה בתוך זמן קצר, שכן מדובר בהכרזה על "קרבנות רבים וקשים", שיהיו תוצאה של מאבק ממושך.

אבל מרגע שהאצ"ל פתח במאבק המחתרתי שלו הוא היה זקוק לניסוחים היסטוריוגרפיים ופוליטיים רחבים ומקיפים, ולא לניסוחים פרגמאטיים של מצע כולל אשר ייתן הצדקה ומסגרת־על לרצף הפעולות של המאבק המזוין. גם היה צורך בתבנית היסטורית ברורה ודטרמיניסטית באופיה, שתקבע את התוצאות המחויבות מן המעשים, כלומר: מערכת הד־משמעית של סיבות ותוצאות. המימד ההיסטוריוסופי והריטורי העמוק המצוי במאמרים ובכרוזים של האצ"ל, למן

פברואר 1944 ואילך, היה הכרחי לשם גיבוש התודעה הקולקטיבית של הארגון. כיוון שלפעולות האצ"ל לא היתה השפעה כלשהי על מדיניות בריטניה בשאלה ארץ-ישראל במרוצת שנת 1944 לפחות, הפכו ממילא היסודות הו'בוטינס-קאיים באידיאולוגיה שלו לבלתי-ירלבאנטים, וההבדלים האי-דיאלוגים בינו לבין לח"י הפכו חסרי-חשיבות בטווח הקצר. הדינאמיקה של המאבק המחתרתי, על רקע האירועים המדיניים, היא זו שקבעה את דפוסי התנהגותו של האצ"ל מכאן ולהבא.

רק בראשית שנת 1944 נדרש מנחם בגין, בפעם הראשונה, לנסח את הבסיס ההיסטוריוסופי של "המרד" נגד בריטניה ואת התפישה המדינית הכוללת. רק בעת הזאת נדרש בגין בראשונה לחלק ניכר מפרטואר המוטיבים והסמלים שפותחו והופצו בקרב בית"ר ובשורות האצ"ל בשנות השלושים והוא הופך אותו לאידיאולוגיה מנחה. אין כאן התפתחות אורגאנית ישירה, אלא התפתחות שנסיבות הזמן גרמו לה. ההיסטוריר סופיה של הקבוצה הראדיקלית של אנשי העט והאינטלקטר אלים שהיתה זמינה (available) במשך השנים שחלפו, הפכה רק עתה לשמישה בידי בגין. תוך כדי המאבק המזויין הפכו, כאמור, ההבדלים הסמאנטיים בין האצ"ל לבין לח"י לבלתי רלבאנטים²⁶ בטווח הקצר ואילו יסודות רביזיוניסטים הלכו ונעלמו מן הטקסטים של האצ"ל, ואת מקומם תפשו המוטיבים הלאומיים-האקטיביסטיים שהלכו, החריפו והעצימו עם הזמן, ויצרו פער עמוק בין הכוונות לבין המעשה ובין המעשים עצמם לבין ההכרזות הדרמאטיות וההיסטוריוסופיה שעמדה מאחוריהם.

JEROZOLIMA WYZWOLONA

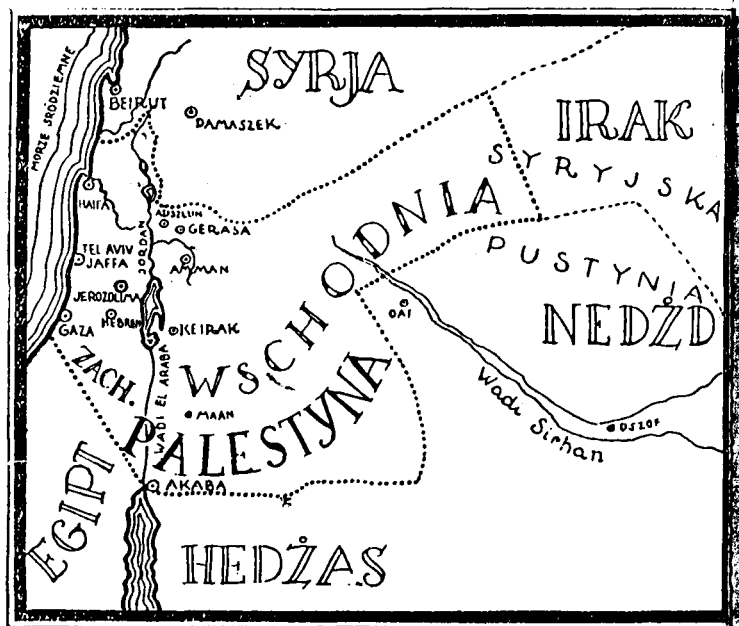
מלכות ישראל בחיל

PISMO POŚWIĘCONE SPRAWIE WALKI O PALESTYNĘ
D W U T Y G O D N I K

ROK I.

11 PAŹDZIERNIKA 1938

Nr 8

שער כתב העת של האצ"ל (במולנית), "ירושלים המשוחררת"

הערות

לפרק 4

1. על שחרורו של בגין מצבא אנדרס על רקע המגעים בין נציגים רבזיוניסטים וממשלת פולין הגולה ראה דוד אנגל, "הברית הנכזבת: התנועה הרבזיוניסטית וממשלת פולין הגולה, 1939-1945", הציונות י"א (בדפוס).
2. מנחם בגין, המרד, תל־אביב תשל"ו⁹, עמ' 58.
3. הכתיבה ה'פאתטית' או ה'טראגית' היתה סוג היסטוריה ספרותי רוח בתקופה ההלניסטית, שמטרתה היתה להביא את הקורא להתעוררות רגשית.
4. את התמונה האידיאלית הזאת משכשים תיאוריו, במקומות שונים, של שלמה לבי־עמי (לוי) ששימש כראש המטה של האצ"ל בתקופה זו. לבי־עמי היה מעורב אישית באירועים ולא לכל תיאוריו יש אישור ממקורות אחרים.
5. ראה מאמרו של נתן ילין־מור על שטרן כ"אדם־אגדה" בחוברת שהוקדשה לבנין הלגנדה של "יאיר" (כתבים א', עמ' 369-407). בכתבי לח"י מתחילים להביא את אמרתיו של שטרן ואת שיריו כמקור אידיאולוגי ואידאי עיקרי. על אורי צבי גרינברג בהקשר זה ראה במאמר "עד יבוא נביא מהימן". עיתון לח"י הלעיג בתקופה זאת על ז'בוטינסקי וראה בו בן־דמותו ושותפו למדיניות של וייצמן. הוא תואר כ"תעמלן ציוני" שניסה "לשכנע את האנגלים, כי האינטרס שלהם וזה שלנו - חד הוא", אבל בכך הצליח לשכנע רק את עצמו - לא את האנגלים. בתוך כך נמתחת ביקורת על האוריינטציה הפולנית של ז'בוטינסקי בהבדל מהאוריינטציה הפולנית של שטרן: בעוד ששטרן חתר לשיתוף פעולה צבאי עם פולניה כדי להשיג מדינה עצמאית לאלתר, חתר ז'בוטינסקי רק לאבקואציה בעזרת הפולנים, המכששים להיפטר מן היהודים שבארצם. ראה "קווים מספר לדיפלומטיה העברית בימינו", החזית, גליון ב', אב תש"ג (כתבים א' 143-147). לח"י לעג גם למושג "המרד" של בגין והאצ"ל משום שראה בו מושג המבטא השקפה לאומית מצומצמת ושמרנית באופיה. ראה גם י' אלדד, מעשר ראשון (תל־אביב 1975) עמ' קי"ב-קי"ג ועמ' רנ"ה. בהקשר זה גם ראוי לשים לב שבפרסומי לח"י לא זכה אב"א אחימאיר למקום של כבוד אף שתרם לא פחות מאורי צבי גרינברג להתפתחות המחשבה המכסימליסטית. אדרבא לח"י

התיחס אליו בביטול ובזלזול (ולאו דווקא בגלל השקפותיו האנטרסוציאליסטיות, בפי שביקשו במה מראשי לח"י, ובעיקר ילין-מור, לקבוע מאוחר יותר).

ראה באחרונה יוסף זהבי, "הציונות המהפכנית - מ'ברית הבריונים' לאצ"ל", יוסף אחימאיר (עורך), הנסיך השחור/יוסף כצנלסון והתנועה הלאומית בשנות השלושים, תל-אביב תשמ"ג עמ' 290-313. שם ניתנת לחוג 'ברית הבריונים' הבכורה בהפצת רעיון המרד בפולין. את מסורת האצ"ל מבטא למשל יוסף נדבה, זאב ז'בוטינסקי/האיש ומשנתו, תל-אביב 1980, עמ' 87-90.

6. ראה מכתב בגין לילין-מור, מ"ז פ/20.
7. נתן ילין-מור, לח"י - אנשים, רעיונות, עלילות, חיפה 1975, עמ' 180-181.
8. אפרים אבן, "האידיאולוגיה שביסוד הכרזת המרד של אצ"ל ועימותה עם המציאות", האומה מס' 40, אפריל 1974, עמ' 209-220.
9. מקום נכבד ניתן במערכת האנלוגיות למרידות היהודים נגד רומא, ומעניין כי יותר מקום הוקדש למרד הגדול ולמלחמת ברכוכבא מאשר למלחמות החשמונאים. תרומה מרכזית לידע ההיסטורי ולאינטרפרטציה הלאומית-ההירואית תרמו כתביו של יוסף קלוזנר. ראה, למשל, מאמרו "שמעון ברכוכבא" בספר כשאומה נלחמת על חירותה/מסות הסטוריות, תשי"א. קלוזנר קבע את הטון של היסטוריוגרפיה, שתיארה את המפלה הצבאית כנצחון היסטורי ומטא-היסטורי: "אומה כזו אין מפלתה מפלה ואין כשלונה כישלון ואין הנצחון עליה נצחון ממש. אסון הוא, שבא על כל אומה כזו; אבל כלום אין תגבורת הרצון שלה, שבאה על ידי איה הכנעה, שקולה כנגד כל אסון כזה? - שם, עמ' 150. הספר ראה אור בשנת 1936 וראה הביקורת עליו של א. (אליהו) בן חורין, הירדן י"ט באב תרצ"ו. בחזית העם התפרסמו במלאת 1800 שנה למרד ברכוכבא, ארבעה מאמרים: אחד של קלוזנר, ושלושה של י.ה. ייבין. מאמר תגובה של ב. אליצדק "אל תטו את המקל לקצהו השני" (שם, 28.6.1932) יצא נגד ההשקפה כאילו רבן יוחנן בן-זכאי והנשיאות היו "משתפי פעולה עם הרומאים" ותולה את סיבת כשלוננו של המרד הגדול בטרור הפנימי של הקנאים והסיקריקים.
10. F. Martin, "The Evolution of a Myth - the Easter Rising, Dublin 1916", in Eugene Kamenka (ed.), *Nationalism, The Nature and Evolution of an Idea*, London, 1976, pp. 57-80.
- מרטין מצטט את W.I. Thompson, *The Imagination of an Insurrection: Dublin, Easter, 1916*, New-York, 1967.
11. כדאי לתת את הדעת גם לדמיון בתפישה המיתרדאליגורית של

הסופר האירי הפופולארי Standish James O'grady לזו של אורי צבי גרינברג. טומפסון (שם, עמ' 22), כותב כי "O'grady's history is not simply a retelling of past events but a conjuration that overwhelms the present, and further, gives the present its full meaning."

12. ראה דיווח על מסיבת העיתונאים כמאמענט 14.1.1935 ובהירדן 1.2.1935.

13. זאב ז'בוטינסקי "שוב על ארץ ישראל ה'דרלאומית" ראזסוויט, 16.10.1927.

יוסף נדכה (עורך) הרוויזיוניזם הציוני בהתגבשות/קוכץ מאמרים כ'ראזסוויט' לשנים 1925-1929 (תל-אביב 1985) עמ' 256-257.

14. זאב ז'בוטינסקי, "על האח (האלף בית החדש)", המקור באידיש זאמעלבוך פאר ביתרישער יוגענגד הוצאת שלטון בית"ר ווארשה 1933 (תרגום עברי בכרך בדרך למדינה, ירושלים תשי"ט עמ' 93-94).

15. ראה מאמרו של יוסף זהכי בקובץ הנסיך השחור (הערה 5).

16. עיתון לח"י אף מצא צורך כאפולוגטיקה כדי לתרץ את השימוש הרב שנעשה בדוגמאות היסטוריות מתולדות עמים זרים: "אין אנו סבורים, שדוגמאות מהאחרים, הכרחיות הן. אנו היינו הולכים בדרכנו, גם ללא דוגמאות מאלפות. דוגמת המכאכים מספיקה לנו - בכל זאת טוב הוא, אם כשביל קוראים ספקנים ומהססים, תינתנה כמה דוגמאות כאלה." במאמר "כה לחמו עמים על חרותם", החזית גליון חשוון תש"ד (כתבים, א', עמ' 231-235).

17. אורי צבי גרינברג, "או פשיטה או תרגיל" (על משמר ירושלים, ירושלים-תל-אביב 1939) גם בתכניתו של אוריאל הלפרין (יונתן רטוש), שהיתה הניסוח הפומבי הראשון לטענה שהציונות צריכה לתבוע הקמת מדינה יהודית לאלתר (ולא לתבוע קודם לכן עליה המונית וכינון רוב יהודי דמוגראפי) דובר אומנם על "כיבושה של ארץ-ישראל למלכות ישראל מתוך הישענות על כוח של צבא עברי". אבל גם שם לא נאמר שכיבוש הארץ בכוח הנשק יהיה מידי בריטניה ולאחר מאבק צבאי כולל נגדה. ראה מאמר "מה תהא תשובתה של ביתר?" המצודה מס' 1 שנה 6 יוני 1938, עמ' 6-9 וההצעה הרשמית שהגיש. מ"ז, ב/1/2/3. דובר בהצעה על הצורך להקים צבא עברי "כמו צבאות כל העמים", ולא על הקמת ארגון מחתרת.

17א. המסמך מצוי ב"ארכיון שהוטמן בכד", מתפרסם בעבודתה של א' שטרן, עמ' 132-134.

18. זאב ז'בוטינסקי, חזית המלחמה של עם ישראל, ירושלים, תש"א,

(המקור באנגלית, יולי 1940) עמ' 214.

19. אף ש'הספר הלבן' הביא את תפישתו המדינית של ז'בוטינסקי למבוי סתום, וגרם לו מפח נפש עצום, נראה כי לא גמר אומר בדעתו האם לראות בו סוף פסוק או להתייחס אליו כאל אפיזודה, בעיקר בשל ההתנגדות הגדולה למדיניות הממשלה בפרלמנט הבריטי בדיונים ב-23-22 במאי 1939 (ההצעה נתקבלה ברוב של 260 נגד 170 ו-110 נמנעים), ראה מכתבו לנשיאות הצ"ח מה-26 במאי שנכתב בלודג', מ"ז א/1/29/2. דין וחשבון של הכינוס העולמי השלישי לבית"ר, וארשה בוקרשט, ת"ש (1940).

20. ראה הערה 17.

21. אחרי כינוס בית"ר בווארשה בספטמבר 1938 לא נבחר בגין לשלטון בית"ר העולמית. בראש המחלקה 'להכשרה צבאית' של בית"ר בפולין מונה כמאי 1939 מרדכי סטרליץ, שבא לשם כך במיוחד מארץ ישראל. בגין גם לא היה שותף בכנס החשוב בפאריס בפברואר 1939. הוא שימש אז כקצין נציבות בית"ר וחבר הוועד המרכזי של הצה"ר בפולין. ראה מכתבו של יהודה בנארי, אז המזכיר הראשי של נשיאות הצ"ח בווארשה, לשלמה יעקבי, חבר הנשיאות בלונדון, הכותב שמינויו של בגין כמחליפו אינו בא כחשבון שכן בגין "וויל אין דער נעכטער צוקונפט וועט ער עולה זיין קין א"י". תיק בנארי, מ"ז פ-8-2/3. מהכוונה למנותו כמזכיר ראשי של הצ"ח מובן שבגין נחשב כנאמן ההנהגה הפוליטית ותוכניותיה המדיניות דאז.

22. המדינה, ט' אייר תרצ"ט (אפריל-מאי 1939)

23. חליפת המכתבים מינואר-פברואר 1940 בין וילנה לתל-אביב מצויה במ"ז תיק פ-106. ראה גם מכתבו של בגין לשלום רוזנפלד מה-10.11.1939, מ"ז פ-20 ואת מכתבם המשותף של יוסף גלזמן ובגין לזאב ז'בוטינסקי בניריוק מה-6 ביוני 1940. במכתב הם מבקשים מז'בוטינסקי בדחילו ורחימו לארגן סיוע כספי ל-760 הבית"רים בוילנה ולחפש דרכי הצלה: מ"ז א/1/28/2. ענין מרכזי בחליפת המכתבים תופשת השאלה מדוע נטש כגין את וארשה ו"הפקיר את הקנינים בשטח הכבוש" ללא הנהגה. תשובתו היא שאיראפשר היה לפעול לטובת חברי בית"ר שנותרו בשטח הכבוש מתוך וארשה. כשהוא מתאר את הפעילות הבית"רית שהוא מתכוון לחדש בוילנה הוא נוקב בתכנית לחדש את הופעת עיתון "המדינה" כעיתון בית"רי "לכל הגולה הבית"רית והנוער בכלל" והוא מוסיף "בלמברג (לכוב) אי אפשרי להוציא את המדינה ופה לע"ע (לעת-עתה) - כן אפשר". מכתב מה-24.1.1940. ככל המכתבים הללו עולה דמותו של בגין כמי שמתקשה לעכל ולהבין את האופי והמהות של המאורעות המתרגשים סביב.

24. במחתרת גליץ א' - תשרי תש"א (כתבים א' עמ' 23).

25. במאמר (המדריך, מאי 1943, כרך ג' מס' ט"ז) הוא מנסה להקיש מנסיונו במחנה עבודה סובייטי על מחנות הריכוז הנאציים וכותב, כי "אין כל יסוד להנחה, כי אין עוד יהודים בפולניה, או מחוצה לה. יהודים חיים בפולניה - בהמונים. הם חיים בגיטאות; הם חיים במחנות רכוש; הם חיים על יד בתיחרושת שונים; הם חיים במחנות (- -) רבים, חיים. כח ההסתגלות של האדם - אם רק משאירים אותו בחיים - הוא כמעט בלתימוגבל. תנסו לשוחח עם אחד מאלה, אשר היו במחנה-ריכוז רוסי ולא תאמינו, כי אפשר להתקיים בתנאים כאלה שבוע, או חודש. התאמינו, כי גם חודשים ואף שנים רבות מתקיים האדם שם?" בגין ממשיך, שאין כל הוכחות שהתחיל "גל שני" של "טבח המוני" ביהודים ועל-כן, כאמור, דאי שמאות אלפים אם לא מיליונים יוותרו בחיים לאחר המלחמה.

26. כך לא היתה חשיבות של ממש למן 1944 בהבחנה שבין "האדמיניסטרציה הבריטית" לבין ממשלת בריטניה או "האימפרי" אליוס הבריטי"; בין "משטר הספר הלבן" לבין "המדיניות הבריטית" וכד'. חרות מ"ו (אפריל 1945) מפרסם רשימה בשם "ריח הנפט ו'נימוק הצדק'" שבו מופיעים לראשונה טיעונים שלח"י נזקק להם לא אחת קודם לכן בנינוח המניעים העומדים מאחורי המדיניות הבריטית במזרח התיכון. במאמר יש ניסיון לתאר את המדיניות המזרח-תיכונית של בריטניה כפועל-יוצא מאינטרסים של נפט. מעצבי המדיניות הבריטית, מק מהון, סייקס והרברט סמואל מתוארים כמי שייצגו אינטרסים של חברות הנפט הגדולות (סמואל שהשתייך למשפחת מרקוס סמואל ממיסדי חברת-הנפט Royal Dutch et Shell Co. על רקע זה, שואל חרות "איזה ערך יש לנימוקים הומניטריים או יורדיים? [- - -] בהקשר זה ראוי לבחון את תוכנו של גילוי הדעת המשותף הראשון (והאחרון) שפרסמו מפקדת האצ"ל ומרכז לח"י בראש השנה תש"ה (6.11.1944). נוסח גילוי-הדעת הוא מעין פשרה בין שתי מערכות הטרמינולוגיה ששני הארגונים השתמשו בהן עד אז. לח"י ויתר על הגדרת המאבק כמלחמה באימפריאליזם הבריטי בכללותו והאצ"ל אינו מדבר עוד על "משטר המנדאט" או על "משטר הספר הלבן". האנגלופוביה שמתעצמת בטקסטים של האצ"ל באה לידי ביטוי בתיאור השלטון הבריטי בארץ כזהה בשיטותיו ל"שיטות הנאצים". יש בגילוי-הדעת גם סילוף היסטורי מדעת (סעיף ה') הקובע, כי "להגנת הארץ מפני הפולש הנאצי נכון היה להתגייס כל עברי במולדת", תוך התעלמות ממדיניות לח"י באותה עת. ויש בו הפרזה אבסורדית (שם) בקביעה כי "אם מסע רומל נסתיים באל-עלמיין, הרי קרה הדבר בעיקר הודות למאמציו של הישוב העברי".

לח"י - בין אידיאליזם לאופורטוניזם לבירור דיוקנו של לח"י כארגון מחתרת וכקבוצה אידאית

"קיצוניות במטרה וריאליזם
 באמצעים, זו דרכנו"
 במחתרת, טבת תש"ח

א

אף שמבחינה מספרית ומבחינתן של היקף פעולות-הקרב המחתרתיות שביצע, היה ארגון לח"י ארגון קטן בהרבה מן האצ"ל, ממנו התפלג וממנו בקע, מעוררים תולדותיו וחייו הפנימיים עניין וריגוש רב יותר. הילה של מסתורין-מה אופפת את קורותיה של הקבוצה הקטנה הנרדפת, המונעת עלידי תודעת שליחות ואמונה ללא-סייג, והחדורה ביטחון בצידקת דרכה ובטיבה המהפכני. לא פחות נובע העניין מהתפוכות הפנימיות בלח"י מן ההתרוצצות הרעיונית מקוטב לקוטב שחלה בו ומהוויכוח המאוחר על אופיו ה"אמיתי" בשנות הארבעים ועל ירושתו ומורשתו.

העובדה שלח"י הוציא מתוכו חוטרים שונים מבחינת הדרך הפוליטית והוויכוח בין צאצאי לח"י על עיצוב דיוקנו של האירגון בזיכרון ההיסטורי, מוסיפים לא-מעט נופך לעניין ולסקרנות. הפולמוס על לח"י נפתח מחדש כל אימת שמתפרסם חיבור או מחקר, השופט את האוריינטאציה המדינית של לח"י, את האידיאולוגיה שלו ואת פעולותיו לחומרה. הוא גם נפתח מחדש כל אימת שמתפרסמים

פרקייזכרונות או מסמכים, המבקשים לבסס דיוקן או דימוי זה או אחר של לח"י¹.

אחת התופעות המעניינות בהקשר זה היא העובדה שלמרות חילוקי הדעות הנוקבים בין יוצאי לח"י לבין עצמם באשר למהותו של הארגון לו היו שותפים, הנה אין ביניהם חילוקי דעות באשר לאמונה, כי ללח"י שמור מקום מכריע בתולדות הישוב בשנות הארבעים, ויש לו מקום מרכזי בהיסטוריה האידיאולוגית של הציונות ושל היישוב. כאשר נשמע ערעור על דרכו של לח"י, מתלכדות השורות, ויוצאי לח"י כולם מתייצבים כחומה בצורה להגן על הארגון מפני מבקריו.

הפולמוסים המתעוררים בין יוצאי לח"י לבין עצמם, כמו גם אלה המתגלים בינם לבין המבקרים מ"בחוף", מוסיפים לאימעט ל"ערפל ההיסטוריה" הפרוש על לח"י ומוסיפים להילתו, אך לעיתים יש בהם גם כדי לסייע לחדור מבעדו של מעטה הערפל הזה ולהבהיר סתומות שונות בתולדותיו.

לטשטוש גורמת גם העובדה, שבדרך-כלל נהוג לדבר על האצ"ל ועל לח"י כ"שני ארגוני מחתרת", כעל שני תאומי-סיאם. כך יופיעו בכתובים הביטויים "שתי המחתרות" או "המחתרת הלוחמת" כאילו היו לח"י והאצ"ל שתי זרועות של ארגון אחד או של רעיון אחד. באופן זה גם אפשר לזקוף לזכותו של הארגון הקטן יותר משהו מפעולותיו של הארגון הגדול והפעיל יותר, ולהקהות את עוקץ הניגודים והמתיחות בין השניים.

כל זאת, שעה שבפרסומיו בשנות הארבעים לח"י עצמו טרח להדגיש ולהבליט את ההבדלים העקרוניים – האמיתיים והמדומים – הקיימים בינו לבין האצ"ל, במטרה להציג עצמו כארגון חדש ומהפכני, שניתק כל חוט המקשר בינו לבין האצ"ל והרביזיוניזם הז'בוטינסקאי. החתירה לעצב ולהפיץ ברבים זהות עצמאית ריבונית השפיעה לאימעט – כפי שנראה בהמשך – גם על מהלכיו הפוליטיים של הלח"י בתקופה הנדונה.

הדגשת המפריד היתה אינטנסיבית ובוטה, בעיקר בשעה שלח"י התפתה להאמין, כי יוכל לרכוש השפעה ומאוזן בקבוצות של נוער אקטיביסטי של "היישוב המאורגן"; היא נחלשה ורפתה כאשר האצ"ל ולח"י ניצבו בחזית אחת,

ובעיקר: בחזית המאבק על עיצוב הזיכרון ההיסטורי-קולקטיבי של ימי המאבק והמרד לאחר הקמת המדינה. שיקולים פוליטיים ואישיים המתחלפים במרוצת השנים שלאחר 1948, גרמו אף הם לחידור ההבדלים מצד אחד, ולטשטוש העוינות ובסכסוך מצד אחר. יש קושי לא מעט לשחזר את ההיסטוריה הפנימית של לח"י, שכן אין ברשותנו די חומר תעודי אמין בן-הזמן. עדויות מאוחרות, לבד מכך שהן מתבססות על הזיכרון, הן בדרך-כלל גם מגמתיות ומבקשות להתאים את העבר לאינטרסים ולמגמות של ההווה (= זמן העדות). זאת ועוד, המאמרים שהתפרסמו בבטאוני המחתרת של לח"י, נכתבו על-ידי קבוצה מצומצמת ביותר ושיקפו, בעיקרו של דבר, את דעתה של אותה קבוצה. על הלכיה-רוח בקרב חברי השורה יש עדויות רק מתקופה מאוחרת.

הוויכוח הגלוי בתוך לח"י פרץ רק בסוף 1948 – ראשית 1949, כלומר: תשע שנים אחרי הקמתו של הארגון ועל רקען של תמורות עמוקות אשר חלו הן בהרכבו והן בנסיבות המדיניות הכלליות. בכל מקרה, לא הלכיה-רוח בקרב חברי השורה צריכים להעסיק אותנו, שכן אין שום עדות שהם השפיעו על הכרעות מדיניות או מבצעיות בתקופה הנדונה. ענייננו כאן אינו בניסיון להסביר את דרך התגבשותם והתלכדותם של האנשים לקבוצה, לגוף קנאי לוחם – אלא במדיניות שננקטה על-ידי ההנהגה. מדיניות זאת הוכתבה על-ידי חוג אנשים קטן ולא עמדה בפני ערעור מצד אופוזיציה פנימית או בפני ביקורת מבין השורות. מרכז לח"י והנהגתו הם שקבעו את דרכו של לח"י, את שיטת הפעולות ואת עיתויין. לפיכך, לא המחשבות ה"אינטימיות" של אנשי לח"י צריכות להשפיע על הערכתו של הארגון אלא הפעולות ותוצאותיהן². מנקודת-מבט כזאת, הרבה מן הוויכוחים האידי-אולוגיים והסמאנטיים נראים חסרי-חשיבות רבה בהקשר של שנות הארבעים.

השאלה הקובעת אינה מה היתה חזות העתיד של לח"י, אלא כיצד פעל לח"י ומה הדריך את פעולתו בזמן הנתון. מנקודת תצפית זאת, איאפשר שלא להעריך את לח"י – בניגוד גמור להכרתו העצמית – כארגון שהיה קיצוני במטרה ולא-ריאליסטי באמצעים שנקט. הקיצוניות של המטרה

וחוסר־הריאליזם של האמצעים גלגלו את האידיאליזם שלו לאופורטוניזם פוליטי ואידיאולוגי כאחד. אין בכוונתי לנסות ולסכם כאן את תולדות הלח"י ואת דיוקנו הקולקטיבי. הכוונה היא לנסות להבהיר כמה שאלות־יסוד השנויות במחלוקת עזה ושוצפת, אלו הקשורות במוצאו של לח"י מן הרביזיוניזם הראדיקאלי ומן ה"תאים החשאיים" של האצ"ל, במערכת יחסיו של הלח"י עם האצ"ל בשנות הארבעים ובאוריינטאציה המדינית שלו³.

ב

לח"י בא לעולם במרוצת שנת 1939-1940 כתולדה של מצב נפשי שאותו אני מציע לכנות כ"צופן אסכאטולוגי" של קריאת המאורעות הבינלאומיים הגדולים. הלך־רוח כזה רווח, כאמור, כבר קודם לכן בשורות הרביזיוניזם הראדיקאלי, אבל המלחמה העולמית - מנקודת־ראותם של בעלי "הצופן האסכאטולוגי" - היתה המאורע הכורא־עולם המתבקש. ספטמבר 1939 היה נקודת־השבר הגדולה בהיסטוריה, שממנה אמורה לבקוע תקופה משיחית חדשה. ההתרחשויות לא נתפשו כאסון נורא המאיים בחורבנה של הציוויליזציה היהודית, אלא כמאורע בורא ומכונן, שבסופו תיבקע ותישגב המעצמה העברית הגדולה משני עברי הירדן. גורלו של עמ־ישראל לא נתפש עתה כגורל של עם חסרי־שע הנזקק לחסדי האומות, אלא כגורל של עם העומד להקים לעצמו בקרוב "מלכות" משלו. בעוד שהרביזיוניזם הפוליטי - ובתוכו חלק ניכר מראשי האצ"ל, ובראשם דוד רזיאל - האמינו, כי המלחמה העולמית מעניקה את ההזדמנות הגדולה והרצויה להחזיר את הרביזיוניזם אל מסלולו הקבוע, גם אם מצויד בכלים חדשים, הרי אנשי לח"י חיפשו "פיצוי" למצב הנואש ברקימת חלומות מלכות גדולים. המלחמה לא יכולה היתה להיתפש עלידם כהזדמנות, שיש לנצלה היטב, כדי להדק מחדש את הקשרים עם המעצמה המנדאטורית במטרה להשיג הישגים פוליטיים בתום המלחמה; היא נתפשה כהזדמנות היסטורית להשיג - ועוד בראשיתה של המלחמה - היענות

מיידית להקמתה של מדינה יהודית ריבונית משני עברי הירדן.

עוד במאי 1939 - לאחר פרסום "הספר הלבן" - כתב אברהם שטרן, בכרוז בשם "האוייב" (כחתימת אב"י = אלעזר בן-יאיר = יאיר), כי המלחמה הציונית היא מלחמה נגד הערבים ולא מלחמה נגד הבריטים. כיוון שהבריטים הם "פרו-בריטיים", ומעוניינים, בעיקרו של דבר, רק בהגנה על האינטרסים האימפריאליים הבריטים, הרי הערבים - ולא היהודים - הם אויבם המסוכן. לדעתו, מסוכן הוא בהחלט שהערבים יתגברו על היהודים, כי אז לאחר שגם בארץ-ישראל תיוסד מדינה ערבית, תקום בחופי היס-התיכון קיסרות ערבית גדולה וקיסרות זו לא תהיה זקוקה אף לחסותה של הקיסרות הבריטית (- - -)⁴. הערבים, איפוא, הם האויב גם במחצית שנת 1939, והשאלה, מיהו האוייב נגדו התכוון שטרן להילחם ב"תוכניתו", להקים "חיל הפלישה" שיכבו מפולין ללחום, נשאר, על-כן, סתומה.

האם פירוש הדבר, שכדי להילחם בערבים יש להילחם גם נגד הבריטים, שליטי הארץ? או שההנחה הסמויה בתפישה זאת היא, שהבריטים, בהיותם מקיאבליסטים פוליטיים צלולי-דעה, יעמדו מן הצד ויניחו ל"צבא הכיבוש" לדכא את הכוח הערבי, ובכך למעשה לעשות עבורם את המלאכה? קשה להשיב על שאלה זו, הנוגעת במניעים סמויים שאי-אפשר לתת להם פומבי. בכל מקרה ברור, כי לח"י פירש את מלחמת-העולם השנייה לא כסיטואציה היסטורית, החושפת את מצבו של עמ-ישראל כקרבן, אלא כזו שמבליטה את הפוטנציאל הלוחם שלו. מכאן נובעת ההנחה, שהיישוב היהודי (שהרי הכורת ירד על ה"כוח הצבאי המאורגן" בפולין) מסוגל להציב תנאים מרחיקי-לכת לשני המחנות האויבים, קודם שיקבע לאיזה צד יצטרף ובו יצדד, ובאיזה סדר עולם חדש ישתתף.

במכתבו מן ה-29 בדצמבר 1938 אל סגן המפקח הכללי של משטרת פלשתינה (א"י) כתב, כזכור, דוד רזיאל, כי גורלה של ארץ-ישראל קשור בליינתק בגורל האינטרסים הבריטיים במזרח הקרוב. ועוד הוסיף וכתב שם, שאינו יכול לראות נגד עיניו מדינה יהודית שלא תהיה קשורה לאינטרסים בריטיים אלה. בסוף 1939 - ראשית 1940 יצא אברהם שטרן לנתק את

"הקשר הגורדי" הזה שבין הציונות לבין בריטניה. הנחת המוצא שלו היתה, כי בפני הציונות עומדת לא רק אופציה מדינית אחת, אלא שניתנת לה אפשרות חופשית לבחור, ואף יש בכוחה לתמרן בין שני המחנות, כפי שעשו - לדעתו - הפולנים בימי מלחמת העולם הראשונה.

עמדה כזאת כלפי המאורעות, שנבעה מתוך "הצופן האסכטולוגי", תורגמה לניתוח "ריאליסטי" של המצב ושל הכוחות הלוחמים. לגבי דידו של שטרן, מלחמה אשר מטרתה המוצהרת היא מיגור המשטר הנאצי, אינה בהכרח מלחמה יהודית או מלחמה של יהודים. מלחמת העולם תהיה ל"מלחמה יהודית" רק אם מטרתה המוצהרת מראש תהא הקמתה של מדינה עצמאית בארץ ישראל ההיסטורית. עמדה זאת קיבלה ביטוי לא רק ב"י"ח עיקרי התחיה", המאניפסט האידיאי, שבאמצעותו בחר שטרן להציג את קבוצתו, אלא גם במאמרים נוספים. כך, דרך משל, בחשוון תש"א (נובמבר 1940) פרסם הגליון השני של במחתרת מאמר היסטוריוסופי בשם "העברים כקולוניזטורים ולוחמים" ובו קבע, כי -

"דוקא היום, כשהמרכזים היהודיים מתמוטטים בזה אחר זה, כשהכבוד היהודי נרמס ומושפל, כשנדמה כי אכן צדקו השתדלנים המקוננים הטוענים זה מאות בשנים כי אין אנו אלא עפר ואפר, דוקא היום נראית השעה כשרה ביותר לדפדף בדפי עברנו ולא על מנת למצוא בו תנחומים, אלא כדי למצוא עידוד וסעד בדרכנו הקשה להגשמת הייעוד הגדול: החזרת עטרת הזוהר והתפארת העברית ליושנה (- - -)".

הדפדוף ב"עבר ההיסטורי" הרחוק של עמ"ישראל הביא את שטרן, כותב המאמר, למסקנה, כי "האנושות מחולקת לגזעים. החלוקה הראשונית ביותר והבולטת ביותר היא החלוקה בין גזעים לוחמים ושליטים לבין גזעים מנוונים, חלשים ונתונים לשלטון [- - -]". מובן, כי העם העברי, נימנה, לדעתו, עם ה"גזעים" הלוחמים והשליטים, ועל-פי תמונת עבר זאת ולקחיה עליו לעצב את דרכו בהווה. מכאן, שב-1940 אין עמ"ישראל נמצא במצב שבו עליו לייחל או לשווע לנצחונה של בריטניה ולשתף איתה פעולה ללא כל

חשבון מידי של כדאיות. מגוחכת היא הטענה, כותב במחתרת בטבת תש"א (ינואר 1941), שעם־ישראל צריך להתייצב מיד לצד בנות־הברית בלי לתבוע מהן, קודם לכן, תמורה ממשית⁵.

מלחמת־העולם השניה היא "מלחמת גוג ומגוג" ולא מלחמתה של הדימוקרטיה המערבית נגד הנאציזם. אין שום סתירה הכרחית בין "סדר חדש" ובין עולם בהגמוניה נאצית לבין כינונה של מעצמה עברית במזרח־התיכון. המשטר הנאצי בגרמניה נתפש לא־יותר מאשר משטר אנטישמי, שאינו שונה באופיו ובשיטותיו כלפי היהודים ממשטרים אנטישמיים אחרים בניהזמן (או בדורות קודמים). הסכנה המרחפת על הקיום היהודי מן האנטישמיות ההיטלרסטית היא, לפי במחתרת, כסכנתה של כל אנטישמיות אקטיבית מאורגנת. הסכנה הצפויה ליהודי אירופה תחת כיבוש נאצי היא, כי מיליונים רבים מהם יצופפו בגיטאות – עתיד קודר, שממילא היה צפוי ליהדות פולין (ורומניה) גם אילו לא פרצה המלחמה וארצות אלו לא באו תחת שלטון כיבוש נאצי.

תהום עמוקה רובצת בין אינטרפרטאציה זאת של הנאצים כ"צורר" אנטישמי מסורתי לבין הניתוח של הנאציזם בספרו האחרון של ז'בוטינסקי "חזית־המלחמה של עם ישראל" (שראה אור בתרגום עברי בארץ בקיץ 1941). ז'בוטינסקי תיאר את הנאציזם כתופעה חדשה ומהפכנית של אנטישמיות אקטיבית. לגבי דידו היה – כאמור קודם לכן – ניגוד עקרוני ומכריע בין האנטישמיות בצורתה הקאתולית־פולנית לבין האנטישמיות בצורתה הגרמנית־נאצית. בזו האחרונה ראה ז'בוטינסקי מחלה אנדמית קבועה ואורגאנית בתרבות הגרמנית, ולא ביטוי לניגודי אינטרסים "אובייקטיביים"⁶. אין צורך בהשערה מרחיקת־לכת כדי להניח, כי הוא היה מתפלץ נוכח ההקבלה שעשו פרסומי לח"י בין גרמניה הנאצית לבין בריטניה הגדולה כשני אויבים (או לחילופין – כשתי בעלות־ברית) שויר־ערך של הלאומיות היהודית.

ה"צופן האסכאטולוגי" לא נשאר בגדר "פיצוי" מילולי בלבד, שהרי לח"י ראה עצמו כנושא דיגלה של המשיחיות הלאומית־האקטיבית והריאלית. פרסומי לח"י לא נועדו רק להעניק פיצוי ונוחם למי שבפועל הוא חסר־כוח; התמונה ההיסטורית הדמיונית שימשה כוח מיילד לניסיון לתרגם את

ה"צופן האסכטולוגי" לאוריינטאציה מדינית. רק ראיית העולם ש"בחוץ" מפרספקטיבה של "עליית-גג" היתה יכולה להוליד אמונה עיוורת, שכמה עשרות אנשים חמושים באקדחים יכולים להציע עצמם כבעלי-ברית של אחד המחנות הלוחמים במלחמה העולמית הגדולה וישמשו חוד-החנית בכינונה של 'מלכות ישראל השלישית'.

לכן קיים סילוף היסטורי מכוון בטענה הנפוצה עלידי כתבי לח"י, כי בתודעת עם-ישראל ב-1940-1941 לא היה הבדל עקרוני בתקופה זו בין גרמניה הנאצית לבין בריטניה הגדולה. כל היישוב היהודי כולו (ובכלל זה גם הצה"ר והאצ"ל) ראו את התמונה באופן שונה לחלוטין! עיקר מאמציו של היישוב באותה עת כוונו להעמיק ולהרחיב את יסודות שיתוף-הפעולה עם בריטניה הגדולה. לא זו בלבד שאיש לא סבר שיש בכוחו של היישוב להתקומם נגד בריטניה ולקום נגד הנוכחות הצבאית הבריטית בארץ-ישראל, אלא שהכל גם האמינו, כי הנוכחות הצבאית הבריטית היא חיונית לבטחוננו ולקיומו של היישוב היהודי. התקרבותו של הצבא הגרמני אל שערי מצרים נתפשה כסיוט מוחשי המרחף מעל ראשו של היישוב. לפיכך, לא היה שום מימד של 'ריאליזם' ואפילו 'ריאליזם מקיאבליסטי' בנסיונות של לח"י להידבר עם נציגים נאציים רשמיים בלבנון.

מגעים אלו, המתוארים לעיתים בחלק מן הספרות של לח"י כביטויים לתפישה מדינית מהפכנית וריאליסטית (בניגוד ל"אדישות" של ההנהגה הציונית) או, עלידי חלק אחר מספרות זו, כביטוי לבוסר מדיני האופייני רק לתקופה הראשונה לקיום לח"י, היו פועל-יוצא מן העמדה שתוארה לעיל. יש לדון בנסיונות אלו לא מתוך השאלה, איזה סיכוי היה להם להצלח בפועל - סיכוי שלא היה ולא נברא מלכתחילה - אלא מתוך הגיונם הפנימי שלהם.

כל שהיה ביכולתו של לח"י לעשות למען הגשמת האידיאלים הלאומיים שלו, למן אוגוסט 1940, לא היה אלא להתנקש בחייהם של שוטרים ואנשי בולשת בריטיים, בהם ראה את נציגי "השלטון הזר" וסמליו. לפעילות טרוריסטית מסוג זה לא היה שום סיכוי שבעולם להשפיע באופן כלשהו על מדיניותה של בריטניה, ובוודאי לא להניע אותה להפוך את לח"י - שיהפוך להנהגת הישוב - לבעל דברה. אולם קבוצה

קטנה, המפרשת את העולם מתוך מנטאליות מילנריסטית, אינה יכולה להסתפק בטרוריות כביטוי של מחאה ותיסכול. היא מעדיפה לחפש את ה"נקודה הארכימדית" ממנה תוכל, למרות חולשתה האובייקטיבית, להפוך את סדר הדברים הקיים עלידי פעולה דרמאטית אחת. מנטאליות זאת היא שהניעה את שטרן לנסות להציע את ארגונו הזעיר כבעל-ברית לגרמניה הנאצית, בדומה למה שביקש להיות בעיראק רשיד עאלי כיליאני בשנים 1940-1941, ולמה שביקשו להיות חוגים לאומניים במצריים. האידיאליזם הלאומי, שמניעו היו בוודאי טהורים וצורפים, היתרגם לניסיון מדיני מעוות מכל הבחינות.

ה

פרשת המגעים שהתקיימו בביירות בחודש ינואר 1941, בין שליח לח"י לבין הדיפלומט הנאצי פון־הנטיג (Von Hentig), תוארה לא אחת בספרות.⁷ אף שנוסח התזכיר, שהועבר לשגרירות גרמניה הנאצית בטורקיה, נכתב עלידי הדיפלומט הנאצי, אין להניח, כי תיאור הרקע, הנתונים, הטענות והטרמינולוגיה המופיעים בו, היו פרי־עטו והאינטר־פרטאציה שלו. נוסח התזכיר מורה על ידיעה טובה של פרטי המחלוקת הפנימית בתוך האצ"ל עד 1940 ועל קשרי האצ"ל עם המימשל הפולני, ומבטא, במידה רבה, את רוחם של פרסומי לח"י מתקופה זאת. לכן, גם אי־אפשר לטעון, שרוח הדברים בתזכיר נועדה לשכנע את נמעניו, והיה, על־כן, בעל מגמה אופורטוניסטית גרידא.

לח"י בא להציע לגרמניה הנאצית שיתוף־פעולה המבוסס על אינטרסים משותפים ועל השקפת־עולם דומה. מצד אחד, זהו האינטרס הנאצי בפניוים של יהודי אירופה והאינטרס הציוני להביאם לארץ־ישראל; מצד שני זהו "האינטרס המשותף" שיש לציונות ולגרמניה ככינון מדינה יהודית גדולה משני עבריו של הירדן, שתהפוך לאבן־פינה בסדר העולם החדש. התזכיר הציע ברית בין "גרמניה החדשה" (neues Deutschland) לבין "תנועת העברים־הלאומית" (Volkish Nationales Hebraertum) העממית המתחדשת" מדינת יהודים היסטורית זו תקום - על־פי התזכיר - "על

יסוד לאומי וטוטליטארי" ותהיה קשורה ביחסי ברית עם הרייך הגרמני ועם האינטרסים שלו במזרח־הקרב. כיסוד מימושה של הברית המוצעת רואה לח"י השתתפות פעילה מצידו במלחמה לצד גרמניה בתחום המדיני, הצבאי והמדיעי־ני בארץ־ישראל וגם מחוצה לה (Militaerische Politische und Information Gebiete). לאחר סקירה קצרה של נסיבות הפילוג בשנת 1940 התזכיר מסיים בקביעה, כי "על־פי השקפת עולמו ומבנהו, קרוב האצ"ל ביותר לתנועות הטוטלר־טאריות של אירופה וכי "כושרו הצבאי" לא שותק ולא נפגע באופן רציני (Die N.M.O ist ihrer Weltanschauung und Struktur nach den Totalitaraeren Bewegungen Europas eng .(verwindt"

ביסוד ההצעה הזאת, שהיא ביטוי מובהק לאידיאליזם המתגלגל לאופורטוניזם מוכה־סנוורים, עומדת, כאמור, ההנחה, כי לגרמניה ההיטלרסטית ולציונות יש אינטרס משותף. "האינטרס המשותף" אינו מתבטא בתזכיר רק בעניין ההגירה המונית של יהודים מאירופה לארץ־ישראל כעליית הצלה, אלא מתבטא בו אף בכך שלרייך הגרמני יש אינטרס מוצק, שיהודים אלה יאפשרו לכונון מעצמה עברית חזקה במזרח־התיכון על חשבון ידידותם או שיתוף־הפעולה של הערבים (שהם "גזע מנוון" אליבא דפרסומי לח"י)⁹. אולם בפועל, לח"י לא יכול היה להציע, מלבד קומץ אנשיו כרשת מודיעין וטרור, אף לא הצעה ממשית כלשהי, ובוודאי שלא יכול היה להתיימר לדבר בשם היישוב כולו או אף בשם חלקו. מובנת, לכן, העובדה, כי הציג עצמו כקבוצה מהפכנית, שיש להשליט אותה על היישוב קודם שתוכל להנהיגו למען הגשמתו של הייעוד ההיסטורי. ללח"י לא היה דבר להציע למאמץ המלחמה של גרמניה הנאצית קודם שזאת תכבוש את ארץ־ישראל מידי בריטניה, אך גם לגרמניה הנאצית לא היה בפועל מה להציע ללח"י, וזאת, משום שפינוי יהודים מאירופה חייב את הסכמתה של הממשלה הבריטית לפתוח את שערי ארץ־ישראל בפני המוני העולים האלה. כדי שאפשר יהיה לפנות את היהודים מאירופה נחוץ היה - לפי הגיונה של התכנית - להקדים את סילוק הבריטים מארץ־ישראל. מעשה כזה היה רק ביכולתו של הצבא הגרמני לעשותו (ואפילו בעזרת חיל פלישה יהודי). מכאן ברור, כי ההיגיון

הפנימי של התכנית גרס, כי לח"י יפעל בעורף הבריטי כקבוצת מחתרת טורדנית ואולי גם כרשת ריגול ומחידעין, וכל זאת, כדי לסייע לגרמניה לכבוש את ארץ־ישראל. לאחר הכיבוש ישליטו הגרמנים את לח"י על היישוב, שער־הארץ ייפתחו לעלייה יהודית גדולה והמדינה היהודית תתכונן משני עברי הירדן - - -

ממילא ברור, כי מנקודת־מבט בריטית (אך גם ציונית) היתה פעילות לח"י בתקופה זאת פעילות טרוריסטית מזיקה הן מבחינה מדינית והן מבחינה מוסרית, ומבטאת הן חוסר ריאליזם והן דמיון פרוץ ומסוכן. אפולוגטיקה מאוחרת, כאילו המגעים עם נציגי גרמניה הנאצית לא נועדו אלא כדי ל"איים" באמצעותם על הבריטים ולדחוף אותם להציע ללח"י הצעה טובה יותר, אינה אלא ראציונאליזאציה חסרת־בסיס של פעולה לא־ראציונאלית. ההנחה, כי בריטניה יכולה היתה לראות בלח"י נציג של היישוב, דובר מטעמו, כוח פוטנציאלי להנהגת הישוב או כוח־עוזר צבאי, היא טענה שאין לה שחר. קיצורו של דבר, ה"מטרות הקיצוניות" של לח"י בשנת 1940-1941, שהיו פרי חוסר היכולת לרדת מרום התקוות האסכאטולוגיות אל המציאות הטראגית של שנות המלחמה, הן שהיו הכוח המדרבן והדוחף של לח"י בתקופה זאת. הניסיון להתקשרות עם ה"ציר" היתה רק הביטוי החריף והגלוי של הלוך־הרוח והמנטאליות שהדריכו את שטרן וחוגו בתקופה זאת.

ד

עד נובמבר 1944 המשיך לח"י בפעולות טרור טורדניות, שהיו חסרות־השפעה כלשהי על גיבוש העמדות וההערכות ביישוב. הבעיה העיקרית שהטרידה את לח"י, לאחר פברואר 1944, היתה הצדקת קיומו העצמאי. בעקבות הכרזתו של האצ"ל על ה"מרד" נגד בריטניה, נזקק לח"י לחדד את ההבדלים בינו לבין האצ"ל. אף שלח"י פעל כארגון עצמאי מזה שלוש־ארבע שנים ואילו האצ"ל שקע בקיפאון, ונקלע למשברי פיקוד, היה האצ"ל כבר בראשית 1944, ארגון מחתרת בעל תשתית רחבה יותר ואף מוכן יותר מבחינה ארגונית ומבצעית לפעולות חבלה בהיקף ובאופי גדול ושונה

מזה של לח"י. לאורך שנת 1944 נעשו נסיונות אחדים להביא לאיחודם של שני הארגונים, או לפחות להגיע לכלל תיאום מבצעי בין השניים. המפגשים והשיחות הללו, לא רק שלא קרבו את הרחוקים ולא הביאו לפיוס, אלא שבמידת-מה אף הרחיבו את הקרע - לפחות ברמה של המפקדות. רק באוקטובר 1944 הצליחו האצ"ל ולח"י לנסח הכרזה משותפת, שנוסחה היווה מעין פשרה בין ההשקפות של שני הצדדים. בגילוייהדעת המשותף הזה, מתשרי תש"ה (אוקטובר 1944), שהתפרסם בעת ובעונה אחת על ידי בטאוני האצ"ל ולח"י¹⁰, אין ביטוי מלא לדוקטרינה של לח"י, כאילו המאבק מכוון נגד האימפריאליזם הבריטי בכלל; מדובר בגילוייהדעת על "שיחרור הארץ משלטון-זרים". אך ברבזמן כבר מתואר השלטון המנדטורי כשלטון דיכוי, ששיטותיו "מזדהות עם שיטות הנאצים".

אעיר כאן, כי בכתיבה ההיסטורית העצמית של לח"י נשמע לא אחת גלוג גלוי כלפי "הכרזת המרד" של האצ"ל. דוברי לח"י טענו, כי האצ"ל מצד אחד, יוצא בהכרזה דרמאטית שאין לה כיסוי במציאות ("מרד"), ומצד אחר הוא מכוון את "מרידתו" רק נגד השלטון הבריטי בארץ-ישראל, בלי להבין, כי שלטון זה אינו אלא נדבך אינטגרלי של האימפריאליזם הבריטי בכלל ובמזרח-התיכון בפרט. אולם בביקורת זאת, אשר ביקשה להפוך סמאנטיקה מן העבר הקרוב לרלבאנטית גם בשנת 1944 ואילך, לא היה ממש. אף שהיו ב"הכרזת המרד" - כאמור קודם לכן - יסודות "רביזיוניסטים" ו"שמרניים", הרי בפועל איאפשר היה להבחין בין "השלטון הבריטי בארץ-ישראל" ל"שלטון הבריטי בכלל". בתוך זמן לא רב עתיד גם האצ"ל לראות בבריטניה אויב, לא רק של שאיפות העצמאות של עם ישראל, אלא גם אויב נחרץ למפה הטריטוריאלית הנכספת של השאיפות הללו. בתוך זמן לא רב יתואר השלטון הבריטי באור מפלצתי, האנגלופיליות של הרביזיוניזם ה'בוטינסקאי' תתחלף לאנגלר פוביה קיצונית ובריטניה הגדולה תואשם בהשתתפות פעילה בהשמדת העם היהודי באירופה.

ראשי לח"י דחו את הצעותיו של בגין לאיחוד, וזאת, לא בעטיו של העדר בסיס אידיאולוגי משותף, דווקא. נראה, כי ראשי לח"י לא היו נכונים לקבל את נעימת הפאטורניות

שהופנתה כלפיהם בדבריו של בגין ובוודאי שלא היו נכונים להכיר בסמכותו כמנהיג בלתי־מעורער כפי שקיבלו אותו אנשי האצ"ל, שהרי, לגבי דידם, מנחם בגין "רק זה מקרוב בא" למחתרת, ואילו הם קדמו לו בהסקת המסקנות המדיניות והאופראטיביות בכמה שנים גורליות. אבל, בעיקרו של דבר, נראה, שראשי לח"י לא האמינו באפשרות, כי האצ"ל יכול להיות כוח אפקטיבי במאבק המדיני וכי בידודו הציבורי, בעיקר בגלל הזהות שנקשרה בינו לבין הרביזיוניזם, כופה עליו נידי וחולשה. ראשי לח"י העריכו, כי הכוח האקטיביסטי העיקרי מצוי בשורותיה של תנועת העבודה הארצישראלית - בקרב אותם חוגים המתנגדים התנגדות רעיונית עמוקה לחלוקתה של ארץ־ישראל (בעיקר ב"קיבוץ הארצי" ובפלמ"ח). הצטרפות לח"י לאצ"ל היתה, מבחינה זאת, כניסה מרצון לתוך מעגל הבידוד, במקום ניסיון לפרוץ אותו באמצעות קשרים אישיים ועל־ידי האצלת השקפות לח"י על האקטיביסטים בתנועת העבודה.

כדי להפוך את לח"י לבעל אופי מצודד בעיני חוגים אלה, אשר איבתם לרביזיוניזם (וממילא לאצ"ל) היתה עמוקה ומשרשת, עשו בטאוני לח"י מאמץ־רב להתנער מן הדימוי הפאשיסטי־טורריסטי שדבק בלח"י. לתכלית זאת התפרסמו מאמרים שמטרתם האחת היתה להוכיח, כי מפלגת סוציאליסטית־מהפכנית עמדו לעיתים תכופות בראשן של מלחמות לשחרור לאומי ולא בחלו בטרור. מאמרים אחרים ביקשו להציג את לח"י כבעל השקפת־עולם חברתית־סוציאליסטית ולא "בורגנית", ומכאן להציגו כחלק בלתי־נפרד ממעמד הפועלים הארצישראלי. בד בבד חידד לח"י את ההבדלים הקיימים, לדעתו, בינו לבין האצ"ל ובכך, באורח פאראדר קסאלי, סייע לח"י למתן יתר תוקף לדימוי ה"פאשיסטי" של האצ"ל. לח"י צוייך, על־ידי אנשי העט שלו, כהוויה פוליטית חדשה ומקורית, בעוד שהאצ"ל צוייר - בדרך־כלל - כצאצא ישיר ו"שמרני" של הרביזיוניזם האנטי־פועלי ואף נכתב על קויד־מיון בין דעות פאשיסטיות לבין הדעות הרווחות ברביזיוניזם (בעיקר בהשראת אב"א אחימאיר וחוגו). אף שהרכב החברתי של האצ"ל לא היה שונה מזה של לח"י, והמצא הפוליטי־תרבותי של הנהגות הארגונים היה דומה, ולמרות העובדה, שפעולות האצ"ל היו מרשימות יותר, לא

הירפו בטאוני לח"י מן הביקורת וההלעגה על האצ"ל, ובעיקר על הנהגתו.

מאמרים אלו נועדו גם להכשיר את הקרקע ואף היו קצה הקרחון של המגעים החשאיים, שהתנהלו כבר ממאוס 1944 (חודש לאחר "הכרזת המרד" של האצ"ל ולפני תחילת המגעים בין האצ"ל לבין לח"י), בין אליהו גולומב לבין נתן ילין-מור. מגעים אלו, שהנסתר בהם רב על הנגלה, הובילו לכך שלח"י העדיף, ככל הנראה, הסכם בעל-פה עם "ההגנה" על-פני איחוד עם האצ"ל. אין ספק, כי ההבנה שהושגה בין גולומב לבין ילין-מור בחורף 1944, היא אשר הביאה להפסקת פעולות הטרור של לח"י בארץ-ישראל, ומכאן לבחירתו של השר התושב לענייני המזרח-התיכון, הלורד מוין, במקום מושבו בקהיר, כמטרה לפעולה טרוריסטית דרמאטית. לא זו בלבד שראשי לח"י לא סיפרו לאנשי האצ"ל על הפעולה המתוכננת (ומבחינתם עשו כצדק), אלא גם שלא סיפרו לראשי האצ"ל על השיחות החשאיות המתנהלות עם הנציג הבכיר ביותר של "ההגנה". לח"י ידע, בלי ספק, שלהתנקשות בלורד מוין יהיו תוצאות חמורות במערכת הפנים-יישובית, שהרי גולומב הזהיר באופן אישי מפני התוצאות שהמשך הטרור האנטי-בריטי עשוי לגרום¹¹, ובכל זאת, החליט לח"י לבצע אותה.

ההתנקשות בחייו של הלורד מוין, ב־6 בנובמבר 1944, הפכה נושא לפולמוס היסטוריוגרפי ופוליטי. בפולמוס זה הועלו טענות שונות באשר לתוצאות החמורות כלפי העניין הציוני שנבעו ממעשה זה של הטרור הפוליטי¹². אולם, אף אם לא ניתן לקבוע בוודאות, כי ההתנקשות בחייו של הלורד מוין אכן שיבשה מהלכים מדיניים בעלי אופי חיובי, איראפשר להצביע אפילו על הישג מדיני ממשי אחד שלה. מפקדת האצ"ל, בישיבתה ביום ה־9.11.44, הגדירה את ההתנקשות כ"טראגדיה יוונית"¹³ והטילה ספק בתועלתה ובתבונה שמא חוריה, ולא טעתה בהערכתה, כי ההתנקשות באישיות פוליטית רמת-מעלה לא תוכל להביא לתועלת של ממש, שכן מוין אינו מעצב את המדיניות הבריטית אלא מבצעה בלבד. גם המסנגרים על הפעולה ומשווים לה אופי הירואי, אינם יכולים להצביע על תוצאה חיובית כלשהי שלה. גילויי-האהדה הספונטאניים מצד הציבוריות המצרית כלפי הנאשמים נבעו

מן האיבה המצרית העמוקה כלפי השלטון הבריטי במצרים ולא מתוך הזדהות כלשהי עם המטרה הלאומית שייצגו מבצעי ההתנקשות; בכל מקרה, גם לא היה שום ערך מדיני כלשהו להזדהות זאת¹⁴. לאחר זמן נטען, כאילו ההתנקשות בלורד מוין נתנה ביטוי לאידיאולוגיה ולאוריינטאציה האנטי-אימפריאליסטית של לח"י, ובכך ביקשה לסמן את הדרך לתפישה ציונית מהפכנית כלפי המדינות הערכיות השכנות. ברור זאת, אכן, נשאו דברים שני הנידונים למוות, אליהו חכים ואליהו בית-צורי, בפני בית-הדין הצבאי הבריטי. אבל השאלה אינה מה היה תוכן הנאום שבחרו השניים לנאום, כדי לתת צידוק היסטוריוסופי לפעולתם; השאלה האמיתית היא, מה היתה הכוונה של שולחיהם. בפרסומי לח"י, סמוך למועד ההתנקשות, אין שום רמז לנימוקים המאוחרים יותר, אלו שנועדו להתאים את ההתנקשות למגמות אידיאולוגיות שהתפתחו מאוחר יותר, לאחר חלוף זמן. מוין נרצח לא משום שהיה נציגו של האימפריאליזם הבריטי במזרח-התיכון, אלא משום שהיה האישיות הבריטית הבכירה ביותר במזרח-התיכון וסימל את המדיניות הקשוחה של "הספר הלבן" בשאלת העליה היהודית הבלתי-ליגאלית¹⁵. כיוון שראשי לח"י מצאו, כי לפעולות הטרור שלהם בארץ-ישראל אין הד, הוחלט לבחור באישיות בכירה כיעד לרצח, שיסב תשומת-לב רבה, כפי שאכן אירע.

ההתנקשות בחייו של הלורד מוין העניקה להנהגה המדינית של היישוב את העילה המבוקשת למן ראשית 1944 לפתוח במאמץ מאורגן לחסל את האצ"ל כארגון מחתרת. לח"י, לעומת זאת, פרש לקרן-זווית והפסיק את פעילותו למשך חודשים ארוכים. מרכז לח"י הצליח לכפות על חברי השורה הפסקת-אש מוחלטת, ואין בידינו עדות כלשהי לתהיות או לספקות שהתעוררו בעקבות החלטה זו בקרב חברים מן השורה. וכך בעוד "הסזון" פוגע פגיעות קשות בארגון הצבאי הלאומי, המשיכו נציגי לח"י במגעים אינטנסיביים עם אליהו גולומב, כאילו לא אירע דבר.

בזכרונותיהם של אנשי לח"י, שנטלו חלק בפגישות הללו, מופיע תיאור רחב של השיחות, אבל לא בכל הפרטים יש התאמה. מן הצד השני, ובעיקר מצידו של גולומב, אין ברשותנו עדויות מספיקות כדי לקבוע באופן מוסמך, מה

קיווה גולומב להשיג מן השיחות הללו. אם קיווה להכיא את לח"י להפסקת פעולותיו ולכודד את האצ"ל, היתה הצלחתו שלמה.

ילין-מור פותח בתיאור השיחה שקיים עם גולומב בכסלו תש"ה, דהיינו: דצמבר 1944, אבל בלי לציין את המועד המדויק ובלי לספר על השיחות שקדמו להתנקשות בקהיר, שהחלו, כזכור, במארס 1944. ילין-מור מביא תיאור דרמאטי של הפגישה, שבראשיתה הוא מניח אקדח דרוך על השולחן כאות אזהרה (בסיפורו של יעקב אליאב, גולומב הוא זה המזכיר את מציאותו של אקדח תחת בית-שחיו, ואילו אליאב מסתפק בדברי אזהרה!). אבל, ילין-מור אינו מספר הרכה על תוכן השיחות, וכך גם נוצר הרושם, כי הללו נמשכו ללא הפסקה, מדצמבר 1944 ועד מאי-ספטמבר 1945, והכשירו את הקמתה של "תנועת המרי העברי". אך לאמיתו של דבר, היתה הפסקה ארוכה של כמה חודשים בשיחות.

יעקב אליאב - איש המבצעים של לח"י שקיבל מחסה אצל אנשי "ההגנה" - מספר על שיחה ראשונה שקיים עם גולומב מיד לאחר ההתנקשות בקהיר, כלומר ב-7 בנובמבר, 1944. אליאב מעיד, כי הוא שתיווך בין גולומב לבין ילין-מור, כך שהשניים נפגשו שבוע לאחר-מכן. לפי עדותו, השתתפו בשיחות, מפעם לפעם, גם ישראל גלילי ומשה סנה (שאינם נזכרים בספרו של ילין-מור)¹⁶.

הערפל המוטל על הפגישות החשאיות ועל תכליתן נעזר במיתולוגיה הירואית, בה מוצג לח"י כארגון נחושה-חלטה, כזה המוכן להגן על עצמו, ואילו האצ"ל, לעומתו, מתואר כארגון רכרוכי הסובל מעודף "פאטריוטיזם" אשר הפקיר את אנשיו ל"סזון" מתוך שיקולים מוטעים. הקורא בהחלט רשאי ויכול לשאול את עצמו כאן, מדוע לא ניסה לח"י להגן על האצ"ל, שהיה שותף למאבקו ליציאה מיידית של הבריטים מארץ-ישראל ובהתנגדותו לחלוקה? האם לא היה צריך לח"י להיות מעוניין בכך, שהאצ"ל ימשיך להתקיים כארגון מחתרת מבוסס ואפקטיבי לקראת הימים הבאים? מה שאירע, לאמיתו של דבר, היה חזיון, לפיו לח"י צפה באדישות במאמץ המרוכז לחיסולו של האצ"ל כארגון לוחם, בעוד שפרסומיו הוסיפו לכתוב על המלחמה ההכרחית באימפריאליזם הבריטי. כל זאת נכתב בלי להזכיר, אפילו ברמז, את העובדה, שלח"י

הפסיק לחלוטין את פעולותיו ושקע בתרדמת-חורף. קשה לקבל את הטענה האפולוגטית, כי לח"י העדיף, אחרי הפעולה הדרמאטית בקהיר, שלא להבליע את רושמה הרב בפעולות נוספות, אלא ביכר לתת לה להכות הדים; וקשה גם לקבל את הטיעון, כי לח"י העדיף, אחרי הפעולה בקהיר, להתכנס בעצמו ולהתארגן מחדש. הפעולה בקהיר לא דרשה מאמץ ארגוני גדול ולא פגעה בהכנות לח"י בארץ, ומאידך, כל התפישה ה"אסטרטגית" של לח"י גרסה מאמץ בלתי-פוסק ורצוף. מה טעם היה להתנקש בחייהם של שוטרים בריטיים בתלאיב בימי מלחמת-העולם ולהפסיק את הטרור דווקא עם סיומה של המלחמה העולמית?

קשה לקבל גם את הטענות, כי גולומב קיים את השיחות החשאיות עם לח"י מפני שסבר, כי לח"י קרוב אל מפלגות הפועלים מבחינה אידיאולוגית ומעמדית. גולומב מעולם לא נטה אהדה יתרה לאידיאולוגיה טרוריסטית, והשאלה אשר עמדה על הפרק בשנים 1944-1945, לא היתה מה תהא דמותה של החברה לעתיד (וממילא ברור היה לכל, כי לח"י אינו מייצג שום כוח חברתי של ממש ביישוב), אלא: מהם היעדים המדיניים המיידיים של היישוב. ברור, איפוא, כי לח"י לא פעל כל אותה תקופה משום שחשש מפני חיסול והעדיף, אולי, לראות את האצ"ל מוכה. נראה, שראשי לח"י הגיעו למסקנה, שדרך הטרור שלו מוצתה ואינה יכולה עוד להובילו לשום מקום. ממכתב פרטי שכתב יעקב אליאב אל משה דיין ביום 28.12.1944, עולה הרושם, שאליאב היה מוכן להציע למרכז לח"י (ב"מיטב כשרונות השכנוע שלי") לשקול שינוי יסודי בהשקפת-העולם של לח"י ובדרכי פעולתו. כל זאת, ראוי לזכור, אירע עוד טרם שנערכו הבחירות בבריטניה ולפני שעלתה ממשלת הלייבור לשלטון ואיכזבה מרה את ההנהגה המדינית של היישוב. לא הקרקע שהכין לח"י, בפעילות כפולת-הפנים שלו למן נובמבר 1944, היא שהביאה להולדתה של תנועת המרי, אלא המדיניות של ממשלת הלייבור, כפי שהוכהרה באופן חד-משמעי, על-ידי הכרזות בוויין בספטמבר 1945.

אך סילוף הוא לטעון, כאילו כבר בשיחות שנערכו בנובמבר 1944 ביקש לח"י לפעול כתפקיד של מתווך כדי שגם האצ"ל ישותף בהסכם משולש. אילו ביקש לעשות זאת -

אסור היה לו להניח לארגון ה"הגנה" ולזרועותיו לפגוע פגיעה קשה כל־כך באצ"ל. ועובדה היא, כי רק ביולי 1945 - בשלהי תקופת "הסזון" - הגיע לח"י לתיאום מבצעי עם האצ"ל. הקמתה של תנועת המרי התאפשרה, איפוא, בשל העובדה, שהאצ"ל הצליח לשמור על קיומו ולהשתקם כמה־ירות, ומכך שהביע, כבר במאי 1945, נכונות לשתף־פעולה עם "ההגנה" על רקע השינוי בנסיבות המדיניות. לח"י מצידו, העדיף, למרות השיקולים הפוליטיים הסמויים של הנהגתו, שיחד עימו יהיה גורם שותף ב"תנועת המרי" אשר נאמנותו למאבק הרצוף נגד הבריטים ולהתנגדות לתכנית החלוקה אינם מוטלים בספק.

קיצורו של דבר, ביסוד האופורטוניזם אשר גילה לח"י בתקופה הנסקרת כאן - זאת שבין נובמבר 1944 לבין מאי 1945 - היתה התקווה, כי לח"י יצליח להאציל מרוחו על החלק האקטיביסטי בארגון "ההגנה". לשם הגשמתו של תקוות־שווא אלו היה לח"י מוכן להפסיק את מאבקו, להתכחש לחלק ניכר מעמדותיו בעבר הקרוב ביותר ולהפקיר את האצ"ל לגורלו.

ה

יותר ממה שהכתיבה ההיסטורית של אנשי לח"י משתבחת באפקטיביות של המאבק המחתרתי של הארגון, היא משתבחת בראשוניותו, במקוריותו ובחדשנות האידיאולוגית שלו. חדשנות זו באה לידי ביטוי, בין השאר, בניסיון התיאורטי אשר לח"י ביקש לעשות למיזוג המאבק לעצמאות מדינית יהודית עם ראייתו של האימפריאליזם הבריטי בכללותו כאוייב הנחרץ של העצמאות הזאת. האימפריאליזם הבריטי תואר לא רק כאוייב של הציונות, אלא כמי שכוון במזרח־התיכון סדר פוליטי וחברתי, שמעצם טיבו הריהו מתנגד לעצמאות יהודית ולהכנה מדינית ערכית־יהודית. בתמונת העולם של לח"י השתלבו, איפוא, עצמאות יהודית וסילוק הבריטים מן המזרח־התיכון, כתנאי הכרחי לכינון מבנה חדש של המזרח־התיכון ולהסדר יהודי־ערבי.

כבר נטען כאן קודם לכן, כי לכירורים המאוחרים בשאלה:

מה היה דיוקנו האידיאולוגי ה"אמיתי" של לח"י בשנים 1944-1948, אין רלבאנטיות רבה להכנת תפקידו ההיסטורי בפועל בשנים 1940-1948. הכרזות על אוריינטאציה כזאת או אחרת היו יכולות להיות אז, לכל היותר, ביטוי לחיפוש־דרך ולהתלבטויות באשר לעיצוב הזהות העצמית, אבל לא היתה להם השפעה על אופי פעולותיו של לח"י כארגון מחתרת־צבאי. גם להתלבטויות בדבר הזיקה שבין מאבקו של לח"י לריבונות יהודית לבין האינטרסים המעמדיים של מעמד הפועלים לא היתה שום השפעה על המערכת הפוליטית בשלהי תקופת המנדאט ולאחר הקמת המדינה. הדיונים רק חושפים התלבטויות אישיות, התמודדות עם המורשת הרביזיוניסטית וניסיון לגבש אידיאולוגיה חדשה שתתאים לנסיבות המהפכניות. השאלה, עד כמה "אותנטיים" ואמיתיים היו הלבטים הללו, אינה יכולה לקבל מענה ברור, אך גם אינה מעלה ואינה מורידה. בכל מקרה, נראה לעין, כי רבים מנסיונות הפרשנות המאוחרים באים להתאים טקסטים בניהוזמן אל התפתחות הביוגראפיה הפוליטית של הפרשנים, ולהעניק "כוונות נסתרות" לטקסטים המדברים בלשון אחרת לגמרי.

ללח"י לא היתה אידיאולוגיה אנטי־אימפריאליסטית הנרבעת מתוך ביקורת נוקבת על האימפריאליזם כגילוי של מערכת אינטרסים כלכלית ופוליטית; מערכת הפועלת בתוך המדינה האימפריאליסטית ומעצבת לא רק את דפוסי השלטון באימפריה, אלא גם את דפוסי החברה והשלטון בתוך המדינה השלטת פנימה. מאמרים אחדים שהתפרסמו בעיתוני לח"י עסקו, אמנם, בניתוח טיבו של האימפריאליזם הבריטי והמכאניזמים שלו (וכל זאת בהשפעת לנין, הילפרדינג, הובסבאום ואחרים)¹⁸, אבל כל עניינם לא היה ב"אימפריאליזם" ככלל אלא באימפריאליזם הבריטי כתופעה ייחודית. "אין צורך לומר" - כתב החזית בחשוון תש"ה (אוקטובר-נובמבר 1944) - "שאין לנו מלחמה באימפריאליזם בכלל". עניינו של לח"י - במאבק ב"שלטון אימפריאליסטי מסויים", כלומר באימפריאליזם הבריטי. השאלה, האם השתלטות סובייטית על צ'כוסלובאקיה, פולין או רומניה תהיה ביטוי ל"אימפריאליזם סובייטי", נשארת שאלה ריטורית שתיוותר ללא מענה. השאלה, האם לברית־המועצות יש אינטרסים אימפריאליסטים במזרח־התיכון, אינה צריכה לקבל מענה.

לפי דברים אלו, על־פי המניעים של ההתפשטות הטריטוריא־לית הסובייטית במקום זה או אחר, או על־פי דפוסי השלטון הסובייטי בארצות הוואסאליות; היא צריכה להיות נשקלת אך ורק על־פי התשובה לשאלה: האם יש זהות אינטרסים בין האימפריאליזם הסובייטי לבין המטרות הלאומיות הגדולות של הציונות? מכאן מסתבר, כי "אימפריאליזם שלילי" הוא אימפריאליזם המתנגד למטרות הלאומיות של עִם־ישראל, ואילו "אימפריאליזם חיובי" הוא אימפריאליזם התומך בהן.

לפי הניתוח של לח"י, האימפריאליזם הבריטי, מעצם טיבו, הוא אנטי־ציוני, ואין זה חשוב, על־כן, איזו ממשלה תמשול בלונדון; שכן, כל ממשלה בריטית תתנגד למדינה יהודית משני עברי הירדן. ברית־המועצות - כנגד זאת - אינה אנטי־ציונית במהותה, משום שתתמוך בכינון מדינה כזאת. לכן, אין ליחס חשיבות ליחסה של ברית־המועצות לציונות כאל אידיאולוגיה לאומית, יחס הנובע משיקולי־פנים. מה שקובע במציאות המדינית היא העובדה, כי קיימת זהות אינטרסים בין ברית־המועצות לבין הציונות בכל הנוגע לצורך בסילוק הבריטים מן המזרח־התיכון. לברית־המועצות - לפי ניתוח זה - יש אינטרס עליון בהבטחתו של העורך האסטרטגי שלה, אך אין לה שום צורך בשליטה או בהשפעה על המדינות הערביות העצמאיות הנמצאות עדיין תחת השלטון הבריטי. מדינה עברית משני עברי הירדן, שתהא אנטי־בריטית במהותה, תהווה, איפוא, נדבך חיוני באינטרס הגיאראסטרטגי של ברית־המועצות.

המאמרים בבטאוני לח"י כמו גם הדיונים בוועידה הארצית של לח"י, במארכס 1949, חוזרים באופן עקבי על הנחת־מוצא זו, ומכאן גם על המסקנות ההיפותטיטיות הנגזרות ממנה. אבל לח"י אינו יכול להסתפק רק בנימוקים בעלי אופי גיאראסטרטגי "ריאליסטי", אלא נזקק גם להנחות בדבר אותו קשר הקיים לדעתו, בין המטרות המדיניות לבין המשטר החברתי במדינת־ישראל. לפי תפישתו של לח"י, רק מדינה יהודית משני עברי הירדן או במלים אחרות: רק מעצמה עברית, היא אשר תבטיח את התגשמות חלומותיו של מעמד הפועלים בארץ־ישראל. וכל כך למה? - משום ש"מדינת חלוקה" תהיה תלויה לצורך קיומה בבריטניה ובארצות־הברית, שתי המעצמות הקאפיטאליסטיות, ובהון הקאפיטאליסטי

הבינלאומי, ולכן המשטר החברתי במדינת ישראל יהיה משטר קאפיטאליסטי. "חלוקה" טריטוריאלית תחזק את עוצמתו של הצבא במרקם החברתי-פוליטי הפנימי, והיא תלבה, כל העת, שאיפות אירדנטיות. מדינה עברית משני עברי הירדן - לעומת זאת - תהיה בלתי-לוויה מבחינה כלכלית ובטוחה מבחינה טריטוריאלית וצבאית, ועל-כן המדינה הזאת תוכל לכוון משטר סוציאליסטרשויוני. מנקר דת-מבטם של אנשי לח"י לעתיד ש"השמיאלו" כאן, בעיקרו של דבר, אין אלא קביעה ש"אימפריאליזם עברי" צריך להחליף את ה"אימפריאליזם הבריטי", זאת, תוך הנחה, כי עוצמתו וחיוניותו של "אימפריאליזם עברי" זה יהיו שונים בתכלית מאלו של האימפריאליזם הבריטי. האסכאטולוגיה הלאומית-המשיחית קיבלה כאן אופי גיאואסטרטגי אבל המסגרת הטריטוריאלית והתוכן הלאומי נשארו זהים לגמרי. הדיונים על דמות המשטר החברתי לעתיד יותר מאשר היו עיון מעמיק בסוגיות חברתיות, היו דיונים פשטניים המעוגנים בהגדרות כוללניות על מניעת "ניצול אדם באדם" ועל "בעלות לאומית על כל אוצרות הארץ ואמצעי הייצור". ההכרזות על הצורך ב"משטר סוציאליסטי" ביטאו חיפש עקר אחרי הבסיס להגשמת התכלית הלאומית המדינית-טריטוריאלית יותר מאשר ביטאו מערכת ערכים חברתית מופנמת. רוב המצטרפים ללח"י בסוף תקופת המנדט עשו זאת על רקע שונה מן המצטרפים אליו בראשית שנות הארבעים. לח"י נתפש על-ידם בטעות כיישות "ארץ-ישראלית" מקורית ומובהקת, כזאת שאינה קשורה בחבל-הטבור שלה אל המורשה הציונית ואל המסורת הציונית. הם לא הצטרפו ללח"י אלא משום שהאמינו שהוא תנועה מהפכנית-סוציאליסטית!

התמורות במעמדה הבינלאומי של ברית-המועצות יצרו את הנכונות האידיאולוגית להזדהות עימה, יותר מאשר ביטאו אהדה כלשהי למשטר הקומוניסטי-סטאליניסטי. אבל, בסופו של דבר, לא היה בכך אלא להעניק תוכן חדש לאותה הנחה רביוניסטית קודמת, לפיה רק מעצמה ישראלית גדולה במזרח-התיכון תוכל להיות בעלת-ברית נאותה לאותה מעצמה שתרצה בקיומה ותזדהה עם מטרותיה. למעשה - לא היה ערך ממשי לוויכוח הפנימי, האם "מלכות ישראל" תתבסס על

"מוסר הנביאים" או על "הלאמת אמצעי הייצור". העובדה, שכל המחנות בלח"י האמינו, ש"מדינת החלוקה" היא תולדה של בגידה לאומית מחפירה מצד בן-גוריון ומפא"י (בשיתוף סמוי עם בריטניה) היא שקבעה, כשם שקבעה המסקנה כי על כן "מדינת החלוקה" היא יצור מעוות ומנוון, אשר יש לחתור לביטולו, ולעשות כן לא רק במישור האידיאלי-חזוני.

המשבר האמיתי וההתפצלות בלח"י לא באו בשל תפישות שונות לגבי המהות החברתית-תרבותית של "מלכות ישראל" או של המדינה העברית בארץ-ישראל המערבית, כמטרת מינימום; המשבר נוצר בעת שהתברר לקבוצה מאנשי לח"י, כי אי-אפשר למזג את השאיפה הלאומית-הטריטוריאלית עם הרצון להשתלבותה של מדינת-ישראל ב"עולם הערבי". הנתק והשבר שנצרכו בלח"י לא היו תוצאה מן הפולמוס בחדש מארס 1949, אלא תולדה של מסקנות שונות וסותרות לגמרי בנקודה המרכזית יותר, עליה היתה הסכמה מלאה עד 1949 (וגם עוד כמה שנים לאחר-מכן). בעניין זה לח"י לא הוליך שולל איש, לבד מאשר את עצמו.

בתקופה הנסקרת כאן לא היו חילוקי-דעות ממשיים בין לח"י לבין האצ"ל בשאלות-היסוד הלאומיות. אבל המנטאליות האסכאטולוגית של לח"י דחפה את אנשיו לגיבוש הגדרה עצמית ייחודית, וכתוצאה מכך לאופורטוניזם פוליטי. בסופו של דבר, האצ"ל ולח"י פעלו בתקופה זאת למען מטרה דומה, ואילו הגדרת היעדים הרחוקים יותר היתה חסרת-חשיבות בהקשר ההיסטורי הנתון. מבחינה זאת לא היתה שום חשיבות לקיום העצמי של לח"י כארגון מחתרת. משום כך, בעת שהסתיים המאבק בבריטים לא נותר לאנשי לח"י אף לא בסיס משותף אחד וכל הנסיונות לחפש הגדרה עצמית וזהות עצמאית ייחודית הסתיימו בכישלון, שעה שהעניין העיקרי, ששימש דבק ומטרה, ירד מעל סדרהיום הפוליטי.

הערות

לפרק 5

1. באחרונה בעקבות הופעת הפרוטוקול של הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חרות ישראל. ראה פנחס גינזסר (מבוא והערות): בצאת לח"י מהמחתרת/הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חירות ישראל, אוניברסיטת בראילן 1985. ראה למשל מאמר הביקורת של בועז עברון "לח"י האמיתית" (ידיעות אחרונות 10.5.1985) והויכוח בינו לבין צבי פראנק שם, 26.7.1985. אך אין לייחס חשיבות רבה לשאלה מה חשבו אנשי לח"י ב־1946 או ב־1947 על "עיקרי התחיה". החשוב הוא שבנוסף כזה של מניפסט בחר אברהם שטרן לצאת לדרכו העצמאית. נכון הוא כי בשנת 1947 התרחקו רבים מאנשי לח"י מתוכנו של המניפסט ומסגנונו אבל השאלה היא מדוע התרחקו וכמה המירו אותו. אופייני לתרבות הפוליטית של אנשי לח"י (כמו תנועת האס שלהם) הוא הוויכוח ההיפותטי כיצד היה שטרן נוהג או כיצד היה פועל אילו המשיך לחיות, והניסיון להיתלות בפירוש סובייקטיבי ואינטרסנטי של "אילו" זה. ראה גם ד. מרגלית, "ההיסטוריוגרפיה של לח"י בראי ביקורת", כיוונים, חוברת 15, מאי 1982, עמ' 83-116.
2. אופייני עליכן לפולמוס שהוא מתמקד בזהות האידיאולוגית של לח"י אבל נמנע מלהתייחס ל"ריאליזם" של המטרות הספציפיות או לשיטות הפעולה וליחס שבינן לבין המטרות המדיניות.
3. תיעוד ההיסטוריה של לח"י לוקה, כאמור בחסר משום מיעוט החומר הכתוב האוטנטי בעניינים מרכזיים והצורך להישען פעמים רבות על עדויות בכתב ובע"פ שאינן יכולות בשום מקרה להיות תחליף לתיעוד כזה. ד"ר יוסף הלר מהאוניברסיטה העברית בירושלים מכך עתה לדפוס חיבור מקיף על תולדות לח"י המבוסס על מירב החומר הזמין.
4. מ"ז כ-4/12.
5. כתבים א', עמ' 46.
6. זאב ז'בוטינסקי, חזית המלחמה של עם ישראל, ירושלים, תש"א.

עמ' 34-42. ראה גם מאמרו של אורי צבי גרינברג "השונא המשותף של כולנו", המשקיף 13.9.39

7. על שליחות פון־הנטיג למזרח התיכון בינואר-פברואר 1941 ראה דוד ישראלי, הרייך הגרמני וארץ־ישראל/בעיות ארץ־ישראל במדיניות הגרמנית בשנים 1889-1945, אוניברסיטת בראילן, 1974, עמ' 227-228. ראה שיחתו של שלמה שמגר עם וורנר אוטו פון הנטיג בידיעות אחרונות מה־15.7.1983. בסידרת מאמרים מתלהמת יצא העיתונאי ואיש לח"י בעבר אליהו עמיקם להגן על פרשת הפגישה עם פון־הנטיג. בטקטיקה הגורסת כי ההגנה הטובה ביותר היא ההתקפה, טען עמיקם, כי למגעים עם פון־הנטיג קדם ניסיון דומה של "ההגנה", שניהלה משאומתן עם המודיעין הנאצי באמצעותו של אחד ממפקדיה הבכירים בשם פייוול פולקס (ראה ידיעות אחרונות מה־22.4.1983 ומן ה־8.4.1983 "פרשת פולקס" זכתה קודם לכן לתיאור בספרו של ישראלי (שם, עמ' 175-176) וכן מתפרסם שם הדו"ח על ביקורו של פולקס בברלין ביוני 1937 (עמ' 301-304). נראה הדבר כי פולקס הנ"ל גויס לשרות המודיעין הנאצי על־ידי אלברכט פון בולשווינג, ששהה בארץ־ישראל למטרות עסקים (במסגרת תוכנית ה"העברה"/ה"טרנספר") והכיר את פולקס באמצעות תיאודור פון מילדנשטיין, סוכן חשאי נאצי בכיר ששהה בירושלים במסווה של עיתונאי. [ראה כריסטופר סימפסון, "משרתם של שני שירותים", הארץ 12.8.1983]. מן התעודות עצמן ברור לגמרי כי מדובר באדם שהתחזה כמפקד בכיר ב"הגנה" והוליד את מפעיליו שולל בכל הנוגע לדרגתו הגבוהה בארגון "ההגנה" (בכ מוצג פולקס, למשל, כמי שניהל את "כל מערכת ההתגוננות העצמית של יהודי פלשתינה ב־1937") בעוד שאין ספק כי פעל על דעת עצמו, בבסיכות שלא הוכהרו די צורכן ושלא היו מוכרות בזמנן. אין על־כן שום יסוד להקבלה בין יחמה פרטית של מרגל מתחזה לבין יחמה של מפקד ארגון מחתרתי; השוואה כזאת מעטו של עיתונאי נאמן וקנאי למורשת לח"י הריהי עצמה, לשיטתו, פגיעה קשה במפקד לח"י. ובכל מקרה, יש הבדל עקרוני בין מגעים עם המשטר הנאצי ב־1937 לבין מגעים איתו לאחר פרוץ המלחמה העולמית ב־1941! ראה האפולוגיטיקה אצל אלדד, מעשר ראשון, עמ' קמ"ה-קמ"ו, ובאחרונה ממש בביגרפיה של שטרן, שנכתבה ע"י עדה עמיכל־יבין, בארגמן, עמ' 223.

8. התזכיר מופיע במקורו אצל ישראלי, שם, עמ' 315-317 ובתרגום עברי אצל יוסף הלר, במאבק למדינה: המדיניות הציונית בשנים 1936-1948, ירושלים, תשמ"ה, עמ' 308-310. הנחה זו עמדה בניגוד גמור להערכה הנאצית כי שיתוף הפעולה עם הערכים חשוב וחינוי יותר.

9. ראה דיון רחב ומקיף בשאלת יחסו של לח"י לערבים בשני

מאמריו של יוסף הלר "בין משיחיות לריאליזם פוליטי – 'לוחמי חרות ישראל' והשאלה הערבית – 1940-1947", יהדות ומגו/ שנתון לעיון ולמחקר (כרך א', תשמ"ד עמ' 223-247 וכרך ב', תשמ"ה, עמ' 337-374).

10. ראה מנחם בגין, במחתרת/כתבים א'-ב', תלאביב תשל"ח², עמ' 161-163. קשה שלא להעיר על סעיף בהכרזה המשותפת ("להגנת הארץ מפני הפולש הנאצי נכון היה להתגייס כל עברי במולדת - - -") והמשכו, שהוא רחוק מאד מן האמת ההיסטורית.

11. מכתבי גולומב מ' 16.5.1941 בא.ת.ה 8/21 ומה' 6.9.1944, שם. באוגוסט נכשל ניסיון של לח"י להתנקש בחייו של הנציב העליון. נראה הדבר כי בעיקר ביקשה ההנהגה המדינית להפסיק את פעולות הטירור האנטיבריטיות משום שחששה שאלו יפריעו ברגע האחרון להקמת החי"ל (הבריגדה היהודית), שההכרזה על הקמתה ניתנה על ידי משרד המלחמה הבריטי ב' 19 בספטמבר 1944.

12. ראה מאמרו של Bernard Wasserstein, "New Light on the Moyne Murder", *Midstream* (March 1980), pp. 30-38 לעברית בשם "אור חדש על רצח הלורד מוין", ונדפס בזמנים רבעון להיסטוריה מס' 7 (חורף 1982) עמ' 4-11. המאמר עורר גל של פולמוס תקופתי בעניין לח"י בעיתונות היומית. ראה את רשימת התגובה של שמעון חכים בזמנים מס' 9 (קיץ 1982) עמ' 82-86. הרשימה מתגוננת מפני הטענות שרצח הלורד מוין היה הרה"אסון לתולדות הציונות, אך אינו מנסה אפילו להציג טיעון אחד שהיה בעל אפקט חיובי כלשהו. ראה גם M. J. Cohen, "New Light on the Moyne Murder" *Middle Eastern Studies* October 1979, pp. 370-371, הגורס כי הרצח זירז את המגמה האנטי ציונית בלונדון.

13. שלמה לב'עמי, "הפרוטוקולים של מפקדת הארגון הצבאי הלאומי" (יולי-נובמבר 1944), מאסף הציונות כרך ד', תלאביב, תשל"ו, עמ' 430-431.

14. ראוי לזכור כי פרסומי לח"י האשימו את לורד מוין באנטישמיות, וזאת על סמך נאומו המפורסם שבו תיאר את הערבים כ"שמיים האמיתיים". המצרים איפוא נחשבו בעיניו כ"שמיים" יותר מן היהודים, ועל טיעון כזה בוודאי שלא יכלה הציבוריות המצרית להלין.

15. על השינוי בהסברת המגיעים להתנקשות ראה "המעש" ניסן תש"ז (כתבים ב', עמ' 433-434).

16. על הנכונות וההיערכות לחיסול האצ"ל לפני ההתנקשות בלורד מוין ראה אצל יואב גלבר, "המדיניות הבריטית והציונית

בארץ ישראל בצל החשש מהתקוממות יהודית 1942-1944, מאסף הציונות כרך ז', תל-אביב, תשמ"ב, עמ' 381-398.

17. ראה על פרשת המשאומתן החשאי עם גולומב אצל ילין מור, שם, עמ' 234-245 ואצל יעקב (ישקה) אליאב, מבוקש (ירושלים 1983, עמ' 263-271). ראה תיאור הפרשה גם אצל שלמה לבי"ם, במאבק ובמרד, תל-אביב 1977, עמ' 222-262. לכן מסולף הוא המאמר המופיע בהמעש מתמוז תש"ז שבו מסופר כי לח"י נאלץ לעבור ל"תקופה של חודשים מספר למצב של התגוננות מפני רדיפות אחים מוסתים, הנהפכים ל'משתפייעולה' בנוסח האירופי מתקופת שלטון הנאצים" (כתבים ב', עמ' 562) שהרי ראשי לח"י היו שקועים במשאומתן עמוק עם "משתפייעולה" דרקוניים אלה! כרוזי לח"י מאותה תקופה דיברו בהכללה על פעולות "הנוער העברי הלוחם" וכך ייחסו את פעולות האצ"ל לעצמם. ראוי להעיר גם כי האפולוגטיקה העבה בספרו של ילין מור בענין זה איננה טורחת להסביר מדוע לא ניסה לח"י להציל את חיי הנידונים ולוא גם באמצעות איומים בדבר נקמה וכו'. האם רצויים היו לו שני עולוגרדום שיהפכו לסמל - - כל זה לא הפריע ללח"י לטעון מאוחר יותר על ה"מצפון הלא-נקי" של אנשי האצ"ל בשל יחסם ללח"י בשנת 1942: ראה במחתרת, אב תש"ז (כתבים ב', עמ' 656-658).

18. תוכן המאמרים מלמד כי נכתבו, לפחות ברובם, על-ידי ילין מור, ראה למשל, "יחסו לסוציאליזם" במחתרת' תמוז תש"ז (כתבים ב', עמ' 617-622); "מלחמה בפאשיזם", שם, תמוז תש"ז, (כתבים ב', עמ' 623-640) "האם אנו נלחמים באימפריאליזם בכלל?" "במחתרת", אב תש"ז (שם, עמ' 648-650) ועוד. גם פרסומי האצ"ל נדרשו לניתוח מעין זה ב-1945. ראה במאמר "ריח הנפט" ו"נימוק הצדק", חרות אפריל 1945.

במחתרת מראשית תש"ז, למשל (כתבים ב', עמ' 215) מנסה להפריד בין הקומוניזם כאידיאולוגיה שיש לה השפעה בינלאומית טבעית, לבין ברית המועצות כמעצמה החסרה שאיפות התפשטות טריטוריאליות. ברור כי הרצון לראות במדינת ישראל מדינה סוציאליסטית נובע בעיקר מההנחה שמשטר כזה יוכיח לקרמלין שמדינת ישראל אינה יכולה להיות מעצם טיבעה אנטי-סובייטית וחלק מה"מחנה המערבי" האנטי-סובייטי. (ראה המאמר "אין אוריינטציה על עצמנו", "המעש" תמוז תש"ז (כתבים ב', עמ' 529-530).

אעיר כאן עוד, כי כל הנסיונות למצוא במאמרי שטרן רמזים כלשהם להשקפה סוציאליסטית אין לה שום תימוכין. אפשר שמסיבות טקטיות ביקש להימנע מהתקפות על השמאל הציוני אבל ברור למדי כי יחסו החיובי ל"שמאל" נבע מהשראת התנועות הסוציאליסטיות המהפכניות האנטי-רוסיות בפולין (ה)

פ.פ.ס. Polskiej Partii Socialistycznej - בעיקר) ולא מהתוכן
החברתי של הסוציאליזם. ראה בקצרה אצל זאב איבינסקי,
הטרור האיש/הרעיון והמעש, תל-אביב 1977, עמ' 15-16
והערה מס' 9, עמ' 282-283 וברורים לחלוטין עקבות האידיאר
לוגיה והטקטיקה של הטרור האנטי-צארי בפולין בראשית המאה
בתפישתו הטרוריסטית-הפוליטית של לח"י. בתפישתו הטרוריס-
טית-הפוליטית של לח"י.

“עד יבוא נביא מהימן”- מעמדו של אורי צבי גרינברג כמשורר אסכאטולוג

“...שבצ'נקו הריהו משורר לאומי -

זוהו בוחו. משורר לאומי הוא גם במובן
הסובייקטיבי, זאת אומרת, משורר לאומני,
לרכות כל החסרונות הטבועים בלאומנות,
עם כל ההתמרצויות של משטמה פראית
לפולנים, ליהודים, לשאר השכנים...”

זאב ז'בוטינסקי, “לקח יובלו של שבצ'נקו”

(1911), על ספרות ואמנות, עמ' 140.

“...מי שיקום, זולת אליהו, ויאמר ‘אני נביא’; לא ה' שלחו,

שקר מדבר ומתנבא” - -

יהודה הדסי, אשכול הכופר, 1148/9

א

אורי צבי גרינברג זכה בקרב קהל מעריציו לא רק בעטרת
של גדול המשוררים העבריים בדורנו, כתר שהוא ראוי לו,
אלא גם לכתר של נבואה. שירתו לא נתפשה ולא הוערכה רק
בזכות עוצמתה ואיכותה השירית, אלא גם בזכותם של דברי
הנבואה שנאמרו בה. אורי צבי גרינברג (להל"ן: אצ"ג) תואר
כמי שקרא את ההיסטוריה היהודית קריאה נכונה, התריע,
התנבא וחזה את המאורעות הגדולים - ההירואים והקטאס-
טרופאליים כאחד - העומדים על הסף.

אין ספק בדבר, כי בדמותו, בחייו ובשירתו הגדולה

והמסועפת של אצ"ג נקשר, אולי, אחד המיתוסים הגדולים של השירה העברית החדשה. שורה ארוכה של מעריצים וחסידים טורחת מזה שנים על ביסוסו של מיתוס זה, בתוכם בולטת קבוצה לא־קטנה של חסידים הרואים, כאמור, בגרינברג לא רק משורר גדול וחד־פעמי אלא גם היסטוריוסוף, נביא ומחוקק. דברי ההערצה וההשגבה שלהם נכתבים בהתלהבות, בדבקות ובקנאות רבה; הנידוי וההחרמה – שהיו, לכאורה, מנת חלקו של גרינברג שנים רבות – רק מוסיפים תנופה ולהט למסע השגבה זה. ביקורת על אצ"ג אינה מתפרשת עלידם כביקורת על אישיות פוליטית או על משורר, אלא כניסיון לפגוע בנביא בעל מעמד היסטורי מורם ויחיד במינו. בפרק זה אין כוונה לדון בשירתו של אורי צבי גרינברג. מעמדו, כגדול המשוררים העבריים בדורנו וכאחד מענקי השירה העולמית, מקובל עלי. בכוונתי לדון בדרך שבה הופיע והתקבל גרינברג כ"משורר־נביא" ולבחון את תכונות הנבואה שיוחסו לשירתו ולכתיבתו הפוליטית והאידיאית. את הופעתו והתקבלותו של אצ"ג בקרב חוגים לאומיים־ראדיקאליים לא כמשורר לאומי בלבד, אלא כ"משורר־נביא" או כ"משורר־מחוקק", יש להבין על רקע התחזקות התודעה של אקטיביזם אסכאטולוגי בתוך התנועה הציונית בשנות השלושים. המאורעות באירופה (עליית הנאציזם, המצוקה הגוברת על יהודי פולין) והמאורעות בארץ־ישראל (שראשיתם ב"מאורעות תרפ"ט" ואילו המשכם ושיאם ב"מרד הערבי" ובתוצאותיו הפוליטיות) הביאו לראדיקאליזאציה אידיאולוגית ולהופעת המגמה של אקטיביזם אסכאטולוגי, שהיה בעל אופי שונה לחלוטין מן הסממנים או הטיעונים ה"משיחיים" שהופיעו בציונות קודם לכן.¹

אם קודם לכן שימש המימד המשיחי בציונות, בעיקרו של דבר, בסיס לאינטרפרטאציה היסטורית כוללת של המגמה ההיסטורית, הרי עכשיו הפך בסיס ומשענת של תודעה פוליטית אקטיבית ומעשית. על רקע פסיכותרבותי זה אפשר להסביר את הצורך באדם, שימלא את התפקיד של הנביא האקטיביסטי, זה הנביא המתנבא על מאורעות הזמן, מעורב בהם ודוחק לפעולה.

מחמת הזהירות והרתיעה, שהניסיון ההיסטורי היהודי גרם להן, לא היתה ציפיה למשיח אישי שהופעתו תשנה את

מהלך ההיסטוריה; הציפיה היתה אל נביא הקורא את אותות־הזמנים ומבשר את בואו של "המשיח". כשהכוונה כאן ל"מאורע משיחי", מאורע משנה סדרי־עולם, ול"תקופה משיחית". רק אופייני הוא לציונות, כתנועה לאומית מודרנית, שהחוגים בעלי התפישה הרומאנטית־אסכטולוגית המובהקת בתוכה הטילו את תפקיד הנביא על משורר מודרניסטי מובהק.

נראה, כי בקרב החוגים הלאומיים הראדיקאליים כרביזיר ניום הציוני הורגש חסרונם של "נביא" יותר מאשר בקרב חוגים אחרים.² המאורעות ההיסטוריים, שהתרחשו סביב העם היהודי והשפיעו באורח מכריע על גורלו (למן המהפכה הבולשביקית ועד מלחמת־העולם השניה והשואה), נתפשו עלידם כמאורעות בעלי אופי אסכטולוגי ואפוקאליפטי. המושגים ה"רגילים", של היסטוריה ושל מדיניות בינלאומית, לא נראו מספיקים ומספקים כדי לפרש ולהסביר מאורעות בסדר גודל מהפכני כזה. לכן נדרש "נביא" כדי לקרוא את המאורעות על־פי הצופן האפוקאליפטי וכדי להמריץ אקטיביזם משיחי בעל אופי פוליטי וצבאי.

לתפקיד זה נמצא אורי צבי גרינברג, משורר בעל תודעת־ייעוד אישי, תודעה שהלכה והעצימה במרוצת שנות העשרים והגיעה לשיאה בשנות השלושים. תמונת־העולם האסכטולוגית של אצ"ג התפתחה על רקע מלחמת־העולם הראשונה ומאורעותיה, מתמונת־עולם אסכטולוגית אינדיבידואלית ואוניברסאליסטית, שהיתה אופיינית להלוך־הרוח של הפסיו־מיוס התרבותי (Kulturpessimismus). שרווח בקרב חוגים אינטלקטואלים שונים באירופה והפך אצל אצ"ג לתמונת־עולם אסכטולוגית קולקטיבית־לאומית. בתמונת־עולם זאת ניצב הלאום הנבחר במרכז ההווה ההיסטורית והמטא־היסטורית כקרבן וכנושע באחד. תמונת־העולם של אצ"ג הפכה, תוך זמן קצר, גם לעמדה משיחית אקטיביסטית, כשהחזונות האסכטולוגיים מעוגנים בהיסטוריה הקונקרטית כמו גם בפרשנות אליגוריסטית ופוליטית משולבת ומיידית.

המשורר העניק לשירתו מעמד של נבואה קונקרטית והיה מעורב באופן פעיל, ישיר ואינטנסיבי בפעילות הפוליטית והמפלגתית לכל רבדיה.

האלמנטים הקטאסטרופאליים הריאליים בקיום היהודי

בין שתי מלחמות העולם יצרו מתח ממשי בין קוטב החורבן והקטאסטרופה המרחפת על העם היהודי לבין קוטב הגאולה המשיחית העומדת בפתח. כל שנדרש, לפי השקפה זאת, כדי ליצור את המעתק הדרמאטי והמהפכני בהיסטוריה היהודית מקטאסטרופה לגאולה שלמה, לא היה אלא התעוררות העם היהודי מפאסיביותו וכן הנהגה הראויה לזמן ולנסיבות. לא כוחות הרשע מבחוץ הם המונעים, לפי זה, את מימוש הגאולה המלאה אלא כוחות בעלי אופי דימוני, ממש, הפועלים בתוך העם היהודי פנימה. כוחות אלה הם המעכבים ומונעים אותה. תפישה מניכאית זו התחדדה נוכח התחושה, כי אכן, הפעם מדובר בתקופה משיחית ריאלית ולא בתקוות שווא שיתנפצו באכזבה רבתי. כך סיכם אצ"ג את התחושה הזאת במאמר מסוף 1938:

"אבל אני יודע, שהתקופה הנוכחית, שהיא אחת הטרגיות ביותר בתולדות ישראל, היא תקופה גדולה, שבה נתגלו אפשרויות ותנאים להגשמה משיחית גדולה. באופן נכון יותר, מאשר בכל תקופה משיחית אחרת, באופן קונקרטי מרגישים הפעם מליוני יהודים באינס טינקט הבריא שלהם את הצורך בשחרור ממלכתי, והם מוכנים לבנין ולמלחמה, אם יקום בראשם מנהיג של תנועת השחרור הראוי לרגע־הנס. אבל המונים אלו הם נכנעים וכאילו מכושפים ע"י הפעולה ההיפנוטית של אפארט הסוכנות ועתונותה, וכל האפשרויות הגדולות של השחרור הולכות לאבוד"³.

(ההדגשות במקור - י.ש.)

נראה, איפוא, שהחוגים הלאומיים הראדיקאליים, בעלי התודעה המשיחית האקטיבית, חשו באופן חריף באותו יאוש העולה ממזמור ע"ד בתהילים: "אותותינו לא ראינו / אין עוד נביא / ולא אתנו יודע / עד מה" (ע"ד, ט').

תודעת החסר של הנביא, הידוע לבשר את העתיד להתרחש במימד ההיסטורי הקונקרטי, באה, כידוע, לידי ביטוי בכתובים שונים (ראה למשל חשמונאים א', י"ד, מ"א)⁴. גרינברג כמו נועד לתקן את החסר הזה. העובדה, שהופיע בתוך תקופה של מצוקה, ענתה גם היא על הדגם המקראי של הופעת הנביא [הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני

בוא יבוא יום יהיה הגדול והנורא; והשיב לב אבות על־בנים ולב בנים על אבותם פן־אבוא והכיתי את הארץ חרם", מלאכי ג', כ"ד-כ"ה}.

גרינברג נתפש על־ידי חסידיו כנביא "מחוץ לשירה"; נביא לפי אמות־המידה שקבעה המסורת המקראית, שלאורן־נבחנת מהימנותו של נביא על־פיה התשובה לשאלה: "האם באו דבריו, או לא באו". לפי השקפת חסידיו, גרינברג הוא "נביא מהימן" שכן "דבריו באו" והוא חזה את העתיד לבוא בטווח קצר; אבל הוא אף יותר מזה: הוא "מחוקק", שכן יצד כלים ועקרונות לפירושה ולעיצובה של המציאות ההיסטורית החדשה ולהפיכתה של האוטופיה המשיחית למשיחיות ריאליסטית⁵.

האמנם היה גרינברג "נביא מהימן"? האם היתה האסכא־טולוגיה שלו תוצאה של עמדה פואטית כלפי העולם, או תוצאה של ניתוח היסטורי־מדיני, שמקורו בהארה ובהתגלות עמוקה? האמנם צדק בכל "נבואותיו"?

ב

יותר מאשר כל משורר עברי אחר בן־זמננו אפופה, כאמור, הביוגרפיה של אצ"ג ערפל של אגדה. ערפל זה נמסך במתכוון על־ידי המשורר עצמו ועל־ידי חסידיו, כדי שהביוגרפיה תהיה תואמת את המודל של נביא נערץ ונרדף, נלחם ומוקע. רוב הדברים שנכתבו הם, על־פירוב, כרוניקה ביוגרפית⁶ או דברי חסידים וזכרונות סלקטיביים ומגמתיים. מחקרים שעסקו בביוגרפיה של גרינברג כרקע וכמפתח לשירתו קיבלו, בדרך־כלל, את היסודות הביוגרפיים המופיעים בשירה כעדות מהימנה. חלק מן הדברים שנכתבו היו דברי קיטרוג ונאצה, וחלק אחר - תערובת של הערצה עיוורת וחסידות ללא־סייג. רק לעיתים רחוקות נמצא מי שהפשיל מעט את הפרגוד מעל הלגנדה הביוגרפית ושייבש את התמונה⁷.

גרינברג עצמו תרם רבות ליצירת הדימוי העצמי שלו ולטשטוש התחומים בין הביוגרפיה ה"אמיתית" לבין הביוגרפיה ה"ממודלת" שלו, כלומר הביוגרפיה כפי שהיא

מעוצבת בשירתו ובפרוזה הריטורית שלו. בדרך־כלל לא נעשה ניסיון רציני לברר מה בשירת גרינברג הוא מודל ספרותי אוטונומי, זה הכפוף ל"חומרי־הגלם" של היצירה הפואטית, דרכי עיצובם בה וראיית המשורר את עצמו, לבין המציאות הביוגרפית "כפי שהיתה". מפליא גם, כי לא נעשה כמעט שימוש באותם ממכתבי אצ"ג הפתוחים בפני החוקר, וכמעט לא נעשה שימוש גם בעשרות הרבות של המאמרים הפובליציסטיים שפרסם גרינברג כארץ־ישראל ובפולין, בעבר־ית ובאידיש, בעיתונות הכללית, בעיתונותה של תנועת העבודה ובעיתונות הרכיזיוניסטית לסוגיה.

החשיבות שיש לייחס לפובליציסטיקה האקטואלית של גרינברג נובעת מן העובדה, כי בה נתן ביטוי לעמדות ישירות ומיידיות בבעיות השעה ובשאלות עקרוניות כאחד. מי שמעניק לאצ"ג סגולות של "נביא" ואינו רואה ביצירתו הפיוטית חטיבה "אוטונומית", אלא רק דרך ביטוי להשקפתו הכללית, אינו יכול לטעון כי "הנבואה" של אצ"ג באה לידי גילוי רק בשירה, ואילו הפובליציסטיקה היא תחום משני או שולי ביצירתו ואין לצפות ממנה למה שמצפים מן השירה. כיוון שחסידי גרינברג, אכן, אינם רואים בשירתו "תופעה אוטונומית" כזאת שיש להתייחס אליה כאל שירה בלבד, יש לצפות, לפיכך, לשיטתם שלהם, למצוא את סגולות הנביא של גרינברג ותכונותיו בתחום זה גם בפובליציסטיקה הפוליטית שלו, ובוודאי שאין מקום להימצאותן של סתירות ואי־התאמות בין שתי החטיבות הללו ביצירתו.

נראה, לכן, כי קריאה מקבילה של השירה והפובליציסטיקה עשויה להעניק תמונה כללית ומלאה יותר של התפתחות עמדותיו של גרינברג בנושאים שונים. יתרה מזאת: קריאה מקבילה עשויה לאפשר להגיע אל כמה מסקנות בעלות־ערך לגבי שירתו ולגבי אופי "מידול" המציאות בה. האמנם לפנינו עולם פואטי הבורא עולם "אותנטי" המתיימר להיות "שיקוף של המציאות" או שמא לפנינו עולם פואטי שבו המציאות "ממודלת" על־פי השקפות שונות ויחס אל העולם? דווקא משום שהכתיבה הפובליציסטית היא ישירה ומיידית ואינה כפופה לאילוצים של "החומרים הפואטיים", רשאי הקורא לצפות, כי המאמרים בפרוזה יכולו ניתוח בהיר ונהיר יותר של המאורעות ויכללו ניבוי ברור יותר של העתיד, לעומת

הפואטיקה שיש בה "חומרי מציאות" רבים בעלי פונקציה פיגוראטיבית. ציפיה זאת מתחזקת לנוכח העובדה הביוגראפית, שגרינברג לא נסגר מעולם במגדל השן של המשורר ולא היה רק משורר מגוייס, גרינברג היה גם עסקן פוליטי פעיל, כזה המעורב במאבקים פוליטיים ומפלגתיים שניהלה מפלגתו, המפלגה הרביזיוניסטית, עם יריביה בתנועה הציונית וגם היה פעיל במאבקים הפנים־מפלגתיים. הוא פנה אל קהלו לא רק באמצעות השירה, אלא הרבה יותר מזה, באמצעות נאומיו הפומביים ובאמצעות מאמריו. הנאומים גם נקראו ונשמעו עלידי ציבור שהוא רחב פי כמה מקהל הקוראים של שירתו, והמסר הכלול בהם היה ברור ומובן הרבה יותר. לכן, אין מקום להתייחסות אל החטיבה הפובליציסטית ביצירתו של גרינברג כאל חטיבה שולית ולא־חשובה, שהיא פרי אילוצי השעה והדחף להיות מעורב, אלא יש לראות בה חלק מרכזי וחשוב במערך יצירתו ובמעורבותו הציבורית.

ה

מן הראוי לתת את הדעת לכך, כי לא כל חלקיה של התנועה הרביזיוניסטית אכן היו שותפים להענקת אדרת הנביא לאצ"ג. התיאור, כאילו "מעמדו של אצ"ג בתנועה הלאומית בכלל וב'ברית הבריונים' בפרט, היה של משורר־מחוקק. דבריו נחרתו בלכות הבית־רים כאילו חצבוס בסלע ונתקבלו ללא עוררין – הוא היווה את הסמכות הלאומית העליונה"⁸ – תיאור כזה הוא הפרזה. גרינברג לא יכול היה לקבל מעמד של "סמכות לאומית עליונה" ברביזיוניזם – לא בהצה"ר ולא בבית־ר. אמנם, גם מי שלא ראה בו "סמכות עליונה" הושפע בליספק, מן הסגנון הנבואי של גרינברג, אבל ראה בו יותר כעמדה אותנטית של משורר כלפי העולם וביטוי לתחושות הדור, מאשר פרוגראמה לאומית ומדינית⁹. ברביזיוניזם, ובכלל זה ברביזיוניזם הראדיקאלי, היו כאלה שמילאו תפקיד נכבד יותר בהפצתם של הרעיונות הציוניים־המהפכנים וכאלה שמילאו את תפקיד "הסמכות העליונה" במישור האידיאולוגי והפוליטי. אמנם היו שירים אחדים של גרינברג, אשר זכו בשנות השלושים לתהודה רבה ואף

הטביעו חותם עמוק אצל קוראיהם, אבל – כאמור – השפעת מאמריו ונאומיו היתה רבה לאין ערוך לעומת השפעת הפואטיקה שלו.

הראשון שנטל על עצמו את תפקיד האפוסטול ותיאר את גרינברג כ"מבשרו של המשיח" היה הסופר והמסאי יהושע השל ייבין, חבר "השלישיה" הידועה גרינברג-אחימאיר-ייבין. אף שמערכת היחסים האישית ביניהם לא התנהלה תמיד על מימנחות, וייבין הכיר מקרוב את חולשותיו האישיות של גרינברג, לא מנע הדבר ממנו לדמות את גרינברג למשורר-נביא ולמשורר-מחוקק, למבשר של תפישה לאומית מהפכנית. ייבין תיאר את גרינברג כמי שחשף את האמת שמאחורי המאורעות וחזה את מהלך ההיסטוריה¹⁰. דימוי זה טופח באופן אינטנסיבי בשנות החמישים על-ידי חוג "סולם" מבטא הזרם הלאומי-המשיחי בציונות. חלק מחברי החוג עשו גם מאמץ להוכיח, בראיות היסטוריות חד-משמעיות, שגרינברג היה, אכן, נביא מהימן.

אופייני לגישה זאת הוא מאמרה של מרים עטרה (= ייבין), "התגלות הנבואה", המונה את כל הנבואות שהשמיע גרינברג ומוצא, כי כולן כאחת, אכן, התאמתו¹¹. באופן דומה, קבע גם י.ה. ייבין, במאמרו "המשורר בדורותיו" כי, "התאמתותה הגדולה של נבואת אצ"ג היא איפוא – במה שנבואותיו הטובות נתקיימו לעינינו"¹². לפי תפישתו של ייבין, אין זאת רבותא כלל לנבא על בואם של אסונות וקטאסטרופות – ולהצליח בנבואה – שהרי תולדות האנושות הן שרשרת ארוכה של אסונות, עד שבסופו של דבר, נבואת חורבן חייבת להתגשם. לא כך באשר לנבואות הגאולה, שהרי הגאולה – להבדיל מן האסונות – אינה מתרחשת אלא לעיתים רחוקות ביותר.

קריאה כרונולוגית בשיריו של גרינברג תגלה התעסקות מתמדת שלו בתופעות הנבואה והמשיחיות והתפתחות – אף כי לא התפתחות ישירה ועקבית – של הדימוי העצמי שלו כנביא, מבשר וחזה. לעיתים גרינברג מסתפק במעמד צנוע ("לא נביא ולא בן נביאים, כי אם נכד רחוק / הנני, המרעל לטפת הדם הנבואית, האחת בדמי"; אזור המגן ונאום בן הדם, ירושלים תר"ץ). במקומות אחרים הוא מציג עצמו כנביא החש את האופי ואת הדופק האמיתי, הפנימי, של המאורעות

ומתוך כך את היותה של התקופה תקופה משיחית, או כאחד מ"פייטני המשיח". בשירתו של גרינברג נמצא מגוון גדול של דימויים מתחלפים להגדרת עצמו, מקור ייחודו ואופי שליחות – מתיאור מצניע שלו כאחד מן העם, אשר רק זכה לכשרון ביטוי מיוחד, "כלב בית" רגיש יותר מאחרים לאסונות העומדים מאחורי הכותל ולכן "נובח בלשון הקודש ובאותיות דפוס על האסון הקרב [- - -] (סדן, חוברת ה', חשוון תרפ"ז) והוא משול לנביא שכל מה שניבא התגשם כבר לנגד עיניו.

בפובליציסטיקה המוקדמת שלו, לעומת זאת, הוא נזקק לדימוי הנביא רק לעיתים רחוקות. כך, במאמרו הציוני הראשון מיולי 1923, גרינברג מתאר את עצמו כ"[- - -] הצעיר באלפי ישראל, אינני פוליטיקן, אלא משורר ועורך של עתון לאמנות, סימן לאי־הבנה וכפירה בריאליזמוס. ואולם מקצת מן הנאטורליזמוס הקלסי נשתיר בי למרות נטיות לפוטוריות"¹³. בפובליציסטיקה של שנות העשרים גרינברג רואה את עצמו כסופר מהפכני ובעל חזון, כאחד מהגלריה הנכבדה של סופרים בעלי אידיאה וחזון בספרות העולמית ובספרות העברית (= י.ח. ברנר). פעמים רבות הוא מציג את דבריו כנובעים מן החירות של המשורר ומן הפאתוס המהפכני של הסופר המחולל אידיאה.

אפשר שגרינברג ראה עצמו כיורשו של ברנר, אבל במסגרת תנועת העבודה הארצישראלית לא היה סיכוי שיתקבל כמשורר־נביא, הממלא פונקציה אידיאולוגית של "סמכות עליונה". התרחקותו מתנועת העבודה נראית, על־כן, כתוצאה משולבת מאכזבתו מכך ש"יום הקטנות" הציוני עומד בניגוד גמרי לתבנית ההיסטורית האסכאטולוגית שלו ומחוסר הסיפוק שלו מן המעמד לו זכה בתנועת העבודה. אצ"ג לא יכול היה להסתפק בהערכה כמשורר אלא היה זקוק להערצה כאידיאולוג־מבשר. מאמריו לא זכו להד רב ונתפשו, לכל היותר, כדברי חזון שמשורר רשאי להתנבא בהם מתוקף היותו משורר – ותו לא. הוא לא נקרא לשמש בתפקיד של איש הרוח הבכיר של תנועת העבודה. ובאופן זה, כאשר התהפך הגלגל הפוליטי, בנה לו גרינברג תמונת מציאות שבתוכה הפך למשורר מקולל ומנודה אצל "יהדות הסקילה", כלשונו, כאשר הסוקלים הם החברים במפלגות הפועלים

בארץ־ישראל. דמות הנרדף והמקולל היתה הכרחית להשלמת התכנית של מעמד המשורר וקהלו.

אולם, טעות תהיה להניח, כי המהפך הפוליטי של גרינברג והצטרפותו למחנה הרביזיוניסטי הפכו אותו מיד למשורר הנביא של אותו מחנה פוליטי חדש. גרינברג אמנם זכה למעמד פוליטי נכבד, נבחר כציר לקונגרסים הציוניים מטעם הצה"ר והשתתף בכינוסים המפלגתיים ובמאבקים המפלגתיים ובעיקר מילא תפקיד מרכזי בעיצובה של העיתונות הרביזיוניסטית העממית בפולין, אבל הוא לא זכה למעמד של "משורר לאומי" במסגרת התנועה עצמה. מעמדו התחזק מאוד אחרי הקונגרס הציוני הי"ח, בעת שהתעורר הפולמוס בעקבות שירו הידוע של ח"נ ביאליק: "ראיתכם שוב בקוצר ידכם", שיר שכוון, ככל הנראה, נגד הרביזיוניסטים והפחית הרבה ממעמדו של ביאליק בקרב הציבור הרביזיוניסטי¹⁴.

אבל, גם לאחר 1931 נמלט למצוא בעיתונות הרביזיוניסטית, מאמרים על שירתו של אצ"ג, בעיקר עד שנת 1937, וגם בעיתונות המחתרת של שנות הארבעים אין בנמצא מאמרים על אצ"ג ואין מובאות רבות משיריו!¹⁵ רק ספר הקטרוג והאמונה, שזכה לתפוצה מרשימה בשנים 1938–1939, ואף הופץ בפולין במחיר מוזל עלידי חוגי האצ"ל שם, הפך את חטיבת שירתו הלאומית־האסכטולוגית למוכרת ברבים.

זאב ז'בוטינסקי, שהרבה לכתוב בענייני ספרות ושירה, לא הקדיש לשירתו של אורי צבי גרינברג מאמר כלשהו, ודומה, כי שירתו המודרניסטית של אצ"ג היתה רחוקה מאד מתפישת השירה של ז'בוטינסקי (כפי שתפישת התרבות והספרות של ז'בוטינסקי היתה שונה בתכלית מתפישתו של אצ"ג!)¹⁶.

גרינברג, כאמור, גם לא היה יכול לזכות בכתר של נביא במחנהו, שכן מעמד זה היה שמור כולו לז'בוטינסקי, שנתפש ותואר עלידי חברי תנועתו לא רק כמנהיג פוליטי אלא כבעל חזון נבואי¹⁷. לא היה מירווח לחלוקת סמכויות או מקום לשני נביאים במחנה הרביזיוניסטי. לכן, אין זה מפליא כלל ועיקר, כי דווקא בקרב אותו חוג, אשר מרד בדרכו המדינית של ז'בוטינסקי, טופח הדימוי הנבואי של אצ"ג. לעומת זאת, בקרב המחנה שהלך בדרכו של ז'בוטינסקי – ועשה כן ולוא גם במוצהר – ניגן גרינברג רק כ"כינור שני", ואפילו לא ככזה. לכל היותר נתפש גרינברג עלידי ז'בוטינסקי כמי

שנתן ביטוי שירי רב עוצמה לכמה מהשקפות היסוד הלאומיות של הרבזיוניזם. גרינברג עצמו, אגב, לא תבע מעולם בפומבי להסיר מז'בוטינסקי את כתר המנהיגות ולהעבירו לעצמו. בפומבי נמנה עם מעריציו ומשגיביו של ז'בוטינסקי, אף שמאחורי הקלעים היו היחסים ביניהם רוויימתח וגרינברג מתח לא־אחת ביקורת נוקבת על ז'בוטינסקי ועל דרכו המדינית¹⁸. בכל מקרה, מעולם לא תקף גרינברג את ז'בוטינסקי בפומבי, במאמר או בשיר, ולא נתן אפילו ביטוי קלוש להשקפת האופוזיציה נגד ז'בוטינסקי, זאת שהיתה מונהגת עלידי אברהם שטרן¹⁹. גם בשורות לח"י עצמו לא זכה גרינברג בשנות הארבעים למעמד של נביא ראשון במעלה, שכן מקום זה שמור היה לאברהם שטרן.

ראוי לזכור, כי אורי צבי גרינברג לא גילה פעילות ולא הפגין נוכחות בשנות המאבק האנטיבריטי של האצ"ל ושל לח"י. לא רק שלא היה שותף ל"מרד", ולא שימש כמנהיג רוחני שלו, אלא אף התנגד למלחמת המחתרות.

בשנים 1940-1947 שירתו לא היתה שירה מגויסת למאבק המחתרת, ולהבדיל משנות השלושים לא גילה בעת הזאת פעילות ציבורית כלשהי. לעיתים ניתן למצוא רמז לתהיות על הפאסיביות המוחלטת של גרינברג בשנות המאבק והמרד²⁰, אבל שנים אלו נשארו אפופות בערפל סמיך. בפרסומים מאוחרים אף נעשה ניסיון מודע לטשטש את העובדות, וכל זאת בלי להפריד - כפי שהיה מתבקש - בין האיש לבין יצירתו, שכן הבחנה כזאת לא היתה תואמת את דימוי הנביא והתכונות המיוחסות לו. רק בהחזית (גליון ה', תש"ד) ניסה ד"ר ישראל אלדד (שייב) לתרץ את הפאסיביות של גרינברג ביחסו לו מחשבות לטווח־רחוק על תפקידו החיוני בהמשך מלחמת־השחרור של עם ישראל - ומתוך כך מופיע הצורך שלו לשמור על חייו. תירוץ זה תאם אולי את ה"אני" המפותח של גרינברג תודעת עצמו אך לא היה בו אמת. אין זה פלא, כי בפרסום חוזר של אותו מאמר עצמו מן החזית, בחוברת בעקבי השיר (תמוז תש"ט), השמיט אלדד את הפסקה האחרונה, זאת שהופיעה במאמר המקורי משנת 1944 ושבה נאמר:

"ובסוף: כשמדברים על ביירון, אין שוכחים אף פעם

לסיים את הדיבור בהערצת הגיבור, שמת בצאתו להילחם את מלחמת השחרור של היוונים. אין אנו גורסים הערצה זו. דעתנו, שביירון היה עלול לפעול הרבה יותר למען תנועות החופש באירופה ובעולם כולו לו היה מאריך את חייו ונלחם בנשקו הוא. ביירון במותו על מלחמת שחרור לא עשה את המכסימום שיכול היה לעשותו למען מלחמות השחרור. הוא חטא כלפיהם. וטוב מאד שאורי צבי גרינברג מבין את זאת."

הצורך לשמור מכל משמר על הדימוי הנשגב הוליד, איפוא, לאפולוגטיקה מגוכחת (שהרי לגרינברג לא נשקפה שום סכנה של ממש משלטונות המנדאט!) או להעלמת האמת.¹² אותו חוג לאומני-ראדיקאלי, שחיפש ודרש דוגמה אישית אצל מנהיגות התנועה היריבה, לא תבע מנהיגות אישית ודוגמה אישית ממי שהכתירו בכתר נביא והעניק לו את ייעודו של המוכיח בשער ומורה-הדרך של דור ושל עם. אפנה עתה לדון בהשקפתו של גרינברג בשני נושאים קונקרטיים: יחסו של גרינברג למצוקתם של יהודי פולין בשנות העשרים ולעלייתם ארצה ותחזית-רנבואתו של גרינברג על החורבן של יהודי אירופה בסוף שנות השלושים. דיון זה ייעשה, כאמור, באמצעות שירתו וכתבתו הפובליציסטית האקטואלית.

ד

גרינברג הירבה לתאר בשירתו האסכאטולוגית, וגם בלא-מעט מן הפובליציסטיקה האקטואלית שלו, את מצוקתם האקוטית של יהודי פולין ואת חרב החיסול המרחפת מעל ראשם. תמונות חורבן וחזות החורבן של הציביליזאציה היהודית במזרח-אירופה מופיעות בשירתו, על רקע המאורעות של מלחמת-העולם הראשונה ולאחריה, בתדירות גבוהה והולכת. סיוטי החורבן ותחושת הקץ של חוגים אינטלקטואליים שונים באירופה קיבלו בשירתו מימד אסכאטולוגי-לאומי רב עוצמה. חטיבות מרכזיות בשירתו מוקדשות לתיאור האימה המאיימת על יהדות פולין; תחילה היא מאיימת

לעקור אותה משורשיה העמוקים ב"אדמת הסלאבים" ולהפיץ צם לכל רוח, ואחר־כך, לכרות ולהשמיד אותה באופן פיסי. תפישתו של גרינברג את האנטישמיות הפולנית היתה שונה בתכלית מתפישתם של רוב הרביוניסטים ושל ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי טרח, כזכור, להסביר, כי האנטישמיות הפולנית אינה אנטישמיות תרבותית מופנמת ואקטיבית, אלא תולדה של נסיבות אובייקטיביות, המולידות לאומנות ויחס עויין אל המיעוט הלאומי היהודי. בתמונה האסכאטולוגית של גרינברג, השנאה של פולין הקאתולית ליהודים היא שנאה תהומית, מטאפיסית, שורש משורשיה של הפולניות הנוצרית. הזהות בניתוח מצבם הבלתי־אפשרי של יהודי פולין, שהיתה בין גרינברג לבין ז'בוטינסקי בשנות השלושים, אין בה כדי לטשטש ולהקהות את עוצמתו של הניגוד העקרוני הזה.

גרינברג עלה לארץ־ישראל ב־1924, בראשית התקופה המכונה בהיסטוריוגרפיה הציונית - תקופת "העליה הרביעית". עליה זו התאפיינה, כידוע, באחוז הגבוה של עולים בני המעמד הבינוני־נמוך, אשר עלייתם לארץ לא נבעה ממניעים אידיאולוגיים־חלוציים, ובוודאי לא מתוך דחף משיחי. היא באה, בעיקרו של דבר, בשל הלחץ הכלכלי בפולין ומשום נעילתם של שערי ארצות־הברית בפני הגירה יהודית גדולה. ממילא נתפרשה העליה הזאת כ"עליה סטיכית", עליה המבטאת את האופי העממי של הציונות, ולמעשה את אופיה כתנועת הצלה. כך תפש ז'בוטינסקי את "העליה הרביעית" ואת המפנה שהביאה לתנועה הציונית.

ממשורר שתמונת עולמו היא תמונה של פורענות נוראה, הצפויה בכל רקע ליהודי פולין, ועליכן יש צורך בהצלחת המיידית, ללא שיקולים וחשבונות נוספים בטרם ירד עליהם הכורת והמטאפיסי יהפוך להיסטורי, היה מקום לצפות ליחס חיובי אל "העליה הרביעית". גרינברג צריך היה לקדם בברכה את העולים מפולין ולראות בהם ניצולים מאדמה הנשטטת מתחת לרגליהם. אבל הדרך בה קידם גרינברג את ה"עליה הרביעית" והאופן בו התייחס אליה היו שונים לחלוטין. לא פלא, לכן, שהוא עצמו - וחסידי אחריו - טשטשו את הפרק הזה בביוגרפיה של גרינברג והעדיפו להיאחז ביסודות אחרים מתקופה זאת ולהדגישם.

תפישת עולמו האסכאטולוגית־המשיחית לא ראתה ב"עליה הרביעית" התממשותו של חזון שיבת ציון. היסודות האכספרסי־יוניסטים והקומוניסטים שבה²² דחו את האופי הסוציו־תרבותי של "העליה הרביעית" כתכונות שאינן מתאימות להווייתה המתחדשת־המהפכנית של ארץ־ישראל. אין כאן, לדעתו של גרינברג, רק חוסר התאמה בשל סיבות כלכליות, אלא חוסר התאמה מנטאלית. עולי "העליה הרביעית", לפי גרינברג, אינם מוכשרים למטאמורפזה הרוחנית־הקיבוצית והאינדיבי־דואלית החייבת לעבור על כל עולה ועולה ועל החברה הארצישראלית החדשה כולה.

האשמה בכך אינה מוטלת על הישוב בארץ־ישראל אלא על יהודי פולין עצמם:

"והרי מעט היסטוריה קרובה לעין, בהוליותה עוד. כמו אש יצאה ותאחז באוכלוסי היהודים בפולין. לשמע זאת נזדעזעה גם כנסת ישראל המכווצה ברוסיה הסמוכה. היא ראתה מרחוק את הד האש, כמו שרואים שריפה רחוקה. ואנו כאן חכינו ברננה לאניות. [- - -] נדמה היה, שהים השומם אצל יפו צוהל גם כן לתנועת האניות. אבל לא היה מי בתפרצות הגולה שיעמוד כרבן של כל בני הגולה והופך את הפסיכוז לתנועת עם ע"פ צווי תנועת התחיה למשיחיות הישראלית. ובכן: כל זמן שהיה פסיכוז - יצאו ועלו. רנו 'התקוה' בתחנות פולין המרשעת [- - -] תליאביב הלהיבה את הדמים גם בשאינו־משורר. חשבו שתלך ותסתעף לאורך הים... אבל פסיכוז סופר לנדוף - [- - -] ומכיון שרפתה שם הנימה, התחילו יהודי העליה הרביעית לזכור מצרים ובצליה (- - -)

טוב שבאים בעלי־הון, אבל אוי ואבוי אם חלוצים אינם באים. החלוץ אינו דווקא בעד כבוש הקרקע והקמת חקלאות יהודית, החלוץ הנהו גם הבן, שצריך להיות האב לבן עברי חדש. החלוץ הנהו הכור שבו מזדכך הדם מכל סיגיו והילד הילוד ממנו - יהא כבר המשוחרר מלידה - - -"

כנגד העליה החלוצית המשיחית עומדת עליית הרוכלים־

החנוונים, זו שבמרכזה עומד החנווני היהודי, המתכחש לפרוצס היצירה וההבראה הפנימית. מתכחש לכל הנסיונות וההתלבטויות בשל מתן מסגרת ממלכתית לקולקטיביזמוס הלאומי²³. העליה מפולין היא, איפוא, לדעתו של אצ"ג, עליה סטיכית ולא עליה משיחית, ולפיכך אין היא ראויה לברכה. עליה לארץ־ישראל אינה יכולה להיות – לפי גרינברג – עליית הצלה בלבד; העולה לארץ חייב להיות מוכשר לשנות את אופיו מן הקצה אל הקצה ועצם המעשה של העליה כרוך בתנאי מוקדם כזה:

“הגולה שהיתה בבחינת טריטוריה כל־עולמית – התפורר־ה. אין עוד כנסת־ישראל־בצער, אלא המונים המונים בארצות שונות, הנוסעים בכל הרכבות ובכל האניות בעולם והעומדים לנסוע, בכון מטורף: לכל הרוחות. אפילו בתקופת ספרד ופורטוגל לא הגיע העם לידי יאוש קיצוני כמו זה עכשו. אז היו לעם, כנראה, פרספקטיבות מעבר לגבולים. והא־ראיה, שלא תקפם הפסיכו: ארץ־ישראל. מאשכנז הלכנו לפולין. ומפולין – אין מוצא עוד. השערים סגורים לכל הארצות. ואוי אוי אם הגיעה השעה החשכה; שנזכרו הרוכלים בפולניה סוף־כל־סוף בארץ ישראל! בפולין – סוף כל הגלויות. זהו סימן, שכלו כבר כל הקצין. ואוי לאלו, שאינם יודעים להתאבל, אלא רואים ע”י כן ‘שהשמחה במעונם’ – בא”י. שמחים ללא־בינה לבולמוס שאחז המונים לקעקע בכת אחת אוכלוסי עם כבירים, יסודות של מאות שנים התבצרות ושל התאמה טבעית לאקלים, לשפה ומנהגי מולדת סלוית ולהיות תלושים בפעם אחת, לבחור לכת בלי הכשרה ואידיאה ארצי־שיראלית לפלשתינא, לשם הקמת אותה הרוכלות הנלבקאית, משום שגזר גרבסקי על ההון ומאמריקה יצא ‘קוטה’ –”²⁴

“העליה הרביעית” לא רק שאינה תואמת לתמונה המשיחית־המהפכנית־הטוטאלית, היא אף מסכנת באופן מוחשי אותם היסודות המהפכניים, הדקים והרופפים שכבר נוצקו בארץ־ישראל על־ידי “צבא העבודה”, כת החלוצים הרוצה

לכונן בארץ-ישראל "מלכות שמים הנוסדת על עבודה כשרה ויגיע כפיים" ולא "קליפורניה בארץ-ישראל"²⁵. גרינברג כותב, בלא מעט סלידה, על אותם יהודים שאירופה (פולין) מקיאה אותם והם נזרקים שלא ברצונם אל חופה של ארץ-ישראל "לשם הפרצלציה והקמת חנויות למלאכה על אדמת עפולה שצריכה לתת לנו לחם לאכילה ועשב לבהמה"²⁶. דבריו החריפים כנגד ה"עליה הרביעית" עולים בחריפותם גם על הביקורת אותה מתחו מנהיגים ציוניים כמו וייצמן, רופין, ארלוזורוב ואחרים, על דיוקנה החברתי והתרבותי של העליה הרביעית.

יש, איפוא, סתירה חמורה בין תמונת הקטאסטרופה האקטואלית בגולת פולין לבין התפישה הפלשתני-רצנטרית המובהקת של אצ"ג, התובעת שארץ-ישראל העברית החדשה תיכנה אך ורק על-ידי חלוצים ולא באופן חד-פעמי אלא בתהליך שיימשך "לפחות מאה שנה", עד שישבו בארץ-ישראל מיליון יהודים "שסגנון להם ומשמעות ותרבות בעיקר"²⁷.

מעט מעט העתיק גרינברג את כובד האחריות של המשבר גם אל ההנהגה הציונית - אך לא אל מפלגות הפועלים. על-פי ביקורת זאת אין ההנהגה הציונית מודעת לאופי המהפכני-הטוטאלי של הציונות ולצורך לפעול מתוך תודעה מדינית-ממלכתית. אין להאשים את המדיניות הבריטית על שאינה באה לעזרת ההתיישבות היהודית, אלא יש לתלות את הקולר במנהיגי הציונות, שאינם מבינים כי הזמן דוחק; הציונות, לדעתו של גרינברג, תוכל לרכוש לעצמה תמיכה בינלאומית רק אם תציג את עצמה כציונות לאומית-משיחית.

כאמור, גרינברג אינו רק פובליציסט רעיוני, הרואה חזונות היסטוריים ומרגיש כאש בוערת בעצמותיו את המאורעות העומדים מאחורי הדלת; הוא גם עסקן פוליטי המציע הצעות מעשיות. וכך, ראוי לבדוק מהן הצעותיו של גרינברג כשהוא בא לתרגם את החזון האסכאטולוגי שלו להצעות קונקרטיות. מה יש לו להציע כדי להפוך את התנועה הציונית לתנועה ממלכתית-משיחית אקטיבית? בסדן מכסלו תרפ"ה (חוברת א'-ב') מציע גרינברג תכנית פעולה מפורטת כדי "להתחיל תנועת השחרור הישראלית מאלף-בית" ואלו כמה מסעפיו:

(א) לקרוא לקונגרס ארצישראלי יוצא מן הכלל מטעם ההסתדר-

רות הציונית, שחוץ מבאיכח שוקלים, ישתתפו בו ע"פ הזמנה הוגי הדעות וחכמי האומה בכל תפוצות הגולה בזכות של צירים.

(ב) להעמיד למשפט הקונגרס, כלפי בית־דין עם, את כל האחראים בכל מפלותינו המדיניות בארץ במשך השנים האחרונות.

(ג) לבחור ועדת מומחים מפקחת נויטרלית בעניני הקרנות שנוסדו בתוך ההסתדרות לשם ארץ ישראל, שועדה זו תמציא רפורט מפורט לעם המעונין לדעת כמה ניתן לשוב העברי וכמה לפקידות ועניניה השונים.

(ד) לתת הרצאה מפורטת, כמין חשבון־נפש מדויק, נאמן ומקיף למצבו של הגזע הישראלי בארצות העולם. ולצאת מנקודת־ראות זו לנתינת פתרון לפרובלימה הטריטוריאלית וע"י כן גם תוקף למדיניותה של ציונות מחודשת.

(ה) לפנות לממשלה הבריטית בתזכיר מפורט, הכתוב בלשון בני אדם כואבים, על כל העמל האנושי, הדם, והכסף שהשקענו באדמת פלשתינה השוממה עוד מזמן הטורקים.

(ו) להראות על אי־נצולם של שטחים רחבים שאין כלל עובר עליהם.

(ז) להציע לפניה סכום השאלות, שתתגבשנה עד לבטוי מסוים על הקונגרס הזה, הנוגעות כעצם פתרונה ההכרחי של הפרובלימה הטריטוריאלית שלנו ולדרוש תשובה מפורטת וגלויה בכל פרטיה על אלה השאלות, שתהא מעין גלוי־דעת חדש מצד הממשלה הבריטית בנדון המנדט והתחייבויותיה כלפי האומה.

(ח) במקרה, שגלוי־דעתה יהיה בנגוד גמור לנקודות המוצא בפתרון הפרובלימה הטריטוריאלית, נכיר פעם ע"י כן את המצב בעינים פקוחות. נדע, שהצהרת בלפור אין לה ממש. נכריז עליה, שאנו משיבים אותה, כשטר בלתי־נפרע, לבריטניה הגדולה ונוציא מכן את המסקנות לסדור עבודתנו הלאומית בעולם, הבראתה הפנימית, והתאמתה למציאות שלנו ולאפשרויותיה של האומה והשפעתה בכל מקום.

וכיצד תפעל, לפי אצ"ג, הציונות אחרי ש"החזירה" את הצהרת בלפור אחרי־כבוד לבריטניה? – היא תתבע אז זכות עליה חופשית לארץ־ישראל כמיעוט לאומי בה; את החזקת מוסדות החינוך העברי על חשבון ממשלת המנדאט; סלילת כבישים ומפעלי פיתוח אחרים על חשבון ממשלת המנדאט וכד'.²⁸ כשירד החזון המשיחי אל קרקע המציאות ולבש צורה של תכנית פרוגראמאטית, הסתבר, איפוא, שאין לגרינברג הצעות של ממש אלא רעיונות נאיבים ועקרים. התשובה של גרינברג למשבר "העליה הרביעית" היתה, אם כן, כינון

אוטונומיה יהודית בארץ־ישראל כשיתוף־פעולה מלא של ממשלת המנדאט.

עמדה זו, וכן תחושות האכזבה ומפח־הנפש המתעצמים, הם שקירבו אותו לתנועה הרביזיוניסטית, שזה מקרוב הוקמה, ושאליה הסתפח בעצם רק אחרי מאורעות תרפ"ט. מאורעות אלו היו פגיעה קשה וחמורה בחזון האסכאטולוגי ובמנטאליות האסכאטולוגית הרבה יותר מאשר משבר "העליה הרביעית". תחושת האימה הריאלית והמטא־היסטורית הועתקת באחת מפולין לארץ־ישראל וגרינברג הגיב עליה בצורה הרגישה והחריפה ביותר.

אם באסכאטולוגיה של שנות העשרים יש ביטוי עמום לחזון של חברה יהודית הכנוייה על יסודות חברתיים חדשים, הרי שמשנת 1929 ואילך האסכאטולוגיה של גרינברג הופכת להיות לאומית־טריטוריאלית בלבד. יש בפיו רק דברים מעורפלים על אופיה של "מלכות ישראל השלישית" כהוויה חברתית־תרבותית והוא מתמקד בפן הריכוני־טריטוריאלי. המשיחיות שלו הופכת להיות משיחיות בעלת סממנים ניהיליסטיים, שכן אינה תלויה בתשובה רוחנית ואינה מביאה את התשובה עימה. כתר מגשימי הגאולה המשיחית הוסר מראשם של המעטים־החלוצים והונח על ראשם של המעטים־הקנאים הסיקריקים. כמו בכל תמונה אסכאטולוגית, חזון העתיד הוא היפוכו המושלם של דימוי ההווה ואמור לתת פיצוי ותחליף להווה החסר.²⁹

ה

כתר "הנביא המהימן" ניתן לאצ"ג גם בשל הטענה הנפוצה, שחזה את שואת יהודי אירופה מזה ואת נפילתה של האימפריה הבריטית מזה. כך מרכיבים לצטט קטעים מתוך שירי "ספר הקטרוג והאמונה", החוזים את ההתקפה הנאצית על אירופה ("הו גורו לכם, תושבי עריה־הכתר הנוצרים! / מטיסת נשרים זועפים לחומי רשפים / - - - " [משא ערי הכתר", שם, עמ' ע"ד]) ואת חזון שקיעתה של האימפריה הבריטית, מיולי 1938:

יש יום ומנילוס ישופך התנין
 ומזרס־הפרת בכ תתיו דגת בבל.
 אני חז את נשרי עמלק מן הרינוס
 עפים אלי גג הוסטמינסטר הרם.
 אני רואה את הגנגס עולה בכתפך,
 לחך ובלע אדם ורובהו
 כל טנק ותותח.
 אני רואה את כל הדו עוקרת עגניך,
 שלשלות גשריך ואוקינוס בתוך -
 אני רואה את הים - חיק העד לציך.

("יהודה היום, יהודה מחר", הירדן, 30.7.1938)

לעומת זאת, אין בפובליציסטיקה האקטואלית המיידית שום חיזוי קונקרטי של מלחמה עולמית באירופה ושל שואה שתבוא כתוצאה ממנה ושום חיזוי של שקיעת האימפריה הבריטית; ההיפך הוא הנכון: גרינברג מתגלה במאמריו כבעל הבנה היסטורית פוליטית פשטנית ומטעה. כך, למשל, במאמר בשם "הפרק האחרון של המהפכה העולמית", שהתפרסם בהירדן ביום 23 באוקטובר 1934, מכוון אצ"ג את הסארקאזם שלו כלפי "קומוניסטים ופציפיסטים רקובים", הסבורים שהמיעוטים האתניים כפולין יחוללו מרידה אירידנטית כלשהי, שכתוצאה ממנה תיפתח מלחמה עולמית חדשה. גרינברג סבר, כי מלחמה עולמית נוספת אינה אפשרית בשום מקרה: "יותר קרוב להאמין בכוח ההגיון של הממלכות האדירות של זמננו, שהוא אומר להן ש'האקלים המדיני' אינו סובל עכשיו שום משחקים בגפרורים. שום ממלכה אינה מתגעגעת לשנת 1914. אפילו את הרכושנות העולמית צריכה לאתוז חרדה - והיא, אמנם, רועדת. אף אחד אינו רוצה להכניס את עצמו לאוירה של גאזים ודם. פאציפיסטיים טפשיים חושבים אחרת. אבל הנח להם לפטפטנים הללו!"
 חמש שנים לאחר מכן, סמוך לפרוץ המלחמה העולמית, כשהוא שבוי עדיין בגיתוח ההיסטורי המושלה שלו, הבנוי כולו על תפישת־עולם מניכאית, של לאומיות מזה וקומוניזם

מזה, כתב גרינברג מאמר בשם "כרמי שלי לא נטרתי" (המשקיף, 25.4.1939). במאמרו קבע, כי הדיבורים על סערה עולמית מתקרבת בעקבות הפלישה האיטלקית לאלבניה הם דיבורים עקרים. שוב הפנה אצבע סארקאסטית כלפי הפציפיסטים וכנגד האינטליגנציה היהודית המייללת, כדבריו, "לילה אלבנית" (אחרי שכבר "לילה" על אסון סין, אסון חבש, אסון פראג וכו'). 'סערה בעולם' בגלל פראג או אלבניה? – שואל גרינברג, ומשיב: "לא נכון הדבר. הסערה! היא בבקבוק הדיו. אצלנו – אצל האומללים שבכל האומללים. אצל כל השאר יש רגש המידה. אצלנו לא. אצל כל השאר אביב עכשיו: האכר חורש בשדה, חופר בגן, הממשלה מנהלת בהתאם לחוק את עניני העם... ואולם במלחמה אין רוצים. במלחמה רוצה הפאציפיוס – הסוציאליזם המרקיב". ולדעתו, כל זאת משום שהסוציאליזם – דהיינו: הקומוניזם – רוצה מלחמה עולמית כדי שיוכל להגשים את רעיון המהפכה הקומוניסטית העולמית.

במאמר זה, יש, כמובן, ניתוח מופרך של המציאות הבינלאומית והיצמדות דוקטרינארית אל סיסמאות ולראיית עולם אידיאולוגית צרה. חיזוי העתיד הנראה לעין והבנתם של התהליכים אשר בהווה המיידית – ודאי שאין כאן.

יש, אמנם, בשירת גרינברג תמונות המתארות את גרמניה היוצאת למלחמה על בריטניה הגדולה, אבל זוהי מלחמה בין שתי אימפריות על השלטון בעולם; למן שנת 1933 והלאה, כלומר למן עלייתם של הנאצים לשלטון בגרמניה, אין בנמצא, לא בשירה ולא בפובליציסטיקה של אצ"ג, ניתוח מעמיק של טיבה של האידיאולוגיה הנאצית ושל טיבו של המשטר הנאצי. אופקיו של גרינברג מצטמצמים בעיקר לאימת האנטישמיות הפולנית מזה ולאימת האנטישמיות והאנטי־ציונות הסובייטית־הקומוניסטית מזה.

יש טענה, לפיה את מימד "הנבואה" בשירת גרינברג ראוי לבחון על־פי ה"נבואות הרחבות" שלו. שכן, אין לצפות מ"נביא" ומ"חזזה" לנבא את מהלך המאורעות האקטואליים, להתנבא על מה שיתרחש מבעוד יום; הציפיה ממנו היא לצפות מראש את התהליכים הגדולים, לחזות את נתיבה של ההיסטוריה. אולם "נבואה" הנעה בין קוטב הייאוש והקטאסט

רופה לבין קוטב הגאולה והניצחון, אינה ה"נבואה" לה ציפו ואליה התכוונו חסידיו של גרינברג. מה שאכן ייחסו לו חסידיו היו "נבואות" מיידיות וקונקרטיות, ועל-כן יש לבחון את גרינברג על-פי אמת-מידה כזאת ולדאות היכן צפה תהליכים והתרחשויות קונקרטיים והיכן נחל כישלון חרוץ.

בחינה כזאת אכן מלמדת, כי גרינברג היה משורר אסכאטר לוג, אבל "נביא" לא היה. גרינברג מייצג כאן שילוב של השירה האסכאטולוגית-האפוקאליפטית האירופית המודרנית עם המסורת של מדרשי הגאולה והחזונות האסכאטולוגיים למן ראשית בית שני, אלו המצפים לתקומת ישראל מתוך חורבנה של ממלכת הרשע. מדרשים אלה פידשו מאורעות היסטוריים על-פי צופן אפוקאליפטי, הרואה במוקד של ההתרחשויות הגדולות את גורלו של עמ-ישראל ואת תשועתו הקרובה.³⁰

גרינברג השתמש בחומרים אסכאטולוגיים מסורתיים כדי לשבץ אותם בתבנית ההיסטורית האסכאטולוגית שלו, הרוויה סמלים היסטוריים ומיתראליגוריים. לפי תבנית זאת, המאורעות אינם עומדים בזכות עצמם אלא הם "אותות העיתים".³¹ התבנית האסכאטולוגית והחומרים הפיגוראטיביים, אשר מילאו את מקומם הטבעי בתמונת-העולם של גרינברג, העניקו ליצירתו עוצמה רבה! ההתרחשות ההיסטורית החד פעמית בהיסטוריה של עמ-ישראל - התרחשות שבמוקדה שואה ותקומה - היא שהעניקה לתמונה האסכאטולוגית הזאת ממשות היסטורית, אשר תמונות אסכאטולוגיות קודמות לא זכו בה.

את יצירתו של גרינברג יש לקרוא, לפיכך, לא כ"נבואה", אלא כשירה אידאית ואסכאטולוגית ויש להבחין בין ה"ייצוג" שלו ביצירה הספרותית היוצרת תמונת-עולם אוטונומית לבין הביוגרפיה הריאלית שלו. כך או כך, הצורך ב"נביא" במנטליות הקולקטיבית האסכאטולוגית של חוג ראדיקאלי קטן בציונות, העניק לביוגרפיה הספרותית של גרינברג מעמד יחיד במינו והפך אותה למיתולוגיה מרכזית בקרב המיתולוגיות של הימין הציוני.

הערות

לפרק 6

על היסוד המשיחי בציונות והיחס הדו־משמעי בלפיו ראה במאמריהם של ישראל קולת ושמואל אלמוג בקובץ בעריכת צבי ברס: "משיחיות ואסכטולוגיה, ירושלים תשמ"ד, עמ' 438-419.

על התקבלות גרינברג ודימויו על רקע השירה הפולנית הלאומית המשיחית ראה בקצרה "בין פילסודסקי למיצ'קיביץ". א. הראל-פיש, במאמרו "א.צ. גרינברג והליריקה של הזעם" (מאזנים 5, כרך מ"ג, אוקטובר 1976, עמ' 286-292) דן בדומה ובשונה בין אצ"ג למשוררים הרומנטיים האנגליים הגדולים של המאה התשע־עשרה ומתעלם מן הקירבה העמוקה שלו לשירה הלאומית והמשיחית הפולנית (והרוסית). בענין זה ראה, Victor Ehrlich, *The Double Image: Concepts of the poet in Slavic Literature*, Baltimore, 1964. דבריו של יוסף אורן ("משורר ההכרה הארץ־ישראלית", מאזנים, שם, עמ' 335-340) כי לשירתו הנבואית של גרינברג אין זיקה בלשהי לשירה האקספרסיוניסטית "הממזרה הגויית", כדבריו, של השירה הנבואית הקדומה, הם ביטוי מובהק לפורבינציאליזם לאומי תרבותי. על ההבחנה בין הנבואה המקראית האסכטולוגית והנבואה המקראית האפוקליפטית ראה מאמרו של בנימין אופנהיימר, "מן האסכטולוגיה הנבואית לאפוקליפסה" בקובץ משיחיות ואסכטולוגיה, שם, עמ' 72-27. ראוי לשים לב כי גרינברג אינו רואה בחטאי העם את סיבת האסון (ומסתפק בחטאי המנהיגות) ובוודאי שאינו תולה ב"תשובה" בתחום הדתי את הגאולה. על גילויים ראשונים של ציפיה לנביא בשירה העברית ראה חנא שמרוק "הקריאה לנביא: שניאור, ביאליק, פרץ ונאדסון", הספרות כרך ב', מס' 1, ספטמבר 1969, עמ' 241-244.

הקשר ההדוק בין פואטיקה ואסכטולוגיה בא לידי ביטוי בטענה כי "Poetical appeal must be a factor in millenarism", Charles W. Jonens, "The Millenial Dream as Poetry", in Sylvia C. Thurpp, *Millenial Dreams in Action: Essays in Comparative Study*, The Hague, 1962, pp. 207-208.

3. תרגום השיחה של אצ"ג עם העיתון "קונטראטאק" בחוברת על

8. יוסף זהבי, "הציונות המהפכנית - מ'כרית הכריונים' לאצ"ל", הנסיך השחור, שם, עמ' 300. יוסף נדבה, המבטא את הקו הרביזיוניסטי ה"אורתודוכסי", מקדיש לאצ"ג רק שורות מעטות כשהוא כותב על "חוזי" השואה. הנ"ל, "אבות הציונות וחיזוי השואה", שם, עמ' 352-376. אין ספק כי לאב"א אחימאיר היתה השפעה אינטלקטואלית ואידיאולוגית רבה יותר על חוגים ראדיקליים בבית"ר, אבל מסיבות שונות העדיפה המסורת ההיסטורית של חוגים אלה, לחכות עד העת האחרונה, להעניק לגרינברג מעמד בכורה ולהמעיט מתפקידו של אחימאיר.
9. כמה מן התגובות הראשונות על שירת גרינברג ראה אצל יהודה פרידחנדר (עורך), אורי צבי גרינברג/מבחר מאמרים על יצירתו, תל-אביב, תשל"ה.
10. י.ה. ייבין, אורי צבי גרינברג - משורר מחוקק, הוצאת סדו, ירושלים, תרצ"ח. ברומן "הצהוב" שלו ירושלים מחכה... (ירושלים, 1932) מתואר גרינברג כמבשרו של המשיח. גרינברג עצמו כתב הקדמה לתרגום לאידיש של רומן זה שהופיע בהוצאת 'די וועלט' בווארשה, תרצ"ג.
11. מרים עטרה, "התגלות הנבואה", בעקבי השיר/דברי הערכה ומחקר על שירת אורי צבי גרינברג, חוברת שניה, ירושלים, אדר תש"י, עמ' ל-מ"ו).
12. י.ה. ייבין, "המשורר בדורותיו", שם, תמוז תש"ט, עמ' ו-י"ח.
13. אצ"ג, "הציונות הערטילאית והמקוננים בשוליה", העולם, גליון כ"ז, ברלין 7.7.1923.
14. ראה למשל מאמרו של ז'בוטינסקי "המשורר לשעבר", חזית העם, 29.1.1932. בכרך על ספרות ואמנות, ירושלים, תש"ח, עמ' 351-357.
15. מאמרו של ד"ר ישראל שייב (אלדד), בהחזית גליון ח', שבט-אדר תש"ד, הוא מאמר חריג ועוד אחזור אליו. בכל פרסומי האצ"ל בתקופת "המרד" אין אצ"ג זוכה למקום של כבוד כלשהו. המשקיף הרביזיוניסטי, לעומת זאת, ציין במארכ 1944 מלאת 50 שנה לגרינברג וציין בצער את הסתגרותו של המשורר וכך גם בספטמבר 1944 כתב א. רמבה על שתיקתו של המשורר אף ש"האומה מתהוססת בדמיה" וכאב את העובדה ש"המשורר, המוכיח והמנחם, שותק". רמבה התכוון לשתיקתו של גרינברג על מאורעות השואה ולא לשתיקתו ביחס למרד שהאצ"ל פתח בו זה מקרוב. המשקיף 15.9.44.
16. ראה המאמר "משנתו הלאומית של זאב ז'בוטינסקי".
17. ראה מאמרו של יוסף נדבה "אבות הציונות וחיזוי השואה",

הנסיך השחור, שם. כך גם מאמרו של כנציון נתניהו "מקומו של ז'בוטינסקי בתולדות ישראל", ספר היוכל לככוד ראוכן הכט, ירושלים, 1979, עמ' 94-109. נתניהו כותב על ז'בוטינסקי כעל מי שלא היה "פרוגנוסטיקן פוליטי רגיל" אלא כמי ש"אור החזון נגה עליו - אותו אור, שנגה על נביאי־ישראל כשאמרו 'נפתחו השמים ואראה מראות אלהים'".

18. ראה מאמרו, "חמש שנים לאחר מות ז'בוטינסקי", המשקיף, כ"ט תמוז תש"ה.

19. במכתב מה־4.11.1935 כותב ז'בוטינסקי על הסכסוך בין אחימאיר מזה לייכין וגרינברג מזה, שגם הוא עצמו לא נמלט ממנו, כי "לו אמרו לי ייכין ואורי־צבי: 'די, שקלנו אותך ומצאנו שאינך מתאים, לך', הייתי מכין אותם. אבל פוחדני שאינם אומרים ככה, שעוד לא פטרוני כלכם, אלא רק מתמרמרים על שיש לי טבע אחר משלהם". מ"ז, א 2/25/2/1. פעמיים מתח ז'בוטינסקי ביקורת קשה על סגנון בתיבתו הפובליציסטית של אורי צבי גרינברג וראה בו חוסר הבחנה בין לשון השירה ללשון הפובליציסטיקה הפוליטית. חליפת המכתבים בינו לבין אצ"ג מועטה מאד ורוב העדויות על מערכת היחסים בין השניים הן עדויות בע"פ המכתאות רשמים, התרשמויות ורצונות יותר מאשר את מצב הענינים לאשורו.

20. ענין זה העסיק לא מעט את אנשי לח"י בשנות המאבק וסנגוריו של אצ"ג נאלצו להבחין בין שירתו של גרינברג לבין האיש עצמו. אפולוגטיקה זאת מתעלמת מכך כי הנביא המקראי נתן דוגמא אישית של אומץ לב בלי לחשוש מ"חצר המטרה". אפולוגטיקה כזאת ראה אצל י. אלדד, מעשר ראשון, שם, עמ' קמ"ב. אלדד מתאר את אצ"ג כמי שיילד תופעות שאין הוא עוד שולט עליהם. ק. כצנלסון אינו נרתע מן האמת הבלתי נעימה כשהוא כותב כי "פחדנותו של א.צ.ג., בשנות מלחמת המחתרת נשאה אופי מכוער ובלתי נסלח. מאחוריה לא עמד רק יצר של קיום פיזי, הרואה עצמו, בכיעור, למעלה מכל, אלא משהו נוסף." לפי ניתוחו של כצנלסון, גרינברג לא היה מוכן להקריב עצמו כדי להפוך ל"קדוש" והפוזיה של נביא נרדף ומוקע היא בעצם פוזיה פואטית וביוגרפיה ממודלת ולא מציאות ביוגרפית. כובשים כמצוקה, שם, עמ' 53.

21. בוועידה הארצית הראשונה (והאחרונה) של לח"י (מארס 1949) סיפר יצחק יורניצקי (שמיר) כי מאצ"ג אומנם למדו אנשי לח"י את החזון והלהט "אך בנוגע להגשמת החזון לא נשמע עצה מפיו [- - -] הקרובים לעניינים יודעים, שכאשר התחלנו במלחמה הוא יעץ לשבת בבית ולא לעשות מאומה. ותארו בנפשכם: איך היו פני הדברים אילו היינו שומעים לזו? פנחס גינוסר, בצאת לח"י מהמחתרת, אוניברסיטת בראילן, 1985, עמ' 91-92.

22. ה"קומוניזם" של גרינברג איננו מתאפיין באהדה ליסודות האידיאולוגיים של הקומוניזם אלא בהערכה עמוקה לאופי המהפכני-המסיונרי-הטוטליטארי של הקומוניזם כתנועת-מהפכה מחדשת הבוראת אדם חדש ותרבות חדשה. מכאן רצונו של אצ"ג ב"לנין עברי" שיתן ליהדות "דת תחת דת/חקיקה על חדשים של-שלטון עקב אש -" (ספר הקטרוג והאמונה, עמ' י"ט).
23. אצ"ג, "מספר הימים, תקווה לאומה ולהגשמה משיחית", קונטרס כרך שנים-עשר, גליון י"ח (רנ"א) ה' באדר תרפ"ו.
24. סדן/גליונות - לבטוי, א'-כ', ירושלים כסלו תרפ"ה.
25. ראה שירו "צבא העבודה", ספר הארץ/אנתולוגיה של א"י ערוכה בידי יעקב פיכמן, תלאביב, תרפ"ז, עמ' רס"ב. השווה התבטאויות אלה עם הצעתו של כן-גוריון על כינון ההסתדרות הכללית כ"צבא-עבודה", קונטרס, אביאלול תרפ"א (נדפס בקובץ ממעמד לעם (1933), מהדורת 1974, עמ' 130).
26. אצ"ג, "הסתכלות כתוכנו", קונטרס רל"א, כרך י"א, אדר תרפ"ה. על גלגולי יחסו של אצ"ג לגולה ולגלות ראה שמואל הופרט, "בחנינת הגלות ומורשתה בשירתו הארץ-ישראלית של אצ"ג (תרפ"ד-תש"ב) הספרות 29, דצמבר 1979, עמ' 93-103.
27. אצ"ג, סדנא דארעא, אדר תרפ"ה. דברים אלה לא מנעו מגרינברג לאחר זמן לסלף את עמדתו בשנות העשרים ולטעון במאמר "משבוע לשבוע" (הירדן 30.6.1933) כי החלוצים לא הפכו לכובשי כנען אלא לשכירי יום אינוולידים, לסתם פרולטריון התלוי בחסדי הקופות הלאומיות. כשעת זרימת הבספים בשנות העליה הרביעית, הוא מעיד עצמו בפני קוראיו, "הייתי 'כמקרה' בארץ ואלמלא היזמה הפרטית בשטח הקולוניאטורי [- - -] היינו כיום את אשר היינו בשנים 1922-1923 [- - -] את החלוצים ואת הארץ כולה הצילה הציונות הסטיכית של ההון הפרטי, של אותם סתם יהודים אנונימיים, בלי 'גלוריות', שקנו קרקע ונתנו אפשרות לצבא-החלוצים שתהיה לו לפחות פת-לחם וכתנת לבשרו [- - -]" וכל זאת תוך התעלמות מוחלטת למה שכתב בתיעוב נורמטיבי ואסתטי על העלייה הבורגנית כשנות העשרים עצמם!
28. בהצעות אלה היה קרוב לפרוגרמה של המפלגה החדשה הצה"ר, שגם היא סברה כי יש לכוון בתביעות פומביות דומות לבריטניה. הממלכתיות שבחזונו של גרינברג איננה יכולה, לפחות כאן, לקרום עור וגידים בכוח הדחף המשיחי כלכד אלא נזקקת לסיוע מאסיבי של המעצמה המנדטורית.
29. חנא שמרוק כותב, כי "באופן עקרוני לא השתנתה גישתו הבסיסית של אצ"ג לבעיות היסוד של קיומנו בארץ-ישראל גם

לאחר אותו ה'מהפך' הביוגרפי המפורסם בחייו - הצטרפותו למחנה הרביוניסטי ("יצירתו של אצ"ג בידיש בארץ ישראל ובפולין", הספרות 29, שם, עמ' 87). וראה גם דב סדן, ארחות ושכילים: מסה, עיון, חקר: כרך האיש, תל-אביב, 1977 עמ' 35-36. לדעתי גישתו הבסיסית בנושאים מרכזיים אכן השתנתה ונקודת-המפנה היו מאורעות תרפ"ט. המאורעות באוגוסט 1929 כמו העתיקו באופן ריאלי ומטא-היסטורי את אימת הפרעות בגולה, שגרינברג חזה באחת מהן בלמברג (לבוב) בנובמבר 1918. מה שכתב כעקבות זאת על הקיום האומלל היהודי כ"עם נכחד, כחית פרא במצוד..." כאילו חזר והתממש בארץ-ישראל. ההלם היה גדול - והתגובה עליכן חריפה ובוטה. ראה גם לינדנבאום, שירת אורי צבי גרינברג, שם, עמ' 110-112.

30. עיתון לח"י אכן הגדיר את מדרשי הגאולה כספרות היסטורית-ריאליסטית. ראה המאמר "האפוקליפסה הריאליסטית", החזית, גליון ה', חשון תש"ד (כתבים, א', עמ' 230). עיתון לח"י עצמו מעיד על כך ש"שקיעתה של בריטניה, ניבאו לה נביאים מזמן. נוסף להרגשה האפרורית שהשתלטה, שבריטניה כבר הגיעה לאותו שיא יכולתה, שממנו והלאה אין סטיה..." החזית, גליון ו', טבת תש"ד (כתבים, א', עמ' 309).

31. כשם ספרו של המילנאריסט הכריטי ג'ימס ביקנו (James Bickeno, THE SIGN OF TIMES [— — —], 1793). החומרים הפיגורטיביים שהשירה האסכטולוגית של גרינברג משתמשת בה הם חומרים "מסורתיים" כאשר את "אדום", "המלכות הרשעה", "גשרי רומא" וכד' מחליפים דימויים כני הזמן. לענין תפיסת מהות הנבואה ראה מאמרו של אכרהם יהושע השל, "ההאמין הרמכ"ם שזכה לנבואה?" ספר היוכל לכבוד לוי גינצבורג למלאת לו שבעים שנה, נירק תש"ו, עמ' קנט-קפח. הרמכ"ם לא התייחס לאופי השליחותי של הנביא ויחסו לעמו. ככל מקרה, לפי תפיסת הרמכ"ם החזרת הנבואה היא הקדמת המשיח. אני מודה לפרופ' אסא כשר שהפנה אותי למאמר זה. לענין ההבדל בין משיחיות ריאלית ומשיחיות אסכטולוגית קוסמית ראה משה דוד הר, "משיחיות מדינית ריאלית ומשיחיות אסכטולוגית קוסמית כדכרי חז"ל, תרביץ נד, חוכרת י, ניסן-סיון תשמ"ה, עמ' 331-346.

משנתו הלאומית של זאב ז'בוטינסקי בינו לבין תנועתו

א. המעמד ומקור הסמכות

בתדע ההיסטורית העצמית שלהם רואים, חברי התנועה הרביזיוניסטית וממשיכיה, את זאב ז'בוטינסקי כאב־מחולל וכאב־מכונן; כמי שעיצב השקפת־חיים לאומית כוללת ושיטתית והנחיל אותה לבני־דורו. מנקודת־ראותם, על־כן, כתבי ז'בוטינסקי הם קאנון שממנו צריך וניתן לקבל ולשאוב עמדות, השקפות ורעיונות כמעט בכל נושא רלבאנטי. המושג "תורת ז'בוטינסקי" או "עולמו של ז'בוטינסקי" לגבי דידם אינו מתייחס רק להשקפות ז'בוטינסקי בשאלות של מדיניות ציונית, אלא לעמדותיו במגוון רחב מאוד של נושאים. דומה להם, לחברי התנועה וממשיכיה, שז'בוטינסקי מציע הן השקפת־חיים כוללת והן תשובות רלבאנטיות ואופראטיביות בעניינים שונים זה מזה. התופעה הבולטת ביותר בתרבות הפוליטית ובמורשה הרעיונית הרביזיוניסטית היא המעמד הבלתי־מעורער כמעט הניתן לז'בוטינסקי כמורה־הלכה, ול־כתביו – כמקור־סמכות אידיאולוגי.

משנתו וכתה למעמד של מורשה רוחנית העומדת בתוקפה – להלכה לפחות – דור ואף שני דורות לאחר מותו. הרבה פעמים נעשה זיהוי מוחלט בין כתביו של ז'בוטינסקי לבין הרביזיוניזם כהשקפת־עולם לאומית וכאידיאולוגיה פוליטית של תנועה פוליטית בלי להשאיר מקום – אלא בשוליים – לאישים אחרים שפעלו במסגרת התנועה והשפיעו עליה, ובלי להבחין בין ז'בוטינסקי הפרטי לז'בוטינסקי הציבורי,

בין ז'בוטינסקי בתקופותיו השונות ובין ז'בוטינסקי לבין תנועתו.

על משנתו של ז'בוטינסקי נכתבו אינטרפרטאציות שונות ומתנהל פולמוס מתמשך של פרשנויות סותרות. אוהבים ויריבים מעניקים לכתביו פרשנויות כה שונות זו מזו, עד שאפשר לשאול האם, אכן, מדובר באותם כתבים עצמם? האם לפנינו אינטרפרטאציות שונות שמקורן בהתייחסות ערכית שונה למשנתו של ז'בוטינסקי או שהן נובעות מקריאה סלקטיבית ומגמתית של הדברים הרבים שכתב? ואולי אין, למעשה, בנמצא ז'בוטינסקי אחד אלא ישנו זאב ז'בוטינסקי שפנים אחדות לו וכל אחד מן המפרשים בוחר לעצמו אחד מהם – את זה הנראה לו יותר?

כתיבתו של ז'בוטינסקי משתרעת על-פני תקופה של למעלה מארבעים שנה ומשוקעים בה יסודות שונים והשפעות שונות. אף שהשקפתו לא השתנתה מעיקרה בכמה נושאים יסודיים, הרי בעניינים רבים, ובתוכם עניינים עקרוניים, עברה תפישת-עולמו תנודות ותמורות רבות. אין להתייחס באותה אמת-מידה לז'בוטינסקי הצעיר – הכותב בעיקר בעיתונות הרוסית הליבראלית ומנהל פולמוס עם ה"בונד", הקומוניזם והטריטוריאליזם – ולז'בוטינסקי הכותב מאמרים בעיתונות המפלגתית; ז'בוטינסקי ברוסית שונה מז'בוטינסקי באידיש; ז'בוטינסקי ה"אינטימי", הכותב על ספרות רוסית וספרות עולם, על תיאטרון ואמנות, על ניטשה ועל ספנסר ודרווין, איננו ז'בוטינסקי הכותב בעיתוני בית"ר בשנות השלושים; ז'בוטינסקי בן האינטליגנציה הלאומית הליבראלית בציונות הרוסית, חניך אוניברסיטאות ברן ורומא (לשם יצא ללמוד בשנת 1898) המבלה כשנה בספריות של וינה (מחורף 1907 עד קיץ 1908), העיתונאי הרוסי והעסקן-תועמלן הציוני, שונה מז'בוטינסקי הנרשם תפקיד רשמי בהסתדרות הציונית, כשם שיש שוני בין ז'בוטינסקי העסקן הפוליטי השאפתן אך חסר הגב הציבורי לבין ז'בוטינסקי מנהיג ההמונים, שרבים כל-כך הם ההולכים אחריו בהערצה ומתוך נאמנות ללא-סייג. יותר מרוב בני חוגו באינטליגנציה הרוסית, ז'בוטינסקי זכה להשכלה מסודרת והרב-לשוניות המופלאה שלו איפשרה לו פתיחות רבה וגישה חופשית לספרויות רבות. הוא היה אדם רב-גוני, השולח ידו בתחומי יצירה שונים ובכלל זה

כתיבתם של מחזות, ספרות יפה, שירה ותרגומי־שירה. חומר הקריאה שלו היה רחב ומגוון מאוד ותחומי־כתיבתו רבים, עד שבעיני יריביו החשדניים נתפש כאדם בעל השכלה וכשרונות אך חסר עמוד־שדרה ועומק אינטלקטואלי או אמנותי¹.

ז'בוטינסקי, הכותב עבור האינטליגנציה הלאומית היהודית ברוסיה, הוא ז'בוטינסקי אחד. ז'בוטינסקי הכותב עבור המוני המצביעים של הצה"ר הוא ז'בוטינסקי שני. ז'בוטינסקי הכותב עבור חברי בית"ר הוא ז'בוטינסקי שלישי. לפיכך הוא ליבראל והומאניסט בדמותו האחת, רומנטיקן לאומי בדמותו השניה ומגן הבורגנות העממית בדמותו השלישית. ז'בוטינסקי הראשון קרוב בנטיותיו לחוג מצומצם יחסית של יוצאי האינטליגנציה הרוסית־ליבראלית, שחלקם היגרו עוד לפני המהפכה למערב־אירופה ולבוגרי הגימנסיות הרוסיות באימ־פריה הצארית (כלומר הארצות הבאלטיות בפולין).

ז'בוטינסקי השני והשלישי קרוב ומוכן לציבוריות היהודית העממית הרחבה ולדור ציוני־צעיר, שהשקפת עולמו הפוליטית מתגבשת בין שתי מלחמות־עולם. אין כל ספק, כי היה קיים פער גדול בין עולמו של ז'בוטינסקי הראשון – המשכיל והליבראל – לבין רוב חברי השורה של תנועת ההמונים שהנהיג; אבל יותר מזה: גם ז'בוטינסקי הכותב עבור עולם של הצה"ר ושל בית"ר היה אדם שונה מבחינות עקרוניות רבות מדיוקנם הקיבוצי של חברי המפלגה הפוליטית ותנועת הנוער. לא תמיד הבינו אותו ופרשו אותו כהלכה אלא בצורה שהיתה מוכנת להם ונחוצה להם, ולפיכך הם נטלו מז'בוטינסקי רק אותם רבדים שהיו מובנים ומתאימים להם, ובעניינים רבים – אפילו בלא להודות בכך – התרחקו מעולמו כבדת־דרך ארוכה מאד.

ראוי לזכור, כי ז'בוטינסקי מעולם לא ראה את עצמו, ואף לא הציג את עצמו, כתיאורטיקן או כבעל משנה סדורה. למעשה, רק פעמיים במהלך חייו ניסה לכתוב מסכת רעיונות שיטתית: בראשונה ב־1912, כשזכה לדיפלומה במשפטים בעד דיסרטאציה אשר נושאה היה "מימשל עצמי של מיעוט לאומי" ובאחרונה, ב־1934, בעת שכתב שני נוסחים של תיאוריה אנתרופולוגית וחברתית בשם "תורת המשק"².

ז'בוטינסקי גם לא התיימר למקוריות; אדרבא, הוא הצהיר במפורש על חובו להוגי־דעות אירופיים שונים ומצא יתרון

בהעדר "מומחיות" בנימוק, שכך מונע הדבר השתעבדות לדוגמות ולדוקטרינות³. כל זה לא הפריע לחסידי ז'בוטינסקי לראות בו מורה הלכה שיטתי ומקורי.

זאת ועוד: היותו של ז'בוטינסקי סמוך על שולחנה של ההגות האירופית הפריעה לדיוקנו האידיאלי. על-כן, ביקשו חסידיו להציגו כמי שמעוגן במסורת האינטלקטואלית היהודית⁴. אי-אפשר לקבל תיאור כזה, שהרי בנוסף להצהרתו של ז'בוטינסקי עצמו על טיבו של העולם התרבותי בו היה מעוגן, הוא נותר זר לחלק ניכר ונכבד מעולם ההגות היהודית. בשום מקום אין הוא נסמך, למשל, על הספרות הרבנית, על הספרות של ימי-הביניים וכד'. עולמו היהודי מתמצה בתנ"ך ובאבות המחשבה הלאומית היהודית; אל המקרא, אגב, הגיע בעיקר כשנדרש לתת לכוש מקראי להשקפותיו בעניינים חברתיים, שכן, הקהל הבית"רי בוודאי לא היה זקקל המתאים לצטט עבורו מתוך כתבי מיל (J.S. Mill) או גרין (T.H. Green) ולכן הלביש את העקרונות של מדינת-הסעד שלו במטבעות-לשון מקראיות כמו "חוק היוכל" וכד'. גם בכך לא היה שונה מהאינטליגנציה הלאומית בת-דורו ובכלל זה האינטליגנציה הסוציאליסטית.

בכתביו של ז'בוטינסקי אפשר, כאמור, להבחין ברכדים ובמשקעים שונים. יימצאו בו עקבות ברורים של הפוזיטיביזם הרוסי, הליבראליזם האיטלקי וכן של הסוציאליזם האיטלקי (בהשפעת מורו ברומא: אנטוניו לבריולה (A. Labriola)⁵). ז'בוטינסקי לא השתחרר מאתגר הפילוסופיה והמתודה המארכסיסטית ולא ראה במארכסיזם השקפת-עולם הרסנית דימוי-נית ואנטישמית, כפי שציירו אותו אחרים בתנועתו. השקפותיו בשאלות לאומיות הושפעו בעקיפין מן הרומאנטיקה הגרמנית ומן האסכולה של "הפסיכולוגיה של העמים" (Völkerpsychologie) של י. פ. הרברט (Johan Freidrich Herbert) ואחריו מוריץ לצארוס (M. Lazarus). בתקופה מאוחרת יותר למד היטב את כתבי התיאורטיקאנים האוסטרו-הונגארים של הלאומיות והמדינה: ויקטור אדלר (V. Adler), אוטו באואר (O. Bauer), קרל רנר-רודולף שפרינגר (Renner-Springer); ועוד.

כמעט כל הוגי-הדעות האופנתיים של אירופה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, ובכלל זה ניטשה, ספנסר,

הנאן, באקל ואחרים, השאירו חותם כלשהו על השקפת עולמו. כיוון שלא השאיר בכתביו מראי-מקום מסודרים, לעיתים תכופות קשה לעקוב אחרי מקורותיה של ההשפעה ולקבוע מה היה בחינת מקור ראשוני ומה הוא ידיעה מכלי שני ושלישי. בכל מקרה, ז'בוטינסקי היה אדם שניסה את כוחו בהתמודדות עם שאלות-יסוד ולא אחת התלבט ושינה את דעתו שעה שחסידי ביקשו להציגו כמי שתפישת-עולמו היתה מגובשת ועקבית מראשיתה, ומכאן נובעות גם המסקנות האופראטיביות החד־משמעיות והעקביות שהסיק כמנהיגה של תנועה לאומית־מדינית.

ב. הזע. טריטוריה ותודעה לאומית

בתקופתו הרוסית בולטת השפעתו של היסטוריון התרבות האנגלי הנרי תומס באקל (H.T. Buckle, 1821–1862) על ז'בוטינסקי. באקל, שחיבורו הגדול *Introduction to the History of Civilization*, 2 Volumes, 1857–1861 הושלם, זכה להד גדול בקרב האינטליגנציה המערבית ברוסיה במחצית השנייה של המאה הי"ט, סיפק לא רק את הבסיס האינטלקטואלי לאמונה בכוחה הבלתי־נמנע של הקידמה בעיצוב חיובי של הציביליזאציה האנושית. באקל – שלא תמיד פורש כהלכה – סיפק לז'בוטינסקי הסבר לחשיבותה של הטריטוריה בעיצובה של התודעה הלאומית (אף שהוא עצמו דיבר על תכונות של ציביליזאציות ולאו דווקא על אופיין של אומות)⁷. ז'בוטינסקי העדיף את האנתרופרפיגיאוגרפיה הפוזיטיביסטית של באקל על־פני האנתרופרפיגיאוגרפיה האורגאניסטית של הרדר, פון הומבולדט ואחרים, שכן הגישה הראשונה נראתה כבעלת אופי רציונאליסטי יותר. כיוון שז'בוטינסקי דחה את ההשקפה הרווחת, שתודעתו הדתית המונותאיסטית של עמ־ישראל התגבשה בשנות המיד־בר שלו, וקבע כי תודעה זו – אותה תודעה לאומית־מונותאיסטית – התגבשה בארץ־ישראל גופה, חשוב היה לו להדגיש את התפקיד המכריע שיש לטריטוריה על עיצוב תכונותיו של עם בשנות הילדות שלו. כך הוא נסמך על באקל בעת שהוא

כותב, כי ישיבה מתמדת בסביבה קרקעית־אקלימית מסוימת, המשפיעה את השפעתה בלי הרף, יוצרת את תכונות־היסוד הקבועות והיציבות של העם, אלו הקובעות את טיבה של האומה כאישיות סגולית ניצחית – אלא אם כן היא אובדת או נטמעת. "לעולם לא ישתחקו הבדלי־היסוד הטבעיים הטבועים בגזע, והיונקים בלי חשך מהבדלי הקרקע והאקלים. אלה חזקים יותר מגורמים סוציאליים, שמטבעם הם בנִיחלוף." ארץ־ישראל היתה, איפוא, הסביבה הטבעית שבה עוצבה תודעתו הלאומית של עַם־ישראל, וממילא רק בארץ־ישראל יוכל עם ישראל לחדש ולהחיות את התכונות הלאומיות הייחודיות שלו.

"אכן, הגרעין האמיתי של יחודנו הלאומי הוא פרי טהור של ארץ־ישראל" (ההדגשה במקור – י.ש.).

"לפני בואנו לארץ־ישראל לא היינו עם ולא היינו קיימים. על אדמת ארץ־ישראל נוצר, משברי עמים שונים, העם העברי. על אדמת ארץ ישראל גדלנו, עליה היינו לאזרחים; ביצרנו את אמונת האל האחד נשמנו לקרבנו את רוחות הארץ, ובהאבקנו לעצמאות ולשלטון אפף אותנו אוירה והזין את גופנו הדגן שצמח על אדמתה [...] כח אשר עברי בקרבנו ניתן לנו על ידי ארץ ישראל; כל השאר אשר בנו – איננו עברי [...] ואולם, התפתחותו הבלתי־מופרעת של יחודנו האר־ישראלי לא תתכן אלא על אותה קרקע ובאותה סביבה טבעית, שבהן נוצר אר־עם אותו היחוד. אקלים אחר, צומח אחר, הרים אחרים יסלפו בהכרח את הגוף והנפש, שנוצרו על ידי האקלים, הצומח וההרים של ארץ ישראל; שהרי הגוף הגזעי והנפש הגזעית אינם אלא תולדה משילוב מסויים של גורמי־הטבע"⁸.

חולשתה של תפישה לאומית אובייקטיביסטית זאת, המברר ססת על "תורת הסביבה" (Milieutheorie) היתה נראית לעיין. היא לא יכולה היתה להסביר מהן התכונות הייחודיות של ארץ־ישראל (ה־genius loci) שהפכו אותה לקרקע גידולה של ראית־עולם מונותאיסטית דווקא – מדוע רק עַם־ישראל לבדו, מכל יושבי ארץ־ישראל האחרים בתקופה העתיקה, היה בעל תודעה דתית מונותאיסטית. התפישה גם התקשתה

להסביר, כיצד אירע שהשיבה הארוכה של יהודים בגולה, ב"סביבה טבעית", בעלת תנאים חדשים ושונים מאלו של ארץ־ישראל לא השפיעה על עיצובן של תכונות־אופי חדשות (אף שבמקום אחד העיר, כי ההבדלים בסביבה הטבעית הלוקאלית ייצרו טיפוס־אופי יהודיים שונים והאוויר הכבד של גליציה יצר טיפוס יהודי שוני מזה שגדל באווירה הצלול של אודיסה). זאת היתה, בלי ספק, תפישה אטביסטית מובהקת, הגורסת, כי תכונות־אופי מסוימות מדורות קדומים נשמרות בגנים הפסיכותרבותיים של הקבוצה, והן יכולות להתחדש ולהתחיות כעבור דורות תוך השלת התכונות האחרות שנוספו בין העבר הרחוק לבין ההווה. לכן השיבה לארץ־ישראל היא חיונית לצורך תחייה מלאה של הגניוס הלאומי.

כיוון שחולשתה של התיאוריה הזאת היתה גלויה לעין, המיר אותה ז'בוטינסקי בתיאוריה אחרת, כשזו הראשונה נשארת מובלעת ומשוקעת כתפישת־עולמו. ממוריו באיטליה אימץ השקפה, שמאוחר יותר כינה אותה "פסיכרמארקסיזם", ואשר קבעה, כי התודעה היוצרת היא הכוח המעלה את האדם ממדרגה של יצור הנאבק על קיומו החומרי, לדרגה של אדם יוצר תרבות. אולם, תפישה זאת העניקה הסבר אוניברסלי ליצירתה של התרבות האנושית בכללה ולאודווקא הסבירה את קיומם של עמים ולאומים בעלי תודעת ייחוד שונה. את ההסבר לתופעה זאת – אשר יותר מכל עמדה במוקד התעניינותו – מצא ז'בוטינסקי במושג הגזע. ראוי לתת את הדעת למובנו של מושג זה בכתביו של ז'בוטינסקי, שכן זהו מובן שזכה, לעיתים, לפירוש מסולף⁹.

ז'בוטינסקי, כמו אחרים מבני תקופתו, שאל את המושג "גזע" מתורות מורפולוגיות מטא־ביולוגיות ומטא־היסטוריות אופנתיות. "גזע" היה מושג פיסיולוגי ופיסיונומי, הקובע דפוס או טיפוס (topos) של מהות רוחנית הטבועה בגנים של הקבוצה, ועוברת בתורשה מדור לדור. גזע, אם כן הוא מיקבץ של תכונות־אופי בסיסיות המסודרות בדרך־כלל, לפי שולחן־ערוך של טיפולוגיה אתנוגראפית והתכונות יוצרות את תמונת־הקוסמוס, את אחדות התודעה (Besinnung) ואת מערכת הדימויים, שבאמצעותם מארגנת החברה את עולמה. לכל אומה, כך כתב ז'בוטינסקי במאמרו "גזע" משנת 1913,

כי יש מתכון גזעי, שהוא הגורם הראשוני (origio) בעיצובה של האומה, ולאידווקא הסביבה הטבעית (כלומר התנאים האובייקטיביים):

"הדבר ניתן להתנסח כלהלן: Caetevis Paribus כלומר, באותם התנאים האקלימיים, הגיאוגרפיים; ההיסטוריים, הסוציאליים וכו', בהינתן רמה שווה של ההתפתחות האישית וביוגרפיה אישית שווה, ובקיצור, כשכל שאר התנאים שוים בהחלט – הרי שני בני אדם, השונים מבחינה פסיולוגית, יגיבו על גירוי דומה לחלוטין תגובה פסיכית שונה"¹⁰.

ההבדל המהותי בין תרבויות ואומות נמצא, איפוא, בפסיכיקה הפנימית, שהיא נתון דטרמיניסטי שאי אפשר לדעת את מקורו. חבל-ארץ, לשון, דת, היסטוריה משותפת, כל אלו אינם עצמותה של האומה אלא הם התארים שלה בלבד. מעל ומעבר לכל אלו עומדים הבדלים של הפסיכיקה הקולקטיבית; הבדלי הגניוס הקולקטיבי או התודעה המשותפת היוצרים את "רוח העם" (Volksgeist). המוקד עובר אל התודעה ואל השקפה אידיאליסטית כדי שאפשר יהיה להסביר, למשל, את ריבויים של העמים והאומות החיים בכפיפה אחת במסגרת האימפריה הצארית, וכן כדי לנמק את ייחודו הלאומי של עם-ישראל במושגים אתנרצנטריים ולא תיארצנטריים (דהיינו: בלי להיזדקק לרעיון הבחירה). לכן קיימת התודעה המשותפת, שהיא נתון מטא-היסטורי ומטא-ביולוגי אובייקטיבי, הם ה"co-gito ergo sum" – הנשמה החיה של הלאומיות. אומה היא, לפיכך, בעת ובעונה אחת משאל-עם תמידי. זהו רעיון שז'בוטינסקי נטל ממסתו רבת-התפוצה של רנאן 'מהי אומה?' (1882), אבל "משאל-עם" זה, או במילים אחרות: הרצון להשתייך, נובע, קודם לכל, מן העובדה האובייקטיבית, זו הקובעת את תכונות השייכות.

הצורך בטריטוריה לאומית נובע, מעתה, לא רק מהצורך בשיבה אטביסטית אל מחוז הילדות של התודעה הלאומית, אלא בעיקר מן הצורך בסביבה טבעית, אשר תאפשר לקבוצה הלאומית להתפתח באופן חופשי ובלתי-מופרע ולתת ביטוי אותנטי, ככל האפשר, לגניוס שלה ולכשרונותיה הייחודיים.

בהשקפה זאת חזר ז'בוטינסקי, למעשה, על השקפתו של זרם המחשבה המרכזי בהגות היהודית הלאומית בעת החדשה. ז'בוטינסקי השתמש בו לעיתים תכופות לצורך פולמוס אידיאולוגי עם מתנגדיה של הלאומיות היהודית. מכאן נובעת גם השקפתו, כי אוטונומיזם, אוטונומיה לאומית יהודית במסגרת החברה הרב-לאומית במזרח-אירופה, אינה יכולה להיות אלא פתרון זמני לצורך טאקטי; במילים אחרות: זהו שלב בהתגבשות התודעה הלאומית המחודשת וכעבודת הווה המכשירה את הקרקע לשיבה לארץ-ישראל. אוטונומיה יהודית כגולה, להבדיל מאוטונומיה של עמים אחרים במזרח-אירופה, אלו המרוכזים בחבל-ארץ מסויים שהוא גם מולדתם הטבעית, אינה אפשרית, שכן היהודים מפוזרים ולפיכך, יהיו היהודים נלחצים תמיד על-ידי הסביבה השכנה. תרבותם תהפוך להיות תרבות תלויה (dependent) והלחצים הכבדים מסביב יביאו אותם במהרה לטמיעה והתבוללות¹¹.

יסוד נוסף, שז'בוטינסקי העניק לו הבלטה וחיוניות רבה בתקופתו הרוסית, היה החתירה לשיקום הכבוד היהודי כערך אסתטי וכערך נורמאטיבי גמ-יחד. לאומיות היא – כדבריו – "התגלמות הגאווה, הכבוד העצמי הריבוני". בסביבה תרבותית עוינת ודוחה, החתירה הזאת נשארת תמיד נוכריה, ובכל תנאי סביבה. רק תודעה ורגש לאומיים מלאים ושלמים, שוורערך ללאומיות של עמי הסביבה, יתנו הגדרה מספקת של זהות ושייכות ליהודים.

לאומיות אינה דפוס אנאכרוניסטי או ריאקציוני, אלא היא הצורה הטבעית והנורמאלית של התארגנות אנושית הפועלת לטובת האנושות ולא נגדה. וכך, ב"רעיון בית-ר" משנת 1934 חזר ז'בוטינסקי במילים שלו על דברים ששאל מהרדר (J. G. Herder) או ממאציני (G. Mazzini), כי "על כל לאום ולאום להכניס לתרבות האנושית המשותפת את חלקו הוא". האומה תוכל למלא את תפקידה ושליחותה בקונצרט האומות רק אם תהיה גוף ריבוני. השליחות האוניברסאלית של עם-ישראל לא תיעשה על-ידי הפצתם של אידיאה וערכים (כהשקפת בעלי "תורת התעודה") כשהם מנותקים מגוף לאומי, אלא על-ידי גוף לאומי ריבון. האומה הצרפתית הריבונית היא שהפיצה בעולם את עקרונות המהפכה והאומה האנגלית את רעיון. הדימוקראטיה והפארלמנטאריזם – לא

אידיאה מופשטת ואקס־טריטוריאליה של "צרפתיות" או "אנגליות"¹²

כאמור לעיל, נשארו בהגותו של ז'בוטינסקי גם עקבות של רעיונות רומאנטיים־אורגאניסטיים. אם במאמר בשם "שפת ההשכלה" משנת 1913, סבר ז'בוטינסקי, שלאומיות אינה יכולה להיות מכוססת על רגשות (כמו "חיבת הארץ" וכד'), שכן, אין לך בעולם דבר רעוע יותר מאהבת־מולדת, אהבת־הארץ וכד',¹³ הרי כוֹבֵזֶמֶן התקשה שלא להפגין קנאה בלאומיות הילידית האוטוכתונית שראה סביבו במזרח־אירר פה: קשר אורגאני אל האדמה – בעיקר אצל האיכרים – כזה המקנה תחושה בלתי־אמצעית של שייכות ורציפות שאינה נזקקת לשום תיאוריה ולשום אידיאולוגיה כדי להצדיק את עצמה. וכך, בסיפור שכתב בעקבות ביקור בארץ־ישראל בשנת 1908, הוא מתאר בצורה נוקבת את ההבדל בין לאומיות נרכשת, המבוססת על אידיאולוגיה, לבין לאומיות "טבעית" מובנת מאליה.

למראה הנער הארצי־ישראלי, החש עצמו כבן־בית בסביבה הטבעית שלו, הוא כותב:

"אני מביט ומקנא. מעולם לא ידעתי; לעולם לא אדע אותו רגש שלם, אורגני; אחיד ויחיד של תחושת המולדת, בה נתמזג הכל, העבר עם ההווה, האגדות עם התקוות, הפרטי עם ההיסטורי"¹⁴.

למרות השקפה זאת, אין בכתביו של ז'בוטינסקי שמץ של רומאנטיקה ואין בהם כמעט תיאורי־נוף של ארץ־ישראל ורשמ־מסע כמו ברשימות שכתב על אודיסה או על מקומות אחרים שבהם שהה או עבר. ז'בוטינסקי נשאר "מערבני" גמור בכל הנוגע אל היחס שלו לרומאנטיקה ולהשקפות בנוסח הסלאבופילים הרוסיים, בדבר המהות הנצחית של "נפש האומה", הבאה לידי ביטוי ברית־מוס החיים של האיכר, ב"חזרה לאדמה", בפולקלור, באגדות העם וכד'.¹⁵ תרבות לאומית – כפי שנראה בהמשך – היא, בעיניו, חלק בלתי־נפרד מן הקידמה: תולדה של השכלה, חינוך ומדע.

ה. תפקידה ההיסטורי של הדת ומעמדה לעתיד

מתוך ההשקפה הלאומית שתוארה עד כאן התגבשה עמדתו של ז'בוטינסקי כלפי הדת. יחסו לדת העסיק לא מעט

את תומכיו בני הדור השני שבאו, רובם ככולם, מבתי מסורתיים והיו בעלי השקפה לאומית-מסורתית¹⁶. אלו ביקשו להוכיח, כי ז'בוטינסקי לא היה בעל השקפה לאומית חילונית ראדיקאלית, אלא עבר כמה שלבים בהתפתחות יחסו אל הדת עד שגילה מחדש בשנות השלושים, את ערכה של הדת בחיי האומה הישראלית¹⁷.

בתקופתו הציונית הרוסית ז'בוטינסקי ביקש להוכיח, שהחיים היהודיים בגלות היו רק מעטה חיצוני שנעטף על המהות הלאומית. לפיכך, הוא הגיע להנחה - הלא-מקורית כלל ועיקר - כי הדת שימשה כתחליף למולדת הגשמית ואיפשרה להפוך אותה (את המולדת הגשמית) למה שכינה היינה Portaties Vaterland: מולדת מיטלטלת. הדת היא אשר שימרה באופן מלאכותי את הזכרונות הלאומיים, את העבר ההיסטורי ואת הייחוד הלאומי; אך כשישוב עם-ישראל לארצו - כתב כמו הד לדברים קודמים של מ"ל ליליינבלום, למשל - יאבד הצורך החיוני בה. שוב לא יהיה לעם צורך בהלכה ובמצוות המעשיות, כפי שלא יצטרך עוד לכלכלה היהודית המיוחדת ולחומות הגיטו (שיהודים בחרו להתכנס ולהסתגר מאחוריהם. מרצון ולא מאונס!). הדת אינה נתפשת על-ידו בשום פנים כביטוי מהותי או בלבדי של הרוח הלאומית או של הפסיכיקה הלאומית היהודית, אלא מהווה רק ביטוי אחד שלה, ביטוי שהפך מרכזי ובלעדי בתקופת הגלות, ויחזור להיות משני עם התממשותה של התחייה הלאומית¹⁸.

התיאור הפשטני של ההיסטוריה היהודית ויחסו השלילי של ז'בוטינסקי לדת התעצמו תוך כדי המאבקים נגד האורתודוקסיה היהודית במזרח-אירופה וביישוב הישן בארץ-ישראל. התנגדותה של האורתודוקסיה הירושלמית לבנייתו של היישוב כקהילה פוליטית מודרנית הביאה אותו לגנות את היישוב הישן האורתודוקסי, בביטויים חריפים במיוחד, כנמצא בדרגת התפתחות תרבותית נחותה. אנשים כגון אלה - כתב - הם סתם צאצאי אדם וחוה ולא בני-תרבות וגם אצל אומות העולם המתוקנות מבחינים בין ילדים בעלי זקן ופיאות לבין ה-¹⁹natio politica. לא אחת הזהיר את עסקני מפלגתו מפני כריתת ברית עם "המזרחי" ומפני ההשקפות שגורם פוליטי זה מבקש לכפות על שותפיו²⁰.

לגבי דידו של ז'בוטינסקי היתה, איפוא, הדת רק אחד מביטויי התרבות הלאומית. לפי השקפתו, עומדים במרכז לא ההלכה והמצוות - דהיינו: לא המערכת הנורמטיבית - אלא אמונת היחיד וערכי המוסר האוניברסאליים. "יש ביהדות גם משהו מלבד דיני כשרות", כתב. למעשה, לא סטה מהשקפה זאת אף לא פעם אחת, אך סיבות פוליטיות חייבו אותו, בשנות השלושים, למתן את התבטאויותיו הפומביות. הכוונה אינה רק לצורך בחיפוש אחרי בעלי-ברית לצ"ח בקרב הציבוריות הדתית-לאומית בפולין, אלא גם לצורך שלו להסתגל אל הלך-הרוח של הרוב בקרב חברי תנועתו. ואף-על-פי-כן, אין בנמצא שום טקסט ושום התבטאות שבהם קבע עמדה חיובית כלשהי כלפי האפשרות שהמערכת הנורמטיבית המחייבת במדינה היהודית לעתיד לבוא תהא המערכת הדתית. כך גם אין בכתביו של ז'בוטינסקי שום התייחסות מפורשת לשאלה, אילו חוקים דתיים ובאילו תחומי-חיים יהיו הלכות מחייבות במדינה היהודית.

אפילו בנאומו הפרוגרממטי בשאלה זו, בקונגרס היסוד של הצ"ח בספטמבר 1935, וגם לאחר מכן, דיבר על הפרדת הדת מן המדינה במישור המוסדי (אף כי דיבר עתה על המשך תפקידם החיוני של ערכי הדת האוניברסאליים). לכן, קבע נוסח ההחלטה הרשמי באותו קונגרס, כי יהיה צורך "להשריש את קודשי תורתו של עמ-ישראל במדינה היהודית לעתיד"; זהו ניסוח מעורפל ועמום, שלא דיבר דבר וחצי דבר על נורמות ומצוות. וכך גם הבהיר במכתב לבנו מה-14.9.35, אלא על "עניני מוסר". שוב ושוב הגדיר ז'בוטינסקי את עצמו כאתאיסט שגילה, כי גם מערכת חוקים המבוססת על התבונה האנושית צריכה לאמונה בכוח טראנסצנדנטי, וגם חברה חילונית זקוקה לעיתים לאלמנט של רלגיוזיות, וגם אדם חילוני יכול להאמין ב"קשר מסתורי בין אדם לשכינה", אבל זהו עניינו הפרטי²¹.

יש טענה, כי עמדתו של הרב קוק בזכות חפותם הלא-מוטלת-בספק של הנאשמים ברצח ארלוזורוב, היא שהביאה לשינוי ביחסו של ז'בוטינסקי לדת. אבל אבסורד הוא לתלות שינוי מהותי כזה בעמדתו של הרב הראשי בדראמה המשפטית-הציבורית הזאת. ב-1919 כתב ז'בוטינסקי, בסארקאזם בולט, נגד הרב קוק, שהוא "אכסטרן בעל חצי השכלה מעוכלת

למחצה"²², כך נטען, לפתע, פתח בפניו הרב קוק את "השער לעולם הדת", וכך גילה ז'בוטינסקי את עוצמת החוויה המיסטית והאמונה. אכן, ניתן למצוא כמה ביטויים המלמדים, לכאורה, כי הראציונאליסטה הספקן שבו נכבש מכוח המסתורין הקמאי; אך דומה, כי בעיקר האמין ז'בוטינסקי שעמדת הרב קוק מבשרת "מהפך" בעמדת היהדות הדתית כלפי הלאומיות היהודית החילונית, בלי שעמד על טיבה של התבנית ההיסטורית המשיחית של הרב קוק ומשמעותה של השקפת עולמו²³. מה שבאמת גילה ז'בוטינסקי, היה כוחם של הסנטימנטים לדת והפונקציה של הליתורגיה הדתית בעיצובה של "דת אזרחית" בחברה לאומית חילונית, אבל הוא לא הסיר את התנגדותו המוחלטת לכל מעורבות של הדת הממוסדת בחיי החברה והמדינה. בכך ראה תיאוקרטיה, שהיתה, לגבי דידו, הרע במשטרים.

זאת ועוד: אף שז'בוטינסקי האמין בקדמותו של המונח תאיזם הישראלי, הרי תמונת העבר ההיסטורי של עמ"ישראל שלו היתה רחוקה – ככל שרק ניתן הדבר – מפונדאמנטאליזם. לפי השקפתו, עמ"ישראל נוצר בארץ-ישראל משיברי-עמים שונים (מאוכלוסיה אוטוכתונית ומגלי הגירה) ולא רק מבני ישראל העברים. הוא לא האמין בהיסטוריות של סיפורי המקרא, ובשום מקום לא כתב ואף לא הזכיר את הברית בין הבתרים, יציאת מצרים, מעמד הריסיני, סיפור ההתנחלות של שבטי ישראל וכד' כמעמדים הפורמאטיביים בתולדות עמ"ישראל.

ברומן שלו "שמשון" כתב כך על דמותו של משה: "מנהיג! רבים מהם ידעו בוודאי את המסורת העמומה על משה, סיפור שנמחו ממנו שלא בצדק מאות שמות של תועמלנים, מורדים, מפקדים, מדריכים, שעשו את האספסוף של העברים לעם במשך מאה שנה ויותר, כל השמות נמחו לכבוד שם אחד. צדק אין כאן, אבל אמת עליונה יש כאן".

אל התקופה המקראית חזר בעיקר כדי לתת לבוש עברי קדום לחוקים סוציאליים. בעוד שבתודעה הלאומית של התנועה היו לסמלים לאומיים מן העבר ההיסטורי של ימי בית ראשון וימי בית שני תפקיד מרכזי, הרי ז'בוטינסקי כמעט ואינו נזקק לדימויים ולסמלים מן העבר הזה: לא למלחמות המכבים, לא למרד הגדול, לא למלחמת ברכוכבא

וכד'. כיוון שלא ראה את הגשמת הציונות לובשת צורה של מלחמת־שחרור לאומי, לא היה מקום בתפישת־עולמו וברפרטור אר־שלו לסמלים המבטאים מלחמות־שחרור לאומיות בתולדות ישראל בזמן העתיק או של עמים אחרים בעת החדשה. היזדקקותו להיסטוריה היהודית בכלל היא היזדקקות שולית ביותר בכתיבתו הפוריה והמגוונת לאורך השנים.

ד. לאומיות ותרבות לאומית

ז'בוטינסקי לא סבר שאומה זכאית לאוטונומיה לאומית־תרבותית או אף לריבונות מדינית רק אם היא "אומה היסטורית", כלומר, אומה בעלת שורשים עמוקים בעבר ההיסטורי היכולה להצביע על תרומה נכבדה לאוצר התרבות של האנושות. אדרבה – שוב ושוב כתב על קבוצות אתניות שונות המבקשות להפוך לאומות באמצעות טיפוחה של תרבות לאומית ייחודית (שבמרכזה הלשון והספרות). כך הביא כדוגמאות שונות זו מזו את ארצות־הברית, את העמים השונים באימפריה הצארית ואת אלבניה כדוגמאות למה שקרא "אומה הנוצרת־והולכת" (nation in the making)²⁴.

במאמר בשם "אלבאניה הגדולה" משנת 1913 תיאר באהדה וכדגם חיובי את תהליך התגבשותה הדינאמי של אלבניה, מארץ ללא עבר וללא תרבות, ארץ של שבטים – אל מעמד של מדינה לאומית אשר, כתיאורו, בתוך זמן קצר תהיה לה ספרות לאומית וכן מערכות משפט לאומית, פוליטיקה לאומית וכד'²⁵. כך גם כתב על התפתחותה לעתיד של תרבות לאומית ערבית. כאן, מטעמים פוליטיים, לא הצדיק את השאיפות לעצמאות לאומית של הסורים לאלתר, בנימוק, שסוריה עדיין חסרה תרבות לאומית של ממש שתאפשר לה להיות מדינה.

תפקידו הקולוניאטורי של האימפריאליזם הצרפתי בסוריה – כמו גם בארצות המאגרב – הוא להכשיר את התנאים להתפתחות תרבותית שתבשיל במהירות. "תחת חסותה של צרפת תהפך סוריה, במשך עשר שנים, למופת של מדינה מסודרת ומתפתחת; יפרח המסחר והתעשיה, תגדלנה הערים,

ירבו השדות הזרועים, יסולו כבישים, יבנו חופים ומסילות ברזל: הבטחון ישרור במשעולי הרים והמשפט בבתידין והמורה – המכשף היוצר את האומות – יט את אהליו בכל כפר וכפר. אז תהיה סוריה לסוריה – והנותר ינתן לה מאליו”²⁶.

מכאן נובע, לדעתו, כי גם תפקידה של התנועה הלאומית בארץ־ישראל הוא לפתח תרבות לאומית בכל התחומים. כאן ז’בוטינסקי הוא פוזיטיביסט מובהק, במשמעות שניתנה למושג זה עלידי הפולנים אחרי כשלון המרד של שנת 1863; במילים אחרות, האומה תעוצב לא באמצעות מרד רומאנטי־הירואי אלא עלידי תהליך של יצירה אורגאנית של כל הרקמות החברתיות והתרבותיות של החברה הלאומית:²⁷ השכלה, תרבות חילונית, מדע, תמיכה ביוזמה הפרטית וכד’ החברה הלאומית אינה קובץ של ערכים מופשטים או יצירה ספרותית אלא מרקם עשיר ומלא של פעילות: בתיספר, ספרים, שיעוריערב, גנרילדים, מגרשימשחקים, ספרי־מדע, מילונים, מפות, טרמינולוגיה מדעית וכד’²⁸.

הדגם האידיאלי של לאומיות ושל תרבות לאומית נמצא לז’בוטינסקי לא בתקופות הזוהר של העבר ההיסטורי של עִי־ישראל אלא בלאטביה (ומאמצע שנות העשרים: בפולין הפילסודסקאית). לאטביה, בניגוד לאוקראינה, אינה מבססת את לאומיותה על שנאת זרים אגרסיבית ועל קנאות לאומית. הלאומיות הלאטבית היא לאומיות של שביל הזהב: אין היא דוחה השפעות זרות ואינה שונאת זרים, אבל אין היא גם תרבות סופגת וחסרת מקוריות המבטלת את עצמיותה. לאטביה היא הסינתזה הבריאה והחיובית בין השניים. את לאטביה תיאר כ”נווה־מדבר” בקרב האומות החדשות שקמו אחרי מלחמת־העולם השניה²⁹. הלאומיות היהודית האידיא־לית, שאת דיוקנה צייר, היתה זו המשלבת את הלאומי עם האנושי האוניברסאלי³⁰.

יחד עם זאת, אף שז’בוטינסקי דיבר על יצירה תרבותית מקורית, הוא לא סבר שהתרבות העברית החדשה צריכה לשאוב רק ממקורות יהודיים או להיות ”יהודית”. הריבונות הלאומית אמורה היתה להבטיח את תנאי ההתפתחות החופ־שית והאותנטית של התרבות הלאומית, כאשר תהליך הברירה והבחירה יעשה עלידי החברה ללא אילוצים וללא כפיה. תפישת הספרות ומעמדה בתרבות של ז’בוטינסקי היתה

ניגודה המוחלט של תפישת הספרות והתרבות של אורי צבי גרינברג; האחרון דיבר על ספרות משיחית שלה תפקיד אסכאטולוגי; ז'בוטינסקי דיבר על ספרות בלשון עברית ולא דווקא על ספרות עברית. פעם ועוד פעם דיבר על הצורך בספרות קריאה ומעניינת, שאינה צריכה להיות ספרות "לאומית", אלא רק בלשון הלאומית. הוא כתב, כי תהליך ה"רוסיפיקאציה" של רבים מבני דורו נעשה על-ידי תרגומים לרוסית ולא על-ידי ספרות רוסית מקורית³¹. באופן דומה היה חסיד נלהב של ספרות פופולארית (= "ספרות למשרתות") ולא ראה, בה פגיעה - כמו שסברו בעלי הגישה התרבותית האליטיסטית - ב"קודשי השפה העברית" וחילול הקודש הלאומי³². "תרבות" לאומית נתפשה, איפוא, על-ידי ז'בוטינסקי באופן רחב ומרובד כשהתרבות היא פלוראליסטית, "תרבות" לאומית, הכוללת מוסדות פוליטיים, דפוסי התנהגות, לבוש, לשון, חיי רחוב, צורת משפט וכד'.

ה. "מערב": השכלה וקידמה

הפוזיטיביזם והמערבנות של ז'בוטינסקי באים לידי ביטוי בולט ביחסו להשכלה ולמדע. בעוד שכרביזיוניזם התפתח זרם אנטימערבי מוצהר משנות השלושים, שראה בראציונאליזם, באמנציפאציה וב"מערביות" ערכים שליליים ומפוררים, הרי ז'בוטינסקי הוא "מערבי" מובהק נחרץ. לגבי דידו, אחד התפקידים ההיסטוריים הנכבדים של היהדות היה הנחת היסודות העיקריים של תרבות המערב. היהדות היא שהעניקה לציביליזאציה המערבית את האמונה ב"תור הזהב", את הציפיה לגאולה ואת תפישת ההיסטוריה כהתקדמות לקראת תכלית.

המערב (= "אירופה") הוא קטגוריה תרבותית נעלה, שיסודותיה: סקרנות, ביקורת, חרות ומדע, בעוד שה"מזרח" הוא קטגוריה נחותה ושלילית המתאפיינת על-ידי קנאות ובורות. תפישת המערב של ז'בוטינסקי זהה לחלוטין למודל של המערב אצל הוגי הדעות המערביים ברוסיה³³. יש רגליים לסברה, כי חוסר יכולתו של ז'בוטינסקי לקרוא

נכונה את המפה האידיאולוגית והפוליטית של אירופה בשנות השלושים, נבעה מתמימות ומדבקות באמונה הפוזיטביסטית בכוח הגואל של המדע והטכנולוגיה, שלא יניחו לאנושות לחזור לעידן של הברבריות. האוטופיה הז'בוטינסקי אית היא אוטופיה ליבראלית-מדעית בנוסח המאה הי"ט, כפי שאימץ אותה הרצל לפניו. דמות המדינה והתרבות שלו היא השתקפות של הדגם האידיאלי-האוטופי של המדינה והתרבות המערבית, והיסודות ה"יהודיים" בה מעטים ועמומים לא פחות מאשר ב"מדינת היהודים" של הרצל.

1. מדינה וטריטוריה לאומית

ז'בוטינסקי לא ראה במדינה כמערכת מוסדית-מימשלית תכלית וערך כשלעצמם. הדברים שכתב על "מוניזם" חברתי ועל הצורך במעורבות של מוסדות המדינה בתהליך יצירתה של החברה (= האומה) התייחסו לשלב-הבנין של "המדינה שבדרך". במדינה האידיאלית, כפי שצייר אותה, נשמרו למדינה תפקידים מוגבלים וסמכויות מוגבלות. הוא ראה במדינה את המסגרת ההכרחית לביטוי מאורגן ואותנטי של השאיפות הלאומיות ושל הייחוד הלאומי. בשום מקום לא תיאר ז'בוטינסקי את המדינה היהודית כמושגים אסכאטולריים של התגשמות תקוות משיחיות כ("מלכות") וכמתן ביטוי למהות יהודית מטא-היסטורית. דגם המדינה שלו היה ליבראלי ופארלמנטארי מובהק, בעוד שעבור המוני תומכיו שימש המושג "מדינה" (כמו להמונים שנהו אחרי הרצל) כסיסמה רבת-עוצמה וכגילום של תקוות וציפיות רבות-שנים. עבור ז'בוטינסקי עצמו, המדינה הריכונית היתה מכשיר ומסגרת, שהדרך להקמתה אמורה להיות ארוכה והדרגתית: פרי סיומו של תהליך היסטורי ולא ראשיתו.

פער עמוק במיוחד בין עולמו של ז'בוטינסקי לבין התודעה הלאומית הקולקטיבית של תנועתו נמצא ביחס אל המולדת ההיסטורית. כאמור קודם לכן, בשום מקום לא גילה ז'בוטינסקי יחס רומאנטי לארץ או לאדמת-מולדת. הוא לא השתמש בנימוקים וכמושגים של "נחלת אבות", או "ערש האומה" וכוודאי שלא בנימוקים תיאוצנטריים (כמו "הארץ

המובטחת" או "הארץ הקדושה"). בהתנגדותו לתכנית החלוקה של ארץ־ישראל המערבית משנת 1937 לא השתמש – כפי שאכן עשו רוב תומכיו – בטענה, שהתכנית פוגעת בשלמות האורגאנית של אדמת המולדת ההיסטורית ומסלפת את אופיה של הגאולה הלאומית על־ידי חלוקתה המלאכותית והא־נורמאלית של הטריטוריה.

כל מערכת הטיעונים שלו נגד החלוקה היתה מערכת טיעונים פראגמאטית. מצד אחד התנגד לחלוקה, בהנחה שממילא לא תצא לפועל ועל־כן הסכמה ציונית לתכנית זאת תהפוך לערעור מסוכן על עקרונות המנדאט, ולכך הוסיף שורה של נימוקים אסטרטגיים־בטחוניים, אך, בעיקרו של דבר, ומצד אחר ביסס את טענותיו על כך, שחלוקה תפגע בכושר הקליטה של ארץ־ישראל. פעם אחר פעם הסביר את ההתנגדות הנחרצת לחלוקה בקביעה, שתפקידה של הציונות הוא לקלוט מיליוני עולים יהודים מאירופה בטווח זמן של עשרות שנים, וחלוקת הארץ תפגע קשה ביכולתה לקלוט עליה המונית כזאת, וממילא גם תחליש את מעמדה המדיני של הציונות. ניתוחים דימוגראפיים התיישבוניים וכלכליים מפורטים בעניין זה השמיע לא רק באזני מדינאים בריטיים או פולניים, אלא גם באזני הציבוריות היהודית הרחבה.

ז'בוטינסקי דיבר על צפיפות אוכלוסיה של 100 או אפילו 75 תושבים לקמ"ר כצפיפות ממוצעת ואופטימלית, ומכאן שהצורך בקליטת 8–9 מיליוני יהודים לעתיד לבוא מחייב ריבונות יהודית וקולוניזאציה יהודית משני עברי הירדן³⁴.

ראוי עוד להדגיש כאן, כי הצגתו של ז'בוטינסקי כמתנגד נמרץ לחלוקת ארץ־ישראל המערבית מטעמים היסטוריים ומשיקולים דימוגראפיים ומדיניים כאחד – ומכאן גם כמנהיג ציוני המנתח בצורה המפוכחת והשקולה ביותר את הנסיבות המדיניות ואת צורכי ההגירה וההתיישבות – מתעלמת מעובדה מכרעת אחת: ז'בוטינסקי והרביזיוניזם לא התנגדו רק לחלוקתה של ארץ־ישראל המערבית וראו בשלמותה הטריטוריאלית תנאי בל־יעבור להגשמת הציונות הגדולה. הדגשת היבט זה היא היסט מאוחר וטשטוש של העמדה העקרונית הכוללת. לגבי דידו של ז'בוטינסקי – כפי שחזר שוב ושוב – ארץ־ישראל המזרחית (= עבר הירדן) היא חלק בלתי־נפרד מן המסגרת הטריטוריאלית הנחוצה. יתרה מזאת,

כפי שהצהיר, "ישובה של עבר הירדן מזרחה חשוב, בשביל העתיד היהודי, יותר מישובה של ארץ־ישראל המערבית". וכל זאת, משום שעבר הירדן גדולה בשטחה פי שלושה מארץ־ישראל המערבית והיא מיושבת בדלילות; ועל כן לא ייתכן פינוי היהודים מאירופה ויישובם בארץ ללא שטחי עבר הירדן כאיזור התיישבות. אפשר יהיה לפתור את הבעיה היהודית רק אם עבר הירדן תהיה כלולה במדינה היהודית - כתב. אין צורך לומר שההנחה היתה מוטעית - וכמוה הנבואה והתחזית.

אין, כמובן, לדעת מה היתה עמדתו של ז'בוטינסקי אילו מצא, כי חישוביו מוטעים או כי אין קשר הכרחי בין היקפה של הטריטוריה לבין כושר הקליטה וההתיישבות שלה בתנאים של התיישבות מודרנית.

ז. כוח וצבאיות

פער עמוק נוסף נמצא בין תפישת הכוח והצבאיות של ז'בוטינסקי לבין הדרך שבה פירשו תומכיו וחסידיהו (כמו גם מבקריו) את ה"מיליטאריזם" הז'בוטינסקאי, שהגיעה אל תפישת הכוח של הזרם הלאומי־המשיחי בימין.

עולמו של ז'בוטינסקי היה רחוק וזר לתפישה הרואה בכוח ובהפעלתו ביטוי לעוצמתה ולחיוניותה של הלאומיות הגאול־תית. תפישת הכוח כגורם היסטורי ומטא־היסטורי חיובי ונשגב, כפי שהופיעה בשירת אורי צבי גרינברג ובשירה האפיגונית שלו - שירה רומאנטית־הירואית המהללת את המלחמה, הכיבוש, הקורבן וכד', - כל אלה היו זרים הן לתפישתו האסתטית והן לתפישתו הפראגמטית את הצבאיות והצבא. בו בזמן, ראוי להעיר כי ז'בוטינסקי לא ראה ב"מיליטאריזם" היהודי גורם מלכד של החברה הלאומית והיה רחוק מפולחן הצבאיות כפי שהיה מקובל ורווח בארצות אירופיות שונות (למשל פולחן ה־Zolnierz בפולין).

הוא לא העניק לצבא ולאנשי־הצבא מעמד ותפקיד מרכזי בחיי החברה והתרבות. ה"צבאיות" נתפשה עליידו בעיקר מן הצד הטקסי והארגוני שבה - כדפוס המלכד ומעניק יסוד של משמעת להמון עם שקודם לכן היה חסר־משמעת, ארגון

וכבוד עצמי. הצבאיות היהודית החדשה נראתה כאנטי־תיוה של דימוי היהודי הגלותי – זה הפאסיבי, הנרדף וחסר־האונים. מה שקסם לז'בוטינסקי בצבא היה הצד האסתטי־בימתי כמעט, ואין ברשימותיו מתקופת שרותו הצבאי בגדוד העברי במצרים ובארץ־ישראל זכר לתלאה ולסבל שבחיי הצבא. השקפה זאת באה לידי ביטוי מובהק בחוברתו שאלות ההגנה בארץ ישראל (ירושלים, אב תרפ"ט) בה קבע, כי הצד המשובח העיקרי שישנו בצבא הם "בגדי השרד שלו, הפארא־דוּת (מפגנים) שלו; כל התפארת הרשמית (...) צבא סדיר ערכו בכך שיש בו "הירארכיה, משמעת צבאית, פרסים ועונשין"³⁵. היה מרחק עצום בין השקפה כזאת לבין השירה המדברת על לגיונות המוכנים למות על הרי ארץ־ישראל, כדי לקדש את שלימות המולדת ולתת ביטוי ליחס הקדושה אל האדמה ואל העבר ההיסטורי. ובוודאי שהוא לא ראה בחיי הצבא ובמלחמה את הביטוי הנעלה ביותר של הפגנת החיות הלאומית כדרך שניתן למצוא בספרות התנועה למן אמצע שנות השלושים ואילך – כהד ללאומנות האירופית מזה, ולאסכאטולוגיה ההיסטורית, הנבואית המאוחרת מזה.

ח. בין ז'בוטינסקי לבין התנועה

טענתי המובאת כאן הגורסת, כי בין עולמו התרבותי והאינטלקטואלי של ז'בוטינסקי לבין עולמם התרבותי והתרבותי־פוליטי של המוני חסידיו, אלו הרואים בו מורה־הלכה ומקור־סמכות – היה פער עמוק, מעורר תמיהה מסויימת. האם אפשר להניח שהמוניו תומכיו וחסידיו של ז'בוטינסקי לא היטיבו להכירו או לא פירשו אותו נכון? הרי קשה להניח, שרבים כל־כך נתנו את אמונם המוחלט באדם ובמנהיג שעיצב את השקפת־עולמם ואת דרכם בחיים, עשו כן מתוך אי־הבנה לעולמו ולמערכת מושגיו; מנקודת השקפה כזאת תידחה גירסתי על הסף כטענת־סרק, המיועדת להפריד לכאורה בין ז'בוטינסקי לבין תנועתו, שעה שלמעשה מדובר כאן בזהות שלמה ומשלמת.

על כך יש להשיב, כי אי־אפשר לראות בז'בוטינסקי מייצג

נאמן ושלם של הרביוונים כהשקפת־עולם וכאידיאולוגיה. ז'בוטינסקי העניק לרביוונים מנהיגות כאריזמאטית מלכדת ומקור השראה. הוא הציע תפישה לאומית־מדינית חד־משמעית, פשוטה, לא אפולוגטית, שסיפקה מענה לאותו צורך בהשקפת־עולם לאומית פשוטה ואקטיבית. אולם הראציונאליזציה, אותה הציע ז'בוטינסקי ליעדיה של הציונות ולמהותה ההיסטורית־התרבותית, לא היתה חופפת את הראציונאליזאציה שהעניקה לה תחושת־העולם הקיבוצית של רוב חברי התנועה, ובעיקר בשנות השלושים.

מה שאיפשר את מגע הקסם היחיד במינו בין ז'בוטינסקי לבין קהלו היו שתי עובדות מרכזיות: כמו במקרה של הרצל, כך גם במקרה של ז'בוטינסקי, יש להבחין בין האדם ועולמו האינטלקטואלי ה"אינטימי", זה הבא לידי ביטוי במכתבים, יומנים וכד' לבין האידיאולוגיה המוצהרת והפומבית שלו. ואין גם לשכוח שרוב חברי התנועה לא קראו ולא יכלו לקרוא את מאמריו של ז'בוטינסקי בעיתונות הרוסית בתקופתו הרוסית; הרבה תורגם במאוחר ובצורה סלקטיבית.

רוב חברי התנועה הכירו וקיבלו את ז'בוטינסקי האידיאולוג, המציע פתרונות חד־משמעיים לבעיות פוליטיות של הזמן ונזקק לתרגם השקפת־עולמו לאידיאולוגיה אופראטיבית (לפרוגרממה). התרגום הזה הוא שהציע מסכת פשוטה לכאורה של הצעות שנתפשו כתשובות אופראטיביות המספקות מענה של ממש למשברי הציונות, לדילמות שלה לרציפותיה הגדולות.

המפגש של האידיאולוגיה האופראטיבית הפשוטה והאופטימית עם המציאות ההיסטורית המשתנה היה מכריע וקריטי לגבי קטעים רבים שלה וכתוצאה מכך חידדו העימותים והמשברים את האופי הריטורי שלה, ובעניינים מרכזיים הציגו אותה כפרוגרממה שלא ניתן לממשה. הרביוונים כתנועה אידיאית היה תנועה תוססת, והתנפצות הפתרונות הז'בוטינסקאיים על סלעי המציאות ושרטוניה ההיסטוריים יצרה דינאמיקה ודיאלקטיקה פנימית.

מערכת המושגים שבה השתמש ז'בוטינסקי נתפשה בצורה שטחית, ולעיתים – תוך שינוי המשמעות. מה שהיה עבורו בעל אופי פראגמטי הפך אצל תומכיו לעיקרון מהותי. "המדינה", "מדיניות", "מולדת", "כוח", "מרד" ומושגים

אחרים בהם השתמש לעיתים תכופות שינו את תפקידם ואת משמעותם והפכו לסיסמאות ולערכים בעלי אופי שונה אצל ציבור תלמידיו וחסידיהו. בכל מקרה, לעובדה שאצל ממשיכי דרכו הפוליטיים צוירה דמותו - לא מעט כמענה לדיוקן השלילי שציירו לו יריביו - כליבראל, דמוקראט והומאניסט - היתה חשיבות רבה בעיצוב התנהגותם וערכיהם הפוליטיים של יורשיו, שהליבראליזם והדמוקרטיה לא היו בהכרח מרכיבים אותנטיים בהשקפת עולמם. למחויבותם לדיוקן זה היה תפקיד חשוב בעיצוב התרבות הפוליטית הישראלית, לפחות כל עוד היה מנחם בגין, יורשו המוכתר של ז'בוטינסקי ואולי האחרון הנזקק באופן אינטנסיבי למורשתו, מנהיגה של תנועת החרות. משעה שפרש מן ההנהגה הפכה מחויבות התנועה למורשת ז'בוטינסקי, אפילו להלכה, שולית ואולי גם לא קיימת עוד.

הערות

לפרק 7

1. "הפולימורפיזם שלו חשוד, מייגע, מתעה. הוא מכניס ספק בלב, אם ריבוי-דמויות זה לא בא מעיקרו לחפות על העדרה של הדמות האחת, המלאה והמרותקת המיוחדת לו". שלמה צמח, "לדמותו של ז. ז'בוטינסקי", אחדות העבודה/ירחון מפלגת פועלי ארץ-ישראל, י"ג-י"ד, כרך שלישי, חוברת ראשונה-שנייה, תל-אביב, תמוז-אב תרצ"א, עמ' 41-46.
2. המקור (באנגלית) שמור במכון ז'בוטינסקי. הנוסח השני נדפס במצודה, כתבי-העת המרכזי של בית-ר, בינואר 1938 ובמארס 1938 (שנה ג', חוברות ח'-ט'). ראה שני הנוסחים בכרך אומה וחברה, ירושלים, תש"י, עמ' 193-222.
3. במבוא לנוסח הראשון מזהיר ז'בוטינסקי את קוראיו מפני "האפנה של השנים האחרונות - מפני האנטי-מרכסיות בסיטר-נות". הערת מבוא זאת אינה מופיעה בנוסח שהתפרסם במצודה. על חסרונה של תיאוריה לאומית-ציונית כוללת כתב גם במאמר "משבר הפרולטריון" מ-19.4.1932 (בכרך רשימות עמ' 305-308).
4. ראה למשל מאמרו האופייני של יהודה בנאדי "יחיד וחברה בהשקפת עולמו", האומה מס' 9, יוני 1964, עמ' 179-195. לפי זה, היסודות הליבראליים, ההומניסטיים והסוציאליים של ז'בוטינסקי, כולם שאובים ישירות ממסורת ישראל.
5. חיבורו המרכזי של לאבריולה Antonio Labriola, Essay on the Materialistic Conception of History, Eng. translation, Chicago, 1904.
ועיין G.D.H.Cole, History of the Socialist Thought, Vol III, part II, London 1956, pp. 731-748.
על גרסה מאציני ראה: Guido De Ruggiero, The History of European Liberalism, Boston, 1959, pp. 214-343, 407-416.
6. סיכום "תקופת וינה" של ז'בוטינסקי ראה אצל יוסף נדבה "ז'בוטינסקי בוינה", גשר חוברת 1/110, אביב תשמ"ד, עמ' 56-65. ז'בוטינסקי כתב על שנה זאת בחייו בקצרה בספור ימי,

ירושלים, תשי"ח. על השפעת לצארוס וספרו: *Über den Begriff und die Möglichkeit einer Volks Psychologie*, 1856 'עמ' 26.

7. ראה מאמרי "השימוש של משכילים יהודים במזרח-אירופה במשנתו של הנרי תומאס באקל", ציון, שנה מ"ט, ירושלים, תשמ"ד, עמ' 401-412.

8. ראה מאמרו "מבקרי הציונות" שנדפס תחילה באודיסה ב־1903 ואחר־כך ב־1906 ומופיע בתרגום עברי בכתבים ציוניים ראשונים, ירושלים, תש"ט, עמ' 31-58. ז'בוטינסקי קובע שם, כי אם ירחיק בן הגזע מקרקעו הטבעית ישארו הסגולות הבסיסיות ללא שינוי, ובתוך כך גם תישמר לשונו הלאומית שגם היא פרי הסביבה הטבעית.

9. למשל שלמה אבינרי, "ז'בוטינסקי - חד'נס - תורת הלאומיות האינטגרלית" בהרעיון הציוני לגוניו, תלאביב, 1980, עמ' 187-196. הדברים על עליונות הגזע היהודי באים תוך פולמוס עם הדעות שתיארו את תבונות הלאום היהודי באופן נחות ושלילי אבל בשום מקום אין ז'בוטינסקי מדבר על עליונות העם היהודי ואפילו אינו משתמש בדברים הרווחים בענין "עם מופת" וכד'.

10. ראה מאמרו "גזע" משנת 1913 שהתפרסם תחילה בכרך פיליטונים של ז'בוטינסקי (מהדורה שלישית, ברלין, 1922) ותורגם בכתבים ציוניים ראשונים, שם, עמ' 123-136. הוא חוזר על תיאוריה זאת בפתח ספרו מדינה עברית - פתרון שאלת היהודים, עמ' 23-27. שם הוא מדבר על "פסיכיקה לאומית" במובן של "מערכת נפש" אבל האינטרס הפוליטי גרם לו לעשות היסט עקרוני בהשקפתו ולקבוע עכשיו, כי הפסיכיקה הלאומית באה לידי ביטוי לא־דווקא במשטר המדיני והכלכלי. עכשיו הוא גם מדגיש את העובדה, כי לא הסביבה יוצרת את הפסיכיקה אל הפסיכיקה היא המעצבת את הסביבה ה"אובייקטיבית"!

11. "מכתב על האוטונומיות" התפרסם לראשונה בעיתון כרוניקה ייברסקיאה ז'יון בשנת 1904 ותורגם בכרך גולה והתבוללות, תלאביב, 1936.

12. דברים אלה ב"רעיון בית־ד", מצע בית־ר שנכתב על־ידו ב־1934 הם חזרה על הדברים שכתב כבר בראשית המאה, למשל במאמר "מבקרי הציונות". שם כתב, כי הבדלים לאומיים קיימים לטובת האנושות כולה וכל לאום ממלא תפקיד מיוחד לו בתזמורת האנושית. מכאן יחסו החיובי לשאיפות התרבותיות האוטונומיות של העמים השונים באימפריה הרוסית. במאמרו "על הלשונות ושאר הדברים" משנת 1922 (אומה וחכמה, שם, עמ' 75-85) הוא אפילו מצדד ביצירת תרבות בוריאטית ויאקוטית

מיוחדת, שלא לדבר על תרבות לאומית אוקראינית, בילורוסית וכד'. עמדה קיצונית כזאת באה כתגובה לאידיאולוגיה של הרוסיפיקציה וכדי לסייע לתביעה לאוטונומיה לאומית יהודית ברוסיה.

1. במאמר "שפת ההשכלה" שהופיע תחילה בכתביהעת השלח, אודיסה, כרך ל', חוברת ה', מאי 1914 וחוברת ו', יוני 1914 (גולה והתבוללות, שם, עמ' 297-315). נאמו ומאמרו עוררו ביקורת והתנגדות חריפה, בין השאר מצד קלויזנר, שראה בהעמדת התודעה הלאומית על הלשון (והחינוך הכולל בלשון העברית בלבד גם בגולה) כטעות עקרונית וכחוסר ריאליזם.

1. המפור "בעל בית כזית" נדפס לראשונה באודסקי נובוסטי והועתק לראסוויט, גליונות 3-4, 1911 (כרך סיפורים, ירושלים, תשכ"ד, עמ' 207-218).

1. על הפולמוס בין הסלאבופילים ל"מערבניים" (Westernism) ראה אצל Andrej Walicki, *The Slavophile Controversy*, Clarendon Press, 1975, idem, *History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism*, Oxford, 1980.

16. לעניננו כאן חשובה ההבחנה בין לאומיות מסורתית (traditional nationalism) לבין traditionalism; זו האחרונה היא השקפת־עולם פוסט־מודרנית הבאה כתגובה על תמורות ושינויים רדיקאליים ומטרתה לתת ערך חשוב למסורת בתוך התכנים והדפוסים החדשים, כחלק בלתי־נפרד וחיוני מן האורגניזם החי המרכיב את המסורת של האומה.

17. למשל אייזק רמבה במאמרו "דת ומסורת בחייו ובמשנתו", האומה, מס' 9, שנה ג', יוני 1964, ויוסף נדבה במבוא לאסופה עקרונית מנחים לבעיות השעה, תל־אביב, 1981, עמ' 15-16. בנו, ערי ז'בוטינסקי, ביקש להסביר את השינוי ביחסו של ז'בוטינסקי לדת בהשפעת שיקולים פוליטיים טקטיים. הנ"ל, אבי, זאב ז'בוטינסקי, תל־אביב, תשמ"א, עמ' 101.

18. "הרצאה על ההיסטוריה הישראלית", המקור באידיש: זאמעלבוך פאר ביתרישער יוגענד, הוצאת שלטון בית־ר, ווארשה, 1933. בכרך אומה וחברה, שם, עמ' 159-170. ז'בוטינסקי נותן גם כמאמר הזה, המיועד לנוער בעל השקפה מסורתית, ביטוי לתפיסתו ההיסטוריסטית הברורה כשהוא כותב כי מימי האבות עברה היהדות התפתחות מתמדת והמחשבה הדתית עברה שלבים שונים. מה שהציל את העם היהודי מפילוג, הוא כותב, לא היתה התפישת הדתית (שהיו כיתות שונות ומחלוקות נוקבות בעניני אמונה והלכה) אלא האחדות הלאומית. זו איפשרה לתפישת דתיות שונות (פרושים/צדוקים/היהדות הרבנית/המיסטיקה

- והקבלה/חסידיים/מתנגדים) להתקיים במסגרת אומה אחת. שם, עמ' 165.
19. "מחוץ למחנה", חדשות מהארץ, 22.10.1919.
20. ראה מכתבו לשכטמן מה־18 ביוני 1925, מ"ז א 1/15/2. ראה גם מאמרו של חיים גניזי, "בין המזרחי לרביזיוניסטים 1925–1939", ספר השנה של אוניברסיטת בר־אילן, תשמ"ד.
21. ראה מאמרו: "א בריוור", אונזער וועלט, 21.5.1937. "הדת", דער מאמאנעט 19.7.1935 (הירדן 2.8.1935); "הרהורים על הדת", שם, 10.6.1936. נאווו בשאלת הדת כוועידת היסוד של הצ"ח תורגס בכרך נאומים 1927–1940, ירושלים, תשי"ח, עמ' 191–193.
22. "בנין", חדשות מהארץ, 27.10.1939.
23. "די וואס האבן בעראטעווט", מאמאנט 27.7.1934 ("אלה שהצי" לוי", האומה, מס' 80, סתיו 1985, עמ' 150–153).
24. "על הלשונות ושאר הדברים", אומה וחברה, עמ' 78. ראה בענין זה Andrej Walicki, *Philosophy and Romantic Nationalism: The Case of Poland*, Oxford 1982, pp. 358–391.
25. "אלבניה הגדולה", שם, עמ' 113–122.
26. "המשבר הערבי", הארץ, 9.8.1920.
27. על הפוויטיבזם הפולני ראה בקצרה אצל Norman Davies, *God's Playground: A History of Poland*, Vol. II, Oxford, 1981, p.p. 43–45. ובאחרונה: בינה גארנצארסקה קדרי, חלקם של היהודים בהתפתחות התעשייה של וארשה בשנים 1816/20–1914, תל־אביב, תשמ"ה, עמ' 282–287.
28. "עבודה ומצב רוח", חדשות מהארץ, 27.10.1919.
29. "ה'חשמונאי' הריגאי", מאמר משנת 1926, רשימות, עמ' 187–190.
30. ראה שרטוט דיוקנו של העברי האידיאלי בדמותו של הרצל כמאמר "יהודי למופת", זכרונות בן־דורי, עמ' 219–223.
31. "שפת ההשכלה". ראה בענין זה, זהר ויעקב שביט, "למלא את הארץ ספרים: ספרות מקורית לעומת ספרות מתורגמת בתהליך יצירתו של המרכז הספרותי בארץ־ישראל", הספרות, חוברת 25 (אוקטובר 1977), עמ' 45–60, וכן הנ"ל, "לתולדות 'סיפור הפשע' העברי בארץ־ישראל", שם, חוברת 18–19 (דצמבר 1974), עמ' 30–45.
32. ראה מאמרי "יידיש ועברית – בין ספרות המון לחברת המון", הספרות (כדפוס).

33. ישעיה ברלין, "עשור מופלא" בהוגים רוסיים, תרגם מאנגלית: אפרים ברוידא, תלאביב, 1982, עמ' 76-277.
34. ראה מכתבו לווינסטון צ'רצ'יל מה'16 ביולי 1937, שנדפס בהאומה מס' 75/74, אביב 1984, עמ' 122-125 (מתוך המאמר "תנאי מוקדם לתוכנית העשור", אונזער וועלט, אפריל 1938, ואלה רק דוגמאות אחדות למכלול הרחב של טיעונים בענין זה, שבראשם עומדת הופעתו בפני הוועדה המלכותית בלונדון ב'11 בפברואר 1937.
35. ראה גם "על המיליטריזם", שנדפס בזאמעלבוך פאר ביתרישער יוגענד ותורגם בכרך בדרך למדינה, עמ' 111-115. ז'בוטינסקי רואה בצבא דפוס שווייני שנותן ביטוי לפשטות ספרטנית ומעניק לחבריו אוויר צח, אימון גופני טכסיות ותחושה של כבוד. לעיתים, ציור זה של "צבא" משמש במטפורה ל"אומה".

מכתח השמות

באדר, יאן (יוחנן) 103, 30

באואר, אוטו 210

באקל, הגרי תומס 211

בגין, מנחם 43, 51, 62, 97, 99,

100, 101, 111, 113, 117,

121, 123, 123, 124, 125-128,

135-136, 137-144, 151,

152, 164-165, 228

ה"בונד" 208

ביאליק, ח"ג 189

ביירון, לורד 190-191

בית-צורי, אליהו 167

בית-ר 9, 13, 17, 26, 29, 33, 36,

41, 52, 67, 68, 69, 79, 82,

91, 92, 94, 95, 96, 97, 98,

99, 102, 103, 104, 112-113,

116, 119, 120, 126, 127,

135, 137, 139, 141, 146,

151, 186, 208, 209, 215,

230 הע' 12

במחתרת 158, 159

בנארי, יהודה 151

בן-זאב, מ. ראה: בגין, מנחם

בן-זהב, פרץ 134

בן-יוסף, שלמה 92

בק, יוזף 39, 83

ברית-החייל 33, 34

ברנר, י.ח. 47, 188

אדלר, ויקטור 210

אוליפנט, לורנס 132

אונזער וועלט" (עיתון) 69

אחימאיר, אביא 16-17, 26, 30,

30, 43, 67, 89, 123, 148 הע'

5, 165, 187, 203

אלדד (שייב), ישראל 32, 51, 56,

98, 117, 119, 121, 124, 190

אליאב, יעקב 59, 108, 168, 169

אלייט, ג'רג' 132

אמוץ, י. 134

אמפר, אברהם 48

אצ"ל 9, 13, 29-33, 37, 38, 39,

41, 52, 57, 62, 79, 85, 86,

92, 94, 95, 96, 98, 99,

101-113, 116-117, 120,

121, 121, 122-123, 123,

124, 125-126, 127, 128, 129,

135, 137, 140, 141, 145,

146, 153, 154, 156, 160,

161, 163, 164, 165, 166,

167, 168, 169, 170, 174,

189, 190

הארגון הצבאי הלאומי ראה:

אצ"ל

"הארגון הצבאי הפולני" 37

"הארגון הלאומי הפולני" 37

ארלזוורב, חיים 195, 218

הצה"ר 9, 13, 17, 30, 33, 34, 39,
52, 67, 69, 70, 89, 90, 92,
97, 112-113, 119, 123, 124,
128, 130, 137, 139, 160,
186, 189, 205, 209
הצ"ח 67, 68, 96, 98, 103, 218
הרברט, י.פ. 210
הרדר יוהאן גוטליב 211, 215
הרצל, תיאודור 139, 223, 227

ווקופ, ארתור 53
ויינשל, יעקב 58
וייצמן, חיים 59, 79, 148, 195
ויספאנסקי, סטניסלב 46
ורשביאק, יהודה 46

ז'בוטינסקי, ערי 103, 105, 119,
120
ז'בוטינסקי, זאב 15-16, 17, 18,
24, 26-27, 28, 29, 30, 33,
35, 36, 39, 41, 43, 46, 47,
50, 51, 52, 54, 54-55, 60,
61, 63, 64, 65, 66-67, 68-69,
71, 72, 73-80, 81, 82, 83,
86, 87, 88-89, 90-96, 98,
100, 101-113, 115, 116-117,
119-120, 121, 122, 123,
124, 126, 127, 130, 135,
136, 138, 140, 144, 148,
151, 151, 159, 189, 190,
192, 204, 207-228 "חזית
המלחמה של עם ישראל" 159
"מדינה עברית - פתרון שאלת
היהודים" 69
"שמשון" 219
28 The Jewish War Front
ז'ליגובסקי, גנרל 32

חכים, אליהו 167
חרות, תנועת 228
חרות (עיתון האצ"ל) 142

גאריבאלדי, ג'וזפה 99-100,
101
גולדמן, נחום 59
גולומב, אליהו 166, 167-168,
169
גורדון, יהודה לייב 24
גיורא, משה 134
ג'יילס, ארתור 132
גיתה, יוהאן וולפגנג 17
גלבלום, אריה 135
גלילי, ישראל 168
גפשטיין, שלמה 88
גרובסקי, ולאדיסלב 194
גריין, ט.ה. 210
גרינברג, אורי צבי 19, 23, 24-25,
29, 33, 34, 40, 42, 46, 47,
49, 50, 51, 60-61, 66, 67,
93, 112, 117, 119, 131, 148,
180-200, 222, 227
בעקבי השיר 190
"ספר הקטרוג והאמונה" 197

דבר (עיתון) 90
דואר היום (עיתון) 86-88
דוסטויבסקי, פיודור איליץ' 17
דיזולירה, אימון 100
דיין, משה 169
דרווין, צ'רלס 208

"ההגנה" 38, 166, 168, 170, 176
הופין, ד"ר אליעזר 87, 88
הורוביץ, יעקב 43
היטלר, אדולף 39, 144
הלפרין, אוריאל, ראה: רטוש,
יונתן
ההסתדרות הציונית 208
ההסתדרות הציונית הרבמיונים
טית ראה: הצה"ר
החזית 171, 190
הירדן (עיתון) 198
"המדריך" (עיתון בית"ר) 142
"הטם" (עיתון) 24

מיצקיביץ, אדם 15, 23, 24, 25,
27, 36, 44-45, 45, 49, 50-51

מנדלסון, עזרא 44, 47

מפא"י 174

מקדונלד, מלקולם 79

מק מהון, הנרי 152

מק-מייכל, הנציב העליון 123

מרטין, פ.ק. 129

מרידור, יעקב 142

מרלין, שמואל 97, 123

נוסיג, אלפרד 48

נורדאו (נורדוי) מאכס 74, 84,

139

ניב, דוד 106

פרידמן, א. 48

ניטשה, פרידריך 208, 210

סדן 195

סוקולוב, נחום 34-36, 53

סייקס, מרק 152

סטרליץ, מרדכי 96, 151

סלובצקי, יוליוש 23, 25

סמואל, הרברט 152

סנה, משה 168

סנקביץ, הנריק 19

ספנסר, הרברט 208, 210

"ספר בית-ר" 96, 106

סקולסקי, שלמה 50

עטרה (ייבין), מרים 187

פאריזער היינט (עיתון) 90

פולקס, פייוול 176

פוךבולשווינג, אלברכט 176

פון-הומבולדט, וילהלם 9, 211

פון-הנטיג 161, 176

פון-דייזל, וולפגאנג 90

פון-מילדנשטיין, תאודור 176

פילסודסקי, יוזף 15, 16, 26, 27,

28, 29-30, 31-32, 51, 52-53,

54, 55, 56, 65, 78, 90

הפלמ"ח 165

טוביאנסקי, אנדרז' 44-45

טולסטוי, לב 17

טרומפלדור, יוסף 26, 48

"הטריבונה נארודובה" (עיתון

הצה"ר) 30, 41

יאיר, ראה: שטרן, אברהם

יוחנן מגוש חלב 87

יוניצ'מן, שמשון 43, 91-92, 100,

101, 138-140

יורניצקי (שמיר), יצחק 204

"י"ח עיקרי התחיה" 158

ייבין, יהושע השל 25, 90, 187

ילין-מור (פרידמן), נתן 58, 124,

97, 127, 149, 166, 168

"ירחולימה ויחולנה" (בטאון

האצ"ל) 31, 38

כהן, דוד 19

כצנלסון, יוסף 131

לבאנדה, לב 54

לבי-עמי (לוי), שלמה 148

לבריולה, אנטוניו 210

לובינסקי, הרחן 52

לובינסקי, חיים 105, 106

לוחמי חרות ישראל ראה: לח"י

לוי, ארמאן 45

לח"י 9, 13, 32, 59, 86, 102,

108, 110, 112, 124, 126,

127, 128, 146, 148, 152,

153-174, 175, 190

ליברמן, א.ש. 20

ליליינבלום, משה לייב 217

מזין, לורד 166-167, 177, 177

לצארוס, מוריץ 210

מאציני, ג'וזפה 215

מיל, ג'יו סטוארט 210

מולכו, יוסף, ראה; גרינברג, אורי

צבי

מוסוליני, בניטו 26

מושצ'יצקו, איגנצ'י 15

שמיר, יצחק, ראה: מרניצקי, יצחק	פרידי, קינלים 87 פרנק, יעקב 58, 35
שפ"ר, ראה: רבינוביץ, שאול פנחס	צ'מברלין, נוויל 79 צ'רצ'יל, וינסטון 72
שרתוק, משה 79	
תורג'מן, אריה 87	קאבור, הרוזן אמילו ב. 99 קומרקר, צילה 46 קוק, הרב אברהם יצחק הכהן, הראי"ה 219-218 קוק, הלל 116, 123 "הקיבוץ הארצי" 165 קלזנר, יוסף 149 קלעי (סטרליץ), חנוך 31 קרשינסקי, זיגמונד 23, 250
	הרביזיוניסטית, המפלגה 67, 186 רבינוביץ, שאול פנחס (שפ"ר) 24 רופין, ארתור 195 רזיאל, דוד 31, 109, 116-117, 127, 132, 133, 140, 156, 157 רטוש, יונתן 133, 155 רימונט, ולדיסלב סטניסלב 46 רמבה, איזיק 43, 52, 54-55, 81, 83 רנאן, ארנסט 211, 214 רנר - רודולף, קרל 210 רשיד, עלי 161
	שוורצבורד, שלום 87 שטרן, אברהם 40, 51, 57, 59, 86, 96, 98, 108, 112, 113, 118, 121, 121-122, 124, 127, 136, 138, 140, 141, 148, 157, 158, 161, 163, 175, 178-179, 190 - "י"ח עיקרי התחיה" 158 שטרן, דוד 116 הע' 20 שטרסמן (לובינסקי), אילה 38 שיק, ארתור 46 שכטמן, יוסף ב. 39, 98, 106, 109